

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1/2019 • 14 €

Tieto, rajat, yhteydet

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

117. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen

TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen

TOIMITTAJAT: Johanna Ilmakunnas,
Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren,
Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

HALLITUS: Sari Katajala-Peltomaa (pj),

Petri Karonen, Marja Jalava, Kari Salmi,

Kaarina Palojärvi, Aura Korppi-Tommola

ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihiteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantonia, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2019: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta.

Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €.

Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhitys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177.

Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta:

vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2018 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Kansi: Samarkand liitettiin Venäjän imperiumiin 1800-luvun puolivälissä. Sen väestö oli etnisyydeltään moninaista. Kuvassa juutalaislapsia opettajansa kanssa vuonna 1911. Kuva: Prokudin-Gorskiï photograph collection, Library of Congress, Prints and Photographs Division. *Kuvaaja:* Sergeï Mikhaïlovich Prokudin-Gorskiï.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihiteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen

Tiedon saatavuus ja tiedon hinta 3

Artikkelit

✎ *Heikki Kokko*

Suomenkielisen julkisuuden nousu
1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen
merkitys 5

✎ *Aappo Kähönen ja Veera Laine*

Venäjän valtion ja kansakunnan sisäiset ja
ulkoiset rajat – miten niitä rakennetaan ja
perustellaan? 22

✎ *Mikko Kohvakka*

Kilpailu Karjalan keskukselta – Joensuun
ja Lappeenrannan kaupunginjohtajien
aluekäsitys ja Karjala-kuva 1970-luvulta
1990-luvulle 37

✎ *Heli Rantala, Hannu Salmi, Asko Nivala,
Petri Paju, Reetta Sippola, Aleksi Vesanto
ja Filip Ginter*

Tekstien uudelleenkäyttö suomalaisessa
sanoma- ja aikakauslehdissä 1771–1920
– Digitaalisten ihmistieteiden näkökulma 53

Katsaus

Jussi Hanska

Uutta tietoa fransiskaani kirjavarallisuudesta
keskiajan Suomessa – Gauthier Brügeläisen ja
Pyhän Bonaventuran vaikutus
Viipurin konventissa 68

Syväluotaukset

Keskustelua suomalaisista SS-miehistä 78

Mikko Karjalainen

Uusia tulkintoja suomalaisten SS-vapaaehtoisten
sotatiestä 78

Antero Holmila

Kiistananalainen SS-palapeli 81

Tiina Kinnunen

Naishistorian biografisia ja eettisiä
avauksia 84

Petri Paju ja Mila Oiva

Digitaalisen historian tutkimuksen
opetuskiertue 89

Keskustelua

Pasi Ihalainen

Diskurssit osana sisällissotaan johtanutta
poliittista prosessia 95

Arvioita

Jussi Rantala

Keisarit ja kurtisaanit – Perhe, valta ja seksi
antiikin Roomassa (*Maijastina Kahlos*) 99

Yrjö Kaukiainen

Aarrelaivat ja harhatulet – Turunmaan ulko-
saaristo 1700-luvulla (*Tapio Bergholm*) 101

Esko M. Laine & Minna Ahokas (toim.)

Hyödyllisen tiedon piirit – Tutkimuksia papis-
tosta, rahvaasta ja tiedon rakentumisesta
1700-luvulla (*Joonas Tammela*) 101

Martin Brückner

The Social Life of Maps in America, 1750–1850
(*Johanna Skurnik*) 103

Janne Lahti

Wars for Empire – Apaches, the United States
and the Southwest Borderlands (*Rani-Henrik
Andersson*) 105

Rani-Henrik Andersson

A Whirlwind Passed through Our Country
– Lakota Voices of the Ghost Dance (*Sami
Lakomäki*) 106

*Michel S. Beaulieu, Daniel K. Ratz ja Ronald N.
Harpelle (toim.)*

Hard Work Conquers All (*Jari Nikkola*) 108

Raimo Pullat

Tallinna arhiivi tagasitoomisest Saksamaalt
(*Jaakko Blomberg*) 110

Alina Kuusisto

Korkeakoulun punainen aave – Keskustelua
Joensuun korkeakoulun politisoitumisesta
1970-luvun sanomalehtikirjoittelussa ja
muisteluperinteessä (*Laura Kolbe*) 111

Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immo-
nen, Anneli Randla & Tanja Ratilainen (toim.)
Sacred Monuments and Practices in the Bal-
tic Sea Region – New Visits to Old Churches.
(*Tapio Salminen*) 113

Jukka Rislakki

Mullistusten mies – Elämää ja kohtaloita
historian aallokossa. (*Aleksi Mainio*) 114

Jonathan Walker

Churchillin kolmas maailmansota – Brittien
suunnitelmat hyökätä Neuvostoliittoon 1945
(*Matti Roitto*) 116

Tiedemaailma

Heli Rantala, Maija Mäkikalli ja Silja Laine
Riitta Laitinen in memoriam 119

Suomen Sotahistoriallinen Seura juhli
75-vuotista taivaltaan 120

Kuulumisia taideyliopiston Historiafooru-
mista 121

Jukka Kortti ja Heidi Kurvinen

Nordic Media History Network (NOMEH)
on perustettu 121

KUMU tulee! 122

Vuoden historiategos -palkinto Seppo Aallolle 122

Pääkohdat Suomen Historiallisen Seuran
lausunnosta TSV:n avoimen julkaisemisen
strategialuonnokseena 123

Abstraktit • Abstracts 125

Historian Ystävä 128

OLLI ja BUCKLAN

Ehrströmien elämä ja taide

Suurnäyttely taiteilijapariskunta
Olga Gummerus-Ehrströmin ja
Eric O. W. Ehrströmin elämästä.
Lahjakkaan ja monipuolisen
pariskunnan taide ja kiehtova
henkilöhistoria avautuvat laajem-
min kuin koskaan ennen.
Suurin osa näyttelyn
teoksista ja luonnoksista
on esillä ensimmäistä
kertaa.

MÄNTTÄ | SERLACHIUS.FI | RAVINTOLAGOSTA.FI

SERLACHIUS-BUSSILLA TRE - MÄNTTÄ - TRE SUORAAN MUSEOIHIN!

Olga Gummerus-Ehrström: Omakuva, ajoittamaton. Luonnos Suomen Kuvalehden muotiosastoon, 1917.
Luonnos Haus Molchowin lasimaalaukseen, n. 1906. Eric O. W. Ehrströmin piirustusten mukaan valmistettu Suomen kuninkaan kruunu.

SERLACHIUS
MUSEOT

Tiedon saatavuus ja tiedon hinta

Historiallisen Aikakauskirjan vuoden ensimmäisessä numerossa nousee esiin tiedonkulku, tiedon saatavuus sekä etäisyyksien tai rajojen merkitys. Näkökulma on läsnä sekä artikkelien aiheissa että käytetyissä tutkimusmenetelmissä.

Heikki Kokon artikkeli käsittelee suomenkielisen lehdistön nousun taustatekijöitä 1850-luvulla. Kokko muistuttaa artikkelissaan, miten tiedonkulun kehittyminen Suomessa oli kytköksissä aikakauden maailmanlaajuisiin kehityskulkuihin, joskin esiin tulee myös paikallisia erityispiirteitä. Julkaisu pohjaa *Translocalis*-tietokantaan.

Tekstien kierrätystä suomalaisessa lehdistössä käsittelevä artikkeli tarjoaa tietoa sekä aiheesta että menetelmistä, joilla Suomen digitaalisen aikakaus- ja sanomalehtikirjaston aineistoja voidaan tutkia. Tekstien uudelleenkäytön tunnistus tarjoaa uutta tietoa tiedonkulusta. Artikkelin ovat kirjoittaneet Heli Rantala, Hannu Salmi, Asko Nivala, Petri Paju, Reetta Sippola, Alekski Vesanto ja Filip Ginter. Artikkelin on siten esimerkki siitä, että historia-alallakin ilmestyy esimerkiksi digitaalisten aineistojen tutkimushankkeissa tarpeellisen ryhmän yhdessä kirjoittamia artikkeleita.

Tekstien uudelleenkäyttö ei sinänsä ole vain sanomalehtiajan ilmiö, kuten käy ilmi Jussi Hanskan artikkelissa fransiskaani kirjavarallisuudesta. Vertaamalla Viipurin fransiskaanikonventista säilyneitä otteita Hanska osoittaa, että fransiskaaniveljillä oli yhteyksiä keskeisiin keskusteluihin ja kannanottoihin, joissa käsiteltiin fransiskaaneille tärkeitä saarnaamiseen ja synnintunnustusten kuuntelemiseen liittyviä oikeuksia. Näitä kannanottoja toistettiin ja muunneltiin myös fransiskaanikonventin kopiokirjaan kootuissa teksteissä.

Rajat ja rajanvedot ovat läsnä tiedonkulun reiteissä, mutta erityisen keskeisiä ne ovat Aappo Kähösen ja Veera Laineen sekä Mikko Kohvakan artikkeleissa. Kähösen ja Laine tarkastelevat Venäjän valtion ja kansakunnan sisäisiä ja ulkoisia rajoja. He avaavat venäläisen kansakunnan rakentamisen kysymyksiä sekä raja-käsitteen vaihtuvia tulkintoja. Mikko Kohvakan aiheena puolestaan on Lappeenrannan ja Joensuun välinen kilpailu Itä-Suomen keskuksena Suomen itärajan siirtymisen jälkeen. Kohvakka analysoi Lappeenrannan ja Joensuun kaupunginjohtajien puheenvuoroja ja tuo esiin alueiden, erityisesti Karjalan, vaihtuvat määrittelytavat.

Syväluotauksissa ja lyhyemmissä puheenvuoroissa käsitellään ajankohtaisia aiheita kuten digitaalisen historian opetuskiertueen tuloksia, naishistorian uusia väitöskirjateemoja sekä suomalaisten SS-miesten osuutta kansanmurhaan.

Samanaikaisesti, kun *Historiallinen Aikakauskirja* osallistuu tieteelliseen keskusteluun mahdollisimman kattavasti, sen edustajat seuraavat parhaansa mukaan tieteellisen julkaisumaailman kehitystä. Yksi polttava aihe on tiedon hinta. Kansainvälisesti muutama iso kustantamo hallitsee tieteellisen julkaisemisen markkinoita. Nämä kustantajat perivät kirjastoilta huikeita summia siitä, että nämä saavat tieteelliset julkaisut valikoimiinsa joko painettuina tai nykyään usein sähköisinä. Myös painettujen ja sähköisten kirjojen kappalehinnat voivat tyrmistyttää tieteen tekijää.

Suuret kustantajat ovat korottaneet julkaisujen hintoja vuosi vuodelta, vaikka julkaisujen digitalisoituessa kustannusten voisi olettaa alenevan.

Isot kirjastojen tilausmaksut on koettu erityisen epäoikeudenmukaisiksi, koska tiedeyhteisön tutkimustulokset syntyvät usein julkisesti rahoitettuna tutkimuksena. Tiedeyhteisö kirjoittaa, toimittaa ja julkaisee tulokset oman työnsä ohessa, mutta joutuu maksamaan, jotta voisi itse käyttää tai jakaa julkaisua muille.

Ei ihme, että tähän epäkohtaan pyritään nyt reagoimaan. Tiedeyhteisössä näkyvin hanke on ollut *Plan S*. Kyseessä on eurooppalaisten suurten tiederahoittajien suunnitelma, joka vaatii, että tutkimusjulkaisut tulevat välittömästi avoimesti, siis ilmaiseksi, kaikkien kiinnostuneiden lukijoiden ulottuville. Suomessakin esimerkiksi Suomen Akatemia tukee tätä tavoitetta.

On selvää, että julkaisujen saatavuus on arvoakas tavoite. Suurten kustantamojen maksut ovat huikaisevia ja korjausliike on välttämätön. *Plan S* on silti suunnitelmansa yhtäältä varsin yksioikoinen ja toisaalta taloudelliset ratkaisuehdotukset eivät tunnista eri tieteenalojen erilaisia työskentely- ja rahoitusmalleja.

Tiedeseuran julkaisemassa lehdessä ei kerätä suuria maksuja sen paremmin kirjoittajilta, hankkeilta kuin kirjastoiltakaan. Suuri osa kansallisista tieteellisistä julkaisuista toimii hyvin pienellä budjetilla. Niille ovat tärkeitä tilausmaksut, ja kiitänkin lämpimästi jokaista, joka on *Historiallisen Aikakauskirjan* tilaajana mukana tukemassa historiatieteellistä julkaisemista. Tavoitteena on tulojen puitteissa toimittaa, arvioiduttaa ja julkaista tieteellisiä tutkimustuloksia ja tuloksista käytävää keskustelua. Nopea muutos tulonmuodostuksessa voi olla kohtalokas.

Jos kaikki julkaisut nyt tulisi toimittaa saataville ilmaiseksi ilman viivettä, mitä se merkitsisi tiedelehdille? Miten toimitus- ja julkaisutyö sekä jakelu rahoitettaisiin? Myös sähköisten julkaisujen toimittaminen ja ylläpito vaatii rahaa. Merkittisikö välitön ilmainen saatavuus tilausmaksujen tyrehtymistä, ja jos tilaajia ei ole, myös kotimaisien tiedejulkaisujen loppua? Olisivatko kaupallisilla kustantajilla julkaistut monografiat jatkossa väheksytyjä, tai loppuisiko niiden julkaiseminen ilmaisen saatavuuden vaatimukseen?

Hankalaa kyllä, *Plan S* ja sen kansalliset toteutus suunnitelmat ovat talouslinjauksissaan varsin epämääräisiä. *Plan S* esittää ainakin artikkeleita ilmaiseen jakoon jo vuonna 2020, mutta tällainen siirtymäaika voi olla monelle olemassaolevalle julkaisulle vaikea, varsinkin, kun siirtymän taloudellisesta tukemisesta ei ole tietoa. Ongelmia avataan tämän numeron lopussa, Suomen Historiallisen Seuran kannanotossa. Se on alkuvuodesta jätetty Tieteellisten Seurojen Valtuuskunnalle, ja vastaavia puheenvuoroja on esitelty muualtakin.

Nykyään näyttää olevan muotia, että ajatellaan että saman koon ja mallin kenkä sopii kaikkiin jaloihin (ja käsiin). Tyypillistä on myös, että nimitään komea tavoite ja annetaan sille tavattoman tiukka toteutusaikataulu, joka sitten joko pitää tai raukeaa. Kentällä itse toimijat yrittävät arvailla, kummin päin käy. Kuitenkin tieteenalojen toiminnassa ja julkaisuperinteissä on isoja eroja, ja muutos vaatii aikansa. Olisi todella tärkeää, että julkaisustrategiassa tunnistettaisiin ja tunnustettaisiin tämä. Kansalliseen strategiaan tulisi kuulua ajatus, että pidetään kotimaiset tiedejulkaisijat toimintakykyisinä.

Yllä kuvattu tiedepoliittinen häly tuntuu välillä vievän harmittavan paljon aikaa siitä, minkä pitäisi olla tieteellisen julkaisemisen ytimessä. Tärkeintä olisi, että itse kullakin olisi aikaa ja resursseja tutkimukselle, tieteestä kirjoittamiselle ja tieteelliselle toimitustyölle. Päätoimittajan, toimituksen ja kirjoittajiemme tavoitteena on kuitenkin, että *Historiallisen Aikakauskirjan* lukijat saisivat käsiinsä mahdollisimman laadukasta tietoa historiallisen tutkimuksen tilasta. Parhaamme olemme jälleen tehneet, ja toivon kovasti, että mahdollisimman moni lukija saa tänäkin vuonna tästä julkaisutyöstä nauttia. Kiitän talven mittaan toimitukselle tulleesta myönteisestä palautteesta ja kehitysehdotuksista. Koetamme kehittää mitä on kehitettävissä. Toimituskaudella on uusittu referee-prosesseja ja ulkoasua, uudet kotisivut ovat pian valmiit, jospa se avoimuuskin siitä ennen pitkää löytää tiensä.

Kevättalven toivotuksin

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Heikki Kokko

Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys

Suomenkielinen lehdistö ei ennen 1800-luvun puoliväliä ollut vakiintunut. Lehtiä oli ilmestynyt vain kourallinen ja niiden elinkaari oli ollut yleensä lyhyt. Ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti ilmestyi hetken aikaa jo vuonna 1776, mutta seuraava aviisi tuli painokoneesta vasta vuonna 1820. Vielä 1840-luvulla oli vuosia, jolloin ei ilmestynyt ainuttakaan suomenkielistä lehteä. 1850-luvulla kuitenkin tapahtui selkeä käänne: kun vuonna 1850 suomenkielisiä lehtiä ilmestyi viikoittain vain kaksi, kymmenen vuotta myöhemmin julkaistiin jo yhdeksää. Myös suomenkielisten lehtien levikki lähti nopeaan nousuun.¹ (Ks. kuvio 1²) Käänne merkitsi sitä, että suomen kielellä toiminut ajankohtainen kirjallinen julkisuus vakiintui yhteiskunnallisena instituutiona 1800-luvun puolivälissä. Siitä lähtien lehdistö ja sen jälkeen kehittyneet muut modernit mediat ovat levittäneet keskeytyksettä ajankohtaista ja yhtenäistä tietoa muodossa, jossa

sen on ollut mahdollisuus tavoittaa maan väestön enemmistö.

Tässä artikkelissa käsittelen 1800-luvun puolivälissä tapahtuneen suomenkielisen modernin mediavetoisen julkisuuden nousun taustatekijöitä ja yhteiskunnallista merkitystä.³ Pyrin uuteen, aikaisempaa laajempaan näkökulmaan, joka yhdistää lokaalin ja globaalin tason sijoittamalla niiden väliin translokaalin, 'ylipaikallisen' tason.

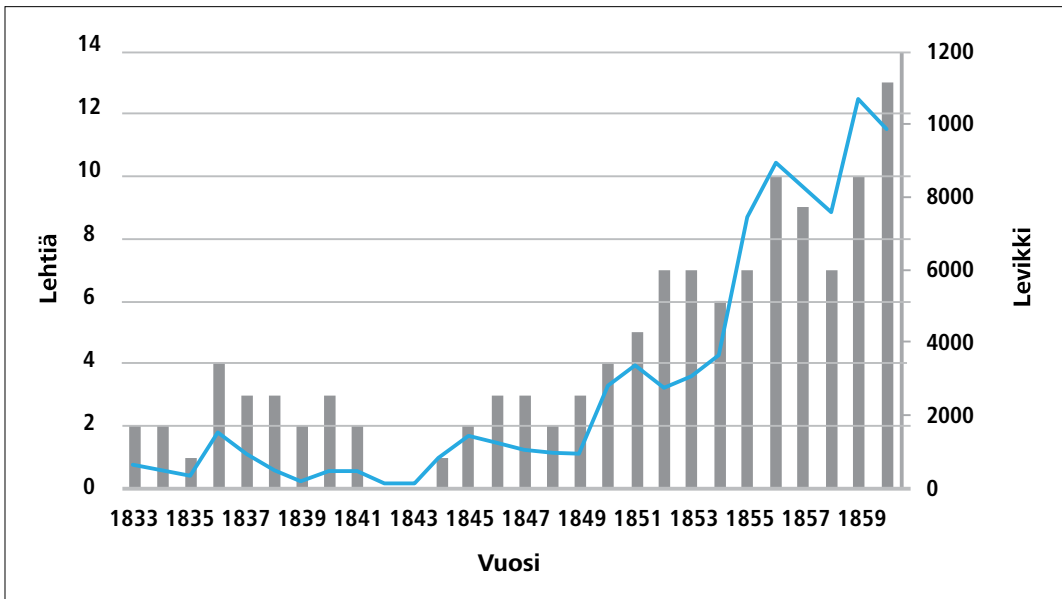
Suomenkielisen lehdistön nousua on kuvattu suomalaisessa historiantutkimuksessa aikaisemminkin, mutta näyttää siltä, että sen yhteiskunnallinen merkitys on kadonnut tutkijoiden näköpiiristä. Suomalaisen kansalaisyhteiskunnan syntyä kuvaavassa *Kansa liikkeessä* -kirjassa (1987) lehdistö on sivuutettu lähes kokonaan ja kansalaisyhteiskunta kiinnitetään suoraan yhdistystoiminnan kehityksen historiaan.⁴ Asetelma näkyy myös viime vuosikymmenten yleistä historia-

1. Päiviö Tommila, *Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860*. WSOY 1963, 303; liite 2., 326–335.

2. Pylväät kuvaavat vuosittain lehtien määrää. Vaakakuvaaja ilmaisee lehtien kokonaislevikkiä. Lukujen lähde: Tommila 1963, Liite 2., 326–335.

3. Viittaan julkisuus-käsitteellä maanlaajuiseen, moderneilla tiedotusvälineillä tehtävään säännölliseen tiedonvälitykseen. Näen tällaisen julkisuuden syntyneen – ensimmäisen modernin median – lehdistön nousun myötä. En näe julkisuudella olevan mitään teoreettisesti tavoitettavissa olevaa universaalia mallia, jota voisi soveltaa yhteiskunnasta toiseen. Julkisuus on osa yhteiskunnallista kehitystä, joka on eri yhteiskunnissa erilaista, johtuen niiden erilaisista yhteiskunnallisista, kulttuurisista ja historiallisista konteksteista.

4. Risto Alapuro & Henrik Stenius, *Kansanliikkeet loivat kansakunnan*. Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.) *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä 1987, 20–39.

■ Kuvio 1. Suomenkielisen lehdistön kokonaislukumäärä ja levikki vuosina 1833–1860

kulttuuria ilmentävissä yleisteoksissa, joissa lehdistön synnylle tai nousulle ei yleensä ole suotu useita rivejä saati sitten omia lukujaan.⁵ Lehdistön nousun yhteiskunnallisten syiden laajempaa analyysia ei löydy myöskään Päiviö Tommilan toimittamasta *Suomen lehdistön historia* -kirjasarjasta, jonka taustalla oli neljäntoista vuoden tutkimusprojekti Suomen sanomalehdistön historia (SSLH) (1975–1988). Projekti keskittyi yksittäisiin lehtiin, niiden maailmankuviin ja taustavoimiin. Tommilan mukaan hankkeen edetessä syrjään jäi sen alkuperäinen tavoite nähdä lehdistö ”erotamattomana osana yhteiskunnan yleistä poliittista, taloudellista ja kulttuurikehitystä”.⁶

Suomen sanomalehdistön historia -projektiin pohjautuva vallitseva käsitys suomalaisen julkisuuden noususta rakentuu ajatukselle ylhäältä alas suuntautuneesta kansallisesta projektista. Tommilan mukaan suomenkielisen lehdistön nousussa oli kyse siitä, että sivistyneistö loi Suomeen yleisen mielipiteen Krimin sodan (1853–1856) jälkeen lehdistöstä käsin johdettuna.⁷ Samanlaiseen, lehdistön nousua ylhäältä alas

suuntautuneena kansallisena projektina korostavaan tulkintaan on päätynyt tutkimuskirjallisuuden kautta suomalaisen julkisuuden syntyä tarkastellut viestintäpolitiikan professori Hannu Nieminen. Hänen mukaansa suomenkielisen julkisuuden laajamittainen kehitys tapahtui kuitenkin vasta 1800-luvun loppupuolella ja kirjallinen julkisuus kansallisena ilmiönä alkoi syntyä vasta 1900-luvun alussa. Tommilaan tukeutuen Nieminen esittää, että vielä 1800-luvun loppupuolella ja etenkin aikaisemmin 1800-luvun puolivälissä suomenkielinen lehdistö oli ennen muuta ylhäältä alas johdetun kansansivistystyön väline. Tämän johdosta Niemisen mukaan vielä 1800-luvun loppupuolella ”suomenkieliseltä väestön enemmistöltä puuttui oma talonpoikainen, sen arkielämän kokemuksiin vastaava kirjallinen julkisuus ja sitä vastaava subjektiviteetin muodostumisen pro-

5. Yksittäinen poikkeus 1980-luvulta alkaen läpikäymieni keskeisten yleisteosten joukossa on Lars Landgren, Suomalaisen sanomalehdistön sata ensimmäistä vuotta. Teoksessa Rainer Knapas & Nils Erik Forsgård (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto*. Tammi 2002, 424–432.

6. Päiviö Tommila, Tutkimussuunnitelma ja sen toteuttaminen. Teoksessa Päiviö Tommila, Lars Landgren & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Suomen sanomalehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila 1988, 15–16.

7. Päiviö Tommila & Raimo Salokangas, *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Edita 1998, 48–49.

sessi” Niemisen mukaan suomenkielinen lehdistö ei pystynyt rakentamaan tätä, koska se oli syntynyt kaupunkilaisen keskiluokan tarpeisiin ja koska sen institutionaaliset muodot ja määrittelyt oli otettu annettuina ruotsinkielisestä lehdistöstä.⁸

Kansalliskirjaston kokonaisuudessaan digitoimat 1800-luvun lehdistöaineistot sekä niiden mahdollistama digitaalisten analyysimenetelmien käyttö tarjoavat uudenlaisen, entistä laajemman ja samalla tarkemman näkökulman modernin median⁹ synnyn vaikutusten arviointiin.¹⁰ Tarkastelen tässä artikkelissa suomenkielisen lehdistön nousun taustatekijöitä ja yhteiskunnallista merkitystä. Tutkimusmateriaaleina ovat lehdistössä julkaistuja paikalliskirjeitä kokoavan digitaalisen *Translocalis*-tietokannan analyysin tuottama materiaali¹¹, lehtien levikkiä koskeva tilastoaineisto sekä lehdistöä käsittelevä aikaisempi suomalainen ja kansainvälinen tutkimus. Lähestyn aihetta lehdistön vaikutuspiirissä olleiden ihmisten näkökulmasta. Pyrkimyksenä on yhdistää tämä *from below* -näkökulma yhteiskuntarakenteelliseen tarkastelutapaan. Syvyyttä analyysiini haen suhteuttamalla suomenkielisen julkisuuden synnyn globaaliin kehitykseen. Keskeisinä kysymyksinä ovat: miksi suomenkielinen julkisuus nousi 1800-luvun puolivälissä ja mikä oli tämän nousun yhteiskunnallinen merkitys? Käsitteellä yhteiskunnallinen viittaa paikallisyhteisön rajat ylittävään ihmisten ja heidän muodostamiensa yhteisöjen väestöllisesti laajapohjaiseen keskinäiseen vuorovaikutukseen.

Esitän, että suomenkielisen modernin julkisuuden nousu oli osa globaalia taloudellista, kulttuurista ja teknologista kehityskulkua, joka vaikutti Suomen yhteiskunnalliseen muotoutumiseen. Eräinä keskeisinä toimijoina siinä olivat lehdistössä julkaistuja paikalliskirjeitä kirjoitta-

neet ruohonjuuritason ihmiset, joiden ansiosta Suomeen syntyi kansan enemmistön kielellä toimiva yhteiskunnallisen keskustelun sfääri.

Suomenkielisen julkisuuden nousun mittakaava

Aiemmissä tulkinnoissa, joiden tekijöillä oli vielä omakohtainen yhteys lehdistön nousun aika-kauteen 1800-luvun puolivälissä, suomenkielisen julkisuuden nousu nähtiin laajapohjaisena yhteiskunnallisena ilmiönä. Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen (1830–1903) yhdisti vuonna 1869 julkaisemassaan *Oppikirjassa Suomen kansan historia* tuoreeltaan lehdistön nousun ”kansallisen herätyksen” yhteiskunnallistumiseen 1800-luvun puolivälissä. Hänen mukaansa ”yhteiskunnalliset puutteet astuivat yhä selvemmin silmiin, ja puute voimakkaasta kaikille kansanluokille yhteisestä kansallisuudesta havaittiin yhteiskunnan kipeimmäksi paikaksi. Yhä useampia sanomalehtiä alkoi ilmestyä sekä ruotsiksi että suomeksikin”.¹² Vielä vuonna 1907 ensimmäisen kerran ilmestyneessä *Oma maa* -teossarjassa professori E. G. Palmén (1849–1919) näki lehdistön nousun olleen suuri tai ehkä jopa suurin syy siihen, miksi kansan laajat rivit, jotka ”aikaisemmin olivat miltei suljettuina yhteiskunnallisista riennoista, ovat päässeet niihin liittymään”.¹³

Suomenkielisen lehdistön nousu herätti huomiota yhteiskunnallisena ilmiönä jo 1800-luvun puolivälissä. Tästä paras osoitus on se, että esivalta kiinnostui tuolloin suomenkielisestä lehdistöstä uudella tavalla. Vuonna 1857 kenraalikuvernöörin kanslia alkoi julkaista senaatin kustantamaa virallista lehteä *Suomen Julkisia Sanomia*. Tämä esivallan linjaa ajava lehti vapautettiin erilaisista maksuista, joita yksityisten lehtien tuli suorittaa.¹⁴

8. Hannu Nieminen, *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Vastapaino 2006, 101, 107–109, 124–125, 196–200.

9. Viittaan tässä media-käsitteellä moderneihin joukkotiedotusvälineisiin. Lehdistö on niistä ensimmäinen, myöhemmin on syntynyt myös muita medioita. Käytän tässä kohtaa sanaa media, koska viittaan näihin joukkotiedotusvälineisiin sekä niille ominaiseen medioituneeseen, välitteiseen vuorovaikutukseen kokonaisuutena.

10. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <http://digi.kansalliskirjasto.fi> (7.2.2019).

11. Kokemuksen historian huippuyksikössä (HEX) koottu *Translocalis*-tietokanta, ks. <https://research.uta.fi/hex-fi/translocalis/> (7.2.2019).

12. Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen, *Oppikirja Suomen Kansan Historiassa*. SKS 1869, 554–555.

13. Ernst Gustaf Palmén, Sanomalehdistö ja sen kehitys. Teoksessa E. G. Palmén et. al (toim.) *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille*. WSOY 1907, 214.

14. Päiviö Tommila, Yhdestä lehdestä sanomalehdeksi 1809–1859. Teoksessa Päiviö Tommila, Lars Landgren & Pirko Leino-Kaukiainen (toim.) *Suomen sanomalehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskilja 1988, 179–180, 108.

Väestötasolta katsottuna 1850-luvun suomenkielisen julkisuuden nousun yhteiskunnallinen merkitys on helppo havaita. Sen myötä Suomen suuriruhtinaskunnan suuri 85 prosentin suomenkielinen enemmistö¹⁵ sai periaatteellisen mahdollisuuden päästä modernin median välittämään aktuaalisen kirjallisen tiedon maailmaan. Nousu ei tietenkään tavoittanut kaikkia suomenkielisiä. Vuonna 1860 Suomen suuriruhtinaskunnan koko noin 1,5 miljoonan suomenkielisen ihmisen väestöosasta vain noin 0,7 prosenttia tilasi suomenkielistä lehteä. Väestötilastosta voidaan laskea, että tuolloin Suomessa oli noin miljoona suomenkielistä yli 15-vuotiaista ihmistä, jotka olivat rippikoulun käyneinä lehtien potentiaalisia lukijoita. Tästä väestöosasta noin prosentti tilasi suomenkielisiä lehtiä vuonna 1860.¹⁶

Luvut eivät vaikuta suurilta, mutta niitä voidaan suhteuttaa vertaamalla niitä maan ruotsinkielistä väestöä koskeviin numeroihin. Ruotsinkielisen lehdistön vakiintuminen oli tapahtunut jo 1820–1830-luvuilla. Suomenkielinen lehdistö tavoitti sen levikin vasta 1850-luvun nousukaudellaan.¹⁷ Voidaan laskea, että vuonna 1860 koko ruotsinkielisestä väestöosasta noin viisi prosenttia ja yli 15-vuotiaista noin seitsemän prosenttia tilasi ruotsinkielistä lehteä.¹⁸ Lehtien tilaaminen oli siis vuonna 1860 seitsemän kertaa yleisempää Suomen ruotsinkielisen väestöosan keskuudessa, jonka osuus koko väkiluvusta oli noin 14 prosenttia. Tämä ei sinänsä ollut erityistä maassa, jonka keskushallinto, oikeuslaitos ja koululaitos toimivat käytännössä vielä kokonaan ruotsiksi ja joiden piirissä ruotsia äidinkielenään puhuneilla oli selkeä yliedustus.

Vaikka suomenkielisten lehtien luku oli siis 1800-luvun puolivälissä kymmenkertaistunut kymmenessä vuodessa, se ei ensisilmäykseltä vaikuta kovin merkittävältä yhteiskunnalliselta tekiältä. Asia kuitenkin muuttuu, kun otetaan huomioon kansainvälisessä lehdistötutkimuksessa sääntönä pidetty seikka, jonka mukaan varhaisen lehdistön varsinaisten lukijoiden määrä voidaan saada likimäärin selville, kun niiden tilaajamäärä kerrotaan kymmenellä.¹⁹ Tämä johtuu siitä, että yksittäisellä tilatulla lehtinumerolla oli aina lukuisa joukko lukijoita. Suomen numeroihin suhteutettuna tämä tarkoittaisi, että suomenkielistä yli 15-vuotiaista ihmisistä noin kymmenen prosenttia luki lehtiä vuonna 1860.

Täsmällistä tietoa lukijamääristä ei tietenkään voida saada, mutta asiasta on olemassa myös Suomea koskeva aikalaisarvio. Herman Kellgren, yksi *Suomettaren* perustajista ja toimittajista, kirjoitti vuonna 1852, että maaseudulla yksittäistä tilattua lehteä lukivat kokonaiset kyläkunnat. Jotkut saattoivat tilata monia suomenkielisiä lehtiä ja lisäksi ihmiset kuuluivat myös toisilta, mitä lehdissä kirjoitettiin.²⁰ 1800-luvun puolivälin Suomesta tunnetaan lehtien itse edistämiä lukuyhtiöitä ja yhteistilauksia.²¹ Kellgrenin esittämien lukujen²² perusteella on mahdollista arvioida, että niiden suomenkielisten ihmisten osuus, jotka omalla äidinkielellään toimivat tiedonvälityksen piirissä, kipusi vuonna 1860 jo yli kuuteentoista prosenttiin yli 15-vuotiaasta suomenkielisestä väestöstä.²³ Tämä on jo merkittävä yhteiskunnallinen ilmiö agraarisessa maassa.

Jonkinlaista osviittaa suomenkielisen julkisuuden nousun mittakaavasta antaa myös vertailu

15. SVT VI:1, 25. Kyseessä ovat vuoden 1865 luvut.

16. Likimääräiset luvut on saatu kertomalla vuoden 1860 väkiluku 1 746 725 vuoden 1865 tilastosta selviävällä suomenkielisen väestöosanan määrää kuvaavalla prosenttiluvulla 85% ja yli 15-vuotiaan väestön määrää kuvaavalla tilastoista lasketulla prosenttiluvulla 66%. SVT VI:1, 12, 25 & XI. Vuoden 1860 levikkiluku: Tommila 1963, 303; liite 2, 326–335. Luvut eivät tietenkään ole absoluuttisia, koska ne on laskettu vuoden 1865 tarkemmista tilastoluvuista eikä myöskään siksi, että yksi tilaaja saattoi tilata myös useampaa lehteä. Tämä pätee myös muihin tämän artikkelin levikkilukuihin, jotka on laskettu väestötilastojen perusteella.

17. Tommila 1963, 303; liite 2, 326–335.

18. Väestöluvut: SVT VI:1, 12, 25 & XI. Levikkiluku: Tommila 1963, 303; liite 2, 326–335.

19. Ks. esim. Nicolaas Van Sas, *The Netherlands, 1750–1813*. Teoksessa Hannah Barker & Simon Burrows (toim.) *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760–1820*. Cambridge University Press 2002, 48–68. 50; Hannah Barker, *England, 1760–1815*. Teoksessa Hannah Barker & Simon Burrows (toim.) *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760–1820*. Cambridge University Press 2002, 93–112, 104–105.

20. Herman Kellgren, *Suomalaiset sanomalehdet*. *Suometar* no. 52, 28.12.1852.

21. Tommila 1988, 238–239.

22. Herman Kellgren, *Suomalaiset sanomalehdet*. *Suometar* no. 52, 28.12.1852.

23. Väestöluvut: SVT VI:1, 12, 25 & XI. Levikkiluku: Tommila 1963, 303; liite 2, 326–335.

1800-luvun lopun ensimmäisten suurten valtakunnallisten joukkojärjestöjen jäsenmääriin, vaikka luvut eivät tietenkään ole täysin vertailukelpoisia. Suomalaisen kansalaisyhteiskunnan synnyn keskeisimpinä moottoreina pidettyjen ja tuolloin ainoiden valtakunnallisten joukkojärjestöjen Kansanvalistusseuran ja raittiusliikkeiden yhteinen jäsenmäärä oli huippuvuonnaan 1892 noin 14 000, joka vastasi 0,6 prosenttia koko suuriruhtinaskunnan silloisesta väkiluvusta.²⁴ Luku on samaa luokkaa kuin lehtien tilaajien osuus koko suomenkielisestä väestöosasta vuonna 1860. Voidaankin sanoa, että suomenkielisen lehdistön ensimmäisen nousukauden jälkeen lehtien tilaajia oli suhteessa suurin piirtein saman suuruinen joukko kuin suomalaisen kansalaisyhteiskunnan kahden ensimmäisen joukkojärjestön jäseniä järjestäytymisen alkuvaiheessa.²⁵ Tässä valossa suomenkielisen lehdistön ensimmäinen nousu oli painoarvoltaan jo 1860-luvun taitteessa joukkoliikkeiden nousuun 1890-luvulla verrattavissa oleva yhteiskunnallinen ilmiö, joka ainakin välillisesti kosketti vähintään yhtä kymmenesosaa maan suomenkielisestä väestöstä.

Krimin sota ja sensuurin purkautuminen lehdistön nousun selittäjänä

Miksi sitten suomenkielinen lehdistö nosti suosiotansa nopeasti juuri 1850-luvulla? Selityksenä käytetään yleensä vuoden 1850 kieliasetusta ja vuosien 1853–1856 välillä käytyä Krimin sotaa. Euroopan vallankumouskeväänä 1848 lehtiä kiellettiin julkaisemasta sellaisia ulkomaan uutisia, joita Pietarin sensuuri ei ollut hyväksynyt. Tämän jälkeen sensuuri kohdennettiin Suomessa erityisesti kansan puhumaan kieleen suomeen, jolla ei vuonna 1850 annetun kieliasetuksen mukaan saanut enää julkaista kuin taloudelliseen hyötyyn tai uskonnolliseen hartauteen tähtääviä kirjoituksia.

Suomeksi kiellettiin julkaisemasta erityisesti valtiollisia uutisia, tietoja ulkomailla tehdyistä rikoksista ja romaaneja.²⁶ Vuonna 1853 syttyi kuitenkin Krimin sota, jossa Englannin laivaston sotatoimet ulottuivat Pohjanlahden rannikkopitäjiin asti. Tämän vuoksi suomenkieliselle lehdistölle asetettuja rajoituksia ja sensuuria alettiin lieventää, koska esivallalla oli halu hillitä vieraan vallan suorittamien sotaoperaatioiden aiheuttamia huhuja suuriruhtinaskunnassa. Huhtikuusta 1854 lähtien ulkomaan uutisia sai jälleen julkaista suomeksi ja saman vuoden lopulla painolupia alettiin myöntää myös talouden ja uskonnon aihepiirin ulkopuolelle. Tämän jälkeen lehtien sensuuri ei palannut enää sotaa edeltävälle tasolle.²⁷

Vakiintuneen tulkinnan mukaan vuoden 1850 kieliasetus tukahdutti jo nousemassa olleen sivistyneistövetöisen kansallisuusliikkeen rajoittamalla painotoimintaa ja erityisesti lehtien julkaisutoimintaa. Krimin sodan alkamisen myötä lieventyneen sensuurin puolestaan on katsottu mahdollistaneen lehdistön äkillisen kasvun: lähelle tulleet sotatapahtumat lisäsivät tiedon nälkää ja nostivat nopeasti suomenkielisen lehdistön kysyntää maaseudulla.²⁸

Krimin sodan etenemiseen liittynyt tiedonnälkä ja samaan aikaan tapahtunut, erityisesti ulkomaan uutisointia koskenut sensuurin purkautuminen varmasti toivat suomenkieliselle lehdistölle lisälukijoita, mutta ne eivät olleet ainoita tai tärkeimpiä syitä suomenkielisen lehdistön nopeaan nousuun, joka trendinä alkoi jo sitä ennen. Tämän voi todentaa tarkastelemalla lehdistön levikkitietoja. 1840-luvun lopulla ilmestyi kaksi suomenkielistä lehteä, joita voi kuvata yhteiskuntakriittisiksi. Pietari Hannikaisen *Kanava* suomensi palstoilleen kirjoituksia, joita J. V. Snellman julkaisi radikaalissa ruotsinkielisessä *Saima*-lehdessään. Ylioppilaiden *Suometar* puolestaan

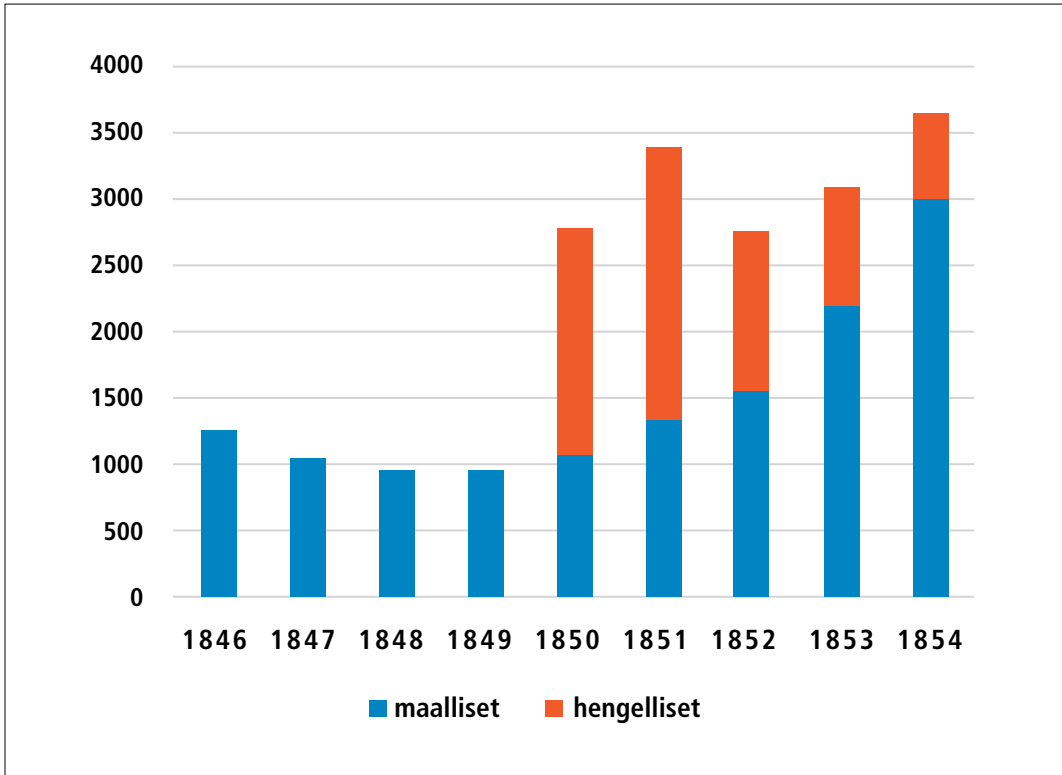
24. Alapuro & Stenius 1987, 50. Väestöluvut vuodelta 1890: SVT VI:37, 1.

25. Vertailun vuoksi voidaan vielä kertoa, että vuonna 1900 suomen- ja ruotsinkielisiä sanoma- ja paikallislehtiä tilasi noin yhdeksän prosenttia koko väestöstä. Lars Landgren, Kieli ja aate. Politisoitua sanomalehdistö 1860–1889. Teoksessa Päiviö Tommila et. al. (toim.) *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila 1988, 452. Väestöttilasto: SVT VI:37, 1.

26. Päiviö Tommila, Sensuuriolot ennen vuotta 1865. Teoksessa Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Sensuuri ja sananvapaus Suomessa*. SSLH 1980, 11–13; Tommila 1988, 168. Voitto Silfverhuth, *Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta Suomessa 1809–1965*. SKHS 1977, 224–225.

27. Tommila 1988, 175–178; Tommila 1980, 13–14; Yrjö Nurmio, *Taistelu suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä. Vuoden 1850 kielisäännöksen syntyhistorian, voimassaolon ja kumoamisen*. WSOY 1947, 343–380.

28. Tommila 1988, 175–178. Tämä selitys lehdistön noususta on varsin kauaskantoinen, sillä se tunnettiin jo sodan päättyessä 1850-luvulla. A. M-n [Manninen Antti], Silmäys suomalaisista sanomalehdistä v. 1855. *Sanan-Lennätin* no. 4, 26.1.1856; A. M-n [Manninen Antti], Mitä hyvää Suomelle on sodasta ollut? *Suometar* no. 15, 11.4.1856.

radikalisoitui ja joutui vaikeuksiin vallankumousvuonna 1848 lähinnä levottomuuksia koskeneen ulkomaanuutisointinsa vuoksi. Molemmat lehdet joutuivat sensuurin hampaisiin. Tilaajamäärältään kumpikaan ei kuitenkaan ollut suuri. *Kanavan* levikki oli lopettamisvuonnaan 1847 vain 350 lehteä. *Suomettaren* levikki puolestaan oli sen ollessa radikaaleimmillaan vuonna 1848 vain 234. Yhteislevikiltään ne olivat pienempiä kuin samaan aikaan niistä poiketen kansan lehdeksi suuntautunut ja siten pääasiassa maanviljelykseen ja kristillisyyteen liittyviä kirjoituksia julkaissut *Maamiehen Ystävä*. Sen levikki oli tuolloin yli 600. Kuten suomenkielisen lehdistön levikin kehitystä ennen sensuuritoimenpiteitä sekä niiden soveltamisen aikana esittävästä kuviosta ²⁹ voidaan havaita, suomenkielisen lehdistön tilaajakunta oli siis 1840-luvun lopulla pieni ja suurin osa tilasi linjaltaan konservatiivista kansanlehteä *Maamiehen Ystävää*.

Itse asiassa, suomenkielisen lehdistön nousukausi alkoi juuri samana vuonna 1850, kun sitä

■ Kuvio 2. Suomenkielisten lehtien levikki 1846–1854

tukahduttavaksi katsottu kieliasetus astui voimaan (ks. kuvio 1). Tällöin suomenkielisen lehdistön levikki yli kaksinkertaistui yhden vuoden aikana. Nousun takana oli uskonnollista sanomaa levittänyt hedbergiläisen herätysliikkeen lehti *Kristillisiä Sanomia*, joka sai jo ensimmäisenä vuonnaan 1729 tilaajaa. Kieliasetuksen melko löyhästä soveltamisesta kielii se, että samaan aikaan suosiota alkoivat saada myös yleisluontoiset maallisemmat lehdet. Niiden lukumäärä ja levikki lisääntyivät selvästi kieliasetuksen soveltamisen ollessa ankarimmillaan vuosina 1850–1854. *Sanomia Turusta* (1851) ja *Oulun Viikko-Sanomien* (1852) saivat ensimmäisinä ilmestymisvuosinaan yhteensä noin tuhat tilausta. Jos levikkiluvuista jätetään ainoastaan Jumalan sanaa levittäneet *Kristillisiä Sanomia* ja *Kristillinen huvittaja*, suomenkielisen lehdistön levikki tuplaantui tuhanesta kahteen vuodesta 1850 vuoteen 1853, ja

29. Lukujen lähde: Tommila 1963, 331–333.

kolminkertaistui vuoteen 1854 mennessä, johon asti kieliasetusta sovellettiin tiukimmin. Vuonna 1851 linjansa oppineiden lehdestä kansanlehdeksi muuttanut *Suometar* jopa 14-kertaista levikkinsä vuoteen 1854 mennessä.³⁰ Suomenkielinen yleisanomalehdistö ei siis suinkaan riutunut kieliasetuksen alla, vaikka näin on yleisesti esitetty.

Levikkinumerot osoittavat, että kieliasetus haittasi aluksi itseasiassa vain yhtä tilaajamäärältään pientä lehteä, fennomaanisten ylioppilaiden perustamaa ja 1840-luvulla oppineemmille ihmisille suuntautunutta *Suometarta*. Suurin osa suomenkielisistä lehdistä sopi jo valmiiksi kieliasetuksen asettamiin raameihin. Niiden sisällön, joka pitkälti käsitteli maanviljelykseen ja uskontoon liittyviä teemoja, voitiin nähdä sopivan asetuksen määrittämään kristilliseen tai taloudellista hyötyä ajavaan sisältöön. Toinen jo 1840-luvulla aloittanut lehti, *Maamiehen Ystävä* saattoi tämän vuoksi jatkaa täysin vanhalla linjallaan eikä kieliasetus estänyt uusien maallista sisältöä levittäneiden lehtien perustamista Turkuun ja Ouluun.

Lehdistön agraarinen erityisluonne

Suomenkielisen lehdistön nousun syiden jäljille pääsee kansainvälisen vertailun avulla. Tätä tosin vaikeuttaa se, että suomenkielisen lehdistön nousu 1850-luvulla tapahtui varsin myöhäisessä vaiheessa. Useimmissa Euroopan maissa lehdistön nousu tapahtui jo 1800-luvun vaihteessa, ellei aiemmin. Toisaalta juuri tämä ajallinen eroavuus nostaa esille suomenkielisen lehdistön nousun taustalla olleet erityiset tekijät.

Yleensä Euroopassa sanomalehtien nousu 1700-luvulla ja 1800-luvun taitteessa liittyi kaupunkien suuriin ja helppopääyysiin markkinoihin sekä muihin urbaanin kehityksen puoliin, kuten majataloihin, kauppoihin, kirjakerhoihin ja kahviloihin. Lehdistölle oli tilausta kaupunkien elinvoimaisissa ja aktiivisissa paikallisissa poliittisissa kulttuureissa, joihin osallistuneet ihmiset vaativat luotettavaa tiedon, uutisten ja

keskustelun aineksia tarjoavaa lähdettä. Esimerkiksi vuonna 1840 Lontoon asukkaista jo 5/6 kuului lehtien lukijakuntaan, mutta samaan aikaan maaseudulla lukeminen oli yhä vähäistä. Arvion mukaan Lontoon ulkopuolisesta Britannian väestöstä lehtiä luki 1830-luvulla vain 16 prosenttia ja näistäkin suurin osa eli provinssikaupungeissa eikä suinkaan maaseudulla.³¹ Näin oli, vaikka Englannissa oli ollut päivittäistä sanomalehti-toimintaa jo 1700-luvun vaihteesta asti.³² Myös kehitykseltään ja yhteiskuntajärjestykseltään Suomea muistuttavassa Ruotsissa lehdistö oli varsin pitkään urbaani ilmiö, sillä siellä lehtien numerot levisivät 1700-luvulta alkaen lähinnä kaupunkeihin ja niiden ympäristöön. Ruotsissa sanomalehdistön olikin vielä 1800-luvun loppupuoliskolla vaikea tavoittaa maan maataviljelevää enemmistöä.³³

Sen sijaan Suomessa suomenkielisen lehdistön koko kasvupotentiaali oli 1800-luvun puolivälissä maaseudulla. Keskeisin syy tähän oli tietysti Suomen suuriruhtinaskunnan ja erityisesti sen suomenkielisen väestönosan agraarisuus. Vuonna 1865 koko suuriruhtinaskunnan väestöstä 93 prosenttia asui maaseudulla ja 79 prosenttia sai elantonsa suoraan maataloudesta. Suomenkielisestä väestönosasta luvut olivat vielä tätäkin suurempia.³⁴ Vaikka 1850-luvun loppupuolen suurimmat suomenkieliset sanomalehdet *Suometar* ja *Suomen Julkisia Sanomia* painettiin Helsingissä, Tommilan mukaan niiden tilaajakunnasta vain 5–6 prosenttia asui pääkaupungissa. Valtaosa tilauksista meni suomenkieliseen sisämaahan, varsinkin Itä-Suomeen.³⁵ Samoin 1840-luvun lopun tilatuimman lehden *Maamiehen Ystävän* levikistä yleensä alle 20 prosenttia jäi julkaisupaikkakunnalle Kuopioon.³⁶ Suomenkieliset lehdet eivät siis olleet 1850-luvun nousukaudellaan luonteeltaan paikallisia urbaaneja aviiseja, vaan maaseudulle levinneitä valtakunnallisia lehtiä.³⁷

Koska suomenkieliset lehdet menivät maaseudulle, julkisuuden nousu perustui yhteiskun-

30. Luvut on laskettu Tommilan levikkilaskelmista. Tommila 1963, 331–333.

31. Barker 2002, 104–105.

32. Kevin Williams, *Read all about it! A history of the British newspaper*. Routledge 2010, 49–50.

33. Erik Johannesson, *Med det nya på väg (1858–1880)*. Teoksessa Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (toim.) *Den svenska pressens historia 2. Åren då allting hände (1830–1897)*. Ekerlids Förlag 2001, 209.

34. SVT VI: 1, 19, 37.

35. Tommila 1988, 236–238. Ks. 260, viite 3.

36. Tommila 1963, 328–330.

37. Vrt. Nieminen 2006, 125.

nan alempien sosiaaliryhmien kiinnostukseen. Yleisesti ottaen vielä 1800-luvun alkupuoliskolla koko maatalousväestö – useimmiten myös maata omistaneet talonpojat – elivät vaatimattomassa omavaraistaloudessa, jossa taloudellista ylijäämää kertyi vähän tai ei ollenkaan. Tämän vuoksi maanviljelyksestä elantonsa saaneen väestöosan taloudelliset ja sosiaaliset erot eivät olleet vielä yhtä merkittäviä kuin 1800-luvun lopulla.³⁸ Sosiaalisia eroja nosti esiin etenkin 1860–1870-luvuilla alkanut metsien ja maataloustuotteiden arvonnousu, joka laajensi rahataloutta ja vaurastutti maata omistavia talonpoikia.³⁹ Samoin maaseudun paikallishallinnon uudistukset 1860-luvun loppupuoliskolla voimistivat eroja tilallisen ja tilattoman väestön välillä, kun talonpojat saivat aikaisempaa suuremman roolin maaseutupitäjien paikallishallinnossa.⁴⁰

Varhaisen suomenkielisen lehdistön erityispiirteet – lukijakunnan agraarisuus sekä laaja sosiaalinen spektri – antoivat lehdistölle yhteiskunnallisen merkityksen, jollaista ei välttämättä ollut niissä maissa, joissa lehdistö kehittyi aikaisemmin urbaaneissa olosuhteissa. Esimerkiksi Venäjällä, Italiassa ja Ranskassa lukeva yleisö oli pitkään aristokraattista.⁴¹ Britanniassa myös alemmat luokat lukivat lehtiä, mutta he olivat useimmiten kaupunkien tehdastyöläisiä.⁴² Euroopassa sanomalehdet olivatkin alkuvaiheessa vain yksi osa urbaania kommunikaation järjestelmää, jossa lukijoita yhdisti yhteinen paikallinen kasvokkainen ja suullinen kulttuuri. Tässä mielessä koko moderni julkisuus rakentui useimmiten Euroopassa kaupunkien suullisen kulttuurin ja lehdistön edustaman kirjallisen kulttuurin hybridiksi. Agraarisessa Suomessa tilanne oli toinen, sillä lukenut yleisö asui eri puolilla laajan maan maaseutua. Kun yleisöllä ei ollut yhteistä kasvokkaiseen kanssakäymiseen perustuvaa suullista kulttuuria, lehden sisällön

■ Kuva 1. Talonpojan poika Antti Mannisen Suometarissa julkaistu lyhyt paikalliskirje Mikkelin pitäjästä. *Suometar* no. 37, 12.9.1856.

piti tulla ymmärrettäväksi sellaisenaan, itsenäisenä kirjallisena teoksena. Kirjallinen kulttuuri sai siten suomenkielisessä lehdistössä varsin riippumattoman ja suullisesta kulttuurista erillisen roolin. Tämä yhdistettynä lukijakunnan laajaan sosiaaliseen spektriin puolestaan rakensi lehdistöstä sen alkuvaiheessa vaikutukseltaan ennemmin yhteiskunnallisen eikä niinkään paikallisen, mikä oli poikkeuksellinen kehityskulku.

Paikalliskirjetoiminta lehdistön nousun taustalla

Mikä sitten sai ihmiset eri puolilta suuriruhtinaskunnan monimuotoista maaseutua tilaamaan ja lukemaan lehtiä juuri 1850-luvulla? Lehdissä oli mitä ilmeisimmin oltava jotakin, joka herätti kiinnostusta samaan aikaan laajan ja harvaanasutun maan moninaisissa paikallisissa yhteisöissä.

Yksi suomenkielistä lehdistöä sen 1850-luvun nousukaudella leimannut piirre olivat lehtien lukijoiden toimituksiin lähettämät kirjoitukset, joita on kutsuttu maaseutukirjeiksi, mutta joille parempi nimitys on paikalliskirje.⁴³ Ne olivat paikkakuntien nimissä kirjoitettuja tekstejä,

38. Arvo M. Soininen, *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestön Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. SHS 1975, 365–373.

39. Ks. esim. Eino Jutikkala 1958, *Suomen talonpojan historia*. SKS 1958, 341; Pekka Haatainen, *Suomen maalaisköyhälistö. Tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. WSOY 1972, 52–53.

40. Ks. Soikkanen 1966, 203–211; Jutikkala 1958: 396–402.

41. Hannah Barker & Simon Burrows, Introduction. Teoksessa Hannah Barker & Simon Burrows (toim.) *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760–1820*. Cambridge University Press 2002, 1–22. 13–14.

42. Hannah Barker, *Newspapers, Politics and English society 1695–1855*. Pearson Education Limited 2000, 46–64.

43. Vakiintunut maaseutukirjeen käsite ei ole kuvaava 1800-luvun puolivälissä, koska tällöin kirjeenvaihtajia oli niin maaseudulla kuin kaupungeissakin. Vasta myöhemmin, kun lehdistö muotoutui enemmän paikalliseksi tai maakunnalliseksi, painopaikan läheiseltä maaseudulta toimitukseen lähetettyä kirjettä kuvaa paremmin sana maaseutukirje. Vielä 1800-luvun puolivälissä paikalliskirje on käsitteenä kuvaavampi.

joissa kerrottiin paikallisten sattumuksien, säätilojen, petohavaintojen ja satomäärien kaltaisista asioista. Useimmiten kirjoitukset paneutuivat tällaisiin arkisiin asioihin, mutta pidemmälle 1800-lukua mentäessä niissä käsiteltiin yhä useammin myös laajempia, valtakunnallisesti merkittäviä aiheita.⁴⁴

Paikalliskirjeiden edelläkävijä oli Paavo Tikkanen omistama ja eri aikoina toimittama *Suometar*-lehti, joka alkoi panostaa paikalliskirjeiden julkaisemiseen vuodesta 1851 lähtien. Samanlaisesti se muutti journalistista linjaansa sivistyneemmälle yleisölle suunnatusta julkaisusta enemmän kansanlehdiksi. Paikalliskirjeiden määrä kasvoi seuraavina vuosina lehden sivuilla ja huippuvuonna 1855 kirjeitä julkaistiin 5–6 numeroa kohden.⁴⁵ Paikalliskirjeet eivät lähtökohtaisesti kärsineet sensuurista, sillä niissä harvoin oli millään tapaa esivaltaa kyseenalaistavia piirteitä, joihin viranomaiset olisivat halunneet puuttua. Paikkakuntien olosuhteista kertovien tekstien voitiin helposti tulkita olevan taloudelliseen hyötyyn tähtääviä kirjoituksia eikä niistä puuttunut myöskään kristillisiä aineksia. Näin ne eivät useimmiten rikkoneet vuoden 1850 kieliasetusta. Tätä osoittaa se, että paikalliskirjeitä julkaistiin suomenkielissä lehdissä lisääntyvässä määrin juuri kieliasetuksen tiukan soveltamisen vuosina 1850–1854.⁴⁶

Paikalliskirjeiden julkaisemisella oli selvä yhteys suomenkielisen lehdistön levikin kasvuun 1850-luvulla. *Suometaren* alkaessa julkaista paikalliskirjeitä vuonna 1851 lehden levikki oli vain 95, mutta seuraavina vuosina se lähes 50-kertaistui ja ylsi vuonna 1856 jo 4 600:an. *Suometar* panosti paikalliskirjetoimintaan, sillä se painatti ja lähetti kirjeenvaihtajilleen valmiiksi lehdelle osoitettuja maksettuja kirjekuoria sekä jopa maksoi kirjoittajille vuosina 1853–1856 lehden sivuilla painetuista kirjeistä. *Suometaren* suosion myötä myös kenraalikuvernöörin kanslian virallinen lehti *Suomen Julkisia Sanomia* (1857) alkoi julkaista paikalliskirjeitä heti ensimmäisenä vuon-

■ Kuva 2. *Suometar* painatti 1850-luvulla paikalliskirjeiden lähettäjiille lehden toimitukseen osoitettuja kuoria, joiden postimaksun se oli ennakolta maksanut. Kuvan lähde: Postimuseon postimerkkikokoelma.

naan saaden suuren 2 692 tilaajan levikin. Muut suomenkieliset lehdet seurasivat esimerkkiä ja alkoivat julkaista yhä enemmän lukijoiden heille toimittamaa aineistoa.⁴⁷

Paikalliskirjeiden kirjoittajista huomattava osa oli talonpoikaisista ja sitä alemmista ryhmistä. Tommila on laskenut, että niiden kirjoitusten perusteella, joiden tekijän hän on voinut selvittää, 1850-luvun paikalliskirjeiden kirjoittajista noin 60 prosenttia oli kirjallisessa ammatissa toimineita henkilöitä, kuten pappeja, koulumestareita, lukkareita ja kirjureita. Loput 40 prosenttia olivat talonpoikaisia tai sitä alempiin ryhmiin kuuluneita henkilöitä.⁴⁸ Lehtiin kirjoittaneiden ihmisten sosiaalista asemaa on kuitenkin vaikea arvioida, koska ajan tavan mukaan tekstejä kirjoitettiin anonyymisti tai nimimerkkien ja salani-

44. 1850–60-lukujen paikalliskirjeistä ja -kirjeenvaihtajista ks. Tommila 1988, 200–204; Stark Laura, Toimittajien ja itseoppi-
neiden maaseutukirjeenvaihtajien suhde osana suomenkielisen lehdistön nousua 1847–1865. *Historiallinen Aikakaus-
kirja* 1 (2013), 28–42; Laura Stark, Sanomalehtien maaseutukirjeet. Itseilmaisuun into ja lehdistön portinvartijat. Teoksessa
Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. SKS 2013, 145–177.

45. Tommila 1963, 332–334; Tommila 1988, 201, 168–169.

46. Tommila 1988, 200–201.

47. Tommila 1988, 200–201, 179–181; Tommila 1963, Liite 2, 332–335.

48. Tommila 1988, 201–202; Tommila 1963, 72.

mien suojiassa. Tommilan luvut ovatkin ongelmallisia, koska ne ottavat huomioon vain tunnistetut paikalliskirjeiden kirjoittajat ja koska kaikista kirjoittajista tunnistamattomia on oltava huomattava määrä. On syytä otaksua, että yhteiskunnan ylempiä kerroksia on ollut lähdeaineiston saatuuden vuoksi helpompi tunnistaa. Yhteiskunnan alempiin ryhmiin kuuluneita on jälkikäteen ollut vaikeampi jäljittää. Siksi on todennäköisempää, että talonpoikaisten tai sitä alempien paikalliskirjeiden kirjoittajien osuus on suurempi kuin 40 prosenttia. Tämä pätee myös Laura Starkin tekemään havaintoon, jonka mukaan sukupuoleltaan kirjoittajat olivat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta miehiä. Naisia oli ehkä enemmän kuin heitä on tunnistettavissa.⁴⁹

Paikalliskirjeistä kasvoi nopeasti suomenkielisessä lehdistössä merkittävä ilmiö, sillä erityisesti 1850–1860-luvuilla ne täyttivät suuren osan lehdistön sisällöstä. Kokemuksen historian huippuyksikössä (HEX) kootussa digitaalisessa Translocalis-tietokannassa paikalliskirjeitä on vuosien 1850–1870 välillä noin 19 000.⁵⁰ Päiviö Tommilan laskelmien mukaan sanomalehtiin kirjeitä lähettäneitä suomenkielisiä kirjoittajia oli vuosien 1847–1865 aikana eri puolilla maata vähintään 2 500, joista kaupungeissa oli runsaat 300.⁵¹ Määrä on merkittävä, jos sen suhteuttaa ajanjakson suomenkielisen lehdistön kokonaislevikkiin, joka oli vielä vuonna 1850 noin 2 500 ja vuonna 1860 noin 10 000.⁵² Vaikka nämä luvut eivät ajallisesti osu aivan yhteen, ne tarkoittavat kuitenkin, että 1860-luvun vaihteessa potentiaalisten paikalliskirjoittajien määrä saattoi olla parhaassa tapauksessa jopa yksi neljää tilattua vuosikertaa kohden.

Paikalliskirjeiden yleistyessä 1850–1860-luvuilla myös niiden sisältö monipuolistui. Joka-päiväiseen arkitodellisuuden pureutuvien kirjeiden rinnalle ilmaantui yhä enemmän tekstejä, joissa pohdittiin asioita abstraktilla tasolla. Yksi

tällainen aihe oli itse paikalliskirjeiden myötä syntyneen julkisuuden olemus ja sen vaikutus ihmisten elämään. Eräs paikalliskirjeen kirjoittaja Jämijärveltä kuvasi juuri paikalliskirjeiden myötä muilta paikkakunnilta tulleiden kuulumisten vaikutusta. Hänen mukaansa ne muistuttivat häntä muun maailman samanaikaisesta olemassaolosta paikallisyhteisön ulkopuolella: ”mekin elämme täällä, mielestämme juuri keskellä maamme palloa.”⁵³ Ahkera saarijärveläinen paikalliskirjeen kirjoittaja Erik Taipale (myöh. Rutanen) puolestaan puhui samassa yhteydessä ”yhteyshengestä” joka sitoi ihmisen isänmaahansa. Hänen mukaansa ”yhteyshenki” ei ollut ainoastaan sitä, että Suomea hallinneille suuriruhtinaille annettiin suurin arvo ja kaikille virkamiehille kunnioitus. Yhteyshenki oli Taipaleelle myös sitä, että ihminen tahtoi aina ”tietää kaikkea yhteisten asiain menoa ja järjestystä”. Hänen mukaansa juuri sanomalehdistä tätä tietoa sai paljon luotettavammin kuin pelkistä kuulopuheista.⁵⁴

Suomenkielisen lehdistön omalaatuiseksi paikalliskirjetoiminnalle on vaikea löytää muualta vastinetta. Suomen ruotsinkielisessä lehdistössä ilmestyi 1800-luvulla eri paikkakunnilta lähetettyjä lukijakirjeitä, mutta niitä kirjoittivat pääosin vain kaupunkilaiset ja säätyläiset eikä niiden määrä yltänyt suomenkielisten lehtien tasolle.⁵⁵ Myöskään Ruotsin lehdistöhistoriasta ei tämän laajuista ilmiötä löydy,⁵⁶ eikä liioin 1800-luvun puolivälin emämaasta Venäjältä, jossa lukeva yleisö oli lehdistön synnyn alkuvaiheessa pitkälti aristokraattista. Ylipäätään lukijakirjetoiminta oli länsimaisen lehdistön alkuvaiheissa harvinaista. Vertailevaa lehdistötutkimusta tehneiden Hannah Barkerin ja Simon Burrowsin mukaan Euroopan valtakielillä toimineen lehdistön nousun kaudella 1760–1820 sanomalehtikeskusteluun osallistuminen rajoittui suurimmaksi osaksi toimittajiin ja poliittisiin toimijoihin. Suuressa

49. Laura Stark, *The Limits of Patriarchy. How female networks of pilfering and gossip sparked the first debates on rural gender rights in the 19th-century Finnish-language press*. SKS 2011, 60–64.

50. Ks. <https://research.uta.fi/hex-fi/translocalis/> (7.2.2019).

51. Tommila 1988, 201–202.

52. Vuosien 1847–1860 aikana, jolloin tietoja on luotettavimmin saatavilla, suomenkielisen lehdistön kokonaislevikki oli alkuvaiheessa noin 1 000 ja nousi lopulta mainittuun 10 000:een. Keskimääräinen levikki aikajaksolla oli noin 5 100. Tommila 1963, 303.

53. M. T. n., Jämijärveltä. *Sanomia Turusta* no. 34, 21.8.1863.

54. E. T.-e. [Erik Taipale], Yhteyshengestä ja isänmaan rakkaudesta. *Tapio* no. 49, 7.12.1861.

55. Tommila 1988, 199.

56. Gustafsson & Rydén (toim.) 2001, passim.

osassa manner-Eurooppaa lehdet tarjosivat forumin julkiseen keskusteluun vain tilapäisesti vallankumouksellisen liikehdinnän aikana. Julkaistut lukijakirjeet olivat harvinaisia ja yleensä vaikutusvaltaisten henkilöiden kirjoittamia.⁵⁷

Tavalliset kansalaiset näyttävät osallistuneen julkiseen keskusteluun lehdistössä julkaistujen kirjeiden kautta jonkin verran vain Britanniassa, Alankomaissa ja Yhdysvalloissa.⁵⁸ Näistä kolmesta maasta on mahdollista löytää samankaltaista lukijakirjoitusta pseudonyymeineen kuin Suomesta. Lehdistönvapauden pioneeri- maassa Britanniassa nimimerkillä lehdistöön kirjoittaminen oli organisoitua ja on viitteitä siitä, että siihen osallistui myös ihmisiä yhteiskunnan alemmista kerroksista.⁵⁹ Hollannissa lisääntynyt lukijakirjoitusta liittyi 1700-luvun lopun vallankumoukselliseen kuohuntaan.⁶⁰ Yhdysvalloissa julkiseen sfääriin osallistuminen oli vanhaa maailmaa laajempaa, joten myös lukijakirjeitä lähetettiin lehtiin yhteiskunnan eri kerroksista.⁶¹ Näiden maiden lukijakirjoitusta on kuitenkin vaikea verrata suomenkieliseen paikalliskirjoitusta siksi, että näissä yhteiskunnissa lehdistön kehitys tapahtui jo 1700-luvulta alkaen. Lisäksi Hollannissa ja etenkin Britanniassa useimmiten anonyymit lukijakirjeet olivat poliittisia, niissä saatettiin hyökätä avoimesti julkisen figuurin kimppuun.⁶² Suomenkieliset paikalliskirjeet eivät olleet tässä mielessä poliittisia, vaan keskittyivät yleensä jokapäiväisen paikallisen elämän kuvailuun. Ne ovatkin näistä kolmesta verrokista lähempänä Yhdysvaltojen lehdistön lukijakirjoitusta, mutta eroavat siinä, että Yhdysvalloissa maan pluralistisen luonteen vuoksi jopa 300 asukkaan kaupungeissa saattoi toimia oma paikallislehtensä.⁶³ Suomessa lehdet tehtiin ja painettiin harvoissa kirjapainokaupungeissa ja lähetettiin sieltä eri puolille maata.

Näyttääkin siltä, että Suomessa varhaisen suomenkielisen lehdistön omalaatuinen paikalliskirjekulttuuri selittää suomenkielisen lehdistön

kasvua paremmin kuin vuoden 1850 sensuuritoimet Krimin sodan aikaisine vastareaktioineen. Tämän puolesta puhuvat paikalliskirjoitustoiminnan ja lehdistön levikin kasvun samanaikaisuus sekä kirjeiden kirjoittajien suuri määrä ja sosiaalinen koostumus. Näyttää siltä, että lehdistön nousun taustalla oli mikrotason toiminta paikallisissa yhteisöissä, josta julkisuuden kautta tuli maanlaajuista ja siten yhteiskunnallista. Näin lehtiin kirjoittaminen ja niiden lukeminen olivat varhaista alhaalta ylöspäin suuntautunutta yhteiskunnallista toimintaa.

Suomen lehdistöä koskevassa historian tutkimuksessa tätä selitystä ei kuitenkaan ole nostettu esiin, sillä paikalliskirjoitusta on nähty suomenkielisen sivistyneistön projektina, jonka eräänlaisena sivutuotteena syntyi suomalainen ”yleinen mielipide”.⁶⁴ On totta, että *Suometar* varsinkin alkuvaiheessa kannusti lukijoitaan kirjeiden lähettämiseen maksamalla kirjeiden lähetyskustannukset ja julkaistuista kirjoituksista pieniä palkkioita. Tämä tehtiin kuitenkin todennäköisesti ennemminkin taloudellisista kuin aatteellisista syistä, kun paikalliskirjeiden suosio huomattiin. Kuten Tommila itse toteaa, suomenkielisen lehden tekeminen ei vielä 1800-luvun puolivälissä ollut liiketoimintaa, vaan yleensä yksittäisen toimittajan sivutyötä. Paikalliskirjeet olivat juuri tämän vuoksi erityisen tervetullutta materiaalia, joka vähensi toimittajan työtaakkaa.⁶⁵

Edes resurssiltaan parhaimmalla ja paikalliskirjoitustoiminnan etulinjassa kulkeneella *Suometarella* tuskin oli mahdollisuuksia mobilisoida lyhyessä ajassa kirjoittajia tuhatmäärin kuten 1850–1860-luvuilla kävi. Uskottavampi selitys onkin, että paikalliskirjeet olivat jotakin, jota suomenkielisten lehtien lukijat halusivat lukea ja joita haluttiin myös kirjoittaa. Eri pitäjissä eri puolilla Suomea asuneita ihmisiä kiinnosti se, miten asiat olivat hoidettu toisissa pitäjissä. Tiedonhalu lähti aidosti alhaalta eikä sen taustalta voi löytää keskeisessä roolissa ollutta sivistyneis-

57. Barker & Burrows 2000, 13–16.

58. Barker & Burrows 2000, 15–16.

59. Barker 2000, 93–95.

60. Van Sas 2000, 56–65.

61. David Copeland, *America, 1750–1820*. Teoksessa Hannah Barker & Simon Burrows (toim.) *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760–1820*. Cambridge University Press 2002, 140–158. 141–143.

62. Barker 2000, 93–95; Van Sas 2000, 56–65.

63. Anthony Smith, *The newspaper. An international history*. Thames & Hudson 1979, 81.

64. Tommila 1988, 178–180, 200–204. Ks. Myös Nieminen 2006, 100–154, 196–200.

65. Tommila 1988, 196–197.

tön laskelmoitua projektia. Venäläistä sensuuria, Krimin sotaa ja fennomaanisen sivistyneistön roolia korostavassa selityksessä kajastaakin vanha kansallinen narratiivi, jossa korostuu venäläinen sorto suomen kieltä kohtaan, fennomaanisen oppineiston johtama aatteellisesti ihanteellinen ylhäältä alas rakentunut kansallinen projekti sekä ajatus, jonka mukaan kansan alemmat kerrokset nousivat aktiivisiksi toimijoiksi vasta kansalaisyhteiskunnan ja joukkoliikkeiden aikana 1800-luvun lopussa. Paikalliskirjetoiminta osoittaa kuitenkin toista.

Suomenkielisen lehdistön nousu ja sen olennaisena piirteenä ollut paikalliskirjetoiminta on kansainvälisessä katsannossakin ainutlaatuinen. Maan rakenteellisten tekijöiden vuoksi suomenkielinen lehdistö tavoitti alkuvaiheessaan suhteessa merkittävän osan maaseutuväestöstä. Tämän ja maan kieliolojen vuoksi varhainen suomenkielinen lehdistö ei kehittynyt paikallis-lehdistöksi, vaan näkökulmaltaan valtakunnalliseksi, paikallisrajat ylittäväksi. Näin syntyi tilaus jäsentää syntyneitä julkista sfääriä paikallisuuksien kautta. Tämä oli paikalliskirjetoiminnan yhteiskunnallinen funktio. Se oli samaan aikaan sekä paikallisidentiteetin luomista että osallistumista valtakunnalliseen keskusteluun. Näin se oli modernia translokaalisuutta tai ylipaikallisuutta sanan varsinaisessa merkityksessä.

Globaali ja lokaali selitys

Mikä sitten mahdollisti suomenkielisen julkisuuden omalaatuisen kehityksen, jossa lehdistön kasvu imi voimansa agraariväestöstä ja sen piirissä kirjoitetuista teksteistä? Selvää on, että tähän kysymykseen ei ole yksinkertaista vastausta. Asiaa voidaan kuitenkin haarukoida arvioimalla uudelleen paitsi Krimin sotaa, sensuurin purkautumista ja sivistyneistöä toimijana painotaneita kansallisia tulkintoja, myös suuntaamalla katse globaaleihin makrotason sekä paikallisiin mikrotason olosuhteisiin, jotka mahdollistivat

modernin median leviämisen suomenkieliselle maaseudulle.

Länsimainen lehdistö vakiintui viimeistään 1800-luvun vaihteessa teollistumista edeltävän teknologian varaan ja pitkälti kirjapainokaupungin ympärille rakentuneena urbaanina instituutiona.⁶⁶ Sen sijaan suomenkielinen lehdistö lähti nousuun vasta 1850-luvulla, jolloin monet teollistumiseen liittyvät modernin kommunikaatioteknologian innovaatiot oli jo keksitty ja otettu käyttöön. Höyryvoimalla toimiva pikapainokone (1812) yleistyi Suomessa 1840-luvulla⁶⁷ ja Tampereella käynnistettiin Suomen ensimmäinen paperikone vuonna 1842.⁶⁸ Höyryllä kulkevien postilaivojen ja myöhemmin sähköisen lennättimen myötä Suomi kytkeytyi myös globaalin tiedonvälityksen laajenevaan verkostoon.⁶⁹ 1850-luvun kuluessa Suomen sisäinen lennätinverkosto laajeni nopeasti ja vuonna 1860 avattiin linja Turusta usean Pohjanlahden rannikkokaupungin kautta Tornioon ja sieltä Ruotsin kautta Eurooppaan.⁷⁰ Erityisesti lennättimen keksiminen vaikutti lehdistön kehitykseen globaalisti mahdollistaen viiveettömän tiedonsaannin. (Ks. kuvio 3⁷¹).

Suomenkielinen lehdistö saattoi siis 1850-luvun nousukaudellaan rakentua pikapainon, teollisen paperin, höyryvoiman ja sähköisen viestinnän kaltaisten teollistumiseen liittyneiden teknologisten innovaatioiden perustalle. Käytännössä tämä tarkoitti lehden teon nopeutumista ja lehden sisällön ajankohtaistumista. Keskeistä oli, että lehdet eivät enää olleet niin sidoksissa painopaikkansa urbaaniin ympäristöön kuin aiemmin. Tuotannon nopeutuessa aikaa jäi myös levittää lehtiä laajemmalle alueelle ilman, että lehden sisältämät tiedot ehtivät vanhentua tai seuraava numero ilmestyä. Tämä muovasi suomenkielisestä julkisuudesta sen alkuvaiheessa erilaisen kuin maissa, joissa lehdistö oli instituutiona ja traditiona rakentunut vanhemman, paikallisemmän teknologian varaan. Samalla se mahdollisti paikalliskirjetoiminnan suomenkieliseen varhaiseen julkisuuteen liittyneenä ilmiönä.

66. Ks. esim. Asa Briggs & Peter Burke, *A Social history of the media from Gutenberg to the Internet*. Polity 2005, 91–92.

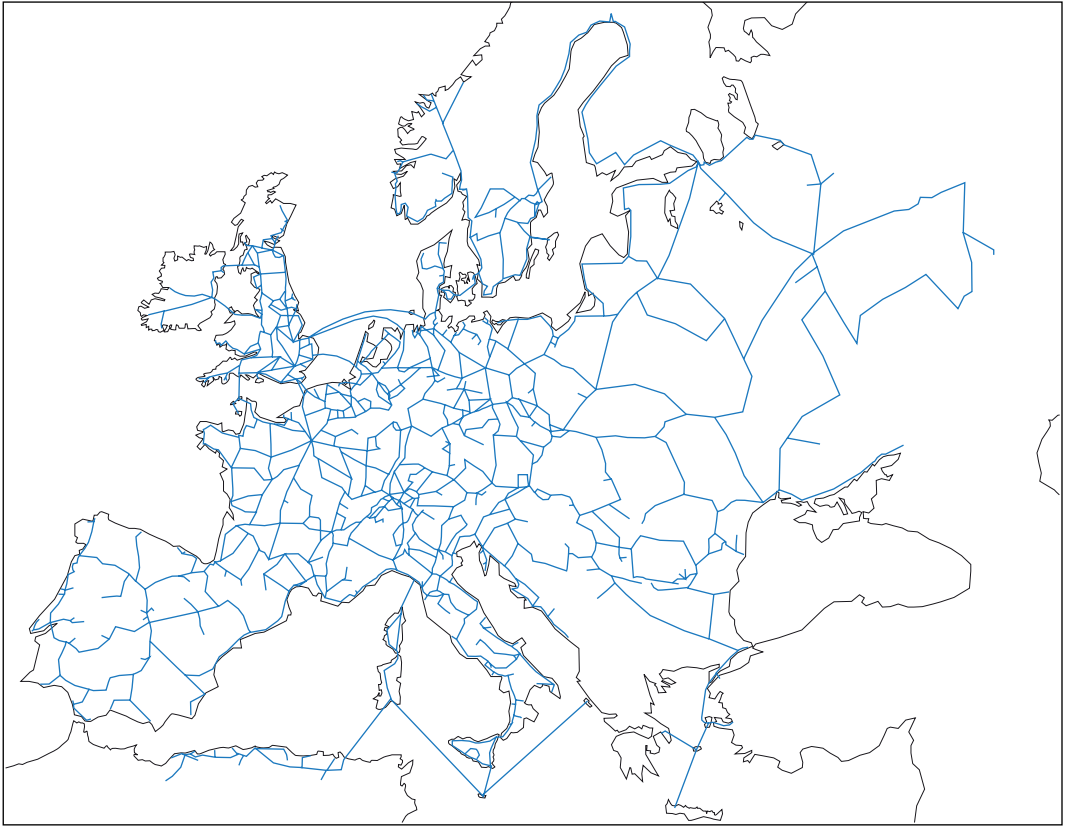
67. Carl-Rudolf Gardberg, *Kirjapainotaito Suomessa* 3. Turun palosta vuoteen 1918. Helsingin Graafinen Klubi 1973, 422.

68. Ks. Tommila 1963, 31. Paperi tehtiin tuolloin vielä puun sijasta lumpuista.

69. Jukka-Pekka Pietiäinen, *Suomen Postin historia* 1. Posti- ja tieliikennelaitos 1988, 322–325.

70. Einar Risberg, *Suomen lennätinlaitoksen historia 1855–1955*. Posti- ja lennätinhallitus 1959, 73–80, 93–95, 121–131, 164–169.

71. Lähde: Risberg 1959, Liite X, S. 181. Suomen kohdalta lennätinlinja on korjattu kuvioon kulkemaan reittiä Helsingistä Hämeenlinnan kautta Turkuun. Risberg 1959, 93–95.

■ Kuvio 3. Euroopan sähköisen viestinnän verkko vuonna 1860

Yksi itse Suomen suuriruhtinaskuntaan liittyvä ratkaiseva rakenteellinen tekijä, joka mahdollisti suomenkielisen julkisuuden nousun 1800-luvun puolivälissä, oli maan fyysisen infrastruktuurin kehittyminen. Suomen tiestön nopea kasvu loi pohjan maan sisäisten tietoliikenneolojen kohenemiselle. (Ks. kuvio 4⁷²) Lisäksi vuoden 1845 postiuudistus nopeutti postin kulkua varsinkin suurten teiden varsilla monesti päiväkaupalla.⁷³ 1850–1860-luvuilla perustettiin myös uusia postikonttoreita ja -toimistoja.⁷⁴ Tiestön ja postiolojen kehittämisen motiivina oli keskushallinnon halu saada pitävämpi ote periferiasta, mutta samassa tuli rakennetuksi verkosto, jonka kautta suomen-

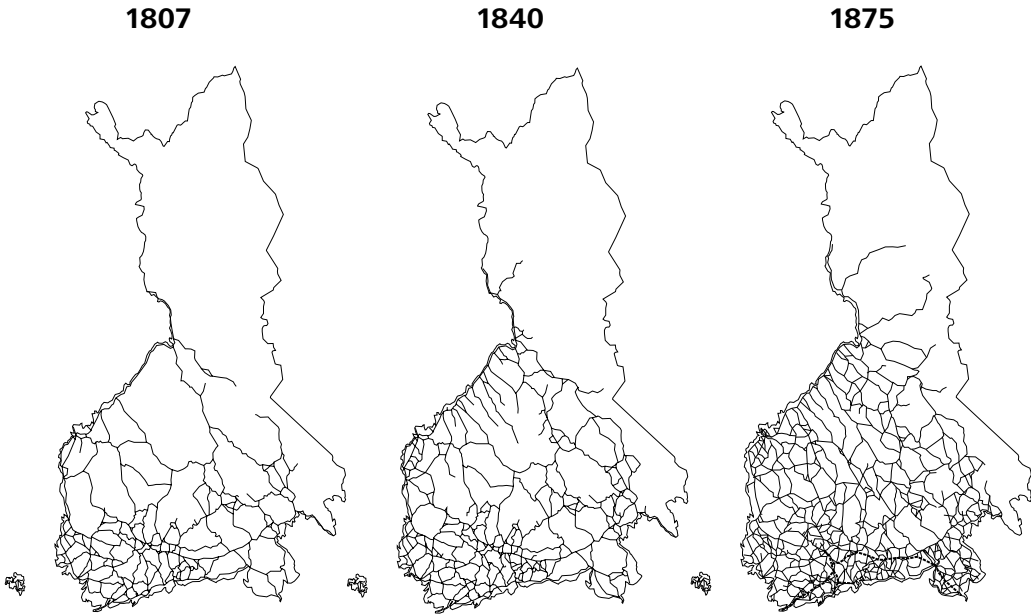
kielisten lehtien jakelu harvaanasutulle maaseudulle onnistui.

Suomenkielisen lehdistön nousun taustalla oli tietenkin myös muita yhteiskunnallisia tekijöitä. Yksi niistä oli oppineiston piirissä tapahtunut fennomanian nousu 1820-luvun taitteesta lähtien. Sen taustalla oli yleiseurooppalainen kansallisromanttinen suuntaus sekä se, että Suomen sodan 1808–1809 jälkeen oppineistolle ei jäänyt mahdollisuutta identifioitua ruotsalaisuu-

72. Lähde: Kuviot on laadittu Suomen teiden historia I:ssä kuvattujen karttojen pohjalta. Juhani Viertola, Yleiset tiet Ruotsin vallan aikana. Teoksessa Paul Fogelberg & Juhani Viertola, *Suomen teiden historia I. Pakanuuden ajalta Suomen itsenäistymiseen*. Tie- ja vesirakennushallitus & Suomen tieyhdistys 1974a, 35–129, 116; Juhani Viertola, Autonomian ajan alkupuoli vuoteen 1875. Teoksessa Paul Fogelberg & Juhani Viertola, *Suomen teiden historia I. Pakanuuden ajalta Suomen itsenäistymiseen*. Tie- ja vesirakennushallitus & Suomen tieyhdistys 1974b 130–222, 197, 203. Vuoden 1807 kartassa on mukana myös Vanha Suomi, joka tosiasiallisesti liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan vasta vuonna 1811.

73. Postijärjestelmä uudistettiin vuoden 1846 alusta alkaen koko Suomessa Turun ja Ahvenanmaan saaristoa lukuun ottamatta. Pietiäinen 1988, 275–282.

74. Pietiäinen 1988, 351.

■ Kuvio 4. Suomen tiestön kehitys 1800-luvun kuluessa

teen. 1820-luvulta lähtien fennomaniasta kasvoi omanlaisensa maan enemmistön kielestä ja kulttuurista kasvanut sivistyneistöidentiteetti, jonka omaksuneet oppineet alkoivat erityisesti 1840-luvun lopulta alkaen panostaa suomenkieliseen julkaisutoimintaan ja erityisesti lehtien julkaisemiseen. Lehden toimittaminen ja julkaiseminen ei yleensä 1840–1850-luvuilla ollut kannattavaa, mutta fennomania aatteena kantoi *Suomettaren* taustalla olleita henkilöitä, kuten Paavo Tikka, August Ahlqvistia, Antero Wareliusta ja D. E. D. Europaeusta. Ilman heidän intoaan suomen kieltä kohtaan ja tarttumistaan uusien teknologioiden suomiin mahdollisuuksiin suomenkielinen julkaisuus olisi jäänyt syntymättä 1850-luvulla.

Keskeisen perustan suomenkielisen julkisuuden nousulle muodosti myös se, että Suomessa evankelisluterilaisen valtiokirkon oppi oli eurooppalaisesta uskonpuhdistuksesta alkaen suosinut kansan lukutaidon kehitystä. Ripille pääsy ja täysvaltaisen aikuisuuden saavuttaminen ei ollut mahdollista ilman sitä. Vaikka lukutaito oli usein ulkoluvun kaltaista ja se unohtui käyttämättömänä helposti, se oli silti yksi lehdistön nousun taustatekijöistä.⁷⁵ Sen ansiosta modernin julkisuuden oli mahdollista levitä kansan syviin

riveihin helpommin kuin ei-luterilaisissa maissa. Samoin tietysti lehdistöllä oli oma roolinsa tämän lukutaidon kehityksessä.

Makrotasolta katsottuna suomenkielisen julkisuuden nousun mahdollistivat siis laajamittaiset ylikansalliset ja globaalit prosessit, joiden ansiosta Suomen kaltaiseen harvaanasuttuun, agraariseen ja kielioloiltaan omintakeiseen maahan saattoi syntyä valtakunnallinen lehdistö. Keskeisin tekijä suomenkielisen julkisuuden nousussa oli kuitenkin, että lehdistölle syntyi kansan syvissä riveissä tilausta. Lehtiä haluttiin lukea ja niihin haluttiin lähettää kirjoituksia. Lehdistölle 1800-luvun puolivälissä syntyneitä suosiota ei voikaan ymmärtää hahmottamatta niitä mikrotaason olosuhteita, joissa suomenkielinen maaseudun asujaimisto vielä 1800-luvun puolivälissä eli, sen omista lähtökohdista käsin.

Suomi oli 1800-luvun alkupuoliskolla lukemattomien erilaisten paikallisuuksien maa, mutta joitain yleisiä rakenteellisia piirteitä voidaan kuitenkin löytää. Ylivoimainen enemmistö

75. Esko M. Laine & Tuija Laine, Kirkollinen kansanopetus. Teoksessa Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS 2010, 259.

koko väestöstä eli tuolloin lähes omavaraistaloudessa. Tämä tarkoitti, että lähes kaikki tarvittava oli hankittava tai tehtävä itse. Rahaa tarvittiin usein vain veroihin ja maksuihin. Samaan aikaan koko yhteiskunnan ylätasoin hallintojärjestelmä oikeus- ja koululaitoksineen toimi maan kielienemistölle vieraalla kielellä ruotsiksi. Suomeksi toimi vain kansankielinen luterilainen kirkko, jolla oli myös tärkeitä paikallishallinnon tehtäviä, mutta jonka päätätään oli ihmisten pelastamisessa tuonpuoleiseen elämään. Suomen kieli oli kehittymätöntä ja sitä puhuttiin ja kirjoitettiin varsin eri tavoin eri puolilla maata. Suomenkielinen kirjallinen kulttuuri oli ohutta, kaikki 1800-luvun puoliväliin mennessä painetut suomenkieliset kirjat 1500-luvulta lähtien olisi voinut koota pienen huoneen kirjahyllyihin. Näin ei olisi silti edes voitu helposti tehdä, koska kirjojen levitysjärjestelmä kirjakauppoineen ja kirjastoineen oli suppea ja toimimaton.⁷⁶

Tämä pitkään melko samanlaisena pysynyt yhteiskunnallinen tilanne alkoi kuitenkin muuttua juuri 1800-luvun puolivälissä. Idässä aivan Suomen rajassa kiinni sijaitti eurooppalainen metropoli Pietari, jonka kasvava taloudellinen vetovoima vaikutti laajoille alueille Itä-Suomessa. Pienemmässä mittakaavassa samankaltainen vaikutus oli koskien äärille perustetuilla varhaisilla teollisuuslaitoksilla, useimmiten rautaruukeilla. Niiden työvoiman tarve perustui rahtaustyöhön, jota hevosia omistanut maaseudun väestönosa saattoi tehdä. Teollisuuslaitoksissa palkka työstä maksettiin rahalla, joka lisääntyessään muutti vanhaa omavaraisuuteen perustunutta agraarikulttuuria. Alkava puukauppa puolestaan levitti rahaa alkuvaiheessa varsinkin ulkomaankauppaa käyvien satamakaupunkien ympäristöön. Samaan aikaan suuressa osassa Itä-Suomea oltiin vasta siirtymässä kaskiviljelystä peltoviljelyyn, mikä merkitsi vanhan suullisen aikaisemman sukupolven kertoman perintötiedon inflaatiota.⁷⁷

Näiden paikallista agraarikulttuuria koetelleiden murtumien kanssa samaan aikaan tapahtunut suomenkielisen julkisuuden nousu toi uudenlaisen säännöllisen, yhdenmukaisen ja aktuaalisen tiedon maaseudulle. Suomenkielisen lehdistön vilkkaan lukijakirjoitustoiminnan ansiosta

modernin murtumista saatettiin myös saada ensi käden ruohonjuuritason tietoa sekä käydä dialogia maan eri osien välillä.

Lehdistön paikalliskirjoitustoiminnan käyttövoimana ollut modernisaatio teollistumisineen ja urbanisoitumisineen alkoi 1800-luvun puolivälissä murtautua paikallistasolle maaseudulla, jossa suomenkielinen väestönosa eli. Tämä murros vaati sellaista tietoa, jota vanha suulliseen ja kasvokkaiseen vuorovaikutukseen ja edellisten sukupolvien kokemukselliseen tietoon perustunut agraarikulttuuri ei voinut enää tyydyttävästi tarjota. Tämän vuoksi suomenkieliselle lehdistön välittämälle tiedolle syntyi tilaus. Agraarikulttuurissa eläneille ihmisille parhaiten soveltuvassa muodossa tietoa levitti heidän vertaisensa eri puolilla Suomea paikalliskirjeiden kautta, joista aukesi heille tuttu arjen maailma. Paikalliskirjoitustoiminta ilmentääkin itsessään ylipaikallisuuden läpimurtoa Suomessa. Kun paikalliskirjeitä kirjoitettiin esimerkiksi pitäjien tai kappelien nimissä, siirsi se vanhan paikallisen suullisen kulttuurin maailman uudella tavalla ylipaikallisuuden tilaan ja mahdollisti uuden ylipaikallisuuden omaksumisen agraarikulttuurien jäsenten piirissä. Paikallisuus pysyi ylipaikallisuuden perustuksena.

Paikalliskirjeiden yleistymisen ja samalla suomenkielisen julkisuuden nousun selitys piilee siis modernin murroksessa paikallistasolla sekä sen synnyttämässä tarpeessa uudelle ylipaikalliselle tiedolle. Kyse oli Suomen suuriruhtinaskunnan olosuhteissa tapahtuneesta globaalista ja lokaalista dialektiikasta.

Yhteiskunnallinen merkitys

Aikaisemmissa tulkinnoissa suomenkielisen julkisuuden nousun merkitys on nähty osana kansallista projektia. Siinä pääasiallisena toimijana on esiintynyt fennomaaninen oppineisto, jonka kansaan kohdistuvan valistuksen välineenä suomenkielinen lehdistö on näyttäytynyt. Tässä tulkinnassa tämän kansallisen projektin tukahduttajana on esiintynyt Venäjän keisarikunta sensuuritoimenpiteineen ja vapauttajana Krimin sodan poikkeusolosuhteet. Tämä kansallista

76. Ks. Heikki Kokko, Kuviteltu minuus. *Ihmiskäsityksen murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Tampere University Press 2016, 56–75.

77. Ks. Kokko 2016, 140–171, 189–218, 276–298.

yhtenäisyyttä korostava tulkinta on myös johtanut siihen, että lehdistöä on tarkasteltu kansallisena instituutiona, jonka kehityskulussa ei ole nähty eroa suomen- ja ruotsinkielisen väestönosan välillä, vaikka yhteiskuntarakenteesta johtuen sellainen on etenkin vielä 1800-luvun puolivälissä nähtävissä.

Käsitys ylhäältä alas suuntautuneesta kansallisesta projektista kaipaa rinnalleen laajempaa näkökulmaa. Siinä korostuu ensinnäkin suomenkielisen lehdistön nousun asettaminen osaksi globaalia taloudellista, kulttuurista ja teknologista kehityskulkua. Toisekseen valokeilaan nousevat paikalliskirjeitä kirjoittaneet ruohonjuuritason ihmiset, joiden ansiosta Suomeen syntyi maata läpileikkaava ja sen lukuisia paikallisuuksia hiljalleen yhdistänyt yhteiskunnallisen keskustelun sfääri. Suomenkielisen julkisuuden nousun tarkastelu tästä laajemmasta näkökulmasta, tekee siitä yhteiskunnallisesti aikaisempaa merkittävämmän asian.

Suomenkielisen julkisuuden nousun yksi keskeinen yhteiskunnallinen merkitys olikin siinä, että se mahdollisti yhteiskunnallisen keskustelun välineen, suomen kielen kehittämisen tämän tehtävän vaatimalle tasolle. Kielitieteessä ajanjaksoa vuodesta 1810 aina 1870- tai 1880-luvun loppuun asti nimetäänkin varhaisnyky-suomen kaudeksi. Sen aikana länsimurteisiin perustuneeseen vanhaan, lähtökohdiltaan Agricolan aikaiseen kirjakieleen liitettiin uusia itämurteille tyypillisiä aineksia ja sanoja sekä siihen tuotiin runsaasti myös vieraskielisiä lainoja. Uusia käsitteitä luotiin korjaamaan kirjakielessä olleet ilmaisulliset puutteet.⁷⁸ Suomenkielisen julkisuuden synty ja nousu olivat aivan keskeisessä asemassa tässä kielen standardoimisen prosessissa, joka teki suomen kirjakielen nykyisen kaltaisen ilmaisuuden välineen. Sen ansiosta kirjakielen aktiivinen käyttö ja muotoilu ei jäänyt vain oppineiden saleihin.

Itse yhteiskunnallinen keskustelu ja sen välineet, kieli ja lehdistö puolestaan mahdollistivat uudenlaisen yhteisöllisyyden rakentumisen, josta Benedict Anderson on käyttänyt nimitystä ”kuviteltu yhteisö”. Se perustui modernisaation myötä

muotoutuneeseen ajallisen samanaikaisuuden uudenlaiseen kokemiseen. Siinä avainasemassa oli oivallus tapahtumisen horisontaalisesta samanaikaisuudesta, jota voi kuvata ilmaisulla ”sillä aikaa toisaalla”. Modernina massakulutustuotteena lehti kulutettiin ja luettiin eri puolilla yhteiskuntaa lähes samanaikaisesti.

Lehdistön yleistyessä tämä tuotti Andersonin mukaan yhteiskuntiin uudenlaisen joukkoseremonian, jossa lukuisat lukijat tulksivat lehteä mielensä sopukoissa omissa oloissaan, mutta samalla tiesivät tuhansien ihmisten ympäri maata tekevän samaa lähes samanaikaisesti. Tämä puolestaan tuotti lukijakunnan keskuudessa luottamuksen erityiseen anonyymiin yhteisöllisyyteen, siihen että vaikka lehtien lukijat saattoivat olla toisilleen täysin tuntemattomia, saattoivat he kuitenkin tämän joukkoseremonian kautta luottaa toinen toisensa olemassaoloon. Tämä luottamus kasvokkaisen vuorovaikutuksen ylittävään anonyymiin yhteisöllisyyteen puolestaan on Andersonin mukaan modernien kansallisvaltioiden nationalismiin eräs perusta ja tunnusmerkki.⁷⁹

Suomenkielisen julkisuuden nousun taustalla olleen paikalliskirjetoiminnan ansiosta Suomessa kuvitellun yhteisöllisyyden kokeminen ja yhteiskunnallinen rakentuminen ei ollut pelkän lehtien lukua koskeneen joukkoseremonian varassa. Suomenkielisten lehtien lukijat ja etenkin myös niihin kirjoittaneet ihmiset saattoivat eri puolilta maata tulleiden paikalliskirjeiden kautta kokea uudenlaista ylipaikallista yhteisöllisyyttä saadessaan ajantasaista tietoa olosuhteista ja ajatuksista pitkienkin matkojen takaa ympäri maata. Tällöin heidän mieleensä piirtyi kuva samaa kieltä puhuvien aikalaisten eräänlaisesta jatkuvasta olemassaolosta jokapäiväisen paikallisen todellisuuden ja kasvokkaisen kommunikaation tason rinnalla. Tätä kautta heitä toisiinsa yhdistäneessä anonyymissa yhteisöllisyydessä oli kaksisuuntaiseen kommunikaatioon perustuva vuorovaikutteinen elementti, joka epäilemättä tehosti modernin kuvitellun yhteisöllisyyden läpimurron voimaa.⁸⁰ Paikalliskirjetoiminnan ansiosta paikallinen ja ylipaikallinen limittyivät toisiinsa, koska julkaistujen kirjeiden perusyksikkönä pysyi paikal-

78. Ks. Kaisa Häkkinen, *Agricolasta nykykielen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY 1994, 405–519, erit. 13–16, 448–451.

79. Benedict Anderson, *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Suomentanut Joel Kuortti.

Vastapaino 2007, 72–74, laajemmin: 43–76.

80. Anderson 2007, 72–74.

lisyhteisö, joka oli ennestään tuttu suullisen ja paikallisen kulttuurin maailmasta.

Julkisuuden myötä versonut kuvitelu yhteisöllisyys oli näin alhaalta ylöspäin suuntautuneen suomalaisen nationalismin alkio. Samalla tämä ajattelutavan muutos oli myös muutamaa vuosikymmentä myöhemmin alkaneen kansalaisyhteiskunnan nousun ja sitä ilmentäneiden valtakunnallisten joukkoilmiöiden taustalla. Ylipaikallista yhteisöllisyyttä vaadittiin myös työväenliikkeen ja sen ideologian, kansainvälisen proletaarisen luokan ylipaikallista yhtenäisyyttä vaalineen sosialismin, läpimurtoon. Suomenkielisen lehdistön 1850-luvulla tapahtuneen nousun keskeinen yhteiskunnallinen merkitys onkin näiden modernien yhteiskunnallisten ilmiöiden mahdollistaminen. Tämä tapahtui, koska lehdistön nousu synnytti Suomen väestön keskuudessa yhteiskunnallisen keskustelun ja yhteenkuuluvuuden sfääriin, jota aikaisemmin ei ollut olemassa. Ytimekkäästi sanottuna lehdistön nousu loi yhteiskunnan luomalla alhaalta ylöspäin suuntautuneen käsityksen yhteiskunnasta.

Suomenkielisen lehdistön nousun yhteiskunnallinen merkitys ulottuu lopulta globaalille tasolle. Suomenkielinen julkisuuden synty laajensi suomenkielisen väestönsuuren enemmistön elämänpiirin ylipaikalliselle tasolle, joka ei rajoittunut suuriruhtinaskunnan rajoi-

hin. Julkisuuden synty mahdollisti sen pääsemisen uudella tavalla globaalin tiedonjaon piiriin, koska lehdistö levitti tietoa eri puolilta maailmaa. Keskeistä on, että tämä kiinnitti suomenkielisen väestönsuuren ajattelun ja kulttuurin entistä tiiviimmin globaalissa valta-asemassa olleen länsimaisen järjestelmän piiriin. Julkisuuden kautta länsimaisen ajattelutavan kategorisoinnit levisivät suomenkieliseen ajatteluun ja sosiaaliseen kanssakäymiseen, joka samaan aikaan alkoi yhdenmukaistua.⁸¹

Modernin suomenkielisen julkisuuden nousun taustalla olleet syyt olivat ennemmin globaaleja ja lokaaleja kuin kansallisia. Lehdistön nousun yhteiskunnallinen merkitys oli juuri globaalin ja lokaalin tason yhdistämisessä. Niiden välille syntyi translokaali taso, joka tarjosi kasvualustan uudelleenlaiselle ylipaikalliselle ajattelulle. Suomenkielisen julkisuuden nousun vaikutukset olivat suomalaisen yhteiskunnan muotoutumisen kannalta siten merkityksellisempiä kuin aikaisemmassa historiatulkinnassa on arvioitu.

FT **Heikki Kokko** on tutkijatohtori Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikössä Tampereen yliopistossa. **Sähköposti:** heikki.kokko@tuni.fi.

81. Yksi esimerkki tässä on modernin länsimaisen minuuskäsityksen omaksuminen. Ks. Kokko 2016.

Aappo Kähönen ja Veera Laine

Venäjän valtion ja kansakunnan sisäiset ja ulkoiset rajat – miten niitä rakennetaan ja perustellaan?

Keväällä 2014 Venäjä valtasi Krimin niemimaan ja perusteli tekoa muun muassa tarpeella suojella etnisiä venäläisiä. Samalla se pyrki määrittelemään sekä valtion että kansakunnan rajat uudelleen. Tarkastelemme tässä artikkelissa Venäjän valtion ja kansan rajojen luonnetta kysymällä, miten ymmärrys kansan ja valtion rakentamisesta vaikuttaa rajaan liittyvien käytäntöjen muodostumiseen. Kartoitamme myös viimeisen vuosikymmenen aikana valtion ja kansakunnan rajoista käytyä mediakeskustelua, ja katsomme, miten käytäntö ja keskustelu ovat limittyneet toisiinsa.

Artikkelin kirjoittamista motivoi havainto, että tutkimusaiheemme – nationalistinen argumentti nyky-Venäjän politiikassa ja maan rajojen määrittämisen historiallinen problematiikka – ovat temaattisesti lähellä toisiaan. Artikkelin perustuu siis kahteen eri lähdeaineistoon, joiden avulla tutkimme Venäjän sisäisten ja ulkoisten rajojen järjestämistä ja perustelemissa. Ensimmäinen lähdeaineistokokonaisuus koostuu Venäjän ja Suomen rajavartiostojen toimenkuvaa määrittelevistä dokumenteista, jotka mahdollistavat rajaan liittyvien käytäntöjen ja politiikan vertailun. Toisena lähdeaineistona käytämme kansan tai kansakunnan rajojen luonteesta käytyä venäläistä mediakeskustelua. Suomi on mukana tarkastelussa rinnastuskohtana, jotta Venäjälle erityiset rajoihin liittyvät piirteet nousisivat selvemmin esiin. Aineistojen tulkinnassa lähdemme

väljästi kriittisen diskurssianalyysin pohjalta, joka soveltuu valtasuhteiden ja yhteiskunnallisten ilmiöiden tarkasteluun. Emme ole kiinnostuneita kielenkäytöstä itsessään, vaan kielen ja argumentaation merkityksestä yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa prosesseissa.¹

Venäjän rajojen tematiikan pohtiminen suomeksi tuntuu perustellulta, koska venäläistä nationalismia on käsitelty paljon kotimaisessa mediassa erityisesti vuoden 2014 jälkeen.² Kiinnostus ilmiötä kohtaan on ollut suurta, samoin kuin siitä kumpuava huolestuneisuus. Lähestymme aihetta tietoisesti kotimaisen keskustelun perspektiivistä. Suomalaisessa Venäjä-keskustelussa tuntuu toisinaan unohtuvan, ettei Venäjällä ole perinnettä kansallisvaltiosta. Kuten Sanna Turoma muistuttaa, "[v]enäläisen kulttuurin tutkimuksen lähtökohdan tulee olla venäläisen (*rossijski*) itseymmärryksen käsittäminen monimuotoisena, monikansallisena, monikulttuurisena venäläisyyksien summana eli imperiaalisena identiteettinä."³ Sen sijaan suomalaisen itseymmärrykseen kuuluu vahva käsitys yhtenäisestä kansallisidentiteetistä, kansasta ja kansallisvaltiosta. Tavoittemme on valaista nationalismia ja rajojen luonnetta Venäjällä tämän eroavaisuuden näkökulmasta.

Imperiumi, kansakunta ja legitimizeetti

Artikkelin näkökulma perustuu monikansallisen ja kansallisen rinnastamiseen valtion legitimoim-

1. Stefan Titscher et al. (toim.) *Methods of Text and Discourse Analyses*. SAGE 2000, 164–167.

2. Ks. esim. Venäjistä on tullut arvaamaton. *Ilta-Sanomat* 23.3.2015, <https://www.is.fi/vaalit2015/art-2000000897460.html> (20.2.2019); Charly Saloniemi-Pasternak, James Mashiri & Michael Moberg, Voisiko näin tapahtua? *Suomen Kuvalehti* 9/2015, 32–37.

3. Sanna Turoma, Venäjä-tutkimusta läheltä ja valtamerten takaa. *Idäntutkimus* 3 (2010), 68–69.

nin ja sen toiminnan tarkastelussa. Pyrimme kuitenkin välttämään ”metodologisen nationalismin” riskin, eli emme pidä kansallisvaltiota itsestään selvänä mittapuuna. Emme näe Venäjän valtion monikansallisuutta, jota määrittää sen tausta imperiumina, esimodernina jäänteenä vaan yhtenä edelleen mahdollisena vaihtoehtona kansallisuuksien välisten suhteiden järjestämisessä.⁴ Imperiumi rakenteena ei ole häviämässä, vaan sen sisällä tapahtuu modernia byrokratisoitumista kansallisvaltiokehityksen tapaan.

Kaikki Venäjän hallitsijat poliittisesta järjestelmästä riippumatta ovat joutuneet ottamaan kantaa kansallisuuksien välisiin suhteisiin yhden valtion sisällä. Venäjä muodostui 1500-luvulla monikansalliseksi imperiumiksi ja pysyi sellaisena vähintään vuoden 1917 vallankumoukseen saakka. Tämä perintö vaikuttaa myös nykyisin valtion rakenteisiin, kansallisuuksien välisiin suhteisiin, sekä kansalaisten asemaan ja rajoihin.

■ Kuva 1. Venäläisten asuttaminen keisarikunnan Euroopan ulkopuolisille alueille oli osa hallituksen tukemaa virallista politiikkaa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Sillä vahvistettiin tehtyjä aluelaajennuksia. Venäläisessä historiankirjoituksessa tätä on kuvattu erityisesti varhaisempien vuosisatojen osalta sisäisen kolonisaation käsitteellä. Kuva: Prokudin-Gorskii photograph collection, Library of Congress, Prints and Photographs Division. Kuvaaja: Sergei Mikhaïlovich Prokudin-Gorskii.

Imperiumien historiaa tutkineiden Burbankin ja Cooperin määritelmän mukaan imperiumi on ”laaja, ekspansivinen tai historiallisesti laajalle ulottunut poliittinen yksikkö, jonka poliittinen järjestelmä pitää yllä hierarkiaa ja erottelua, kun se liittää itseensä uusia kansoja.”⁵ Imperiumin ja sen hallitsemien alueiden lähtökohta on erilaisten keskusten ja periferioiden välinen jännitteisyys, sekä se, että eri kansoja hallitaan eri

4. Sanna Turoma & Maxim Waldstein, Introduction. Teoksessa Sanna Turoma & Maxim Waldstein (toim.) *Empire De/Centered. New Spatial Histories of Russia and the Soviet Union*. Routledge 2013, 14–15.

5. Jane Burbank & Frederick Cooper, *Empires in World History. Power and the Politics of Difference*. Princeton University Press 2010, 8.

tavoin.⁶ Venäläisessä 1800-luvun ja 1900-luvun alun historiankirjoituksessa tilan ja maan laajentumisen roolia käsiteltiin ”sisäisen kolonisaation” tai ”itsensä kolonisoimisen” käsitteiden kautta. Ensin korostettiin maan laajentumista niin venäläisten kuin valloitetujen alueiden kolonisointina, asuttamisena ja uudelleen asuttamisena. Myöhemmät tulkinnat nostivat esiin selvemmin Venäjän toimijuuden prosessissa, jossa oli voittajansa ja häviäjängänsä. Yhteisenä piirteenä oli eron korostaminen merentakaisia siirtomaaimperiumeja luoneisiin kansallisvaltioihin.⁷

Valtarakenteina imperiumia ja kansallisvaltiota on hyödyllisempi tarkastella liukuvalla janalla vastakkainasettelun sijaan. Moni kansallisvaltio, kuten Ranska, Italia, tai Saksa, on syntynyt pakotamalla etnisesti, kielellisesti ja kulttuurisestikin hyvin erilaiset alueet saman hallinnon alaisuuteen. Ekspansiivinen ulkopolitiikka ei myöskään ole ollut vain suurvaltojen yksinoikeus. Vaikka Suomen kansallisvaltion perusta oli 1800-luvun suuriruhtinaskunnan alueessa, pan-suomalainen tulkinta kansakunnasta voimistui erityisesti sisällissodan jälkeen vuosina 1918–1920. Tässä tulkinnassa suomalaisjohtoiseen valtioon, Suur-Suomeen, haluttiin liittää suomalaisten ohella ”heimokansat”, karjalaiset, inkeriläiset ja mahdollisesti vielä virolaiset. Samanaikaisesti yritettiin rajata sisällissodan häviäjät, punaiset, kansakunnan ulkopuolelle.⁸

Kansallisvaltion ja imperiumin periaatteellinen ero tulee näkyväksi valtion legitimaatiossa. 1800-luvulla syntyi ideaali kaikkia kielelliseltä pohjalta kuvitellun yhteisön, kansakunnan, jäseniä koskevista yhtäläisistä oikeuksista ja velvollisuuksista. Kansansuvereniteetti tuli merkittäväksi legitimaation välineeksi kansallisvaltioissa, joista osassa tämä johti vähemmistöjen assimilointiin,

toisissa edustuksellisen vallankäytön syntyyn ja demokratisoitumiseen. Sen sijaan imperiumissa legitimaatio nojasi hallitsevaan instituutioon. Venäjällä tämä oli aateli, Neuvostoliitossa yleisliittolainen kommunistinen puolue. Molemmissa tapauksissa hallitseva instituutio oli monikanallinen, mutta venäläiset muodostivat selvän enemmistön.⁹ Imperiumin ja kansallisvaltion legitimoinnin ohella näkemyksiin rajoista vaikuttaa suurvallan tai pienen maan identiteetti. Siinä missä kansallisvaltio venyy molempiin, imperiumi lähtökohtaisesti edellyttää suurvaltaidentiteettiä. Suurvallan rajakäsityksiin kuuluvat myös oman alueen ulkopuolisten etujen valvonta. Tällainen alue ei ole valtio- tai kansakuntaidentiteetin keskeinen osa, jolloin sitä ei ole välttämätöntä liittää omaan alueeseen. Rajamaa tai etupiiri voi kuitenkin muuttua kolonisaation pohjalta osaksi valtion ydinaluetta, kuten esimerkiksi Venäjän laajentuessa tapahtui.¹⁰

Venäjän nykyisen federaatiomallin taustalla vaikuttaa vallankumouksen ja sisällissodan aikana vuosina 1917–1922 käyty poliittinen kamppailu. Vasemmistopuolueet sosialistivallankumouksellisista menševikkeihin esittivät Venäjän uudistamista eri kansallisuuksien federaatioksi, vaihtelevan laajuisen itsehallinnon ja kulttuuristen oikeuksien puitteissa. Näiden vaikutus näkyi vielä vuoden 1918 Venäjän sosialistisen federatiivisen neuvostotasavallan perustuslaissa. Bolševikeille oli vallankumousvaiheessa tärkeintä yhdistää kansalliset vähemmistöt kamppailuun itsevaltiutta vastaan. Kun uusi perustuslaki Sosialististen neuvostotasavaltojen liitolle hyväksyttiin vuonna 1923, painotus oli toinen. Vaikka yhtenäisvaltion vaikutelmaa haluttiin välttää, keskusvallan oikeudet suhteessa neuvostotasavaltoihin määriteltiin aiempaa huolellisemmin.¹¹

6. Turoma & Waldstein 2013, 20; Alexei Miller viittaa tilakäsitysten eroon ”imperiaalisten” ja ”ei-imperiaalisten” kansakuntien välillä, Alexei Miller, *The Romanov Empire and the Russian Nation*. Teoksessa Stefan Berger & Alexei Miller (toim.) *Nationalizing Empires*. Central European University Press 2015, 311.

7. Alexander Etkind, How Russia ‘Colonized Itself’. Internal Colonization in Classical Russian Historiography. *International Journal for History, Culture and Modernity* 3:2 (2015), 160–163, 167–168.

8. Heimosotien ja kansakunnan määrittelyn yhteydestä Suomessa mm. Marko Lehti, *A Baltic league as a Construct of the New Europe. Envisioning a Baltic Region and Small State Sovereignty in the Aftermath of First World War*. Peter Lang 1999, 213–219; Aapo Roselius, *Holy War. Finnish Irredentist Campaigns in the aftermath of the Civil War*. Teoksessa Aapo Roselius & Tuomas Tepora (toim.) *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill 2014, 119–121, 151–155.

9. Ronald Grigor Suny, *Living in the Hood. Russia, Empire and Old and New Neighbors*. Teoksessa Robert Legvold (toim.) *Russian Foreign Policy in the Twenty-first Century and the Shadow of the Past*. Columbia University Press 2012, 44–45.

10. Miller 2015, 338, 344–345.

11. Edvard Hallett Carr, *The Bolshevik Revolution 1917–1923*. Penguin Books 1966, 134–138, erityisesti vasemmisto-SR:in vaikutuksesta vuoden 1918 perustuslain federatiivisiin painotuksiin, ja 403–404, 410–413 vuoden 1923 perustuslaista.

Bolševikkien voitto merkitsi silti muutosta valtion alueen hahmottamisessa. Nyt haluttiin tehdä selvä ero Venäjän keisarikunnan imperialistiin perintöön. Valtiota ja monikansallisuutta ei perusteltu venäläispainotteisesta asutus- ja sivilisaationäkökulmasta vaan institutionalisoimalla monikansallisuus neuvostotasavaltoihin sekä tarjoamalla välineitä ylikansalliseen neuvostoidentiteettiin. Tämä konkretisoi venäläisen tilan rajoja.¹² Neuvostoliitto onnistui monikansallisen valtion legitimoinnissa pitkään paremmin kuin keisarillinen Venäjä.

Venäjä ei ole koskaan ollut kansallisvaltio, mutta toisaalta sitä ei myöskään haluta kutsua imperiumiksi.¹³ 2000-luvun alusta lähtien Venäjä on määritelty historiallisesti monikansalliseksi valtioksi (*mnogonatsional'noe gosudarstvo*). Venäjän vuonna 1993 hyväksytyssä perustuslaissa käytetään termiä ”monikansallinen Venäjän kansa” (*mnogonatsional'nyi rossiiskii narod*), jonka täsmällisyydestä on myös käyty kriittistä keskustelua – viimeksi vuoden 2016 lopulla, kun presidentinhallinnon kansojen välisten suhteiden neuvosto esitti ajatuksen säätää uusi ”laki Venäjän kansasta”. Lain piti muun muassa tarkentaa kansallisuuteen liittyviä termejä, mutta hanke ei ole toistaiseksi edennyt.

Virallisessa diskurssissa monikansallisuuden rauhanomaisuuden takaa kaikkia Venäjän kansalaisia yhdistävä venäläinen kulttuuri, kieli ja arvopohja. Valtiojohdon puheissa Venäjän *monikansallisuus* on kestävämpi politiikka kuin läntinen *monikulttuurisuus*.¹⁴ Vuoden 2012 alkupuolella julkaistussa esseessä Vladimir Putin kirjoittaa:

Historiallinen Venäjä ei ole etninen valtio eikä amerikkalainen ”sulatusuuni”, jossa kaikki ovat tavalla tai toisella maahanmuuttajia. Venäjä syntyi ja kehittyi vuosisatojen ajan monikansalliseksi valtioksi. [...] Sadat kansallisuudet (*etnosy*) asuivat omalla maallaan yhdessä venäläisten kanssa ja heidän vierellään.¹⁵

Loppuvuodesta 2017 Putin esitti näkemyksen, että Venäjän monikansallinen luonne (ja erityisesti sen perinteinen muslimiväestö) on yksi syy siihen, että maassa on mahdollista tehdä ”tasapainoista” politiikkaa. Hän myös huomautti, ettei yhden kansallisuuden valtioiden (*mononatsional'noe gosudarstvo*) perustaminen ole ratkaisu konflikteihin. Putinin käyttämä käsite rinnastuu ”monikansallisen valtion” vastakohtaksi, jolla tarkoitetaan kansallisvaltiota.¹⁶ Valtiojohto korostaa usein Venäjällä asuvien eri kansojen määrää.¹⁷ Retoriikka monikansallisesta, suvaitsevaisesta kansasta ei kuitenkaan poissulje etnisten hierarkioiden tai arjen rasismien olemassaoloa.¹⁸

Rajat ja niiden valvojat Venäjällä ja Suomessa

Valtion ja kansakunnan rajojen ymmärtäminen Venäjällä edellyttää niiden suhteuttamista pitkän aikavälin eroihin valtion rakentamis- ja modernisaatioprosesseissa Euroopan läntisten ja itäisten osien välillä. Aleksanteri II kumosi Venäjällä 1860-luvulla maaorjuuden osana reformeja, mistä käynnistyi varhemman, itsevaltiuteen nojaneen yhteiskunnallisen järjestyksen hajoaminen. Vasta bolševikit aloittivat uuden rakentamisen 1920-luvulla.¹⁹ Myös Neuvostoliiton hajoamista

12. Alina Koskela, *Venäjän tilaa etsimässä. Venäjän suhde Neuvostoliiton alueeseen Mezhdunarodnaja zhizn -aikakausjulkaisussa vuosina 1990–1992* (pro gradu). Helsingin yliopisto 2014, 20, 23–25, 30.

13. Sisäisen kolonisaation käsitettä tutkinut Aleksandr Etkind huomauttaa, että historialliset toimijat eivät juuri käytä imperiumin käsitettä, mutta historian kirjoittajille se on keskeinen. Imperiumin käsite on tutkimuskeskustelussa erilainen kuin esimerkiksi poliittisten toimijoiden käytössä. Ks. Alexander Etkind, *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*. Polity Press 2011, 6.

14. Ks. esim. Zasedanie mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba ”Valdai”. kremlin.ru 19.9.2013, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/19243> (3.4.2018).

15. Vladimir Putin, Rossija. Natsionalnyi vopros. *Nezavisimaja gazeta* 23.1.2012, http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html (3.4.2018).

16. Zasedanie Mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba ”Valdai”. kremlin.ru 19.10.2017, <http://kremlin.ru/events/president/news/55882> (3.4.2018).

17. Esim. Vstretša s utšastnikami XIX Vsemirnogo festivalja molodježi i studentov. kremlin.ru 15.10.2017, <http://kremlin.ru/events/president/news/55842> (3.4.2018).

18. Marlène Laruelle, *In the name of the nation. Nationalism and politics in contemporary Russia*. Palgrave Macmillan 2009, 35–36.

19. Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Penguin Books 1991, xii–xiv.

seurasi demokraattisten rakenteiden sijaan vanhojen valtarakenteiden esiinnousu 2000-luvun alussa neopatrimonialismin muodossa. Eliitit loivat jälleen vahvasti keskittyneen hallinnon, josta tuli niiden väline ylimääräisten tulojen ("rents") keräämiselle, jolloin yhteiskunnan ja talouden modernisointi jäi parhaimmillaankin kapeaksi.²⁰

Historiallisten kokemusten pohjalta venäläinen patriotismi korostaa imperiumin perintöä kantavaa valtiota. Vahvan valtion käsite edellyttää hallinnolta valmiutta tarjota symbolista ja materiaalista tukea sekä vastata väestön näitä koskeviin vaatimuksiin. Tästä näkökulmasta Krimin valtaaminen oli menestyksellinen symbolisesti, mutta valtio ei ole kyennyt vastaamaan väestön odotuksiin hyvinvoinnista ja instituutioiden luotettavuudesta.²¹ Tämä imperiumin perintö ja sisäinen ristiriita, yhdessä raaka-aineviennistä riippuvaisen talouden kanssa, vaikuttaa Venäjän tapaan määritellä rajojaan.

Seuraavaksi tarkastelemme, miten valtion rakentaminen monikansalliselta tai kansallisvaltion pohjalta vaikuttaa valtion alueen ja edun määrittämiseen. Tässä Suomi kansallisvaltiona edustaa rinnastuskohtaa suhteessa monikansalliseen Venäjään. Sekä Suomen rajavartiolaitosta (RVL) että Venäjän FSB:n alaista rajapalvelua (PS FSB) voi pitää pääosin regulatiivisina instituutioina, jotka pohjaavat sääntöjen asettamiseen, seurantaan ja seurauksiin eli sanktioihin sääntöjen rikkomuksista.²² Institutionaalinen jatkuvuus neuvostokaudelta on ollut käytäntöjen tasolla Venäjällä vahva, huolimatta jo 1990-luvun puolivälissä tehdyistä sekä nyt meneillä olevista poliisihallinnon reformeista korruption kitkemiseksi. Venäjän sisäisten rajavyöhykkeiden laajentamisen vuonna 2006 on nähty lisänneen korruptiota.²³ Julkiset tehtävienkuvaukset kertovat siitä,

millaisia yhtäläisyyksiä ja eroja rajaan liittyvässä valvonnassa ja uhissa nähdään.

Poliittisen lähtökohdan nykyiselle rajan määrittämiselle ja valvonnalle tarjoavat Venäjän kansallisen turvallisuuden strategia vuodelta 2015 sekä Valtioneuvoston turvallisuuspoliittinen selonteko vuodelta 2016. Molemmista maista turvallisuuspolitiikan perustana on kansallisen edun käsite. Kansainvälisessä yhteydessä Venäjän kansalliseen etuun kohdistuvia uhkia ehkäistään keskittymällä venäläisen yhteiskunnan sisäisen yhtenäisyyden voimistamiseen, yhteiskunnallisen vakauden turvaamiseen ja kansallisuuksien väliseen sopuun sekä uskonnolliseen suvaitsevaisuuteen.

Venäjän pitkän tähtäimen kansalliset edut määritellään eri tasoissa, joista ensimmäisellä korostuu valtion suvereenisuus ja valtiollinen ja alueellinen yhtenäisyys. Toisella puolestaan nousevat jälleen esiin kansallinen sopu/yksimielisyys ja poliittinen sekä yhteiskunnallinen vakaus.²⁴ Vastaavasti Suomessa kansalliseen etuun pohjautuvan ulko- ja turvallisuuspolitiikan päämääränä on vahvistaa Suomen kansainvälistä asemaa, turvata itsenäisyys ja alueellinen koskemattomuus. Eriksen mainitaan keskeisenä tavoitteena sotilaallisen konfliktin välttäminen.²⁵ Kansallisen edun määrittelyssä on selviä yhtäläisyyksiä, mutta erot nousevat esiin silloin kun kuvataan tuota etua rajoilla valvovien organisaatioiden tehtäviä ja uhkia.

Neuvostoliiton jälkeisen Venäjän rajavalvonnan perustana ovat vuoden 1993 rajajärjestys ja vuoden 1996 rajapolitiikkadokumentti, jotka jakavat Venäjän rajan valvonnan 37 piiriin Kamtšatkalta Karjalaan. Suomeen näistä rajautuvat Muurmanskin rajapiiri ja Luoteinen rajapiiri. Venäjän rajavalvonnan pääpainopiste on

20. Vladimir Gel'man, Introduction. Teoksessa Vladimir Gel'man (toim.) *Authoritarian Modernization in Russia. Ideas, Institutions, and Policies*. Taylor & Francis Group 2016, 19–22.

21. Markku Kangaspuro, The dilemma of the perception of the strong state in Russia and the demand for modernization. Teoksessa Vladimir Gel'man (toim.) *Authoritarian Modernization in Russia. Ideas, Institutions, and Policies*. Taylor & Francis Group 2016, 54–56, 66.

22. W. Richard Scott, *Institutions and Organizations. Ideas and Interests*. SAGE 2008, 50–56.

23. Anna-Liisa Heusala & Jarmo Koistinen, 'Rules of the Game' in cross-border cooperation. Legal-administrative differences in Finnish-Russian crime prevention. *International Review of Administrative Sciences* 84:2 (2018), 356; Sergei Golunov, "The Border Zone". *Russian Politics & Law* 51:4 (2013), 61

24. Ukaz Prezidenta Rossijskoj federatsii ot 31 dekabnja 2015 goda N 683 "O Strategii natsional'noj bezopasnosti Rossijskoj federatsii", *Rossijskaja gazeta* 31.12.2015, <https://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html> (27.3.2018), 8–10, artiklat 26, 30, 31.

25. Valtioneuvoston kanslian ulko- ja turvallisuuspoliittinen selonteko, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 7:9 (2016), 19.

ollut etelärajoilla, Keski-Aasian ja Kaukasian suunnalla. Suomen vastainen raja todetaan katavasti määritellyksi. Muut tähän ryhmään kuuluvat maat ovat Norja, Puola, Mongolia, Kiina ja Pohjois-Korea. Näin lukien Baltian maiden, Valko-Venäjän ja Ukrainan samoin kuin Georgian ja Kazakstanin vastaiset rajat jäisivät epätäydellisesti määritellyiksi.²⁶ Ukrainan vastaisen rajan jälkeen kiistellyin on Venäjän ja Georgian raja Kaukasuksella, jo ennen maiden välistä sotaa vuonna 2008. Kyseenalaista on jo se valvotaanko vain näiden kahden maan, vai myös Abhasian ja Etelä-Ossetian vastaista rajaa, joita Venäjän lisäksi harva muu valtio on tunnustanut. Venäjän puolelta katsottuna ne ovat Georgian ulkopuolisia alueita, Georgiasta katsottuna vähintään osa Venäjän vastaista rajavyöhykettä. Venäjän passien myöntäminen ja laivastotukikohta Abhasiassa ovat osoituksia Venäjän toimivallan ulottamisesta näille alueille, joiden hallinnan Georgia menetti jo 1990-luvulla.²⁷

Ulkoisten ja sisäisten uhkien suhde on Venäjän osalta kiinnostava. Rajavalvonnan ”ulkopoliittisena ulottuvuutena” tuodaan esiin muun muassa taloudellisen ja demografisen tunkeutumisen estäminen, Venäjän kansainvälisen eristämisen estäminen ja Venäjän etujen valvonta IVY-maiden rajoilla. Yhdeksänkohtaisessa listassa kolme keskeisintä uhkaa Venäjän kansallisille eduille rajaseuduilla ovat 1) aluevaatimukset, rajan epätäydellinen kansainväliosoikeudellinen määrittely, 2) nationalismi, etninen ja alueellinen separatismi sekä 3) uskonnolliset konfliktit.²⁸

Suomessa toiminta painottuu toisin. Rajavalvonnassa pääuhkana ovat luvattomat rajanylitykset, ja valvonnan painopiste on EU:n Schengen-alueen ulkorajalla eli Suomen ja Venäjän välisellä rajalla. Tämä valvonta tiivistyy EU:n rajaturvallisuusvirastossa, Frontexissa, jonka perustamisessa suomalaisilla oli merkittävä rooli. Rikostorjunnan

kohdalla näkyvät keskeiset uhkakuvat, ihmissalakuljetus ja laitton maahantulo. Näillä uhkakuvilla on vahva historiallinen taustansa Neuvostoliiton hajoamisen jäljiltä, 1990-luvun alusta.²⁹ Rajavartiostot ovat molemmissa maissa rikostorjunnan yhteistyösopuolia, ja turvallisuuspoliisit FSB ja SUPO ovat yhteistyön keskusviranomaisia. Rikostorjuntayhteistyön suomalaisten osapuolten kokemuksissa on korostunut, että yhteistyö painottuu enemmän henkilöihin kuin organisaatioihin. Tämä kuvastaa sekä henkilökohtaisten verkostojen että organisaatioiden välisen kilpailun merkitystä Venäjällä.³⁰

Venäjän rajavalvonnassa korostuvat selvästi maan laajemmat ulkopoliittiset ja ylikansalliset tavoitteet muun muassa IVY:n puitteissa, sekä toisaalta mahdolliset sisäiset rajoihin kohdistuvat uhat, erityisesti etniset ja uskonnolliset konfliktit. Suomen Rajavartiolaitoksen toiminta on pääsääntöisesti tiiviimmin rajattu valtion rajan ja sen yli tapahtuvan liikkuvuuden valvontaan. Siihen sisältyy silti kiinnostavasti paitsi kansainvälinen yhteistyö, myös yhteistyö EU:n puitteissa, nimenomaan unionin ulkorajan valvonnassa.³¹

Rajanvalvojien historiankuvat

Venäjän ja Suomen rajavalvonnan eroja, mutta myös yhtäläisyyksiä voidaan selittää osin organisaatioiden itseymmärryksen avulla. Tähän tarjoavat mahdollisuuden kummankin maan rajavalvontaorganisaatioiden itse tuottamat historiantesitykset, joissa kuvataan tehtävien taustaa. Keskeisenä kysymyksenä on, miten valtion rakentuminen monikansalliselta tai kansalliselta pohjalta vaikuttaa sen käsityksiin raja-alueesta, ulkoisen ja sisäisen turvallisuuden suhteesta ja kansainvälisen tai monikansallisen yhteistyön luonteesta.

Venäjän FSB:n alainen rajapalvelu painottaa toimintansa jatkuvuutta jo useamman vuosi-

26. O Gosudarstvennoj granitse Rossijskoj federatsii, Pograničnaja služba FSB Rossii, <http://ps.fsb.ru/law.htm> (27.3.2018); Osnovy pograničnoj politiki RF (Venäjän rajapolitiikka), <http://ps.fsb.ru/general/info/details.htm> (27.3.2018), 1–3, artikkelit 1, 2.

27. T. A. Galkina & F. A. Popov, Russias's borders with Abkhazia and South Ossetia on Four Scales. Analyses of Political Discourse. *Regional Research of Russia* 6:2 (2016), 261–263.

28. Venäjän rajapolitiikka 1996.

29. Juha Pohjonen, *Rajarauhaa Suomen ja Euroopan puolesta. Rajavartiolaitos 1991–2009*. Otava 2009, 24–35, 146–148. Suomen roolista Frontexin perustamisessa myös Rajavartiolaitoksen tilinpäätökset 2004, 2–4; 2005, 2, https://www.raja.fi/tietoa/suunnittelun_ja_seurannan_asiakirjat (27.3.2018).

30. Heusala & Koistinen 2018, 358, 363–365.

31. Rajavartiolaitoksen www-sivut, <https://www.raja.fi/tehtavat> (27.3.2018).

sadan ajalta.³² Rajan valvonta ja laajentaminen yhdistetään nimenomaan vahvan valtion syntyyn. Lähtökohtana on Kiovan Venäjän synty ja rajavalvonnan (vaikkakaan ei nykymerkityksessä) muodostuminen jo 1200–1300-luvuilla. Vahvan venäläisen valtiorakenteen (*sil'noi russkoi gosudarstvennosti*) kuvataan muodostuneen 1300-luvulta 1500-luvulle, kun mongolien valtakausi päättyi. Valtion laajentuessa lähinnä etelässä ja idässä rajajoukot olivat ”aktiivisen raja-aluepolitiikan väline” 1500–1600-luvuilla. Tätä näkemystä rajan muodostamisesta tukee jo historiikin viittaus Vasili Kljutšveskiin, 1800-luvun valtiollisen koulukunnan historioitsijaan. Kljutšveski selitti juuri sisäisen kolonisaation käsitteellä Venäjän laajenemisen eritysluonnetta keskiajalta 1900-luvun alkuun asti.³³

Toinen teema, valtion sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden suhde, nousi esiin taloudellisten etujen pohjalta. Protektionistinen talouspolitiikka loi 1700-luvulla tarpeen tullilaitokselle salakuljetuksen rajoittamiseksi ja valtion verotulojen kasvattamiseksi. Varsinaisesti sisäinen ja ulkoinen turvallisuus yhdistyvät poliittiseen järjestelmään kohdistuvassa uhassa, kun ”vallankumouksellisen liikkeen keskus siirtyi Euroopasta Venäjälle”. Santarmilaitos yhdistyi tulli- ja rajavalvontaan 1800-luvun puolivälissä, jolloin nimenomaan rajanylityspaikat tulivat santarmien valvontaan. Vasta vuonna 1897 luotiin erillinen rajavartiosasto, joka järjestön taustan vuoksi oli valtiovarainministeriön alaisuudessa.

Taloudellisten etujen merkitys rajavalvonnan perusteluissa säilyi järjestelmän vaihtuessa

32. Luku pohjaa lähteisiin: Iz istorii ustanovlenija i oformlenija gosudarstvennoj granitsy Rossii i stanovlenija služby po ee ohrane; Ohrana granits Sovetskogo gosudarstva (1917–1991 gg.), Pogranitšnaja služba FSB Rossii, <http://ps.fsb.ru/history.htm> (27.3.2018).

33. Etkind 2015, 164–165.

vuonna 1917. Myös rajavalvonnan rakenne ja organisaatio pääosin säilyivät. Sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden suhde ja poliittiset tehtävät korostuivat edelleen rajojen valvonnassa. Kansankomissaarien neuvosto antoi 28.5.1918 säädöksen rajajoukkojen perustamisesta, mikä loi pohjan Neuvostoliiton rajavalvonnalle. Rajavartiojoukot asetettiin vuonna 1923 turvallisuuspoliisiin (OGPU) alaisuuteen, jonka tehtäviin kuului myös salakuljetuksen estäminen.³⁴

Toisen maailmansodan jälkeen, vuosina 1955–1987 rajavartiojoukkojen määrä viisinkertistui, minkä nähdään auttaneen salakuljetuksen tyrehdyttämisessä. Samalla kaudella keskeisinä tehtävinä pidettiin porvarillisen ideologian ja ideologisten poikkeamien vastaista kamppailua. Tältä osin jo 1800-luvun puolivälistä alkanut poliittisen tai ideologisen rajan valvonta jatkui myös Neuvostoliiton aikana. Kansainvälinen ulottuvuus nousee esiin vasta toisen maailmansodan jälkeen, kansainvälisten sopimusten Neu-

■ Kuvat 2 ja 3. Venäjä laajeni 1500-luvulta 1800-luvulle Itä-Euroopasta Tynnelle merelle ja Keski-Aasiaan. Alamaiskansojen määrän kasvaessa imperiumille oli oleellista minimoida eri kansallisuuksien välisiä ristiriitaisuuksia samalla kun oli varmistettava valtakunnan yhtenäisyys. Kuva: Prokudin-Gorskii photograph collection, Library of Congress, Prints and Photographs Division. Kuvaaja: Sergei Mikhaïlovich Prokudin-Gorskii.

vostoliitolle takaamien taloudellisten oikeuksien valvomisessa ja rajajoukkojen osallistumisessa Afganistanin sotaan.

Kansainvälisten tehtävien osuus perusteluissa vahvistui, kun Venäjän rajavalvonta organisoitiin Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen vuonna 1992. Federaation rajapalvelu (FPS) perustettiin omana organisaationaan vuonna 1994. Kun se 1.7.2003 alistettiin turvallisuuspalvelu FSB:lle, perusteena olivat kansainvälisen terrorismin, huumekaupan voimistumisen, laittoman maahanmuuton

34. A. I. Kokurin & N. V. Petrov, *Lubjanka VtshK-KGB. Mezhdunarodnyi fond demokratija* 1997, 5–6, 10.

ja ihmiskaupan sekä luonnonvarojen laittoman hyödyntämisen estäminen eli pitkälti ulkoiset ja taloudelliset uhat. Huolimatta pitkän historiallisen jatkuvuuden esittämisestä, historiikin loppuyhteenveto korostaa neuvostoaikaisen rajavalvonnan ja rajajoukkojen osuutta nyky-Venäjän rajavartioiden historiassa. Tähän sopii myös rajavalvonnan ja turvallisuuspoliisin instituutionaalinen yhteys, vaikka ideologinen painotus ei tule suoraan esiin kuten keisarikunnan tai Neuvostoliiton aikana.

Suomen rajojen määrittely alkaa varsinaisesti vuosista 1918–1919 eli itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeen. Suomen valtion pyrkimyksenä oli nimittäin jo sisällissodan aikana ja heti sen jälkeen Venäjän Itä-Karjalan valloittaminen. Perusteluissa yhdistyivät sisäinen ja ulkoinen uhka: Suomesta paenneiden punaisten hyökkäysten ennalta ehkäiseminen, puolustuksen helpottaminen ja pelko vallankumouksesta ”jonka hyväksi osa kansaa toimi”. ”Itärajaksi” määriteltiin varsinaisesti Laatokan pohjoispuolinen Neuvostoliiton vastainen raja. Myös Suomen tapauksessa taloudelliset edut, lähinnä salakuljetuksen muodossa, rakensivat osan sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden suhteesta. Paikallisen väestön vastarinta valvotun tai suljetun rajan muodostamiselle oli tuntuvaa, kun se uhkasi heille merkittävää elinkeinoa. Vasta muutama vuosi Tarton vuoden 1920 rauhansopimuksen jälkeen kävi mahdolliseksi solmia rajasopimus Neuvostoliiton kanssa, mikä osin vähensi jännitteitä.³⁵

Sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden suhde sekä rajan valvonta saivat kokonaan uusia merkityksiä Neuvostoliiton hajotessa ja Venäjän Federaation syntyessä 1990–1992. Merkittävimpänä ”Itärajaan” liittyvänä uhkana nähtiin kymmenistä tuhansista neljännesmiljoonaan nousevan venäläisen väestön lähtö kotiseudultaan elintarvikepulan tai levottomuuksien takia yli Suomen rajan, mihin myös varauduttiin varsin mittavasti. Rajavartiolaitoksen historian toinen osa kuvaa, miten tätä uhkakuvaa korostettiin armeijan puolella, kun taas rajavartiolaitos suhtautui laajojen joukkojen tulon mahdollisuuteen kriittisesti. Tämä perustui

osin rajavartiolaitoksen ja Neuvostoliiton rajavartioston välisiin toimiviin yhteyksiin. Kaikkiaan rajan yli pyrki toista sataa lähinnä kolmansien maiden kansalaista keväällä ja syksyllä 1991.³⁶

Vuonna 1993 aloitettu kolmikantayhteistyö Suomen, Venäjän ja Viron välillä kuvastaa samoin rajavalvonnan toimintaedellytysten muutosta. Rajavartiolaitoksen aloite sopi hyvin EU:n ja sen sisällä erityisesti Saksan tavoitteeseen estää juuri itsenäistyneitä Baltian maita sekä Venäjää muodostumasta laittoman maahantulon väyläksi unionin alueelle.³⁷

Suomen Rajavartiolaitoksen ja Venäjän rajapalvelun itseymmärrykseen vaikuttaa keskeisesti niiden rooli valtion synnyssä ja erityisesti valtion taloudellisten tarpeiden kehittämisessä. Monikansallisen valtion ja kansallisvaltion erilainen pohja vaikuttaisi osin heijastuvan käsityksiin rajan pysyvyydestä, muuttuvuudesta ja valvonnasta. Valvonnan vaikeus liitetään sekä Kiovan Venäjän pirstoutumiseen että naapurien määrän kasvuun Moskovan laajentuessa. Rajan liikkuvuus näkyy rajajoukkojen roolissa rajapolitiikan ja valloitetujen alueiden kolonisaation välineenä 1500-luvulta alkaen. Suomessa raja nähdään itsenäisyyden alkuvuosien alue-laajennushankkeiden jälkeen pysyvämpänä kansallisvaltion alueen vakiintuessa. Venäjällä sisäisen ja ulkoisen uhan yhteydet liittyvät osin jo maan monikansalliseen taustaan, jossa samaa kansallisuutta voi asua molemmin puolin rajaa. Poliittiseen järjestelmään kohdistuva sisäinen ja ulkoinen uhka nousee historianesityksessä esiin keisarikunnan lopulla ja jatkuu Neuvostoliiton aikana. Suomessa tämä yhteys näkyy lähinnä vain itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä sisällissodan vuoksi. Suomen kansallisvaltioluonteen kannalta mielenkiintoisesti kansainvälinen elementti nousee esiin rajavartiolaitoksen toiminnassa jo ennen EU-jäsenyyttä.

Venäjän kansan monikansallisuus ja sen rajat

Neuvostoliiton hajoamiskehityksessä kansallisuuskysymykset olivat tärkeässä osassa. Virallinen politiikka tuki vähemmistökansallisuuk-

35. Ristiriita valtion rakentamisessa näkyy selvästi myös itse kirjassa, jossa kuvatekstit käyttävät sisällissodasta nimeä ”vapaussota”, mutta varsinaisessa tekstissä käytetään nimeä ”veljessota” tai ”kansalaissota”. Matti Kosonen & Juha Pohjonen, *Isänmaan portinvartijat. Suomen rajojen vartiointi 1918–1994*. Otava 1994, 14, 36–37.

36. Pohjonen 2009, 24–35

37. Pohjonen 2009, 58–62.

sien kulttuurinationalismia, vaikka voimakkaita venäläistämistoimia nähtiin kausittain. Andrey Scherbak muistuttaa, että joillain alueilla etnisen vähemmistön kulttuurinen nationalismi yhdistettynä federalismin mahdollistamien etnisten instituutioiden syntymiseen vahvisti vähemmistökansallisuuksien kansallistunutta, jolloin ne alkoivat helpommin vaatia poliittista itsenäisyyttä – kulttuurinen nationalismi ikään kuin pohjusti poliittista nationalismia.³⁸

Itsenäisen Venäjän ensimmäisen vuosikymmenen aikana tuli tarpeelliseksi etsiä uudelle kansakunnalle ”yhteistä ideaa”, joka voisi perustella kansallista yhtenäisyyttä uudessa tilanteessa. 1990-luvun alkupuolella etniset nationalismit hakivat poliittista asemaansa monissa osissa Venäjän federaatiota, ja fragmentaation uhka vaikutti keskusvallan silmissä todelliselta. Tätä uhkaa hillitäkseen Boris Jeltsin pyrki korostamaan kansalaisuutta etnisyyden sijaan kansaan kuulumisen tunnusmerkkinä, ja otti käyttöön käsitteet ”rossijane” ja ”rossiiskii narod”³⁹ puhussaan Venäjän kansasta. Samalla haluttiin painottaa valtion legitimitettiin kansalaisten demokraattisena edustajana. Pyrkimykset vahvistaa kansalaisuuteen perustuvaa venäläisidentiteettiä vaimenivat 1990-luvun loppua kohti tultaessa. Jeltsinin kriitikot eivät pitäneet kansallistunteen pönkittämistä valtion tehtävänä, mutta he eivät myöskään nähneet ylipäänsä mahdollisuutta vahvistaa kansallisylypeyttä suureen valtioon kuulumisesta silloin, kun tuo valtio oli ilmiselvästi heikossa tilassa.⁴⁰

Tilanne kuitenkin muuttui 2000-luvun alusta lukien, jolloin Vladimir Putinin hallinto ryhtyi tietoisesti rakentamaan kansallista identiteettiä muun muassa patrioottisen kasvatuksen ohjelmien avulla.⁴¹ Samalla vahvistettiin Venäjän valtion virallisiksi symboleiksi trikolorilippu,

Venäjän kansallislaulu ja vaakuna. Talouskasvun elpymisen myötä se kritiikki, jota Jeltsiniä arvostelleet olivat esittäneet, vaimeni. Venäjän armeijan arvostuksen nostaminen oli yksi julkilausutuista patrioottisen kasvatuksen tavoitteista, sillä suhtautuminen armeijaan oli vielä 1990-luvulla varsin kriittistä.⁴² Kansalaisuuteen perustuva kansallistunne ei ole enää ollut valtionhallinnon asialistalla. Putinin puheessa Venäjän valtion monikansallisuus on osa valtion historiaa ja perinteitä. Muun muassa Jeltsinin neuvonantaja ja Venäjän tiedeakatemian tutkija Valeri Tiškov on vielä 2010-luvulla nostanut esiin ajatuksia kansalaisuuteen perustuvasta nationalismista, mutta virallinen tulkinta perinteisten venäläisten arvojen yhdistämisestä monikansallisesta kansasta on vakiintunut.

Nykyisten venäläiseen kansallistunteeseen kytkeytyvien keskustelujen ytimessä on yhtäältä ”Venäjän idea”, jota on etsitty slavofiiliaatteen synnystä lähtien, erityisen tarmokkaasti jälleen 1990-luvulla. Toisaalta keskustelussa painottuvat sisäisten ja ulkoisten rajojen järjestämisen perustelut sekä niiden oikeudenmukaisuus. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Venäjän federaation uudet subjektit muodostuivat jo aiemmin olemassa olleiden kokonaisuuksien pohjalle. Ne nauttivat eri tasoista autonomiaa, ja eri kansallisuuksien osuudet näiden alueiden sisällä vaihtelivat myös suuresti. Esimerkiksi Karjalan tasavallan asukkaista etnisiä karjalaisia oli 1990-luvun alkupuolella noin 10 prosenttia, etnisiä venäläisiä noin 74 prosenttia ja venäjänkielisiä 90 prosenttia väestöstä.⁴³ Etnisin perustein muodostettuja federaatiosubjekteja on myös kyseenalaistettu nostamalla esiin tällaisia esimerkkejä. Neuvostoliiton hajottua etnisten venäläisten suhteellinen osuus uudessa valtiossa oli paljon suurempi kuin aiemmin, ja kokemus siitä, ettei kansoista ”suu-

38. Andrey Scherbak, Nationalism in the USSR. A historical and comparative perspective. *Nationalities Papers* 43:6 (2015), 866–885.

39. Käsite ”rossijanin” (monikossa ”rossijane”) viittaa Venäjän asukkaaseen tai kansalaiseen, joka ei välttämättä ole etniseltä taustaltaan venäläinen; samaan tapaan ”rossiiskii narod” tarkoittaa Venäjän kansaa, joka muodostuu kaikista sen kansalaisista. Käsitteiden suomentamisesta ks. esim. Moisio, Arto, Venäläinen, venäjänmaalainen, venäjäläinen. *Kielikello* 4 (2003), <https://www.kielikello.fi/-/venalainen-venajanmaalainen-venajalainen> (21.2.2019).

40. Vera Tolz, Forging the nation. National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia. *Europe-Asia Studies* 50:6 (1998), 993–1022.

41. Anna Sanina, *Patriotic education in Contemporary Russia. Sociological Studies in the Making of the Post-Soviet Citizen*. Ibidem Verlag 2017, 33–63.

42. Laruelle 2009, 177.

43. V. Kabuzan, *Russkie v mire. Dinamika tšislennosti i rasselenija (1719–1989)*. Izdatel'stvo Russko-Baltiyskiy informatsionny tsentr ”BLITS” 1996, 29.

rimmalla” ole lainkaan omaa aluetta, sai monia muotoja.

Valtiojohdon näkökulmasta keskustelu eri kansallisuuksien oikeuksista valtion sisällä on separatistisen pelon valossa poliittisesti tulenarkaa, joten kansa(kunna)n rajaon liittyviä kysymyksiä, virallista monikansallisuusretoriikkaa tai federaation etnistä järjestämisperustaa haastavat näkemykset jäävät yhtäältä kulttuuri- ja tiedeälymystön piiriin, toisaalta niitä pitävät esillä valtiotalta vastustavat kansallismieliset ryhmittymät. Seuraavassa osassa lähteenä on käytetty lehtitekstiaineistoa, joka on kerätty Integrum-tietokannasta käyttämällä nationalismiin, patriotismin, venäläiseen kansallisvaltioon, venäläisiin ”jaettuna kansana” ja ”sorrettuna enemmistönä” liittyviä hakusanoja vuosilta 2008–2017.⁴⁴

Venäläiset ”maailman suurimpana jaettuna kansana”

Vuonna 2013 kerätty NEORUSS-aineisto osoittaa melko suurta hajontaa venäläisten näkemyksissä valtion ”ihanteellisista” rajoista. Vastaajista 21 prosenttia näki mieluusti entisen Neuvostoliiton rajat Venäjän ulkorajoina, saman verran vastaajia haluaisi sisällyttää valtioon ”slaavilaiset osat” entisestä Neuvostoliitosta, ja 13 prosenttia haluaisi jättää ”islamilaisen Pohjois-Kaukasian” Venäjän rajojen ulkopuolelle. Tämän artikkelin kysymyksenasettelun valossa on erityisen kiinnostavaa, että nykyisiin rajoihin tyytyväiset vastaajat, joita oli 37 prosenttia, eivät muodosta selvää enemmistöä.⁴⁵

Valtiollisen rajan oikeudenmukaisuuteen liittyy keskustelu etnisistä venäläisistä ”maailman suurimpana jaettuna kansana”⁴⁶. Tähän keskusteluun kytkeytyvät myös usein käytetyt termit, ”lähi- ja kaukoulkomaat” (*bliznee / dal'nee zarubeže*), joilla tarkoitetaan Neuvostoliittoon kuuluneita ulkomaita ja ”muita” ulkomaita.⁴⁷

Jaetun kansan käsitteellä viitataan etnisiin venäläisiin, jotka Neuvostoliiton hajottua jäivät silloin itsenäistyneihin entisiin Neuvostoliiton maihin, eikä sillä siis yleensä tarkoiteta yleisesti diasporaa, eli venäläisiä missä tahansa Venäjän federaation ulkopuolella.⁴⁸ Näkemys venäläisistä jaettuna kansana liittyy läheisesti myös ajatukseen Venäjän valtion rajoja suuremmasta kielellisestä, kulttuurisesta ja mentaalista venäläisestä yhteisöstä, ”venäläisestä maailmasta” (*ruskii mir*), jota sekä Venäjän valtiojohto että Venäjän ortodoksinen kirkko ovat pitäneet esillä.⁴⁹ Venäläisen maailman käsitteen ytimessä on Venäjän, Valko-Venäjän ja Ukrainan yhteys, mutta se kuvaa myös laajemmin Venäjän rajojen ulkopuolella asuvia venäläisiä.

Valtiotason toimijoille venäläinen diaspora ja ”jaetun kansan” käsite viittaavat Venäjään Neuvostoliiton perijävaltiona ja toisaalta ulkomailla asuviin ”maanmiehiin” politiikan välineenä. Mihail Suslov huomauttaa, että diasporaan laskettavilla ryhmillä voi olla keskenään melko vähän yhteistä: ”globaalit venäläiset”, jotka ovat emigroituneet ulkomaille, voivat kokea suhteensa Venäjään hyvin eri tavalla kuin niin sanotuissa lähiulkomaissa asuvat venäläiset, jotka eivät ole koskaan minnekään muuttaneet, vaan valtioiden rajat ovat siirtyneet.⁵⁰ Valtion diskurssiin kuuluu ajatus venäläisyydestä rajoja ylittävänä ilmiönä, mutta sisäisten rajojen, eli käytännössä etnisen perustein muodostettujen federaatiosubjektien, oikeudenmukaisuutta hallinnon edustajat eivät halua pohtia.

Krimin valtaamisen yhteydessä diskurssi jaetusta kansasta voimistui, sillä niemimaan haltuunottoa kuvattiin virallisissa puheissa ja mediassa yhtenä askeleena tuon kansan yhdistämisessä. Virallisessa diskurssissa toistui ajatus historian vääräyksiä korjaamisesta. Lehtiaineistossa Venäjän ulkopolitiikkaa oikeutettiin värik-

44. Haut on rajattu keskuksen lehtiin ja online-julkaisuihin ajalla 1.1.2008–31.12.2017. Aineistossa on yhteensä noin 130 tekstiä kymmenistä eri julkaisuista.

45. Henry E. Hale, How nationalism and machine politics mix in Russia. Teoksessa Pål Kolstø & Helge Blakkisrud (toim.) *The New Russian Nationalism. Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000-15*. Edinburgh University Press 2016, 242.

46. Käsite esiintyy usein muodossa ”[russkie -] krupneyšiy razdeljonnyj narod mira”, joskus myös ”razdeljonnaja natsija”; ks. esim. Putin: Russkiy narod okazalsja samym boš'hym razdeljonnym narodom mira. *Vzgljad* 18.4.2014; Razgovorki v stroju. *Novoe vremja* 24.3.2014.

47. Kabuzan 1996, 30–33.

48. Ks. esim. Zameshenie naroda. *Argumenti nedeli* 28.2.2013.

49. patriarchia.ru 3.11.2009, <http://www.patriarchia.ru/db/print/928446.html> (29.11.2018).

50. Mikhail Suslov, ”Russian World” Concept. Post-Soviet Geopolitical ideology and the Logic of ”Spheres of Influence”. *Geopolitics* 23:2 (2018), 330–353, 331.

käin perusteluihin, muun muassa muistuttamalla, että Neuvostoliiton johtajat olivat asettuneet tukemaan Saksojen jälleenyhdistymistä vuonna 1990, kun monet eurooppalaiset johtajat olivat epäileväisiä, ja siksi nimenomaan saksalaisten tulisi ymmärtää Venäjää – eikä ainakaan olla asettamassa talouspakotteita.⁵¹

Krimin liittäminen yhteydessä Venäjän valtiojohto osoitti tulkitsevansa, että niin sanotut ”lähiulkomaat” kuuluvat sen etupiiriin, ja niiden suvereniteetti on rajallinen.⁵² Samalla se hyödynsi puhetapaa, jossa ”venäläisyyden” rajojen osoitettiin ulottuvan Venäjän valtion rajoja kauemmas. Kansan historiallisen yhteyden korostaminen eroaa kuitenkin suurvallalle luontaisesta etupiirijattelusta, joka on samaan tapaan perustellut rajan ylittämistä: Venäjän aseellinen tuki Etelä-Ossetian ja Abhasian alueille Georgian sodassa 2008 oikeutettiin rinnastamalla tilanne Kosovon irtautumiseen Serbiasta. Viimeistään Krimin valtaaminen muutti ”venäläisen maailman” käsitteen arvolatausta. Kuten Aleksei Miller huomauttaa, vuoden 2014 jälkeen siitä on tullut ”Anschlussin käsite”, viitaten Itävallan liittämiseen natsi-Saksaan.⁵³

Venäläiset sorrettuna enemmistönä

Eräs Venäjän valtion historiallisen monikansallisuuden oikeutusta haastava puhetapa on ollut esillä jo pitkään, vaikka se on suorassa ristiriidassa nykyisten vallanpitäjien retoriikan kanssa: ajatus etnisistä venäläisistä ”sorrettuna enemmistönä”. Käsitteellä viitataan tulkintaan, että venäläisillä ei ole ollut Venäjän historiassa ansaitsemaansa edustusta valtion päätöksentekoaikavälissä. ”Sorrettuna enemmistönä” käsite ilmaisee siis eräänlaista epäoikeudenmukaisuuden kokemusta. Ne, jotka

sitä käyttävät, haluavat usein esittää sen kysymyksenä demokratiasta ja oikeutetusta tavasta järjestää valtio.⁵⁴ Kuten edellä todettiin, vaikka Venäjän historiassa instituutiot ovat olleet monikansallisia, tosiasiallisesti hallitseva enemmistö on kuitenkin muodostunut etnisesti venäläisistä.

Viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana puhetapaan on sekoittunut ”demografinen” huoli Venäjän tulevaisuudesta: kasvavan muslimivähemmistön ja pienenevän venäläisen enemmistön keskinäinen dynamiikka vahvistaa puheita enemmistön oikeuksista. Näkemys tulee esiin esimerkiksi historian tutkija Leonid Vasiljevin kirjoituksessa:

On hyvin tiedossa, että etniset venäläiset (*russkie – korennye*) ovat häviämässä, kun taas muiden etnis-tunnustuksellisten yhteisöjen edustajat päinvastoin kukoistavat, eikä tähän voi olla kiinnittämättä huomiota. [...] Tarvitaan järkeviä, mutta ankaria ja vakavia toimia. Täytyy auttaa ensisijaisesti unohdettuja ja epäonnisia etnisiä [venäläisiä].⁵⁵

Kyseinen artikkeli julkaistiin lokakuussa 2013, jolloin Moskovon lähellä oli tapahtunut useampia yhteenottoja etnisten venäläisten ja etnisten kaukasialaisten tai keskiaasialaisten asukkaiden välillä. Samaa aikaan Venäjän TV-kanavilla oli käynnissä maahanmuuttajien vastainen kampanja, jota ohjailtiin ylhäältä käsin.⁵⁶ Muukalaisvastaiset asenteet maahanmuuttajia kohtaan olivat vuoden 2013 lopulla huipussaan.⁵⁷ Krimin valtaaminen ja sotatoimien alkaminen Ukrainassa veivät mediahuomion pois maahanmuuttoteemoista, mutta demografiaan perustuva argumentti etnisen venäläisyyden ja sitä uhkaavan islamin välillä ei ole kadonnut.

51. Strana posle 18 marta. Legko li ponjat’ prezidenta? *The New Times (Новое Время)* 24.3.2014; Tšto nemtsu dorogo. *AiF Moskva* 30.9.2015.

52. Tero Lundstedt & Lauri Hannikainen, Ajavatko Venäjän perustelut Krimin valtaukselle sen kansainvälisoikeudellisen doktriinin umpikujaan? *Oikeus* 45:4 (2016), 449.

53. ”Russkii mir”-2030. Kakim on budet. *Rossija v global’noy politike* 16 (2018), 2–3, 128.

54. Ideal’naja Rossija ”Sputnika i pogroma”. *The New Times (Новое Время)* 19.10.2015; Moe delo – eto pozorištše. *Lenta.ru* 5.10.2012; ks. myös Emma Rimpiläinen, A state of their own. The Russian nationalist agenda. *Vostok Cable* 25.8.2015, <https://vostokcable.wordpress.com/2015/08/25/a-state-of-their-own-the-russian-nationalist-agenda/> (3.4.2018).

55. O korennyh i plamennyh. *Nezavisimaja gazeta* 11.10.2013.

56. Stephen Hutchings & Vera Tolz, *Nation, Ethnicity and Race on Russian Television. Mediating post-Soviet difference*. Routledge 2015, 222.

57. Intolerantnost’ i ksenofobija. Levada-keskuksen lehdistötiedote 11.10.2016, <http://www.levada.ru/2016/10/11/intolerantnost-i-ksenofobiya> (3.4.2018). Mielipidemittauksissa maahanmuuttajiksi rinnastetaan usein Kaukasiasta muualle Venäjälle muuttaneet ihmiset, jotka ovat Venäjän kansalaisia.

Sorretusta enemmistöstä ovat puhuneet erilaiset kulttuuri- ja tiedeyhteisön edustajat. Entinen talousministeri Jevgeni Jasin kuvasi blogissaan vuonna 2016 Venäjän olevan väistämättä kansallisvaltio 80 prosentin venäläisenemmistön vuoksi. Jasin myös huomautti, että jos Venäjä ymmärretään imperiumina, se ei voi olla demokratia – ja monikansallinen imperiumi tarkoittaa myös rajallisia mahdollisuuksia kehittyä kansakuntana esimerkiksi koulutuksen saralla, jossa pitäisi pystyä takaamaan tasa-arvoiset mahdollisuudet kaikille.⁵⁸ Näkyvimmin sorretusta enemmistöstä ovat puhuneet kansallismielistä oppositiota edustavat radikaalit nationalistit – sekä poliittisiksi teoreetikoiksi itsensä mieltävät kirjoittajat kuten Konstantin Krylov ja Jegor Prosvirnin että kansallismielisenä aktivistina esiintyvä Dmitri Demuškin.

Valtiollisissa tiedotusvälineissä venäläisistä ei juuri puhuta sorrettuna enemmistönä, sillä ajatus on luonteeltaan nykyhallinnon monikansallisuusretoriikan vastainen. Mielipidemittauksissa tutkitaan toistuvasti kansallismielisten iskulauseiden suosiota – ”Venäjä venäläisille” tai ”Jo riittää Kaukasian ruokkiminen” saavat keskimäärin vankan kannatuksen⁵⁹ – mutta ne eivät suoraan kerro, miten etnisen enemmistön poliittinen asema ymmärretään. Sosiologi Raisa Baraš on esittänyt, että venäläisten Krimin valtaamiselle osoittama tuki ei niinkään kuvasta venäläisen imperialismiin heräämistä, vaan se heijastelee ennemminkin laajaa käsitystä etnisten venäläisten poliittisen subjektiivisuuden tärkeydestä.⁶⁰

Krimin liittämisen yhtenä perusteluna käytettiin venäläisten oikeuksien puolustamista (*zašita prav russkih*). Valtiojohto esitti, että Krimin venäläisväestö olisi ollut uhattuna, ja siksi Venäjän väliintulo oli välttämätöntä ja oikeudellisesti perusteltua – väite, jota kansainvälisen oikeuden tutkijat eivät pidä vakuuttavana.⁶¹ Jotkut nationalistiset toimijat halusivat tässä yhteydessä vedota argumenttiin ”sorretusta enemmistöstä”.⁶² Vaikka

Krimin liittämisen epäilemättä aktualisoi puheuttaa venäläisistä sorrettuna enemmistönä, on vaikea nähdä, että virallisesti käytetty perustelu venäläisten suojelemisesta Venäjän rajojen ulkopuolella olisi tehnyt näkemyksestä laajasti hyväksytyyn.

Tapa viitata venäläisiin sorrettuna enemmistönä on räikeässä ristiriidassa hallinnon puheuttavan kanssa, ja on siksi mediakeskustelun marginaalissa. Osin samasta syystä on vaikea sanoa, miten laajasti tuo näkökulma resonoi yhteiskunnassa. Toisaalta politiikan tutkija Mihail Vinogradovin mukaan venäläisten nationalistien mahdollisuuksia politiikassa jatkuvasti yliarvioidaan, koska kansallismielisen ohjelman ja sosiaalisesti hyväksytyyn puheuttavan yhdistäminen ei ole helppoa⁶³ – ja saman voi nähdä koskevan ajatusta venäläisistä sorrettuna enemmistönä.

Ajatus sorretusta enemmistöstä sekoittuu puheeseen, jonka mukaan etniset venäläiset ovat Venäjän historian ”eniten kärsinyt kansa”. Usein kärsimyksellä viitataan Neuvostoliiton historiaan, ja sitä perustellaan muun muassa huomauttamalla, että venäläisenemmistöiset osat Neuvostoliittoa joutuivat taloudellisesti huolehtimaan vähemmistökansallisuuksien hallinnoimista alueista eli toimimaan eräänlaisina nettomaksajina. Myös sotien miestappiot, vainot ja nälänhädät esitetään nimenomaan etnisten venäläisten kärsimyksinä. Professori Irina Orlova kirjoitti vuonna 2007, että historian vääryyksien lisäksi Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen valtio hylkäsi 25 miljoonaa maanmiestään ja teki venäläisistä maailman suurimman hajautetun kansan, minkä lisäksi ”venäläiset eivät enää tunne oloaan varmaksi (*ne tšustvuhujut sebja uverenno*) edes Venäjän sisällä”.⁶⁴ Näkemyksen mukaan kärsimys siis jatkuu, samoin venäläisten asema ”nettomaksajana” liittovaltiossa.

Oikeuksien vaatiminen etnisille venäläisille vihjaa, että vaatijoiden keskuudessa vallitsisi jonkinlainen jaettu ymmärrys etnisestä venäläisyy-

58. Jevgeni Jasin, Rossija – natsional’noe gosudarstvo. Eho Moskvy -blogi 25.7.2016, <https://echo.msk.ru/blog/yasin/1807964-echo/> (10.4.2018).

59. Levada-keskuksen lehdistötiedote 2016.

60. Raisa Baraš, Russkaja identitšnost’. Predely politizatsii. Materialy konferentsii ”Pozitivnyi opyt regulirovanija etnosotsial’nyh i etno-kul’turnyh protsessov v regionah Rossijskoj Federatsii”, 25–27.9.2014, 35.

61. Lundstedt & Hannikainen 2016, 445–465, 457–458.

62. Esim. Samozvantsy ot oppozitsii. *Argumenty i fakty* 14.3.2014.

63. Minjust razrešil natsionalistov. *gazeta.ru* 31.7.2014.

64. Irina Orlova, Bol’sinstvo pod ugrozoi! ... men’shinstva. *Russkii žurnal* 11/2011, 88–89.

destä. Näin ei kuitenkaan ole, vaikka venäläisyyttä sinänsä harvoin määritellään. Oleg Makarenko kirjoittaa blogitekstissään, että ”ulkomaalaiset” (*inorasty*) ovat aina vaikuttaneet Venäjän historiaan, eikä heitä voi tänä päivänä erottaa yhteisestä kulttuuriperinteestä. Hän luettelee joukon Venäjän historian keskeisiä henkilöitä, joilla on ei-venäläiset sukujuuret Borodinon taistelua johtaneesta ruhtinas Pjotr Bagrationista laulaja Bulat Okudzavaan.⁶⁵ Neuvostoaikana kansallisen identiteetin monimuotoisuus jäi osin piiloon passiin merkityn kansallisuuden vuoksi: jokaisen oli valittava yksiselitteinen määrite kuvaamaan kansallisuuttaan. Myös nykykeskustelussa tuntuu usein unohtuvan, että kansallista identiteettiä määrittäviä tekijöitä on moninkertaisesti enemmän kuin oman perheen kansallisuus, kotikieli tai synnyinpaikka.

Venäjä ”keskeneräisenä” kansallisvaltiona?

Koetun kärsimyksen tai sortamisen ratkaisuksi esitetään etnisten venäläisten oikeuksien turvaamista nykyistä paremmin valtiojärjestelmän sisällä, Venäjän ymmärtämistä monikansallisen valtion sijaan kansallisvaltiona tai radikaaleimassa versiossa etnisten venäläisten omaa valtiota. Esitetyt vaihtoehdot kommentoivat kaikki tavallaan nyky-Venäjän demokratiaa ja sen järjestämistä, mutta niillä on historiallinen tausta. Vera Tolz kuvaa, miten ajatukset Venäjästä länsi-Euroopan kansallisvaltioiden mallin mukaisena ”tulevana kansallisvaltiona” (*nation-state-in-the-making*) ennemmin kuin monikansallisena imperiumina kasvattivat suosiotaan 1800-luvun loppua kohti. Silloin sekä konservatiivien että liberaalien ajattelussa ”venäläisyys” nähtiin valtion ytimessä, ja muiden, ei-slaavilaisten kansojen sulautuminen siihen nähtiin ongelmattomana. 1900-luvulla kansallisten vähemmistöjen kasvava itseymmärrys muutti keskustelun suuntaa. Venäläinen kansallisvaltio esiintyi yhä joi-

denkin ajattelijoiden puheissa toivottuna määränpäänä, mutta harvat kuitenkaan ehdottivat etnisesti rajautuvan ”venäläisen kansallisvaltion” perustamista.⁶⁶ Myös joissain tätä artikkelia varten kerätyissä teksteissä huomautetaan, että ”oikeaksi kansallisvaltioksi” kehittyminen olisi Venäjän osalta toivottavaa, mutta tämä kehitys on vielä kesken.⁶⁷ Erityisesti kansallismielisten oppositiotoimijoiden ja joidenkin liberaalia demokratiaa kannattavien kirjoittajien teksteissä enemmistönkansallisuuden ehdoilla järjestetty valtio nähdään ideaalina, johon on tarpeen pyrkiä.⁶⁸

Varsinaista etnisten venäläisten omaa valtiota kuvaavia tekstejä tuli aineistossa vastaan vähän. Avoimen rasistisen, joskin varsin monenlaisia osallistujia houkuttelevan vuosittaisen Venäläisen marssin järjestäjiin kuuluva Vladimir Tor sanoo kuitenkin haastattelussa, että venäläisten etu (*v interesah russkih*) on venäläisen kansallisvaltion perustaminen. Hänen mukaansa tavoitteena on demokraattinen kansallisvaltio, jota kansallismieliset toimijat ajavat siitä ”yksinkertaisesta” syystä, että Venäjän kansalaisten enemmistö on myös kansallinen enemmistö. Hän myös huomauttaa, että kansallisvaltion rakentaminen ”yhdessä Kaukasian kanssa” on hyvin vaikeaa.⁶⁹ Tämä kuvaa hyvin sitä, että ”venäläinen kansallisvaltio” olisi pienempi valtio kuin nykyinen Venäjän federaatio. Ajatus on monella tavalla ristiriidassa virallisen diskurssin kanssa, jossa Venäjän suuruus on myös valtion vahvuuden tae. Useat avaukset teeman ympärillä keskittyvät kuvaamaan mahdollisia ongelmia, joita monikansallisuudesta aiheutuu, mutta eivät tarjoa konkreettisia ehdotuksia. Monelle etnisten venäläisten ”sorto” tarkoittaa mahdollisuutta painottaa enemmistön oikeuksia. Tämä pohjimmiltaan antiliberaali näkemys on suosittu myös muiden kuin kansallismielisten oppositiopoliitikkojen keskuudessa, ja kytkeytyy Venäjän vahvaan

65. Oleg Makarenko, Russkih ljudei obizhajut. Eho Moskvy -blogi, 26.1.2012, https://echo.msk.ru/blog/fritz_morgen/852604-echo/ (10.4.2018).

66. Vera Tolz, Russia. Empire or a Nation-State-in-the-Making? Teoksessa Timothy Baycroft & Mark Hewitson (toim.) *What Is a Nation? Europe 1789–1914*. Oxford University Press 2006, 293–311.

67. Esim. Kirill Averjanov-Minskii, Natsionalnoe gosudarstvo ili imperija. *Russkaja planeta* 27.1.2016, <http://rusplt.ru/views/natsionalnoe-gosudarstvo-ili-imperiya.html> (10.4.2018).

68. Sergei Sergeev, *Russkaja natsija ili rasskaz ob istorii ee otsutsvija*. Tsentrpolitgraf 2017; Dmitri Furman, From Russian empire to Russian democratic state. Teoksessa Soili Nysten-Haarala & Katri Pynnöniemi (toim.) *Russia and Europe. From mental images to business practices*. Kymenlaakso University of Applied Sciences 2010.

69. Šabaš liberalizma. Lenta.ru 15.3.2012.

konservatiiviseen ajatteluperinteeseen. Näissä puheenvuoroissa on esillä (usein suoran rasistinen) näkemys siitä, että enemmistön kulttuuria pitää suojella, vaikka se tapahtuisi vähemmistöjen kulttuurien kustannuksella.

Rajojen valvominen ja rajoista puhuminen limittyvät

Jokainen Venäjän hallinto on joutunut ottamaan kantaa valtion monikansalliseen luonteeseen ja yhdistämään sen omaan tapaansa legitimoida valtaa. Venäjän rajavalvontaorganisaation käytännön toiminnassa tulee selvästi ilmi, että myös sisäisten rajojen valvonta on tärkeää, vaikka virallisesti merkittävimmät uhkakuvat liitetään maan rajojen ulkopuolelta tuleviin ilmiöihin. Tätä taustaa vasten voi ajatella, että itsenäisen Venäjän valtiojohtajat korostavat monikansallisuutta osin siksi, että he siten haluavat vähentää sisäisiä jännitteitä. Vaikka eri johtajat ovat eri aikoina legitimoineet monikansallisuuden diskurssia eri tavoin – esimerkiksi Jeltsin kytkemällä sen kansallisuuden merkityksiin uudessa demokratiassa, ja Putin yhdistämällä sen vuosisataisiin perinteisiin Venäjän historiassa – sen säilyttäminen on ollut heille kaikille keskeistä.

Imperiumin ja (pienen) kansallisvaltion suhtautumisessa rajaan on selvästi erilaisia painoituksia. Toisin kun suomalaisessa mediassa, jossa Venäjän voimapolitiikan seurauksena maan rajat näyttävät yhtenäisenä sotilaallisena uhkana, Venäjällä raja esitetään historiallisesti yhtäältä vaikeasti valvottavana, toisaalta liikkuvana valtion laajentuessa. Suomen rajavalvonnan tehtävät ja identiteetti liittyvät suoremmin itse rajavyöhykkeeseen, mutta EU-jäsenyys ja Schengen-vyöhykkeeseen kuuluminen on tuonut siihen ylikansallisia teemoja, joissa voi nähdä vastaavuuksia Venäjän rajavalvontaan IVY:n puitteissa. Siinä missä Venäjän valtion ulkorajoja kommentoivaan ajatukseen venäläisistä jaettuna kansana on

vedottu valtiojohdon tasolla, Venäjän federaation sisäisten rajojen oikeudenmukaisuutta kritisoiva käsite etnisistä venäläisistä ”sorrettuna enemmistönä” ja pohdinta venäläisestä kansallisvaltiosta ovat vahvasti ristiriidassa hallinnon diskurssin kanssa.

Erlaisista keskuksista ja periferioista muodostuvan tilakäsityksen pohjalta imperiumin näkemys rajoistaan on sekä haavoittuvaisempi että liikkuvampi kuin kansallisvaltion, jonka ideaali pohjaa rajoitettuun, etniseltä ja kielelliseltä pohjalta määritettyyn alueeseen. Osin samasta syystä Venäjällä on Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen käyty keskustelua valtion ja kansakunnan rajojen moniulotteisuudesta ja oikeudenmukaisuudesta: rajat eivät ole itsestäänselvyksiä, vaan niiden perusteleminen on jatkuva prosessi. Venäjän nykyjohdolle tämä prosessi on yhtäältä houkutteleva politiikan väline, toisaalta se voi haastaa hallinnon oikeutusta.

Suomen Akatemian Strategisen tutkimuksen neuvosto on rahoittanut Globaalien turvallisuuden monikerroksiset rajat (GLASE) -konsortion tutkimusta, jonka osana tämä artikkeli ilmestyy. Konsortion johtaja on James Scott (rahoituspäätösnumero 303480) ja Helsingin yliopiston osahankkeen johtaja Pauli Kettunen (303529).

VTT **Aappo Kähönen** on poliittisen historian dosentti ja yliopistotutkija Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa.

Sähköposti: aappo.kahonen@helsinki.fi.

VTM **Veera Laine** työskentelee väitöskirjatutkijana Helsingin yliopiston poliittisen historian oppiaineessa ja lisäksi tutkijana EU:n itäinen naapurusto ja Venäjä -tutkimusohjelmassa Ulkopoliittisessa instituutissa.

Sähköposti: veera.laine@helsinki.fi.

Mikko Kohvakka

Kilpailu Karjalan keskuksesta

Joensuun ja Lappeenrannan kaupunginjohtajien aluekäsitys ja Karjala-kuva 1970-luvulta 1990-luvulle

Toisen maailmansodan jälkeen, Suomen menetettyä suuren osan sille kuulunutta Karjalaa ja sen ”pääkaupungin” Viipurin, alueen jäljelle jääneessä osassa alkoi kilpailu Suomen puoleisen Karjalan keskuspaikasta. Tätä asemaa havittelivat sekä Pohjois-Karjalan maakunnan keskuskaupunki Joensuu että Viipurin läänin rippeistä kokoon parsitun Etelä-Karjalan maakunnan suurin asutuskeskus Lappeenranta. Molemmat kaupungit kävivät kilpaan retorisin keinoin, kirjoitettua ja puhuttua sanansäilää heilutellen.

Kamppailu kärjistyi 1960-luvun puolivälissä, jolloin kädenvääntö Itä-Suomen yliopiston sijoituspaikasta huipentui.¹ Samoihin aikoihin Suomessa vahvistui niin kutsuttu järjestyshakuinen aluesuunnitteluajattelu. Ympäri maata oli valtiotason kaaoksen hillitsemiseksi ja järjestyksen nimissä luotava pääkaupunkikeskuksesta, valtakunnanosan keskuksista, maakuntakeskuksista, kaupunki- ja kauppakeskuksista sekä kuntakeskuksista koostuva hierarkkinen järjestelmä. Keskusten keskinäisessä hierarkiassa maakuntakeskuksiksi nimetyt Joensuu ja Lappeenranta havittelivat molemmat nousua askeleen ylemmäksi, valtakunnan itäisen osan keskuksiksi. Järjestyshakuinen aluesuunnitteluajattelu eli vahvana Suomessa aina 1980-luvun puoleenvä-

liin asti.² Tuolloin alkoi vähitellen lisääntyä yleinen, talouden ja elinkeinoelämän piiristä julkiselle sektorille levinnyt kilpailu(kyky)ajattelu.³ Se peräänkuulutti myös kaupungeilta uudenlaista kykyä kilpailla keskenään ja kytkeytyä osaksi avautuvaa ylikansallista talousjärjestelmää.

Tulkintoja Karjalasta ovat tuottaneet akateemisen (historian)tutkimuksen ohella myös amatöörit, kuten poliitikot ja vaikutusvaltaiset virkamiehet.⁴ Tarkastelen Joensuun ja Lappeenrannan kaupunginjohtajien aluekäsitäisiä ja Karjala-kuvaa sekä niissä mahdollisesti tapahtuneita muutoksia 1970-luvulta 1990-luvun alkuun. Sosiaalisen konstruktionismin hengessä selvitän, millä tavalla kaupunginjohtajat tuottivat tai uusinsivat käsitystä Karjalasta sekä johtamastaan kaupungista, ja millaisia merkityksiä he ammensivat aluetta käsittelevistä historiankirjoituksista ja -tutkimuksista rakentaessaan johtamastaan kaupungista – vähintäänkin mielikuvien tasolla – uutta keskusta Karjalaan.

Artikkelilla on yhtymäkohtia viimeisen kahden vuosikymmenen aikana vahvistuneeseen kriittiseen Karjala-tutkimukseen, joka on nostanut esiin monipuolisia ja kiistanalaisia tulkintoja Karjalasta.⁵ Ennen kaikkea artikkeli kytkeytyy aluehistorialliseen katsantokantaan ja sen läpileikkaavana tavoitteena on kuvata aluekäsitysten

1. Mikko Kohvakka, Verkosto, skaala ja korkeakoulujen perustaminen 1960-luvun alun Suomessa. *Alue ja Ympäristö* 42 (2013), 3–16.
2. Liiketaloustieteellinen tutkimuslaitos, *Suomen keskus- ja vaikutusaluejärjestelmä*. Valtakunnansuunnittelu- ja tutkimuskeskus 1967; Sami Moisio, *Valtio, alue, politiikka. Suomen tilasuhteiden sääntely toisesta maailmansodasta nykypäivään*. Vastapaino 2012, 143–150.
3. Risto Heiskala, Kansainvälisen toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros. Teoksessa Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.) *Uusi Jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Gaudeamus 2006, 24.
4. Kimmo Katajala, Konstruoitu Karjala. Suomalaisen historian tutkimuksen Karjala-paradigmat 1900-luvulla. Teoksessa Pekka Suutari (toim.) *Karjala-kuvaa rakentamassa*. SKS 2013, 29–82.
5. Ks. esim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.) *Nykytulkintojen Karjala*. Jyväskylän yliopisto 2007; Outi Fingerroos, *Karjala utopiana*. Jyväskylän yliopisto 2010; Pekka Suutari (toim.) *Karjala-kuvaa rakentamassa*. SKS 2013.

rakentumista tavalla, jossa historian käyttö näytetään sen yhtenä osatekijänä.⁶ Artikkelit synnyttää uutta tietoa siitä, kuinka Suomen puoleisen Karjalan suurimpien kaupunkien johtajat tulkit-sivat paitsi ”senhetkisyttä” myös menneisyyttä rakentaessaan aluekäsitystään ja Karjala-kuvaa sekä tulevaisuuteen suuntautuvia (alue)poliittisia⁷ ambitioitaan.⁸ Esittelen seuraavaksi lyhyesti tutkimusasetelman eli tutkimustapaukset, käytämäni avainkäsitteet, aineiston ja metodin sekä kuvaan tiiviisti Marc Blochin peräänkuuluttaman avoimuuden nimissä analyysiprosessin kulun, sen kuinka olen tuloksiini päätenyt.⁹

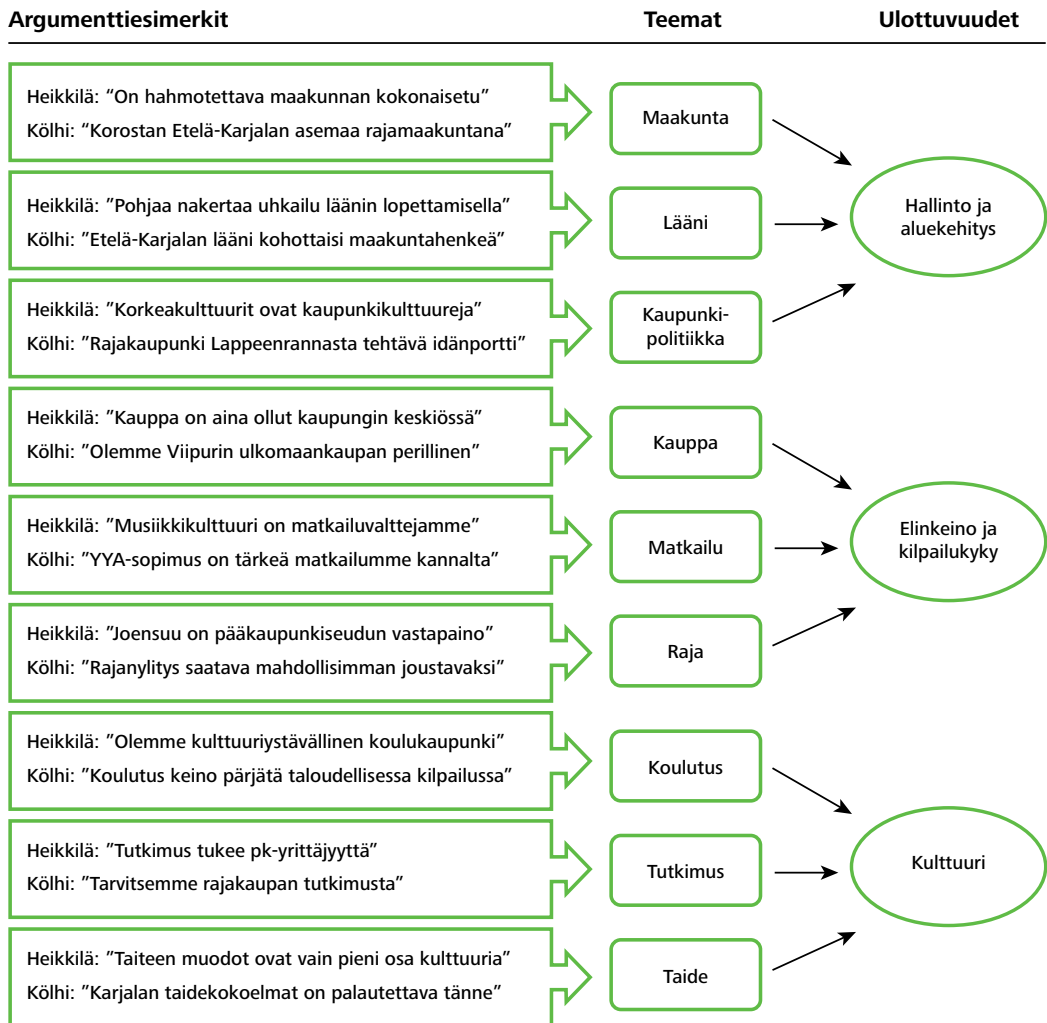
Tutkimusasetelma

Kaupunginjohtajat ovat avaintoimijoita ”paikan” ja ”alueen” merkityssisältöjä määrittäessä. Kaupunginjohtajien keskeistä asemaa ja vaikutusvaltaa kuvastaa se, että heillä on usein korkea koulutustaso ja laajan tietopohjan mukanaan tuomaa monialaisuuden hallintakykyä eli kulttuurillista pääomaa sekä kyvykkyyttä verkostoitua niin paikallisesti, kansallisesti kuin kansainvälisesti, minkä vuoksi heillä on myös paljon sosiaalista pääomaa.¹⁰ Korkea sosiaalinen status tekeekin kaupunginjohtajasta eräänlaisen tulevaisuusorientoituneen (alue)poliittisen linjan

suunnannäyttäjän (*policy entrepreneur*).¹¹ Ollakseen tehokas kaupunginjohtajan on oltava sitoutunut johonkin aluekäsitykseen, jonka mukaan hän määrittelee alueen tai paikan merkityksen ja sisällön. Tämä aluekäsitys on puolestaan konteksti- ja paikkasidonnainen sekä historiallisesti kerrostunut, jolloin yhteiskunnalliset muutosprosessit vaikuttavat siihen sekä suoraan että välillisesti.¹²

Joensuun kaupunginjohtaja Aaro Heikkilä (1935–2007) ja hänen lappeenrantalainen kollegansa Jarmo Kölhi (1929–2002) saavuttivat molemmat hyvin vahvan ja pitkäkestoisen aseman kaupunkiansa päätöksentekokoneistossa. Juristiksi kouluttautunut sosialidemokraattitaitainen Heikkilä johti Joensuuta värikkäällä ja omavaltaisella otteella ensin apulaiskaupunginjohtajana (1967–1974) ja sen jälkeen kaupunginjohtajana kahden vuosikymmenen ajan (1975–1995). Tuona aikana hänet opittiin tuntemaan ”kyläpäällikkönä”, jolla oli aikalaisten mukaan ”enemmän valtaa kuin laki ja ohjesäännöt edellyttivät” ja joka ei kaihtanut toimia kunnallispoliitikkojen tahdon vastaisesti ja heitä julkisesti arvostellen.¹³ Jarmo Kölhi oli niin ikään koulutukseltaan juristi ja omisti ensin SDP:n ja sen jälkeen kokoomuksen jäsenkirjan. Hän aloitti Lappeen-

6. Aluehistoriallisesta katsantokannasta ks. esim. Maria Lähteenmäki (toim.) *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. SKS 2009; Sulevi Riukulehto, Mitä on aluehistoria? *Maaseudun uusi aika* 23 (2015), 39–53; Historian käyttöä ja historiapolitiikkaa tarkastelevasta tutkimusperinnöstä ks. esim. Peter Aronsson, *Historiebruk. Att använda det förflutna*. Studentlitteratur 2004; Jeremy Black, *Using history*. Hodder Arnold 2005; Historian käyttö -teemanumero. *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (2009); Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012; Kenneth Nordgren, How to do things with history. Use of history as a link between historical consciousness and historical culture. *Theory & Research in Social Education* 44 (2016).
7. Ymmärrän aluepolitiikan tässä tapauksessa itsenäisen ja kapean politiikan sektorin sijasta valtion tilasuhteiden sääntelynä, joka koskettaa koko valtioaluetta ja johon lukuisat poliittiset ja yhteiskunnalliset toimijat pyrkivät vaikuttamaan. Ks. tarkemmin Moisio 2012, 19–21.
8. Vrt. Risto Heiskala & Eeva-Luhtakallio, Johdanto. Suunnittelutaloudesta kilpailukyky-yhteiskuntaan? Teoksessa Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.) *Uusi Jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Gaudeamus 2006, 8–9; Torsti 2012, 10.
9. Marc Bloch, *Historian puolustus*. Artemisia 2003, 112; ks. myös Kimmo Katajala, Kirkon rakennus politiikan pyörteissä. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 374–375.
10. Pierre Bourdieu, The forms of capital. Teoksessa John G. Richardson (toim.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Greenwood Press 1986, 241–258.
11. John W. Kingdon, *Agendas, Alternatives and Public Policies*. Little, Brown & Co. 1984, 165–166.
12. *Aluekäsitys* käsitteenä on tässä yhteydessä yhtä avoin ja monimuotoinen kuin *alue*-käsittekin. Aluekäsityksen kautta voidaan antaa merkityksiä yhtä lailla valtiolle, läänille, maakunnalle, kunnalle, seudulle ja kunnalle kuin myös alueiden välisiä rajoja ylittävälle tai rajoja vahvistaville kanssakäymisen muodoille. Ks. Heikki Riikonen, Aluetietoisuuden sisältö paikallisyhteisöissä. Sukupolvet ja muistinvaraiset alueet. Teoksessa Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela & Sirpa Tani (toim.) *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Vastapaino 1997, 179–182; Kaj Zimmerbauer, Timo Suutari & Antti Saarteenoja, Resistance to the deinstitutionalization of a region. Borders, identity and activism. *Geoforum* 43 (2012), 1068; Lähteenmäki 2009.
13. Jorma Korhonen, Joensuun ahväärarit. *Helsingin Sanomat* 3.11.1979; Jaakko Okker, [Aaro Heikkilä:] Ihmiset eivät halua osallistua. *Suomen Kuvalehti* 6.8.1982; Pekka Sitari, Aaro Heikkilälle ”viimeinen varoitus”. *Karjalainen* 19.1.1983; ks. myös Martti Meuronen, *Kyläpäällikkö Aaro Heikkilä*. Omakustanne 1988, 15–16.

■ Kuvio 1. Analyysiprosessikuvaus

rannan kaupunginjohtajana vuonna 1965 ja toimi virassaan aina vuoteen 1993 asti jakaen voimakastahtoisena ja omanarvontuntoisena persoonana ihmisiä ystäviin ja vihollisiin. Sanomalehti *Etelä-Saimaan* mukaan Kölhi oli uransa huipulla ehdoton ykkösmies Lappeenrannassa, jota puolueiden nokkamiehet kävivät tapaamassa "aikaa tilaten ja hattu kourassa".¹⁴

Molemmat kaupunginjohtajat rakensivat ja levittivät aluekäsitystensä ja siihen kytkeytynyttä Karjala-kuvaa suostuttelevaa kieltä eli retoriikkaa strategisesti hyödyntäen.¹⁵ Heidän kielellisen vaikuttamisensa työkaluihin kuului myös historian

käyttö, tarkemmin ilmaistuna historiapolitiikka. Tarkoitan historiapolitiikalla tässä yhteydessä kaupunginjohtajan tekemiä valintoja ja hänen käyttämäänsä tapaa selittää paitsi johtamansa kaupungin ja Karjalan historiaa myös yleisemmin menneisyyttä, minkä kuvan avulla hän pyrki hallitsemaan senhetkistä tilaa ja rakentamaan tai legitimoimaan sopivaksi katsomaansa tulevaisuuden vaihtoehtoa. On kuitenkin hyvä muistaa, että toimijoiden retoriikka ja historian käyttö eivät

14. Antti O. Arponen & Jorma Hernesmaa, Kölhi ajoi sitkeästi Lappeenrannan etua. *Etelä-Saimaa* 8.5.2002; Jorma Hernesmaa, Välissä oli välirikko. *Etelä-Saimaa* 27.9.2008.

15. Ks. tarkemmin James A. Herrick, *The history and theory of rhetoric. An introduction*. 4. painos. Allyn & Bacon 2009.

synny koskaan tyhjältä, vaan niiden taustalla vaikuttavat kunakin hetkenä vallitsevat territoriaaliset, symboliset, diskursiiviset ja institutionaaliset rakenteet.¹⁶

Artikkelini perustuu Aaro Heikkilän ja Jarmo Kõlhin henkilöarkistoista löytyviin puheisiin, esitelmiin ja kirjeaineistoon sekä soveltuvien osien lehtileikkeisiin. Henkilöarkistojen anti mahdollistaa kaupunginjohtajien erilaisissa julkisissa tilaisuuksissa esiin tuomien retoristen ja historiapolitiittisten tehokeinojen analysoinnin. Se ei kuitenkaan tavoita niitä aluekäsitystä ja Karjala-kuvaa rakentavia näkymättömpämpiä käytäntöjä, joita kaupunginjohtajat toteuttivat kunnan ja kuntayhtymien päätöksentekokoneistoissa sekä muissa virallisissa ja epävirallisissa ryhmittymissä ja verkostoissa. Kyseiset henkilöarkistot eivät ole myöskään täysin yhteismitallisia, sillä Kõlhin arkisto on laajempi ja monipuolisempi kuin Heikkilän. Tämä seikka sekä epä tietoisuus siitä, mitä papereita kaupunginjohtajat ovat jättäneet tallentamatta arkistoihin, on hyvä pitää mielessä tulkintoja tehtäessä.

Olen analysoinut aineistoa laadullisen dokumenttianalyysin, eritoten retorisen analyysin keinoin. Olen toisin sanoen kartoittanut analyysissäni niitä tarkkaan valikoituja argumentoinnin, suostuttelun ja vakuuttamisen muotoja, joiden kautta kaupunginjohtajat pyrkivät legitimoimaan edustamansa aluekäsityksen ja Karjala-kuvan, eli saamaan mahdollisimman laajat ja vaikutusvaltaiset ihmisjoukot niiden taakse.¹⁷ Michel Foucaultin ja Maria Tamboukoun edustamaa analyysitapaa soveltaen luin tutkimusmateriaaliani useaan otteeseen siten, että ensimmäinen, pintatasolla pysyttätynyt luku- ja kuulustelukerta antoi karkean yleiskuvan niistä teemoista, joita kaupunginjohtajat painottivat puheissaan ja kir-

joituksissaan. Toisella lukukerralla tutkimuskysymykseni kannalta relevanttien teemojen määrä tarkentui yhdeksään, joita tuki lukuisa joukko kaupunginjohtajien sitaatteja. Mennessäni tämän jälkeen jälleen astetta syvemmälle analyysissäni yhdistelin edellä mainitut yhdeksän teemaa kolmeksi eri ulottuvuudeksi (ks. Kuvio 1).¹⁸

Keskeistä esiin nostamissani teemoissa on se, että ne nousivat jokainen selvästi esiin keräämäs-täni aineistosta ja löytyivät molempien kaupunginjohtajien argumentaatiosta, mutta erisisältöisenä ja erilaisin painoituksin. Tämä on osoitus siitä, miten eri osapuolet ”käyttävät usein samoja, ajankohtanaan suosittuja käsitteitä, mutta pyrkivät antamaan niille omaa näkemystään tukevan merkityksen”.¹⁹ Siirryinkin seuraavaksi käsittelemään Kuviossa 1 mainittuja ulottuvuuksia ja kaupunginjohtajien niille eri aikoina antamia merkityksiä. Tarkoitukseni on osoittaa, kuinka nämä ulottuvuudet määrittivät kaupunginjohtajien aluekäsitystä ja Karjala-kuvaa eli niitä elementtejä, joiden pohjalta he perustelivat oman kaupunkinsa asemaa uutena Karjalan ”pääkaupunkina”.

Lääni, maakunta ja pikkukunnat keskuskaupunkia pönkittämässä

Aaro Heikkilän ja Jarmo Kõlhin hallinto- ja aluekehitysretoriikan keskiössä oli maakunnan keskuskaupunki, jota muiden hallinto- ja kehitysorganisaatioiden eli läänin, maakuntaliiton ja pienempien kuntien oli toiminnallaan tuettava. Molemmat kaupunginjohtajat pitivät ”luonnollisena” ja maakunnan ”kokonaisuutena” palvelevana sitä, että heidän johtamansa keskuskaupunki kasvaisi ja kehittyisi kohti valtakunnanosan keskuksen statusta itäisessä Suomessa. Kasvulle oli oltava myös fyysisistä tilaa. Heikkilän sanoin: ”maa-

16. Jorma Kalela, Historiantutkija ja politiikka. *Historiallinen Aikakauskirja* 106 (2008), 418–419; Kimmo Katajala, Historiantutkimus, politiikka, vaikuttavuus ja eettiset ratkaisut. *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (2009), 228–232; Pirjo Markkola, Historia nykyisen ja tulevan tekemisessä. *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (2009), 273–274; Pilvi Torsti & Juhana Auneluo, Historian käyttö yhteiskunnassa ja tutkimuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (2009), 276–279.
17. Ann M. Gill & Karen Whedbee, Rhetoric. Teoksessa Teun A. van Dijk (toim.) *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*. Sage 1997, 157.
18. Michel Foucault, Question of method. Teoksessa Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (toim.) *The Foucault effect. Studies in governmentality with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. The University of Chicago Press 1991, 73–86; Maria Tamboukou, Writing genealogies. An exploration of Foucault’s strategies for doing research. *Discourse. Studies in the Cultural Politics of Education* 20 (1999), 201–217; ks. Kuvio 1:n osalta myös Dennis A. Gioia, Kevin G. Corley & Aimee L. Hamilton, Seeking Qualitative Rigor in Inductive Research. Notes on the Gioia Methodology. *Organizational Research Methods* 16 (2013), 21.
19. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius, Johdanto. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino 2003, 9.

ton kunta on voimaton kuohilas”. Kaupunginjohtajien näkemykset liittyivät 1960-luvun lopun ja 1970-luvun alun kuntajaotuksen remontista käytyyn debattiin, jossa vastakkain olivat kasvavien kaupunkikeskusten menestyksestä puhunut keskitetyn aluerakenteen diskurssi ja pienten kuntien selviämistä huolestunut hajautetun aluerakenteen diskurssi. Keskustelu aktivoitui uudelleen 1980-luvun aikana, jolloin ryhdyttiin puhumaan korkean teknologian varaan rakentuvien kaupunkiseutujen pärjäämisestä avautuvassa Suomessa. Kaupunkien etujen puolustus asetti Heikkilän ja Kölhin aika ajoihin konfliktiin niiden läänin, maakuntaliiton ja/tai muiden kuntien edustajien kanssa, jotka kannattivat tasaisempaa kehityskulkua alueen sisällä ja karsastivat kaupunginjohtajien innokkaasti ajamia kuntaliitoksia.²⁰

Heikkilä argumentoi Joensuu-keskeisen aluekehityksen puolesta rinnastamalla kaupungin ja onnellisuuden: hänen mukaansa kaupunki edusti ”onnellisen ihmisen olopaikkaa”. Perusteluja väitteelleen Heikkilä haki historiasta, jota hän käytti argumenttina muutoksen aikaansaamiseksi²¹. Oli Ruotsin kuninkaiden itään ja pohjoiseen harjoittaman vuosisataisen ekspansio politiikan ja 1700-luvun jälkipuoliskolla toteutetun,

■ Joensuun sykkivä sydän 1960–1980-luvuilla oli laaja toriaukio, jota reunustivat kaupungin vilkkaimmat kadut ja kooltaan näyttävimmät kerrostalot. Kuvat: Museovirasto, Historian kuvakokoelma HK19931028:1139 ja HK19950323:5544. Kuvaaja: Teuvo Kanerva.

”yksinäistalojärjestelmään” perustuneen isojaon syytä, että suomalaiset ja etenkin itäsuomalaiset olivat ”luonnostaan epäkaupunkilaisia” ja ”todellista maalaiskansaa”. Heikkilän mukaan valmiita kyläyhteisöjä hajottaneen politiikan vaihtoehtona olisi voinut olla Saksassa myöhemmin toteutettu maanomistusolojen järjestäminen, jossa ”perusratkaisuna oli tiivis kylä, ja pellot ja metsät levitetyivät tämän tiheän taajaman ympärille.” Heikkilä tosin näki tehdyillä ratkaisuilla myönteisiäkin vaikutuksia. Ne ratkaisivat aikanaan merkittäviä sosiaalisia ja liikaväestöongelmia.

Tuon politiikan ansiosta laaja maamme on yllättävän tasaisesti asuttu; kehitysalueilamme on väkeä ja elinvoimaisia kaupunkeja on myöskin siellä.

20. Joensuun kaupungin keskusarkisto (JKKA), Aaro Heikkilän arkisto (AHA), Kansio 3 Tervehdykset ja puheet 1980–94, Aaro Heikkilän vappupuhe 1.5.1981; Aaro Heikkilän uudenvuodentervehdys 31.12.1983; Lappeenrannan kaupunginarkisto (LKA), Jarmo Kölhin arkisto (JKA), Hc:2 Esitelmät, muistiot ym. 1974–79, Yksityiskohtaiset elinkeinoelämän, hallinnon ja koulutuksen kehittämisedellytykset, päiväämätön esitelmä vuodelta 1975; Heikkilä yritysillassa: 'Maaton kunta on voimaton kuohilas'. *Karjalan maa* 17.4.1984; Ari Manninen, *Palveluja vai byrokratiaa? Suomen kunnallishallinto sotien jälkeen*. Edita 2010, 26–44, 101–126.

21. Nordgren 2016, 480.

Tämä ei kuitenkaan poistanut sitä tosiseikkaa, että Suomesta puuttui yleisesti ottaen suotuisat edellytykset onnelliselle ihmiselle.

Ensimmäinen edellytys onnelliselle ihmiselle on se, että hän saa elää yhteisössä. Ja oikea yhteisö on vain kylän tai kaupungin muotoinen paikka, ei korvessa oleva yksinäisasumus. Korkeakulttuurit ovat kaikki kaupunkikulttuureja. [...] Vain kaupunkimuotoiseen yhteisöön voidaan kerätä riittävästi tuotantovoimia ja tuotteita, jotta kohtuullinen elämän helppous ja riittävä vuorovaikutus voidaan saavuttaa.²²

Heikkilän mukaan ainoastaan kaupungissa yksilö kykeni toteuttamaan kahta onnellisuuden kannalta keskeistä seikkaa: mahdollisuutta osallistua ja olla rauhassa. Kaupungissa hän voi seurata läheltä elämän moninaisuutta, tuntea monenlaisista ammatinharjoittajaa, erilaisia ja eri-ikäisiä ihmisiä, eri rotuja, erilaisia tapoja, siis kaikkea sitä, mikä synnyttää suvaitsevaisuutta: ”Ja suvaitsevaisuus on puolestaan viihtyisän ja onnellistavan olopaikan tunnusmerkki”. Heikkilän läpi 1980-luvun viljelemä suvaitsevaisuuspuhe törmäsi 1980–1990-lukujen taitteessa vastadiskussiin, puhetapaan, jossa vastustettiin suljetun Suomen avaamista ja Heikkilän visiota ”kaupunkiin syntyvästä, vieraista kansanosista koostuvasta vähemmistöjen ryhmästä”.²³

Suurimpana uhkana Joensuun asemalle ”Karjalan pääkaupunkina” ja ”onnellisuuden olopaikkana” Heikkilä piti 1970-luvun lopulta lähtien sellaista keskustapuolueen maakunnallisuuteen nojaavaa aluekäsitystä, jossa keskeiset palvelut ja resurssit, kuten sairaala- ja terveyskeskusrakennukset, osoitettiin kehitysaluemaakunnan ”syrjäkylään” vielä senkin jälkeen, kun niiden akuutit tarpeet olivat tulleet tyydytetyiksi. Vastavuoroisesti pienemmät kunnat eivät olleet valmiita tuke-

maan riittävästi Joensuuta koko maakuntaa hyödyttävissä hankkeissa, kuten opiskelija-asuntojen rakentamisessa nopeasti kasvavalle joukolle toisen ja korkeimman asteen opiskelijoita. Heikkilän mukaan kaupungin vuokratalojen rakentamisyhtiön nimenmuutos Joensuun Haka Oy:stä Pohjois-Karjalan Haka Oy:ksi vuonna 1968 ei ollut kovin osuva, sillä ”alusta pitäen muut Pohjois-Karjalan kunnat irtisanoutuivat kohteliaasti mutta päättäväisesti kaikesta rahallisesta tuesta Joensuuhun rakennettaviin asuntoloihin.”²⁴

Heikkilän ja Pohjois-Karjalan muiden kuntien välisiä suhteita tulehdutti muutamaan otteeseen myös ”kyläpäällikön” – ”kuntaimperialistiseksi” kutsuttu – tapa kritisoida ”kepun ja muiden porvaripuolueiden jäykkäniskaisuutta” ja kyvyttömyyttä ryhtyä kuntauudistuksiin ennen kuin ”asiat on ajettu sellaiseen umpikujaan, että pakosta on tehtävä se, mikä olisi ollut tehtävissä vapaaehtoisesti.”²⁵ Heikkilän tapa hahmottaa maakunnallisuus heikkoja kuntia tekohengittävänä ja Joensuun kaupungin intressejä haittaavana aluekäsitteen muotona oli kytköksissä SDP:ssä 1970-luvulta lähtien omaksuttuun näkemykseen läänipohjaisesta väliportaanhallinnosta. Monien muiden ”kaupunkisiipeä” edustaneiden sosialidemokraattien tapaan Heikkilä korosti etenkin 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa puheissaan maakunnallisuuden sijasta Joensuun asemaa joko Pohjois-Karjalan läänin tai vaihtoehtoisesti koko suomenpuoleisen Karjalan hallinnollisena pääkaupunkina. Hänen mukaansa Pohjois-Karjalan lääni oli konkreettinen osoitus ”oikeasta” karjalaisuudesta, minkä vuoksi siitä oli pidettävä kaikin keinoin kiinni.²⁶

Siinä missä Aaro Heikkilä oli valmis ottamaan vastaan Viipurille kuuluneen roolin Karjalan hallinnollisena keskuksena, hänen kollegansa joutui Lappeenrannassa tuskailemaan sitä, kuinka Etelä-Karjala ja sen keskuskaupunki Lappeen-

22. JKKA, AHA, Kansio 1 Luennot ja esitelmät 1969–89, Aaro Heikkilä: Kaupunki onnellisen ihmisen olopaikkana 27.10.1982; vrt. Petri Talvitie, Isojako. Suomen maataloushistorian tuttu tuntematon. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 486–488.

23. Meuronen 1988, 67–68; vrt. Vesa Puuronen, *Valkoisen vallan lähettiläät. Rasismien arki ja arjen rasismi*. Vastapaino 2001.

24. JKKA, AHA, Kansio 1 Luennot ja esitelmät 1969–89, Aaro Heikkilä: Kunnat ja opiskelija-asuminen 25.10.1979; Kansio 2 Tervehdykset ja puheet 1969–79, Puhe lääkintöhallituksen edustajille 22.9.1977.

25. JKKA, AHA, Kansio 4 Tervehdyksiä, puheita ja kirjoituksia 1960- ja 70-luku, Kuntaudistuksen nolo loppu 22.4.1969; Pekka Ilonen, ”Heikkilän puheet kuntaimperialismia” *Karjalan maa* 20.3.1985.

26. JKKA, AHA, Kansio 5 Kirjeistö 1980–94, Nyt huomio tuotannollisiin työpaikkoihin 5.5.1992; Stig Häggblom, Joensuu övertar Viborgs roll? *Hufvudstadsbladet* 18.10.1987; Matti Sippola, Itsehallinnon tarina. Teoksessa Antti Mykkänen (toim.) *Maakuntaitsehallinto*. Kunnallissalan kehittämissäätö 2016, 13; Erkki Mennola, *Idea maakunnasta*. Kunnallissalan kehittämissäätö 1999, 14; Manninen 2010, 74–81.

ranta olivat ajautumassa hyvää vauhtia Kouvola-keskeisen Kymen läänin ”takamaaksi”. Kölhin mielestä tämä ei ollut historiallisessa mielessä millään muotoa hyväksyttävää. Hän viittasi erityisesti kaupungin korkeaan ikään ja sen edustamiin pitkiin perinteisiin²⁷. Kölhin mukaan Lappeenrannalle kuului asema itsenäisen Etelä-Karjalan tai Kaakkois-Suomen läänin keskuspaikkana jo pelkästään sen vuoksi, että kaupunki oli toiminut vuosina 1721–1743 Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin maaherran residenssinä ”samoissa olosuhteissa kuin tälläkin hetkellä”. Tällä hän viittasi Uudenkaupungin rauhan jälkeiseen tilanteeseen, jossa Ruotsi oli menettänyt suuren osan Karjalaa, mukaan lukien Viipurin, Venäjälle. Menneisyystulkintoihin liittyy muistamisen ohella aina myös ”unohtaminen”²⁸. Kölhin kohdalla tämä tarkoitti sen faktan sivuuttamista, että Uudenkaupungin rauhan myötä Haminasta oli tullut todellinen Viipurin perillinen. Lappeenrannan sijasta se oli saanut Itä-Suomessa Viipurille kuuluneet tapuli-kaupungin oikeudet, Viipurin arvosijan Ruotsin kaupunkien arvojärjestyksessä sekä erilaisia vero- ja tullivapauksia, jolloin Lappeenrannan roolina oli toimia Haminan alaisena markkina-paikkana.²⁹

Kölhi ajoi puheissaan ja kirjoituksissaan läänihanketta koko 1970-luvun. Toiminnan taustalla vaikuttivat tuolloin käynnissä olleet kaavailut lääninhallinnon uudistuksesta sekä uusien läänien perustamisesta. Heikkilälle Joensuun vuonna 1960 saavuttama asema läänin pääkaupunkina edusti merkittävää alueellisen kehittämisen voimavaraa, ja Lappeenrannassa Kölhi pyrki nyt samaan. Hän oliideoimassa kahta erilaista vaihtoehtoa. 1970-luvun alkupuoliskolla hän asettui tukemaan yhdyskuntasuunnittelukonsultti Lassi Iharvaaran tekemää esitystä jakaa Itä-Suomi kah-

tia. Tällöin alueen eteläosaan syntyisi Lappeenranta-keskeinen, Etelä-Karjalan, Etelä-Savon ja Kymenlaakson maakunnista koostunut Kaakkois-Suomen lääni. Alueen pohjoisosa kuuluisi puolestaan Kuopion ”etupiiriin” ja lääni koostuisi Pohjois-Savon maakunnan lisäksi siihen jälleen yhdistettävästä Pohjois-Karjalan maakunnasta. Idea perustui oletukseen siitä, että Itä-Suomessa ainoastaan Kuopiolla sekä Lappeenrannan, Joutsenon ja Imatran muodostamalla yhtenäisellä suurkaupungilla oli edellytykset kasvaa jopa 200 000 asukkaan kaupunkikeskuksiksi. Tämän vaihtoehdon kuivuttua nopeasti kasaan Kölhi ryhtyi 1970-luvun jälkipuoliskolla puhumaan Etelä-Karjalan oman läänin puolesta, joka oli hänen mielestään toteutettava ”Etelä-Karjalan omaperäisen identiteetin turvaamiseksi”³⁰

Kun sodan melskeissä puoliksi tuhoutunut ja evakuoinnit kokenut Lappeenranta ei lääninhallintoa itärajan tuntumassa uudelleen järjestettäessä saanut päättäjien myötätuntoa osakseen, pitäisi tätä myötätuntoa nyt löytyä. Suomen puolelle jäänyt eteläisen Karjalan kolkka tarvitsee tukea myös niiltä siirtokarjalaisilta ja heidän jälkeläisiltään, joiden kannalta ei liene yhdentekevää, miten tälle osalle alkuperäistä Karjalaa käy vastaisissa valtion hallinnon uudelleen järjestelyissä.³¹

Ehdotus ei kuitenkaan päässyt 1980-luvun alkupuoliskolla valtioneuvoston pöydälle, kun hallitus – huonolla menestyksellä – esitti uusien läänien perustamista Kainuuseen, Pirkanmaalle ja Satakuntaan. Idea Etelä-Karjalan omasta läänistä edusti Kөлhille yhtä keskeistä työkalua, jonka avulla hän pyrki rakentamaan Lappeenrannan taloudellis-hallinnollista asemaa rajakaupunkina

27. Ikä legitimaationa menneisyysargumentoinnissa ks. Piia Einonen, Menneisyys argumenttina esimodernissa kaupungissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (2009), 291.

28. Jouni Tili, Tiloja, linjauksia, retoriikkaa. Historiapolitiikan ulottuvuuksia. *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (2009), 281.

29. LKA, JKA, Ha:2 Puheet 1972–1985, Jarmo Kölhi: Karelia-tilaisuuden avaus 1.12.1979; Hc:2 Esitelmät, muistiot ym. 1974–79, Yksityiskohtaiset elinkeinoelämän, hallinnon ja koulutuksen kehittämisedellytykset, päivämätön esitelmä vuodelta 1975; Antti Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*. Jyväskylän yliopisto 2012, 16–19.

30. LKA, JKA, Fa:1 Kirjetoisteeet liitteineen ym. 1967–1972, Näkökohtia Lappeenrannan kuntasuunnittelun tavoitteista. Päivämätön muistio 1960–70-lukujen taitteesta; Ha:2 Puheet 1972–1985, Jarmo Kölhi: Karelia-tilaisuuden avaus 1.12.1979; Lassi Iharvaara, Etelä-Karjalan osa valtakunnallisessa työnjaossa. Teoksessa Heikki Punnonen & Heikki Seppänen (toim.) *Etelä-Karjala tänään*. Viipurilainen osakunta 1968, 2–18; Komiteamietintö, *Väliportaanhallintokomitean mietintö*. Valtion painatuskeskus 1974; Sippola 2016, 12–14.

31. LKA, JKA, Fa:5 Kirjetoisteeet liitteineen ym. 1979–1982, Toimintaan Etelä-Karjalan läänin perustamiseksi. Päivämätön julkilausuma vuodelta 1980.

ja rajamaakunnan keskuksena. Hankkeen kariuttua Kõlhin puhunnassa vahvistui niin sanottu ydinalue- tai nauhakaupunkiretoriikka eli pyrkimys kytkeä voimakkaimmat naapurikunnat Joutseno ja Imatra tiukemmin osaksi Lappeenranta. Tämä tapahtui samoihin aikoihin, kun kansallisella tasolla tietotekniikkaa, teknologiakeskuksia ja muita kaupunkimaisen osaamisyhteiskunnan perusrakenteita peräänkuuluttanut diskurssi ryhtyi raivaamaan tilaa marginaaleista kohti keskustaa.³² Urbaanien keskusalueiden yhteensovittamisen merkitystä korostavalla retorikallaan Kõlhi tavoitteli Lappeenrannan taloudellishallinnollisen aseman parantamista suhteessa

■ Toisen maailmansodan jälkeinen taloudellinen vaurastuminen ja yhteiskunnan urbanisoituminen loivat Joensuulle ja Lappeenrannalle mahdollisuuden paitsi kaupunkitilan myös liikennevälineiden uudistamiseen 1960-luvulta lähtien. Kuva: Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma, Pekka Kyytisen kokoelma, KK5596:34.TS.23. Kuvaaja: Pekka Kyytinen.

muihin samankokoisiin kaupunkeihin itäisessä Suomessa. Dominoivalla ja sanelevalla tyylillään hän kuitenkin suututti monesti muiden kuntien sekä maakunnan tasapainoisesta kehittämisestä huolta kantaneen maakuntaliiton edustajat.³³

32. LKA, JKA, Hc:2 Esitelmät, muistiot ym. 1974–1979, II valtiovarainministeri Pirkko Työläjärven vierailu Lappeenrannassa 15.10.1979; Perttu Vartiainen, *Suomalaisen aluepolitiikan kehitysvaiheita*. Sisäasiainministeriö 1998, 9.

33. Mikko Kohvakka, *Kasvukertomus. 40-vuotiaan Lappeenrannan teknillisen yliopiston elämäkerta*. Lappeenrannan teknillinen yliopisto 2009, 80–84.

Retorisessa mielessä on mielenkiintoista, että Kölhi yhdisti Lappeenranta-keskeisen ydinalueajattelunsa idän sijasta kaakkoiseen ilmansuuntaan. Etenkin puhuessaan todellisesta lempiteemastaan, liikenteellisten ja kaupallisten yhteyksien luomisesta Neuvostoliittoon, hän kytki Kaakkois-Suomen ja rajan käsitteet tiukasti yhteen. Kөлhille Lappeenranta oli ennen kaikkea kaakkoisuomalainen rajakaupunki, joka halusi parhaansa mukaan toimia Viipurin kaltaisena idänkaupan ja -liikenteen solmukohtana. Seuraavaksi käsittelemme tarkemmin nimenomaan elinkeino- ja kilpailukykyulottuvuuden merkitystä Heikkilän ja Kөлhin aluekäsitteilyssä ja Karjalakuvassa.

Yrittäjyyden, kilpailukykyyn ja rajojen sosiaalinen rakentuminen

Aaro Heikkilää ja Jarmo Kөлhiä yhdisti kaupunginjohtajina heille ominainen liike-elämä- ja markkinatalousmyönteisyys. Toisin sanoen he pyrkivät koko uransa ajan puheillaan ja teoillaan edistämään yritysten etuja ja puhuivat varsin lämpimään sävyyn kilpailun ja kilpailukykyyn merkityksestä yhteiskunnassa. Jo vahvan julkisen sääntelyn määrittämällä 1970-luvulla he olivat sitä mieltä, että yrittäjyys ja riskinotto olivat hyväksyttäviä ilmiöitä työpaikkoja ja hyvinvointia luotaessa. Tässä mielessä heidän retoriikkaansa oli SDP:ssä niskanpäällä olleen sääntely- ja suunnitteluaajattelun sijasta lähempänä vuonna 1974 perustetun Elinkeinoelämän valtuuskunnan diskurssia, joka toi markkinamyönteisempää näkemystä poliittiseen keskusteluun. Tähän ajatteluun kytkeytyi osittain myös Kөлhin päätös siirtyä SDP:sta kokoomukseen 1970–1980-lukujen taitteessa. Vastaavasti Joensuussa Heikkilää, joka kutsui itseään ”vanhasosialistiksi, yltiöisänmaalliseksi ja tannerilaiseksi”, nimitettiin tietyissä

vasemmistopiireissä ”sosialidemokraattisesta tunnustuksestaan huolimatta kokoomuksen hyväksi työskenteleväksi henkilökseksi”³⁴

Yhteneväisyyksistä huolimatta Heikkilän ja Kөлhin elinkeino- ja kilpailukykypuhunnassa oli myös eroavaisuuksia. Näistä merkittävin liittyi rajaan ja erityisesti tapaan nähdä se joko esteenä tai yhdistäjänä. Molemmat tulkitsivat rajaa ja siihen liittyviä historiallisia viittauksia omasta sosiaalisesta, poliittisesta, kulttuurillisesta ja paikallistaloudellisesta kontekstistaan ja rakensivat sen pohjalta dominoivaksi tarkoitettua narratiiviaan³⁵. 1970-luvulla ja vielä pitkälle seuraavalle vuosikymmenelle itäraja näyttäytyi Heikkilälle ennen kaikkea linjana, joka erotti suomalaiset ja neuvostoliittolaiset toisistaan ja jota ei juuri käynyt kiistäminen.³⁶ Heikkilä totesikin 1990-luvun alussa, kuinka ”me Joensuussa olemme tottuneet sopeutumaan maantieteelliseen asemaamme”, ja kuinka ”kaupankäynti ja matkailu rajantakaiseen Karjalaan on tapahtunut eteläisiä reittejä pitkin”. Tämä näkemys jaettiin laajemminkin Pohjois-Karjalassa, missä ihmiset olivat kääntäneet sodan jälkeen vuosikymmeniksi selkensä itärajaan ja Neuvostoliittoon päin.³⁷

Ajatustapa näkyi esimerkiksi 1970-luvulla elinkeinoelämää, erityisesti matkailua ja vientiteollisuutta hyödyttävistä tiehankkeista puhuttaessa. Heikkilän mukaan niin kutsutun Sinisen tien jatkaminen Vaasasta Suomen poikki Pohjois-Karjalaan palveli erinomaisesti Joensuun ja Pohjois-Karjalan asemaa ”Itä-Suomen matkailun solmukohtana”. Heikkilä uskoi, että tien ansiosta ”sekä Skandinavian matkailijoista että suomalaisista matkailijoista entistä suurempi osa tuntee kiinnostusta Karjalaa kohtaan”. Sitä vastoin Niiralaan suunnitellun matkustajaliikenteen rajanylityspaikan³⁸ osalta hän tyytyi toteamaan, että ”rajanylityspaikan aukeamiseen tuntevat

34. LKA, JKA, Ha:2 Puheet 1972–1985, Tervehdys Etelä-Karjalan maakuntaliiton maakuntapäiville 27.10.1975; Juhlapuhe yrittäjäjuhlaan 20.11.1985; Aaro Heikkilä, Sanokaa vaikka kalkiksi, mutta vetoan vakiintuneisuuteen. *Pohjois-Karjala* 8.2.1979; Korhonen 1979; Ritva Väisänen, Kansalainen siirtyi sivuraiteelle. Joensuun kaupunginjohtajalla 30 värikästä virkavuotta. Karjalainen 6.2.1994; Ville Okkonen, Elinkeinoelämän yhteiskunnallinen aktivismi politiikan muutoksen taustavoimana 1970-luvulta 1980-luvulle. *Historiallinen Aikakauskirja* 111 (2013), 293–306.

35. Nordgren 2016, 481; Aronsson 2004.

36. Vrt. Gabriel Popescu, *Bordering and Ordering the Twenty-first Century. Understanding Borders*. Rowman & Littlefield Publishers 2012, 2, 9.

37. JKKA, AHA, Kansio 3 Tervehdykset ja puheet 1980–94, Päiväämätön puhe Saimaa-kongressissa 1990-luvun alussa; Ismo Björn, Rajalla ja ytimessä. Teoksessa Ismo Björn (toim.) *Rajan Maakunta. Pohjois-Karjalan historia 1939–2014*. SKS 2014, 14.

38. Matkustajaliikenne Niiralan rajanylityspaikalla alkoi vuonna 1988 ja kansainvälisen rajanylityspaikan statuksen se sai vuonna 1995.

kiinnostusta meillä sellaiset väestöpiirit kuin rintamamiesikäluokat, entiset siirtokarjalaiset ja heidän jälkeläisensä.” Pohjois-Karjalan vientiteollisuutta Heikkilä ei laskenut rajanylityspaikasta kiinnostuneiden joukkoon, vaan hän lausui teollisuuden ”tuntevan kiinnostusta länteen päin avautuvia selviä liikenneväyliä kohtaan”. Heikkilä alkoikin toden teolla puhua Karjalan tasavaltaan suuntautuvan taloudellisen vuorovaikutuksen puolesta vasta 1990-luvun alussa, jolloin hän intoutui pitämään Joensuuta ja Pohjois-Karjalaa ”edelläkävijöinä itärajan ylittävän kaupankäynnin ja matkailun edistämässä”.³⁹

Heikkilän käyttäytymistä itärajalle annettujen merkitysten suhteen voidaan ennen kaikkea selittää sillä, että Joensuu sijaitsi esimerkiksi Lappeenrantaan verrattuna suhteellisen kaukana rajavyöhykkeestä ja merkittävistä neuvostoliittolaisista asutuskeskuksista. Tällöin ylirajaisella vuorovaikutuksella vielä suhteellisen suljetun naapurivaltion kanssa ei nähty suoraa vaikutusta elinkeinotoimintaan.⁴⁰ Toisaalta selittävää tekijää voidaan joiltain osin hakea myös Heikkilän arvo maailmasta, jota hän itse nimitti hieman provosoiden ”yltiöisänmaalliseksi”. Heikkilä ei edes YYA-sopimuksen vakiinnuttamassa tilanteessa kaihtanut korostaa sitä, kuinka Suomen historia oli ollut ennen kaikkea ”jatkuva itsenäisyystaistelua, jossa ovat erityisessä asemassa vuodet 1939–1944”.⁴¹ Heikkilän isänmaallis-maanpuolustushenkinen puhunta yleistyi 1980-luvun lopulta lähtien, jolloin Suomessa koettiin yleisemminkin ”uuspatriottinen käänne”.⁴² Hän oli kuitenkin jo tätä ennen, vasemmistoradikalismin aikaan 1960–1970-lukujen taitteessa, ottanut osaa sotiin liittyvään ”muistokonfliktiin”⁴³ esiintymällä julkisesti kutsuntatilaisuuksissa, missä hän korosti asevoimien merkitystä yhteiskunnan kansanvaltaisen järjestyksen sekä sisäisen ja ulkoisen

turvallisuuden ylläpitäjänä. Tällöinkin hän haki argumenteilleen polttoainetta menneisyydestä:

Ranskan valtakunnan tykkeihin oli entisaikaan kirjoitettu sanat: ultima ratio regis, kuninkaan viimeinen keino. Meidän aikanamme, jolloin keskustelu kansallisista eduista ja yksilön turvallisuudesta on huomattavasti monitahoisempaa kuin entisaikana, kysymys asevelvollisuudesta ja aseiden käytöstä turvallisuuden viimeisenä vartijana ovat olleet voimakkaasti esillä, eritoten teidän ikäpolvenne piirissä. Me olemme rauhaarakastavaa väkeä ja haluamme elää mahdollisimman siviilimäisissä oloissa nauttien niistä vapauksista, jotka olosuhteet ja isäin työt ovat meille valmistaneet. Mutta elämän suuriin paradokseihin tuntuu vieläkin kuuluvan se, että organisoitu väkivalan koneisto tarvitaan meidän kaikkien arvojemme varjelemiseksi.⁴⁴

Puhuessaan itänaapurista Heikkilä korosti – K. J. Ståhlbergin perustuslailliseen komiteaan nojautuen – Suomen ”ikuista arkaluontoista suhdetta Venäjään”. Hän painotti Neuvostoliiton romahtamisen aikoihin sitä, kuinka Suomessa jouduttiin kylmän sodan aikana turvautumaan Neuvosto-Venäjän totalitaarisen hirmuhallinnon edessä vaikenemisen kulttuuriin, jota sveitsiläinen historioitsija Jean Rudolf von Salis nimitti ”suomalaisten ovelaksi vaiteliaisuudeksi”.⁴⁵ Heikkilän kohdalla tämä vaiteliaisuus tarkoitti 1970–1980-luvuilla sitä, ettei taloudellis-kaupallisen vuorovaikutuksen lisääminen Neuvostoliiton kanssa noussut missään vaiheessa hänen aluekäsitöksensä ja Karjala-kuvansa keskiöön.

Päinvastoin, Heikkilän elinkeino- ja kilpailukykyretoriikka keskittyi kotimaisiin markkinoihin ja läntisiin maailmanmarkkinoihin. Mielenkiin-

39. JKKA, AHA, Kansio 4 Tervehdyksiä, puheita ja kirjoituksia 1960- ja 1970-luku, Aaro Heikkilän vastauksia toimittajalle koskien Sinisen tien merkitystä Joensuulle ja Pohjois-Karjalalle. Päiväämätön moniste; Kansio 2 Tervehdykset ja puheet 1969–79, Otsikoimat Pohjois-Karjalan tiehankkeita käsittelevä puhe 24.5.1979; Kansio 3 Tervehdykset ja puheet 1980–94, Päiväämätön puhe Saimaa-kongressissa 1990-luvun alussa.

40. Vrt. Popescu 2012, 2.

41. JKKA, AHA, Kansio 3 Tervehdykset ja puheet 1980–94, Puhe juhlistettaessa Suomen 70-vuotista itsenäisyyttä 4.12.1987.

42. Tiina Kinnunen & Markku Jokisipilä, Shifting images of "our wars". Finnish memory culture of World War II. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, memory, interpretations*. Brill 2012, 450–453.

43. Kinnunen & Jokisipilä 2012, 446–450.

44. JKKA, AHA, Kansio 4 Tervehdyksiä ja puheita 1960–70-luvulta, Päiväämätön puhe kutsuntatilaisuudessa 1960–70-lukujen taitteessa.

45. JKKA, AHA, Kansio 3 Tervehdykset ja puheet 1980–94, Puhe suojeleuskunta- ja lottaseminaarin pääjuhlassa 30.11.1991; vrt. J. R. von Salis, *Uudemman ajan maailmanhistoria 6. Hakaristin varjossa*. WSOY 1966, 373.

toisinta hänen puheessaan oli – yleisestä pohjoiskarjalaisesta kurjuus- ja kehitysaluediskursista poiketen⁴⁶ – tarve korostaa omatoimista yrittäjyyttä, jonka oli korvattava vanhakantainen, valtion sääntelyyn ja normiohjaukseen perustuva keynesiläisyys. Heikkilä ei kuitenkaan tyystin vastustanut valtion aluetukia. Hän peräänkuulutti sellaisia valtioavustuksia, jotka tukivat yhtäältä moderniin teknologiaan nojaavan uuden pk-yrittäjyyden leviämistä pääkaupunkiseudulta Joensuuhun sekä toisaalta kaupanalaa, tavarain ja palvelusten jakelua, mikä tehtävä oli ollut vuonna 1848 annetusta kaupungin perustamislupakirjasta lähtien kaikkein keskeisin osa ”ilmiötä nimeltä Joensuu”. Hänen mukaansa ”kaupan ympärille tavallaan kasvoi koko se hallinto ja sivistyselämä, joka kaupungin myötä virisi Pohjois-Karjalaan”.⁴⁷

Rajojen sosiaalisen rakentumisen kontekstista käsin Heikkilän elinkeino- ja kilpailukykyretoriikka perustui vastakkainasetteluun ja sitä kautta ”toiseutta” korostaneiden symbolisten rajojen rakentamiseen sekä pääkaupunkiseudun että Savon suuntaan. Heikkilä kävi 1980-luvulla pääkaupunkikeskeistä aluepolitiikkaa vastaan vaatimalla valtiovalta viimeisten ”tapuli-

■ Vahvasti puutalovaltainen Lappeenranta sai ensimmäisen kerrostalonsa vasta vuonna 1938 ja kaupungin modernimpi yleisilme alkoi näkyä vasta 1960-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Kuvat: Museovirasto, Historian kuvakokoelma, HK19950323:5562 ja Historian kuvakokoelma, Matti Poutavaaran kokoelma, HK19880108:8839. Kuvaajat: Teuvo Kanerva ja Matti Poutavaara.

kaupunkijäänteiden” purkamista ja Joensuulle samanlaisia menestyksen edellytyksiä tietotekniikan yrityksistä ja osaajista kilpailtaessa kuin mitä oli julkisin varoin luotu Helsingin seudulle. Hän toimi myös näyttävän, kalliin ja Suomen oloissa poikkeuksellisen imagokampanjan kasvoina kehottaessaan tv-mainoksissa sekä *Helsingin Sanomien* sivun kokoisissa ilmoituksissa eteläsuomalaisia yrittäjiä muuttamaan Joensuuhun, missä pystyi palaamaan ”ihmisen oikeaan olomuotoon, itsenäisyyteen”. Savolaisille hän esitti puolestaan vaatimuksen Heinäveden liittämistä Pohjois-Karjalaan, jotta siellä sijaitseva, matkailun kannalta keskeinen Valamon luostari saataisiin palautettua ”aidolle ortodoksiselle maaperälle”, mikä oli ollut tarkoitus jo 1950-luvun lopulla Pohjois-Karjalan lääniä luotaessa. Tämä

46. Ks. esim. Ismo Björn, Syrjäseudun ääni – reuna-alueen voima. Teoksessa Ismo Björn & Jukka Kokkonen (toim.) *Politiisia ääniä Pohjois-Karjalassa. Artikkeleita itäsuomalaisesta politiikanteosta*. Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys 2012, 7–14.

47. JKK, AHA, Kansio 2 Tervehdykset ja puheet 1969–79, Puhe S. A. Tervo yhtymän täyttävässä 25 vuotta 2.4.1978; Puhe Kesko Oy:n toiminnan 60-vuotisjuhlassa 1.4.1979; Kansio 3 Tervehdykset ja puheet 1980–94, Puhe Ranskan suurlähettiläälle 30.9.1981; Puhe Joensuun yliopistopäivänä 16.1.1984.

rajojen erottavaa ulottuvuutta painottanut käytäntö soti Heikkilän muuten viljelemää suvaitsevaisuusretoriikkaa vastaan.⁴⁸

Lappeenrannan kaupunginjohtaja Jarmo Kølhi kytki puolestaan rajojen toisen, ihmisryhmiä yhdistävän ulottuvuuden itärajan ylittävään taloudelliseen kanssakäymiseen.⁴⁹ Kõlhille Lappeenrannasta Viipuriin ja Suomenlahdelle vievä vesitie eli Saimaan kanava, vuonna 1975 kansainväliselle liikenteelle avattu Nuijamaan raja-asema sekä rautatieliikenteen kansainvälinen rajanylityspaikka Vainikkalassa kytkivät Lappeenrannan osaksi ulkomaankauppaa ja tekivät näin ollen rajakaupungista kaupallisessa ja logistisessa mielessä Viipurin manttelinperijän ja välittäjän Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Tämä asema kuului Kõlhin mielestä Lappeenrannalle kuin luonnostaan, olihan kaupunki perustettu vuonna 1649 Lappeen pitäjän markkinapaikalle, ”jossa Saimaan järviolueen asujaimisto vaihtoi tuotteensa Viipurin kauppiaiden kanssa”⁵⁰

Kõlhille ”Venäjän vallankumous ja sen myötä syntynyt ideologinen muuri” edustivat voimakasta kaupankäynnin estettä:

Vaikka Suomi valtiona olisi voinut kehittyä itä- ja länsimarkkinoiden välittäjäksi, eräänlaiseksi pohjoisen Euroopan foinikialaisvaltioksi, kehitys oli aivan päinvastainen.

Hänen mukaansa nämä ongelmat olivat idänkaupan elpymisestä huolimatta edelleen voimassa 1970–1980-luvuilla, mikäli tilannetta tarkasteli Lappeenrannan näkökulmasta. Kõlhin johdolla Vainikkalan rajanylityspaikan läheisyyteen oli perustettu tullatulle ja tullaamattomalle tavaralle vapaavarasto, jonka toivottiin lisäävän Etelä-Karjalan osuutta idänkaupassa. Niin ikään Saimaan kanavan alkupäähän rakentui 1980-luvulle tulta-

essa Mustolan satamaterminaali- ja kuljetuskeskus, joka Kõlhin puheissa vertautui suurellesesti Viipurin Uuraan satamaan. Tästä huolimatta Lappeenranta jäi Kõlhin harmiksi idänkaupassa monessa kohdin sivustaseuraajaksi. Syyinä tähän olivat valtiojohtoisessa idänkaupassa vallinneet monopolit, joita pyrittivät ministeriöiden virkamiehistä ja Etelä-Suomen suurten yhtiöiden vuorineuvoksista koostuneet pienet piirit. Näihin sisäpiireihin oli Lappeenrannan seudun pienempien yritysten hankala päästä osallisiksi – niin suotuisalla paikalla kuin ne maantieteellisesti sijaitsivatkin.⁵¹

Aaro Heikkilän tavoin pk-ryrittäjyyden ja avoimen kilpailun puolesta puhunut Kõlhi joutui tyytymään 1970–1980-luvuilla kritisoiamaan ”komentotaloutta” sekä rakentamaan puheilla ja teoilla Lappeenrannan valmiuksia osallistua idänkauppaan heti kun se olisi myös ”Neuvostoliiton johtavien kulkuyhteyksien varrella asuville mahdollista”:

Svetogorskin sellukombinaatin uudistaminen sekä Viipurin ja Leningradin hotellien rakentaminen ovat hankkeita, jotka erityisen hyvin soveltuvat Etelä-Karjalan rooliin taloudellisen yhteistyön kehittämiseksi. Valitettavaa on kuitenkin ollut se, että ryrittäjät ovat useimmiten löytyneet muualta eikä Etelä-Karjala näin ollen ole siinä määrin voinut kirjata tätä toimintaa hyväkseen kuin olemme etukäteen odottaneet. Vastaisuudessa varmasti tässäkin suhteessa on löydettävissä keinoja, jotka lisäävät oman alueemme ryrittäjien mahdollisuuksia osallistua tämänkaltaiseen taloudelliseen yhteistyöhön nykyistä kiinteämmin ja monipuolisemmin.⁵²

Juristina Kõlhi pyrki tekemään Suomen ja Neuvostoliiton välisistä sopimuksista, kuten YYA-

48. JKKA, AHA, Kansio 3 Tervehdykset ja puheet 1980–94, Pohjois-Karjalan tietotekniikkakeskus Oy:tä koskeva neuvottelutlausuus 15.10.1984; Kansio 1 Luennot ja esitelmät 1969–89, Teleliikenne osana aluepolitiikkaa. Esitelmä 12.6.1987; Joensuu vuonna 2000. Esitelmä 20.11.1989; Aaro Heikkilä, Joensuu hyötynyt suuresti mikkeliläisten tyhmyydestä. *Pohjois-Karjala* 31.12.1983; Seppo Kaisla, Kaupunginjohtajista mainosvaltteja. Joensuu panostaa Heikkilän imagoon. *Uusi Suomi* 24.3.1987. Rajojen erottavasta ja yhdistävästä ulottuvuudesta ks. Anssi Paasi, *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Wiley 1996, 27–28.

49. Vrt. Paasi 1996, 27–28; Popescu 2012, 9.

50. LKA, JKA, Hc:1 Esitelmät, muistiot ym. 1966–1973, Lappeenranta historiansa ja tulevaisuuden suunnitelmien valossa. Päiväämätön esitelmä 1970-luvun alusta.

51. LKA, JKA, Fa: 2 Kirjetoisteet 1973, Tutkimus rajakaupan pysyvän tuotenäyttely- ja informaatiokeskuksen perustamisesta Lappeenrantaan 15.8.1973; Hc:3 Esitelmät, muistiot ym. 1980–1992, Kymen lääni itä-länsikaupan solmukohtana. Päiväämätön esitelmä vuodelta 1987; Inkeri Hirvensalo & Pekka Sutela, *Rahat pois bolševikeilta. Suomen kauppa Neuvostoliiton kanssa*. Siltala 2017, 225–227.

52. LKA, JKA, Ha:2 Puheet 1972–1985, Avauspuhe Neuvostoliiton kaupan seminaariin 8.5.1981.

sopimuksesta ja pitkän tähtäimen taloudellista yhteistyötä koskevasta PTO-ohjelmasta sellaisia tulkintoja, jotka korostivat uusien mahdollisuuksien etsintää kaupan, matkailun ja teollisten toimintojen laajentamiseksi. Tässä kohdin hän turvautui taktisessa mielessä myös Karjaläkäsitteeseen ja sen pitkälti myyttien varaan rakentuneeseen ”eksistentiaaliseen hermoon”⁵³ puhuessaan ”karjalaisuuden olennaisena osana liittyvästä taloudellisesta aktiviteetista ja yritteliäisyydestä” sekä valtion taholta tulevan ”pienen sivustatuen” tarpeesta ”Karjalan kansan kamppaillessa niin oman heimon kuin koko kansankin hyväksi”. Myös kaupungin pitkälti omistamat yhtiöt, kuten vuonna 1985 perustettu teknologiakeskus Karetek sekä vuonna 1987 toimintansa aloittanut teknologian ja kaupan alan täydennyskoulutuskeskus Carelia Congress pyrkivät nimensä kautta välittämään mielikuvaa siitä, kuinka kaupankäynti ja huipputeknologiaan perustuva uusi yrittäjyys ovat nimenomaan (etelä)karjalaisia ominaisuuksia.⁵⁴

Jarmo Kõlhin haave Lappeenrannasta Viipurin (idän)kaupallisen aseman perijänä alkoi saada katetta vasta 1990-luvun alussa Neuvostoliiton romahdettua, mikä hävitti idänkauppaa säädelleen pääkaupunkikeskeisen sisäpiirin ja mahdollisti suorien kaupallisten yhteyksien syntyminen Pietarin ja Lappeenrannan välille. Tätä kehitystä edesauttoi Kõlhin mukaan Lappeenrannassa säilynyt muistijälki niistä taloudellisista hyödyistä, joita asioiminen Viipurissa ja Pietarissa tuotti 1900-luvun alkupuoliskolla. Kõlhi itse oli 1960-luvun lopulta lähtien yksi aktiivisimmista muistijäljen ylläpitäjistä.⁵⁵

Kulttuurin vahva välinearvo

Jos oli elinkeino- ja kilpailukykyulottuvuudella vahva asema kaupunginjohtajien aluekäsit-

tyssä ja Karjala-kuvassa, myös kulttuuri näyttäytyi heidän ajattelussaan ja puhunnassaan vahvan välineellisenä. Sekä Aaro Heikkilää että Jarmo Kõlhiä ajoi eteenpäin koulutusoptimismi, 1950-luvun lopulta lähtien vahvistuneesta inhimillisen pääoman teoriasta ammennettava ajatus, että ammatillinen, tieteellinen ja taiteellinen osaaminen korreloi kaupungin ja sitä ympäröivän alueen (taloudellisen) menestyksen kanssa.⁵⁶ Se, mitä kulttuuri ja siihen kytkeytynyt osaamisen kirjo tarkoittivat, sai kuitenkin kaupunginjohtajien puhunnassa hieman toisistaan poikkeavan merkityksen.

Heikkilä ymmärsi kulttuurin laaja-alaisena ilmiönä. Sen keskiössä oli ”hegeliläis-snellmanilainen” sivistys, joka ”kattaa kaiken inhimillisen tietämisen ja taitamisen elinkeinoista kaikelaaiseen hengenviljelyyn”. Hegelin ja Snellmanin lisäksi Eino Kailan, Oiva Ketosen ja Bertrand Russellin kaltaisia filosofejä ihailnut Heikkilä korosti läpi 1970–1980-lukujen, kuinka kulttuuri vaikutti ”aivan arkipäiväisiin asioihin, maassamuuttoon, kuntien talouteen ja peräti kuntien olemassa-oloon”. Tämän vuoksi hän koki tärkeäksi Joensuussa aikanaan valitun strategian rakentaa kaupunkiin mahdollisimman kattava toisen asteen oppilaitosverkko, jolloin ”Pohjois-Karjalasta voidaan saada ehkä merenkulkualaa lukuun ottamatta kaikkien peruslinjojen ja tärkeimpien opintolinjojen mukainen koulutus”. Vastaavasti Joensuun monitieteinen yliopisto, jota Heikkilä nimitti Karjalan yliopistoksi, takasi sen, että kaupunki ja kansakunta saivat ”kansantaloudellista hyötyä” niistä voimavaroista, jotka olivat ”korkeakoulutetuissa aivoissa”.⁵⁷

Heikkilän mukaan karjalaisesta kulttuurista saatava kansantaloudellinen hyöty oli ammennettavissa esimerkiksi musiikkitapahtumista, kuten vuonna 1981 ensimmäisen kerran järjestetyistä Joensuun Laulujuhlista:

53. Nordgren 2016, 484, 488.

54. LKA, JKA, Ha:2 Puheet 1972–1985, Karelia-tilaisuuden avaus 1.12.1979; Puhe IV Kaakon Messujen avajaistilaisuudesta 10.7.1982; Ha:3 Puheet 1986–1992, Kaupungin puheenvuoro Etelä-Karjalan yrittäjien tilaisuuteen 15.10.1986.

55. LKA, JKA, Hc:3 Esitelmät ja muistiot ym. 1980–1992, Lappeenrannan sekä Viipurin ja Leningradin alueen yhteistyö idänkaupassa. Esitelmä 10.5.1991; vrt. Hirvensalo & Sutela 2017, 250.

56. Theodore W. Schultz, Investment in human capital. *The American Economic Review* 51 (1961), 1–17; Marja Jalava, *The University in the Making of the Welfare State*. Peter Lang 2012, 45–49.

57. JKKA, AHA, Kansio 2 Tervehdykset ja puheet 1969–79, Päiväämätön puhe 1970-luvulta Suomen kulttuurirahaston edustajille ja maakuntarahastojen asiamiehille; Puhe Itä-Suomen 8. maapäivillä [27–28.3.1980]; Kansio 3 Tervehdykset ja puheet 1980–94, Uudenvuodentervehdys 31.12.1983; Pekka Kivioja, Kaupunginjohtaja Heikkilä: Olen syntisistä syntisin, huonoista huonoin. *Pohjois-Karjala* 2.6.1984; Aaro Heikkilä, Joensuun yliopisto – viisaiden miesten hanke. *Sanansaattaja Joensuusta. Joensuun yliopiston tiedotuslehti* 18.2.1987, 1–3.

Joensuun Laulujuhlat eivät ole vain korkeatasoinen taidetapahtuma vaan laulujuhlatorilla elää karjalainen kauppaperinne.

Tällä hän viittasi Joensuun palveluammattivaltaiseen elinkeinorakenteeseen, jonka merkitys tulisi vain korostumaan tulevaisuudessa. Tätä varten oli tärkeää ylläpitää Joensuun ”edelläkävijäasemaa”, jonka se oli jo 1970-luvulla saavuttanut perustamalla ensimmäisten kaupunkien joukossa kuntarajat ylittävän maakuntakirjaston, alueteatterin, aluetaidemuseon ja alueorkesterin. Historian käytön näkökulmasta nämä kulttuuri-instituutiot toimivat virallisesti hyväksytyinä areenoina, joiden tärkeänä roolina oli taloudellisesti merkittävän paikallisen karjalaisen yhtenäisyyden ja yhteisöllisyyden luominen ja säilyttäminen.⁵⁸

Meillä on täydet mahdollisuudet päästä kartalle maan yrittäjäystävällisimpänä kaupunkina. Meillä on [1980-luvulle] kaksi pää tavoitetta ja olemme valmiita panostamaan erityisesti kahteen asiaan: elinkeinoelämän tukemiseen ja kulttuuripalvelujen kehittämiseen. Tässä taitavat menestyvät, taitamattomat tekevät vararikon.⁵⁹

Puhumalla ”kulttuuriystävällisestä koulukaupungista” Heikkilä halusi myös luoda mielikuvaa suvaitsevaisesta ja suurpiirteisestä ilmapiiristä, jossa viihtyisi asukkaiden ohella myös pk-yrittäjyyttä tukeva luonnontieteellinen tutkimustoiminta. Tällainen retoriikka linkittyi vahvasti 1980-luvulla sääntely-yhteiskunnan marginaalissa vahvistuneeseen kaupunki- ja tietotaitovetoiseen kilpailukykydiskurssiin.⁶⁰ Suvaitsevaisuus ja suurpiirteisyys eivät kuitenkaan tarkoittaneet sellaista tutkimus- ja koulutusfilosofiaa, missä nuoret tekivät vain sitä, mikä on ”hauskaa ja huvittavaa”. Heikkilän mukaan ”kasvaminen ja kasvattaminen ovat pakottamista ja pakottautu-

mista”. Tässä kohdin hän nosti esimerkiksi ruotsin kielen aseman Joensuussa.

Skandinaviassa asuu yli 20 miljoonaa ihmistä, jotka ymmärtävät ja puhuvat ruotsia. Ellemme halua katkaista juuriamme menneisyyteen ja siltaamme likeisimpiin naapureihimme, emme voi hylätä toista kansalliskieltämme ruotsia täällä Viipurin perilliskaupungissa. I gamla Viborg taltres fyra språk.⁶¹

Siinä missä Heikkilä katsoi vaalivansa Viipurin ruotsalaista ja länsimaista (kulttuuri)perintöä, Viipurin venäläisyys oli vahvassa asemassa Jarmo Kõlhin – yksioikoisessa – kulttuurijatellussa. Hänelle Lappeenrannan asema Viipurin perillisenä ja Karjalan pääkaupunkina tarkoitti venäläisen ja suomalaisen kulttuurin yhdistämistä. Kulttuuri puolestaan rajautui Kõlhin ajattelussa tarkoittamaan voittopuolisesti taloudellisia aktiviteetteja, joille ”luontaisia edellytyksiä” loi sijainti rajalla. Tätä ”nyky-Karjalalle ominaista piirrettä” oli jossain määrin hämärtänyt ”sinänsä arvokas” siirtokarjalaisuus ja siihen kytkeytynyt karjalaisen tieteen ja taiteen tallennus jälkipolville. Puhuessaan tarpeesta palauttaa ympäri maata pirstotut Karjalaa käsittelevät taidekoelmat ”omalle alueelle” Kõlhi ajattelikin ennen kaikkea johtamansa kaupungin matkailuelinkeinon vetovoimaisuuden kohentamista.⁶²

Kulttuurin rajautuminen taloudellisiin kysymyksiin Kõlhin puhunnassa merkitsi myös sitä, että koulutuksen ja tutkimuksen osalta hän keskittyi vahvistamaan Lappeenrannan teknillistä ja ennen kaikkea kaupallista osaamista. Kaupungin tähdätessä Viipurin kaltaiseksi idänkaupan välittäjäksi se tarvitsi riittävän korkeasti koulutettuja asiantuntijoita sekä toisen asteen oppilaitoksista että Lappeenrannan teknillisestä korkeakoulusta (LTKK), jonka katsottiin vaalivan Viipuriin 1920–1930-luvuilla suunnitellun taloudellisen korkeakoulun perinteitä.⁶³

58. JKKA, AHA, Kansio 2 Tervehdykset ja puheet 1969–79, Puhe Itä-Suomen 8. maapäivillä [27–28.3.1980]; Kansio 3 Tervehdykset ja puheet 1980–94, Puhe elinkeinon kehittämisseminaarissa 28.–29.10.1983; Puhe valtakunnallisessa matkailukauden avajaisissa 1.6.1985; Peter Aronsson, *Uses of the Past. Nordic Historical Cultures in a Comparative Perspective. Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research* 2 (2010), 556.

59. Jouko Salmela, Kaupunginjohtajan isänpäivätervehdys: 'Olen lempeä mies'. *Karjalan maa* 11.11.1979.

60. Heiskala 2006, 24.

61. JKKA, AHA, Kansio 3 Tervehdykset ja puheet 1980–94, Puhe Ruotsin viikon Joensuun tilaisuudessa 25.9.1990.

62. LKA, JKA, Ha:2 Puheet 1972–1985, Karelia-tilaisuuden avaus 1.12.1979.

63. Kohvakka 2009, 85–97.

Maantieteellinen asemamme ja hyvät yhteytemme itäiseen naapurimaahamme, Saimaa vesitienä ja vapaa-ajan suurenmoisena viettoalueena sekä yritteliäs väestö takaavat Lappeenrannalle jatkuvat kehittymisen mahdollisuudet. [...] Näissä kehityskuvioissa koulutuksella on ratkaiseva merkitys ja eritoten teknillisessä korkeakoulussa annettava opetus ja suoritettava tutkimus on avainasemassa. Ne olisi rakennettava pääosiltaan omien tuotannon mahdollisuuksiemme sekä tarkoin selviteltyjen koulutustarpeiden pohjalle. En saata tässä yhteydessä olla mainitsematta kaupallisen koulutuksen aloittamista teknillisen korkeakoulun suojissa.⁶⁴

Kölhin teknokraattisen kulttuuritahdon tärkein hedelmä, kauppatieteellisen koulutuksen ja tutkimuksen aloittaminen LTKK:ssa, oli kypsä pömittäväksi vuonna 1991. Tuolloin viimeisiä vuosia kaupunginjohtajana toiminut Kölhi saattoi todeta, kuinka kaupunki ”tunsi suurta tyydytystä vuosien toiveiden täytymisestä”.

Perimmäinen päämäärä on ollut kaupallisen korkeakouluopetuksen käynnistäminen – alun perin Viipurissa – nyt Lappeenrannassa. Lappeenrannan näkökulmasta [tämä] on varmasti jo tällaisenaan riittävä osoittamaan Viipurin keskeisen merkityksen.⁶⁵

Aluekäsityksen ja Karjala-kuvan kontekstuaalinen ja strateginen luonne

Olen tässä artikkelissa tarkastellut Joensuun ja Lappeenrannan kaupunginjohtajien aluekäsitysten ja niihin kytkeytyneiden Karjala-kuvien muokkautumista heidän pyrkiessään rakentamaan johtamastaan kaupungista uutta keskuspaikkaa itäiseen Suomeen. Pyrin osoittamaan, kuinka eri aluekäsitykset ja Karjala-kuvat tulivat

näkyviksi erilaisissa alueellisissa ja paikallisissa konteksteissa, ja kuinka ne enemmän tai vähemmän tietoisesti valjastettiin palvelemaan tietynlaisia tarpeita ja tulevaisuuden tavoitteita. Tässä prosessissa myös historian (hyväksi)käytöllä, historiapolitiikalla, oli oma roolinsa.⁶⁶

Edellä kuvaamani kilpa Karjalan keskuspaikasta on mahdollista asemoida niiden lukuisten alueellisten valtakamppailujen joukkoon, joissa perusteita omille näkemyksille haettiin varsin usein ja valikoiden eri asiayhteyksistä – myös historiasta.⁶⁷ Heikkilän ja Kölhin aluekäsitystä yhdisti heidän Karjala-kuvansa instrumentaalisuus. Heille Karjala sekä sen historialle ja kulttuurille annetut merkitykset edustivat ”ideologista ja kaupallista työkalua”⁶⁸, jonka turvin saattoi yrittää parantaa kaupungin hallinnollista ja ennen kaikkea taloudellista asemaa. Toisin sanoen karjalaisuuteen liittyvä alueidentiteettipuhunta – aivan kuten kaupunkia suuremmat aluekokonaisuudet, lääni ja maakunta – saivat positiivisia tai negatiivisia merkityksiä kaupunginjohtajien aluekäsitystä välittäneissä puheissa riippuen siitä, palvelivatko vai horjuttivatko ne alueen keskuskaupungin elinvoimaa ja johtajuutta. Siinä missä lääni edusti kaupunginjohtajille ”vahvuuden varastoa”⁶⁹, josta oli mahdollista ammentaa konkreettisia ja symbolisia rakennusaineita oman kaupungin aseman pönkittämiseen, näyttäytyi maakunta(liitto) heille enemmänkin kaupungin johtoasemaa horjuttavana kilpailijana ja vallantavoittelijana, joka ajoi liiaksi pienempien kuntien asiaa ja tasapäistävän aluerakenteen ideaa.

Haluan kuitenkin korostaa, että kaupunginjohtajat eivät olleet millään muotoa täysin autonomisia toimijoita, vaan alisteisia niille henkilöhistorioista, ammatillisesta asemasta sekä alueen historiallisista, tilallisista ja institutionaalisista muodoista koostuneille rakenteellisille rajoitteille, joiden puitteissa he olivat pakotettuja toimimaan⁷⁰. Näiden osatekijöiden monimutkainen

64. LKA, JKA, Ha:2 Puheet 1972–1985, Uudenvuodenpuhe 1.1.1976.

65. LKA, JKA, Hb:2 Tervehdykset tilaisuuksiin ja käsiohjelmiin, Viipuri Lappeenrannan näkökulmasta. Kirjoitus pääkaupungin viipurilaisten julkaisuun 31.10.1989; Ha:3 Puheet 1983–1992, Tervehdys LTKK:n lukuvuoden avajaistilaisuuteen 3.9.1991.

66. Tilli 2009, 280–281; Anssi Paasi, Regional Planning and the Mobilization of Regional Identity. From Bounded Spaces to Relational Complexity. *Regional Studies* 47 (2013), 1208.

67. Katajala 2009, 228.

68. Nordgren 2016, 487.

69. Markkola 2009, 274.

70. Paasi 2013, 1209.

yhteisvaikutus selittää esimerkiksi sitä, miksi kaupunpana merkittävistä neuvostoliittolaisista asutuskeskuksista sijainneen Joensuun kaupunginjohtajan puheissa valtakunnan itärajan ylittävän vuorovaikutuksen edistämisyrittämykset saivat pienemmän roolin verrattuna hänen lappeenrantalaiseen kollegaansa.

Toisena esimerkkinä voidaan käyttää eroavaisuuksia kaupunginjohtajien instrumentaalisten kulttuurikäsitteiden sisällössä. Heikkilän tapaan nostaa esiin monipuolisesti erilaisia musiikki- ja kulttuuritapahtumia voidaan selittää paitsi hänen laajalla humanistis-filosofispainotteisella lukevaisuudella, myös Joensuussa jo ennen häntä valitulla polulla, jolla edeten oli pyritty kehittämään kaupungista monipuolinen koulu- ja

kulttuurikaupunki. Vastaavasti Köhlin argumentaatiosta paistoi läpi sekä hänen oma kiinnostus teknis-taloudellisiin kysymyksiin että Lappeenrannan ja Etelä-Karjalan vahva teknokraattinen perusvire, joka juonsi juurensa pitkälle menneisyyteen. Olenkin artikkelissani osoittanut, kuinka aluekäsitteet ja Karjala-kuvat ovat vahvasti kontekstuaalisia, kuinka ne muokkautuvat poliittisten strategioiden kautta ja kuinka ne voidaan valjastaa palvelemaan erilaisia tarkoituksia⁷¹.

FT Mikko Kohvakka työskentelee tutkijana Itä-Suomen yliopiston historian- ja maantieteiden laitoksella. Sähköposti: mikkko@uef.fi.

71. Vrt. Michael Keating, *The New Regionalism in Western Europe*. Edward Elgar 1998, 92.

Heli Rantala, Hannu Salmi, Asko Nivala, Petri Paju,
Reetta Sippola, Alekski Vesanto ja Filip Ginter

Tekstien uudelleenkäyttö suomalaisessa sanoma- ja aikakauslehdissä 1771–1920

Digitaalisten ihmistieteiden näkökulma

Sanomalehdet ovat historian tutkijoiden keskeistä lähdeaineistoa, ja Suomessa Kansalliskirjaston digitoimat sanoma- ja aikakauslehdet tuovat tämän kattavan materiaalin helposti niin tutkijoiden kuin muiden kiinnostuneiden ulottuville. Suomalaiset laajat lehdistöhistoriat – esimerkiksi Clas Zilliacuksen ja Henrik Knifin *Opinionens tryck* (1985), Päiviö Tommilan toimittama *Suomen lehdistön historia* -sarja (1985–1992) sekä myöhempi Tommilan ja Raimo Salokankaan *Sanomia kaikille* -teos (1998)¹ – on kuitenkin kirjoitettu aikana, jolloin digitoitu lehdimateriaali ei vielä ollut tutkijoiden saatavilla. Tässä artikkelissa tuomme suomalaisen lehdistön tutkimiseen näkökulman, joka ei ole ollut mahdollinen ennen Kansalliskirjaston digitaalista korpusta. Tutkimuskohteenamme on koko lehdistöaineisto, ja sitä lähestytään datatieteissä kehitetyn laskennallisen menetelmän avulla.

Määrällisellä, laskentaan perustuvalla lähestymistavalla on sinänsä pitkät perinteet sanomalehtien tarkastelussa. Vuonna 1973, mittavan *Suomen sanomalehdistön historia* -projektin esivaiheessa, historian tutkija Viljo Rasila esitteli eri mahdollisuuksia käyttää matemaattisia analyysi-

malleja lehdistötutkimuksessa, ja tutkijat keskustelivat tehtävään parhaiten soveltuvista kvantitatiivisista menetelmistä kuten palstamillimetrien mittaamisesta. Lehtiaineistoa oli kuitenkin vielä pitkään käsiteltävä paperisena ja mikrofilmeiltä lukemalla.² Kansalliskirjasto avasi digitoitujen lehtien kokoelmansa vuonna 2001, jolloin tarjolla oli 36 000 sivua.³ Tänä vuonna Kansalliskirjaston digitaalinen korpus kattaa jo yli 13 miljoonaa avoimessa verkkokäytössä olevaa sivua.

Sittemmin eri vauhdilla edenneitä kansallisia sanomalehtien digitoituprojekteja on ollut käynnissä runsaasti. Vanhojen tekstiaineistojen digitoiminen onkin ollut pitkä prosessi, joka on sisältänyt paljon myös arviointi- ja kehitystyötä.⁴ Samalla on pohdittu sitä, miten sanoma- ja aikakauslehtiaineiston digitoiminen muuttaa käsityksiämme lehdistön ja julkisuuden historiasta. Aineiston käytön merkittävän helpottumisen lisäksi erilaisten laskennallisten menetelmien hyödyntäminen on tullut mahdolliseksi digitoinnin myötä. Toisaalta aineiston digitoiminen on nostanut esille myös uudenlaisia kysymyksiä, jotka liittyvät muun muassa digitoinnin laatuun ja historiallisen aineiston säilyttämiseen.⁵ Usein

1. Clas Zilliacus & Henrik Knif, *Opinionens tryck. En studie över pressens bildningsskede i Finland*. Svenska litteratursällskapet i Finland 1985; Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia* 1–10. Kustannuskiila 1985–1992; Päiviö Tommila & Raimo Salokangas, *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Edita 1998.

2. Ks. esim. Viljo Rasila, Tilastomatematiikan analyysien käyttömahdollisuudet lehdistötutkimuksessa. Teoksessa Kristiina Ritari (toim.) *Lehdistöntutkijain seminaari 1973: Alustukset ja keskustelut*. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja N:o 1. Helsingin yliopisto 1973, 112–128. Suomalaisen lehdistö- ja mediahistorian tutkimushistoriasta ks. Kaija Vuorio, *Sanoma, lähettäjä, kulttuuri. Lehdistöhistorian tutkimustraditiot Suomessa ja median rakennemuutos*. Jyväskylän yliopisto 2009, 43–44.

3. Suomalaisen kokoelman syntyhistoriasta, ks. lähemmin Mila Oiva, Hannu Salmi & Asko Nivala, *Digitized Newspapers at the National Library of Finland*, <http://oceanicexchanges.org/2018-02-20-data-reports-finland/> (27.6.2018).

4. Kansalliskirjaston osalta ks. esim. Kimmo Kettunen, Tuula Pääkkönen & Mika Koistinen, Kansalliskirjaston digitoitu historiallinen lehtiaineisto 1771–1910. Sanatason laatu, kokoelmien käyttö ja laadun parantaminen. *Informaatiotutkimus* 35:3 (2016), 3–14.

5. Mediahistorioitsijat Johan Jarlbrink ja Pelle Snickars ovat jopa esittäneet, että digitoinnissa varsin yleiset koneluennan

laajojen digitaalisten arkistojen materiaalia lähestytään tietyn ennalta määritellyn aihekokonaisuuden tai teeman kautta – esimerkiksi erilaiset sanahaut ovat suosittu tapa selata laajaa aineistoa sopivia osumia etsien. Toisaalta sanahaut eivät periaatteessa poikkea perinteisen kirjan selaamisesta hakemistoa käyttäen: tiedonhaun volyymi vain on huomattavasti suurempi, mutta samalla optiseen tekstin tunnistukseen (OCR, optical character recognition) liittyvät virheet peittävät osan osumista. Entäpä jos tutkimuksessa ei etukäteen lainkaan määriteltäisi, millaisia teemoja aineistosta etsitään, vaan teemat hahmottuisivat ainoastaan menetelmän kautta? Omassa tutkimuksessamme olemme soveltaneet tällaista menetelmälähtöistä lähestymistapaa suomalaisen lehtiaineistoon.

Tämän artikkelin tavoitteena on tutkia suomalaista sanoma- ja aikakauslehdistöä tekstien uudelleenkäytön näkökulmasta. Uudelleenkäyttö avaa lehdistöön useita mahdollisia analyysin tasoja. Yhtäältä se voi viitata ns. saksijournalismiin, toimintaan, jossa sisältöjä konkreettisesti leikattiin aiemmin ilmestyneistä lehdistä. Toisaalta se voi viitata tekijänoikeudellisiin lähtökohtiin, joissa teksteillä ei ollut oikeudellista suojaa. Lisäksi se voi viitata lehdistön intermediaaliin suhteisiin: aineistoa siirtyi lehdistöön myös muista lähteistä, lennätinuutisista kiertokirjeisiin. Samalla uudelleenkäyttö antaa mahdollisuuden katsoa tekstien liikkeitä yleisemmällä tasolla, merkkien kiertona lehdistön luomassa verkostossa. Tässä artikkelissa lähtökohtana on, että jos pystymme algoritmisesti tunnistamaan korpuksesta samuusia, eli toistettuja tekstejä tai tekstifragmentteja, lehdistön informaatiovirtoja on mahdollista analysoida kokonaisuutena. Samalla menetelmä antaa vihjeitä aineiston välisistä sisäisistä suhteista tavoilla, jotka eivät muu-

ten ilmenisi tai joita ei esimerkiksi avainsanahaulla voisi tavoittaa. Tätä kehitystyötä olemme tehneet monitieteisessä COMHIS-konsortiossa.⁶ Artikkelit rakentaa kokonaiskuvaa siitä, millaista tekstien kopiointi lehdistössä oli vuosina 1771–1920, miten se muuttui ja millaisia vaihteluita toiston rytmeissä tapahtui. Aikarajauksemme ulottuu ensimmäisestä julkaistusta sanomalehdestä vuodesta 1771 vuoteen 1920, johon asti louhintaan tarkoitettut Kansalliskirjaston avaamat datapaketit ulottuvat.⁷

Kierrätys näkökulmana

Tekstin uudelleenkäytön tutkimuksessa sanomalehdistöä lähestytään ei vain tiedon tuottajana ja välittäjänä vaan informaation kierrättäjänä. Lähestymme tässä artikkelissa kierrätystä ennen kaikkea kopioinnin kautta: miten tekstejä tai tekstifragmentteja siirrettiin suoraan uusiin tekstuaalisiin ympäristöihin. Informaatio viittaa siirrettäviin ja kierrätettäviin merkkeihin, tekstien materiaaliin virtoihin, kun taas käsitettä 'tieto' käytämme informaation järjestymisen ja tulkittamisen merkityksessä.

Saman tekstin julkaiseminen uudelleen useissa eri yhteyksissä on vanha ilmiö, joka on tunnettu kautta aikojen, ja se on ollut myös lehdistötutkijoiden havaitsema. Jouko Teperi tutki 1970-luvulla sanomalehdistöä esimerkiksi susien hyökkäyksiä 1800-luvulla ja tunnisti kymmenien vuosien kuluttua uudelleen julkaistuja tekstejä.⁸ *Suomen sanomalehdistön historia* -projektin yhteydessä toteutettiin puolestaan pistetutkimus uutisten siirtymisestä lehdestä toiseen. Tarkastelujaksona olivat tammi- ja helmikuut 1848, mikä antoi kuvaa siitä, millaista uutisten kierrätys oli.⁹ Huolellisessa lähiluvussa voitiin tunnistaa myös kielirajan yli tapahtunutta kopiointia ja lainaamista, mutta toisaalta kahden kuukauden aikaväli oli rajalli-

virheet johtavat aineiston säilyttämisen sijaan myös sen tuhoamiseen. He viittaavat tällä siihen, että pahimmillaan kone-luennan virheet tekevät tekstistä täysin lukukelvottoman. Johan Jarlbrink & Pelle Snickars, Cultural Heritage as Digital Noise. *Nineteenth Century Newspapers in the Digital Archive*. *Journal of Documentation* 73:6 (2017), 1228–1243.

6. *Computational History and the Transformation of Public Discourse in Finland, 1640–1910* (COMHIS) on Suomen Akatemian rahoittama konsortio ja osa digitaalisten ihmistieteiden tutkimusohjelmaa. Konsortiossa ovat mukana Suomen Kansalliskirjasto, Helsingin yliopisto ja Turun yliopisto.
7. Sanomalehdet on julkaistu datapaketteina Kielipankin kautta. Käytössämme ovat olleet seuraavat paketit: *The Newspaper and Periodical OCR Corpus of the National Library of Finland (1771–1874)*, julkaistu 2011, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201505112>; *Newspaper and Periodical OCR Corpus of the National Library of Finland (1875–1920)*, julkaistu 2017, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201405275>.
8. Jouko Teperi, *Sudet Suomen rintamaiden ihmisten uhkana 1800-luvulla*. SHS 1977, esim. 83–84, 154.
9. Päiviö Tommila, Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila 1988, 205.

nen. Asetelma olisi haasteellisempi esimerkiksi vuonna 1917, jolloin julkaistiin 130 eri sanomalehteä. Vuonna 1848 lehtiä oli vasta kaksitoista. Ennen digitaalista aikakautta tekstien uudelleenkäyttöä ei olekaan voitu tutkia systemaattisesti, sillä kierrätetyn tekstimassan laajuudesta ei ole käytännössä mahdollista saada kokonaiskuvaa tekstejä lukemalla tai erilaisilla otantamateriaaleilla. Lehdistön, ja laajemmin julkaisukulttuurin, tutkimisessa on lisäksi toisinaan korostunut varsin yksilökeskeinen näkökulma aineistoon. Tällöin huomio on kiinnittynyt toimituksellisesti merkittävänä pidettyihin teksteihin ja niiden laajoihin.¹⁰ Suomessa tämä näkökulma on korostunut etenkin Zilliacuksen ja Knifin teoksessa, jossa lehdistön kehitystä tarkastellaan voimakkaasti yksittäisten toimittajien toiminnan kautta.

Tuoreessa kansainvälisessä tutkimuksessa sanomalehtien harjoittamaa tekstien kierrättämistä on tutkittu digitaalisin menetelmin etenkin yhdysvaltalaisella aineistolla Ryan Cordellin ja David A. Smithin *Viral Texts* -hankkeessa¹¹ sekä brittiläisissä lehdissä Melodee Bealsin toimesta¹². Yhdysvaltoihin tai brittiläiseen materiaaliin verrattuna suomalaisessa aineistossa on omat erityisyytensä. Yksi näistä on sanomalehtien yleisesti käyttämä fraktuurakirjasin, joka vaikeuttaa tekstien koneluentaa. Toinen erityisyys on suomalaisen lehdistön monikielisyys; tarkastelujakson materiaalista 62 prosenttia on suomenkielistä ja 37 prosenttia ruotsinkielistä.¹³ Pienemmässä mitakaavassa lehtiä on ilmestynyt myös muilla, erityisesti saksan ja venäjän, kielillä. Tämän lisäksi moneen muuhun maahan, Yhdysvallat mukaan lukien, verrattuna lehdistön kasvu tapahtui Suomessa hitaasti. Vielä 1870-luvun alussa Suomessa ilmestyi vain parisenkymmentä sanomalehteä, kun vuonna 1920 niitä oli jo 136. Se, että Suomessa

oli pitkään melko vähän lehtiä, on luonnollisesti rajoittanut mahdollisuuksia lehtien välisiin nopeisiin lainauksiin. Toisaalta olemme havainneet, että varhaisimpien sanomalehtien materiaalia hyödynnettiin pitkään ja niistä saatettiin ottaa tekstilainauksia vuosikymmenten tai jopa yli sadan vuoden kuluttua.

Tarkastelujakson aikana suomalaisessa lehdistössä ja yhteiskunnassa tapahtui suuria muutoksia. Ensimmäinen ”suomalainen” lehti, vuonna 1771 käynnistetty *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo*, tulee nähdä myös osana lehdistön nousua Ruotsin valtakunnassa.¹⁴ Vuodesta 1810 lähtien *Åbo Allmänna Tidning* oli Suomen suuriruhtinaskunnan ainoa sanomalehti, jonka tehtävänä oli jakaa myös viranomaismateriaalia. Lehtien julkaiseminen laajeni hiljalleen Turusta Helsinkiin, Viipuriin ja Ouluun 1820-luvulla ja vähitellen 1800-luvun jälkipuoliskolla¹⁵ myös sisämaan kaupunkeihin. 1900-luvun alkuun mennessä lehtiä ilmestyi lähes 40 paikkakunnalla.

Huomion kiinnittäminen tekstien kopioitumiseen ja lainaamiseen avaa suomalaisen julkaisukulttuurin keskeiseen muotoon, sanoma- ja aikakauslehdistöön, uuden näkökulman. Olemme havainneet uudelleenkäytön olleen hyvin moninaista. Se koostuu sekä erilaisen pysyväisluonteisen materiaalin kuten ilmoitusten ja mainosten, tuomasta toistosta että uutisten, tarinoiden, kertomusten tai runonpätkien lainaamisesta lehdestä toiseen joko nopealla tai hyvinkin pitkällä aikavälillä. Uudelleenkäyttö tarkoittaa tässä tutkimuksessa ennen kaikkea korpuksen sisällä ilmenevää toisteisuutta: mitä tekstejä tai tekstien osia on julkaistu myöhemmin? Ilmeistä on, että julkaisemisen motiivit vaihtelivat. Joukossa on 1) tärkeiksi koettuja uutisia, jotka on haluttu julkaista mahdollisimman nopeasti, 2) mennei-

10. Ryan Cordell, Reprinting, Circulation, and the Network Author in Antebellum Newspapers. *American Literary History* 27:3 (2015), 420; Johan Jarlbrink, Pelle Snickars & Christian Colliander, Maskinläsning. Om massdigitalisering, digitala metoder och svenska dagspress. *Nordicom Information*, 38:3 (2016), 32.
11. Ks. esim. David A. Smith, Ryan Cordell & Elisabeth Maddock Dillon, Infectious Texts. Modelling Text Reuse in Nineteenth-Century Newspapers. *Proceedings of the Workshop on Big Humanities*. IEEE Computer Society Press 2013, 86–94; Cordell 2015, 417–445.
12. Melodee H. Beals, Scissors and Paste. The Georgian Reprints, 1800–1837. *Journal of Open Humanities Data* 3 (2017), <https://openhumanitiesdata.metajnl.com/articles/10.5334/johd.8/> (8.6.2018).
13. Vuoteen 1890 saakka ruotsinkielistä materiaalia julkaistiin enemmän kuin suomenkielistä. Kettunen, Pääkkönen & Koistinen 2016, 4.
14. Juuri 1760- ja 1770-luvut olivat Ruotsin valtakunnassa voimakasta lehdistön nousun aikaa. Ks. Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson & Jarl Torbacke, *Den svenska pressens historia I. I begynnelsen (tiden före 1830)*. Ekerlids Förlag 2000, 206–207.
15. Kuopio on ainoa sisämaan kaupunki, jossa julkaistiin lehtiä jo ennen 1800-luvun puoliväliä.

sydestä löydettyjä tekstejä, joita on pidetty tärkeänä myös nykypäivälle, 3) kertomuksia, jotka ovat herättäneet innostusta tai suorastaan tartuttaneet lukijansa, mutta myös 4) maksettuja ilmoituksia ja mainoksia, aikatauluja ja hinnastoja sekä viranomaistiedotteita. Aineiston heterogeenisyys on sen etu ja rikkaus: nämä kaikki tekstilajit muodostivat informaatiovirtoja, joiden kautta lehdistön luonnetta verkostona ja järjestelmänä voi tutkia. Toki uudelleenkäytön kohteena olivat myös tekstit, jotka tulivat suomalaisen lehdistön ulkopuolelta: ulkomaisista tiedotuskanavista, kirjeistä, lehdistä ja sähköistä, tai vaikkapa kirjallisuudesta. Tämän artikkelin analyysi perustuu kuitenkin sanoma- ja aikakauslehtien korpukseen. Materiaali on niin laaja, ettei kopioitujen tekstien alkuperää voi systemaattisesti selvittää. Kerromme seuraavassa tarkemmin itse menetelmästä, jolla käytettävissä olevat viisi miljoonaa sivua on analysoitu. Sen jälkeen tarkastelemme lähemmin uudelleenkäyttöä temaattisesti, aluksi tiedonliikkeitä kokonaisuutena ja sen jälkeen tekstien viralisuutta ja pitkän aikavälin toistoa. Olemme täydentäneet analyysia tulkitsemalla laadullisesti esimerkitapauksia alkuperäisten sanomalehtien pohjalta.

Tekstin uudelleenkäytön tunnistus BLAST:lla

Hankkeen lähdeaineistona on Kansalliskirjaston julkaisema sanoma- ja aikakauslehtien digitoitu OCR-korpus, joka on luotu alun perin mahdollistamaan kokotekstihaut digitaalisesta sanomalehtiarkistosta.¹⁶ Kuviksi skannattujen sanoma- ja aikakauslehtien sivut on muutettu tekstiksi OCR:n avulla. OCR-teknologiassa on edelleen

puutteita, ja tästä syystä osa merkeistä on tunnistettu väärin, mikä aiheuttaa aineistoon vaihtelevan tasoista kohinaa (*noise*).¹⁷ *Viral Texts* -hankkeessa työskentelevä David A. Smith on kehittänyt tekstien uudelleenkäytön tunnistukseen Passim-ohjelman, jota on käytetty menestyksekkäästi yhdysvaltalaisen lehtien tutkimuksessa.¹⁸ Koska Passim perustuu n-grammien käyttöön, se pysyy tietyn kynnyksen puitteissa tunnistamaan tekstien toisinnot samaksi tekstiksi, vaikka tekstit eroaisivat toisistaan joko toimittajan editointityön tai OCR-ongelmien vuoksi.¹⁹ Kokeilimme Passimia myös suomalaisen aineiston analyysiin, mutta suomalaisen korpuksen fraktuurakirjasin yhdessä skannauksen mahdollisen heikkouden ja suomen kielen erityispiirteiden kanssa tekee OCR:stä heikkolaatuisempaa. Passim pohjautuu niin sanottujen perustavien yhtäläisyyksien (*seed overlap*) tunnistamiseen, joiden tulee olla useampien kokonaisten sanojen mittaisia. Tällaiset jaksot ovat valitettavasti varsin harvinaisia meidän aineistossamme, jossa painoajankohdasta riippuen keskimäärin 25–30 % sanoista voi olla väärin tunnistettuja.²⁰

Näiden ongelmien vuoksi päädyimme COMHIS-hankkeessa kehittämään oman NCBI BLAST:iin perustuvan ratkaisun, jonka toteuttivat Filip Ginter ja Aleks Vesanto. BLAST (*Basic Local Alignment Search Tool*) on tarkoitettu biologisten sekvenssien kuten aminohappojen tunnistamiseen ja vertailuun, joten se soveltuu sinänsä erinomaisesti runsaasti kohinaa sisältävien suurten merkkiaineistojen tutkimiseen. BLAST on kuitenkin räätälöity aminohappojen tutkimukseen, joten sen soveltaminen edellytti

16. Lähemmin korpuksesta, ks. Tuula Pääkkönen, Jukka Kervinen, Asko Nivala, Kimmo Kettunen & Eetu Mäkelä, Exporting Finnish Digitized Historical Newspaper Contents for Offline Use. *D-Lib Magazine* 22 (2016), <http://www.dlib.org/dlib/july16/paakkonen/07paakkonen.html> (5.6.2018). Ks. myös viite 7.
17. OCR:n tason parantaminen on myös eräs COMHIS-konsortion tavoite. Ks. Mika Koistinen, Kimmo Kettunen & Tuula Pääkkönen, Improving Optical Character Recognition of Finnish Historical Newspapers with a Combination of Fraktur & Antiqua Models and Image Preprocessing. *Nordic Conference on Computational Linguistics, NoDaLiDa 2017 Gothenburg, Sweden*. Linköping Electronic Conference Proceedings 2017, 277–283.
18. *Viral Texts* -hankkeen tuloksista, ks. Smith, Cordell & Maddock Dillon 2013; Cordell 2015. Passim on vapaan lähdekoodin ohjelmisto, joka on julkaistu GitHubissa, <https://github.com/dasmiq/passim>.
19. N-grammilla tarkoitetaan n merkin tai sanan mittaista jaksoa eli esimerkiksi 5-grammi tarkoittaa viiden merkin tai sanan jaksoa. N-grammimalleja käytetään kielitieteessä ja kieliteknologiassa tilastollisten kielimallien rakentamiseen. Passim perustuu sanojen n-grammien vastaavuuksien vertailuun, mutta laskentatehon säästämiseksi se ei vertaa kaikkia haku-pareja keskenään. David A. Smith, Ryan Cordell & Abby Mullen, Computational Methods for Uncovering Reprinted Texts in Antebellum Newspapers. *American Literary History* 27:3 (2015), E1–E15, <https://doi.org/10.1093/alh/ajvo29> (5.6.2018).
20. Ks. Kimmo Kettunen, Tuula Pääkkönen & Mika Koistinen, Between diachrony and synchrony. Evaluation of lexical quality of a digitized historical finnish newspaper and journal collection with morphological analyzers. *Proceedings of the 7th International Conference: Human Language Technologies – The Baltic Perspective*. Riga, Latvia, October 2016, <http://ebooks.iiospress.nl/ISBN/978-1-61499-701-6> (26.6.2018).

aineiston esiprosessointia niin että kirjaimet koodattiin 23 aminohapon mukaan. Nämä eivät riitä koko aakkoston kääntämiseksi suomen kielessä, jonka takia vain 23 käytetyintä kirjainta käännetään. Muutamia pois jääviä kirjaimia käytetään niin harvoin muihin verrattuna, että ne eivät vaikuta BLAST:in tuloksiin merkittävästi. Tämä poisti samalla aineistosta analyysin ajaksi myös numerot ja erikoismerkit.²¹ BLAST mahdollistaa kaikkien sanomalehtisivujen vertailun keskenään niin, että tietyin samankaltaisuuden kynnyksen ylittävät tekstit ryhmitellään samaan klusteriin eli ryppääseen. Asetimme osumien kynnyksen siten, että tunnistettavan tekstijakson on oltava vähintään 300 merkkiä pitkä, jotta välttäisimme sanomalehdille tyypillisen niin sanotun *boiler plate* -tekstin (eli pohjatekstin) tunnistamisen, joka on lehtiin painettua toisteista ja kaava- maista informaatiota ilman varsinaista sisältöä. Tekemämme vertailun perusteella BLAST antaa huomattavasti tarkempia tuloksia kuin *Viral Texts* -hankkeen kehittämä Passim, mutta se kuluttaa samalla myös enemmän prosessoritunteja. Esimerkiksi kokeiluvaiheessa tehty vuosien 1771–1910 aineiston tunnistus kulutti n. 150 000 CPU-tuntia, mikä vastaa arviolta 4 vuoden laskentatyötä kotitietokoneella. BLAST vaatii siis käytännössä tieteelliseen laskentaan erikoistuneen laitteiston käyttämistä.²²

BLAST-ajon tuloksena saimme tietokannan, jossa osumat (*hit*) eli toisiaan riittävästi muistuttavat tekstijonot on ryhmitelty samaan ryppääseen eli klusteriin (*cluster*). Vuosien 1771–1920 aineistosta saimme lähes 61 miljoonaa osumaa, jotka jakaantuvat 13,8 miljoonaan klusteriin. Olemme verranneet menetelmäämme samaan tarkoitukseen kehitettyyn Passim-ohjelmaan:

BLAST löytää selkeästi enemmän toistettuja tekstejä.²³ Tuloksistamme ei kuitenkaan voida suoraan päätellä jaettujen tekstien määrää. Emme ole ensinnäkään tutkineet BLAST:n saantia (*recall*) eli sitä kuinka monta uudelleenkäytettyä tekstiä BLAST kykenee löytämään. Tämä edellyttäisi vertailukorpuksen manuaalista kokoamista, joka on hyvin työlästä. Eräs jatkotutkimuksen aihe olisikin verrata BLAST:n tuloksia aiempaan pistetutkimukseen uutisten kulusta lehdestä toiseen tammi-helmikuussa 1848. Toisaalta OCR:n taso vaihtelee joka tapauksessa paljon eri vuosikymmenillä, joten yksi pistetutkimus voi antaa vain suuntaa-antavaa tietoa.²⁴ Toiseksi Kansalliskirjaston sanoma- ja aikakauslehtien OCR-korpus on myös jaettu lehtisivuittain eikä artikkeleittain. Tämän vuoksi on mahdollista, että yksi artikkeli on voinut pilkkoutua useampaan klusteriin esimerkiksi sivu- tai palstarajojen takia. BLAST on voinut myös niputtaa esimerkiksi juna-aikatauluja, torihinnastoja ja muita mainoksia sekä ilmoituksia yhteen, jos niissä toistuvien samankaltaisten merkkien määrä on ylittänyt 300 merkkiä. Näitä ongelmia ei voida kuitenkaan välttää, mikäli BLAST:n halutaan tunnistavan myös mahdollisimman tarkasti lehtien toisiltaan kopioimat uutiset, tarinat ja muut sitaatit.

On selvää, että tällaisen tietokannan selaamisen edellyttää varsin edistyneitä haku- ja suodatustoimintoja. Kaikille käyttäjille avoin hakuportaalimme osoitteessa comhis.fi on toteutettu Apache Solr -indeksoinnilla.²⁵ Hakutoiminnot mahdollistavat haun sekä yksittäisistä osumista että useampien tekstien klustereista. Jokainen klusteri on numeroitu yksilöllisellä tunnisteella. Solr:n filterien avulla hakuja on mahdollista kohdistaa samanaikaisesti esimerkiksi tiettyyn

21. Esimerkiksi merkkijono "Tämä on esimerkkilause." olisi aminohapoiksi koodattuna "DWNWIEGHCNGPMMCFBKHG". BLAST:n toiminnasta, ks. Aleksis Vesanto, Asko Nivala, Tapio Salakoski, Hannu Salmi & Filip Ginter, A System for Identifying and Exploring Text Repetition in Large Historical Document Corpora. *Proceedings of the 21st Nordic Conference of Computational Linguistics*. Gothenburg, Sweden, 23–24 May 2017 (Linköping 2017), 330–333, <http://www.ep.liu.se/ecp/131/049/ecp17131049.pdf> (27.6.2018); Stephen F. Altschul, Warren Gish, Webb Miller, Eugene W. Myers & David J. Lipman, Basic Local Alignment Search Tool. *Journal of Molecular Biology* 215 (1990), 403–410.

22. Aleksis Vesanto, Asko Nivala, Heli Rantala, Tapio Salakoski, Hannu Salmi & Filip Ginter, Applying BLAST to Text Reuse Detection in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1910. *Proceedings of the 21st Nordic Conference of Computational Linguistics*. Gothenburg, Sweden, 23–24 May 2017. Linköping Electronic Conference Proceedings 2017, 54–58, <http://www.ep.liu.se/ecp/133/010/ecp17133010.pdf> (5.6.2018). Hankkeen laskentaresurssit tarjosi Espoossa toimiva CSC - Tieteen tietotekniikan keskus. Ks. myös Hannu Salmi, Viraalisuus. Kulttuurihistoriallinen näkökulma. *niin & näin* 1 (2018), 74–75.

23. Ibid.

24. Ks. Tommila 1988, 205.

25. Aleksis Vesanto, Filip Ginter, Hannu Salmi, Asko Nivala, Reetta Sippola, Heli Rantala & Petri Paju, *Text Reuse in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1920*, <http://comhis.fi/clusters> (6.3.2019).

yksittäiseen sanomalehteen, tietyn kielisiin lehtiin, pelkästään sanomalehtiin tai aikakauslehtiin, tiettyyn aikahaarukkaan tai maantieteelliseen alueeseen. Jokainen osuma sisältää myös linkin kyseisen lehden sivuun Kansalliskirjaston digitaalisessa sanoma- ja aikakauslehtien portaalissa, jolloin käyttäjä voi halutessaan lukea samaa tekstiä alkuperäisenä skannauksena. Solr pystyy myös sumeraan hakuun (*fuzzy search*), joka etsii hakutermin lisäksi muita samankaltaisia termejä. Tämä on hyödyllinen ominaisuus OCR-ongelmien takia, sillä sanoissa on usein virheitä. Hakuportaalimme sisältää myös analyysityökaluja, joilla voi tarkastella Solriin tehdyn haun perusteella saatujen tulosten ajallista sekä maantieteellistä kattavuutta.²⁶

Jokaiselle klusterille on myös laskettu arvo, joka pyrkii arvioimaan tämän ”viraalisuutta” (*virality score*). Hyödynnämme tätä analyysityökalua myöhemmin artikkelin alaluvussa ”Viraalisuuden jäljillä”. Arvoa varten lasketaan, kuinka moneen uniikkiin lehteen ja paikkakuntaan uutinen on levinnyt sekä kuinka monta päivää tämä kesti. Arvo saadaan kertomalla lehtien ja paikkakuntien määrä kuluneen ajan käänteisluvulla. Tämä siis rankaisee arvoa, jos uutinen ei ole levinnyt tarpeeksi tai siinä on kestänyt liian kauan. Laskuista jätetään myös pois klustereiden osumat, jotka selvästi poikkeavat muiden osumien päivämääristä, jotta laskettu arvo ei vääristyisi. Tämä voi tapahtua esimerkiksi tilanteessa, jossa uutinen on levinnyt nopeasti lyhyellä aikavälillä, mutta siitä on julkaistu yksittäinen teksti paljon myöhemmin. Tällöin klusterin aikajänne (*span*) on pitkä, mutta tosiasiaassa leviäminen on tapahtunut nopeasti. Lopuksi kaikkien klustereiden arvot normalisoidaan nollan ja sadan välille selkeyden vuoksi. Viraalisuusarvojen tulkinnassa sanoma- ja aikakauslehtien erot on syytä ottaa huomioon. Käytetyt metatiedot ovat peräisin Kansalliskirjastolta ja ne ovat pääosin hyvin luotettavia, mutta metatiedoissa voi esiintyä yksittäisiä virheitä. Aikakauslehtien metatiedoissa julkaisupäivää ei ole voitu merkitä samalla tarkkuudella kuin sanomalehtien kohdalla, mikä vaikuttaa tuloksiin. Kokonaiskuvaa tämä ei kui-

tenkaan muuta, sillä levinneimmät tekstit löytyvät sanomalehdistöstä. Yksittäisen klusterin viraalisuusarvon tulkinnassa tämä täytyy kuitenkin ottaa huomioon.

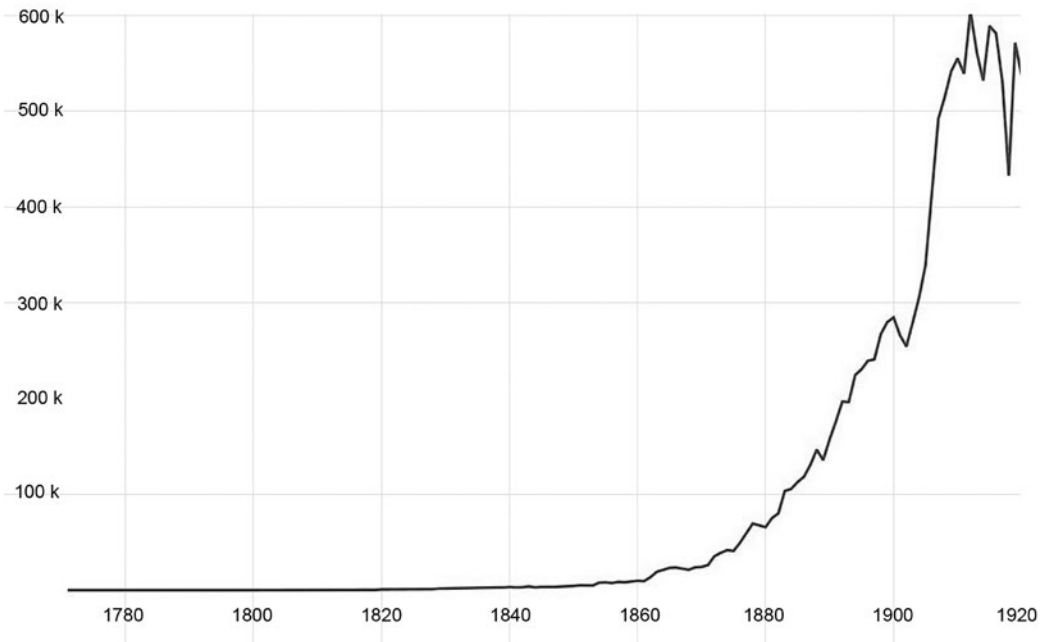
Tiedon liike uudelleenkäytön näkökulmasta

Hankkeessa sanoma- ja aikakauslehtikorpusesta on löytynyt BLAST-työkalun avulla toistoa sisältäviä tekstejä tai tekstikatkelmia noin 13,8 miljoonan klusterin verran. Kuvassa 1 on esitetty klustereiden määrän kehitys aikavälillä 1771–1920. Kuvassa 2 klustereiden määrä on suhteutettu sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistujen merkien määrään. Kansalliskirjaston digitointiprojektissa aineisto on tallennettu sivuttain, mutta sivujen ja kirjasimien koot muuttuivat voimakkaasti.²⁷ Jos lehtiä tarkastellaan informaation määrän suhteen, on selvää, että niiden ”vetoisuus” muuttui aikavälillä niin paljon, ettei sivumäärään suhteuttaminen tunnu mielekkäältä. Kuva 2 osoittaa, että vaikka toistettujen tekstien määrä kasvoi lähes eksponentiaalisesti 1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkua kohden, merkimäärään suhteutettuna kasvu oli tasaisempaa. Tämä viittaa siihen, että tekstien uudelleenkäyttö oli olennainen osa lehdistöä koko aikavälin ajan. Koska BLAST tunnistaa samuusia OCR:n tason vaihteluista huolimatta ja koska sivunvaihtoista johtuvaa tekstien jakautumista useaan klusteriin on koko aikavälillä, kuvan 2 antamaa kuvaa voi pitää riittävän luotettavana. Selvä on toki, että useaan klusteriin jakaantuneita tekstejä on enemmän periodin loppupäässä, jossa lehdistön volyyymi kasvoi.

Löytämämme klusteriaineisto sisältää kaikenlaisen toisteisuuden, myös erilaisten tiedotteiden, mainosten ja hinnastojen kaltaisten toistuvien tekstien kautta syntyvän samuuden. Toisteisuuden määrä sanomalehdistössä on kaiken kaikkiaan valtava, ja sen havaitseminen ja näkyväksi tekeminen tuo lehdistöhistoriaan ja suomalaisen julkaisukulttuurin tarkasteluun uuden ulottuvuuden, jonka merkitykset ovat moninaiset. Tekstien kierrättämisen kautta voidaan tarkastella muun muassa sitä, miten tieto on liikkunut paikasta toiseen, miten eri paikkakunnilla ilmestyneet lehdet

26. Tämän lisäksi hakutulokset on mahdollista tallentaa TSV-muodossa (*tab-separated values*), jolloin niihin voi soveltaa myös muita digitaalisten ihmistieteiden menetelmiä, kuten nimettyjen entiteettien tunnistamista (*named-entity recognition*, *NER*), paikkatietoanalyysia, aiheen mallinnusta (*topic modeling*) tai verkostoanalyysia.

27. Sanomalehdistön muutoksia voi tutkia Eetu Mäkelän kehittämällä työkalulla Finnish newspapers materiality explorer, <https://newspaper-materiality-comhis.rahtiapp.fi/> (6.3.2019).

ovat seuranneet toistensa uutisointia ja millaisen kommunikaatioverkoston lehdistö on Suomen alueella muodostanut. COMHIS-tietokannassa on karttatyökalu, joka mahdollistaa klustereiden maantieteellisen laajuuden ja liikkeen visualisoinnin.²⁸ Työkalun avulla on mahdollista nähdä, miten sanoma- ja aikakauslehdet jakoivat toistensa sisältöä, ja informaation kulkua voi tarkastella vuositason tai pidemmän aikavälin kuluessa. Tarkastelun voi rajata myös kielen mukaan. Kuvassa 3 on kuvattu esimerkinomaisesti lehtien muodostamaa verkostoa vuonna 1877 siten kuin se hahmottuu tuona vuonna liikkeelle lähteneiden 59 581 suomen- ja ruotsinkielisen klusterin kautta (karttatoiminnossa pohjana on Googlen nykykartta). Jos tarkastellaan klustereiden ensimmäisiä julkaisupaikkoja, kolme vahvinta informaation kierrätyskeskusta olivat Helsinki (69 %), Turku (14 %) ja Viipuri (6 %). Toki lehtien välillä oli myös liikettä, joka ohitti suurimmat keskukset ja jota olisi tulevaisuudessa syytä tutkia tarkemmin. Koko tarkastelujaksolla Helsinki on selvästi suurin klustereiden lähtöpaikkakunta:

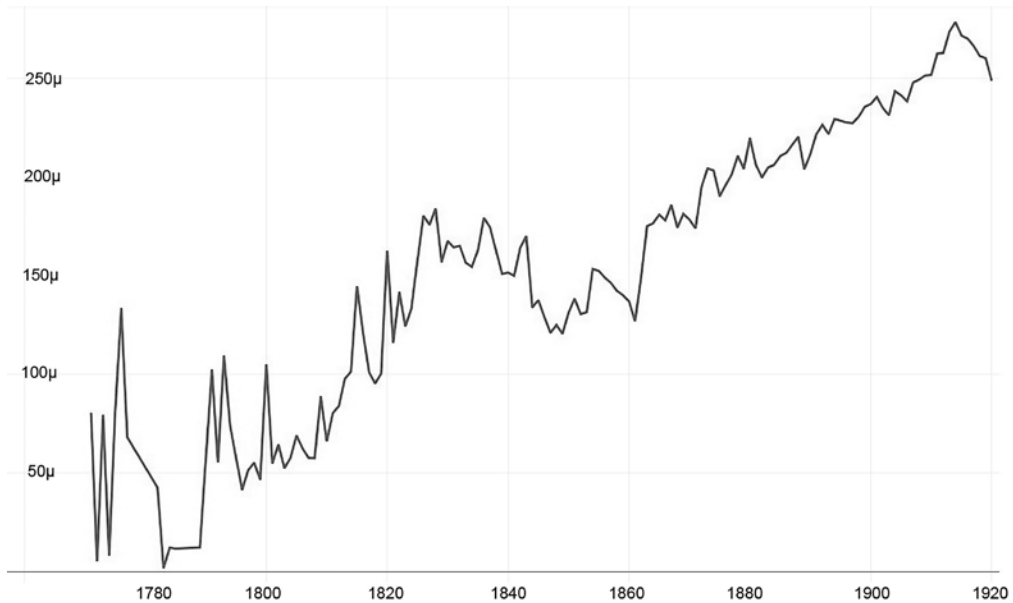
■ Kuva 1. Tekstien uudelleenkäytön klusterit suomalaisessa lehdistössä 1771–1920 (x = vuosi, y= klustereiden absoluuttinen määrä). Lähde: comhis.fi/clusters.

noin 5,9 miljoonaa klusteria on lähtöisin helsinkiläisistä lehdistä. Seuraavaksi suurimpia klustereiden ensimmäisiä julkaisupaikkoja ovat Turku (noin 1,8 miljoonaa klusteria) sekä Viipuri (noin 1,2 miljoonaa klusteria). Esimerkiksi Tampereen selvästi pienempi painoarvo (noin 760 000 klusteria) on ymmärrettävää, sillä paikkakunnan ensimmäinen sanomalehti *Tampereen Sanomat* alkoi ilmestyä vuonna 1866.²⁹

Aiemmassa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota kansainvälisen uutismateriaalin hyödyntämiseen ja suomalaislehtien erilaisiin uutiskanaviin. Kuvan 3 yhteydet näyttävät Suomen ”sisäisinä” siksi, että BLAST tunnistaa uudelleenkäyttöä vain korpuksen sisältä. Tosiasiassa ulkomaan uutisia saksittiin eli kopioitiin muualla julkaistuista lehdistä, ja ulkomaiset lehdet säilyivät tärkeänä uutislähteenä myös vuosisadan

28. Cluster Spread, http://comhis.fi/clusters/analysis/cluster_spread (6.3.2019).

29. Tulokset klusterien lähtöpaikoista ovat ylipäänsä samansuuntaisia aiemman tutkimuksen kanssa. Sanomalehtien lukumääristä ja niiden määrän vaihtelusta eri kaupungeissa ks. esim. Lars Landgren, *Kieli ja aate. Poliitisoituva sanomalehdistö 1860–1889*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila 1988, 284–285, 389–390 ja passim.

jälkipuoliskolla teknologian kehityksestä huolimatta.³⁰ COMHIS-tietokanta näyttää ainoastaan Kansalliskirjaston materiaalissa ilmenevän toiston, mutta olemme havainneet osan kopioiduista uutisista kuuluvan osaksi laajempia kansainvälisiä toistoketjuja: tieto liikkui Euroopasta Suomeen esimerkiksi terveyttä uhkaavissa tai sotiin liittyvissä aiheissa.³¹ Niitäkin kauemmas ulottuvaa kierrättämistä tutkitaan tällä hetkellä Ryan Cordellin johtamassa laajassa kansainvälisessä hankkeessa *Oceanic Exchanges: Tracing Global Information Networks In Historical Newspaper Repositories, 1840–1914*, jossa etsitään globaalien uutisvirtojen toistoketjuja ristiinlouhimalla eri maiden sanomalehtitietokantoja.³²

Tiedon ja uutisten kopioiminen on ollut kansainvälisesti hyvin vahva, hyväksytty ja tavanomainen tapa koota uutistiedotteita ja säännöllisiä asijulkaisuja.³³ Tekstien kopiointi synnytti ketjuja, jotka saattoivat myös haarautua ja muun-

■ Kuva 2. Tekstien uudelleenkäytön klusterit suhteutettuna lehdistön merkkimäärään 1771–1920 (x = vuosi, y = klustereiden suhteellinen määrä).
Lähde: comhis.fi/clusters.

tua, kun toimittajat kommentoivat tai lyhensivät tekstejä. Toistoketjut jatkuivat kielirajojen yli. Olemme huomanneet, ettei ollut lainkaan tavatonta, jos ruotsinkielinen uutinen julkaistiin suomeksi lyhennettynä ja joskus hyvinkin tiivistysti käännettynä. Ulkomaan uutisten kohdalla tämä on helppo ymmärtää: ruotsinkieliset lehdet saattoivat nopeuttaa ulkomaiden tapahtumista raportointia kopioimalla laajan, kuvailevan tekstin Ruotsin lehdistä, mutta suomenkielisen lehden toimittajalta jokaisen vierasmaalaisen uutisen toisto vaati kääntämistä eli vaivannäköä. Tällöin tarkoituksenmukainen ajankäyttö usein lyhensi uutisointia suomeksi.³⁴

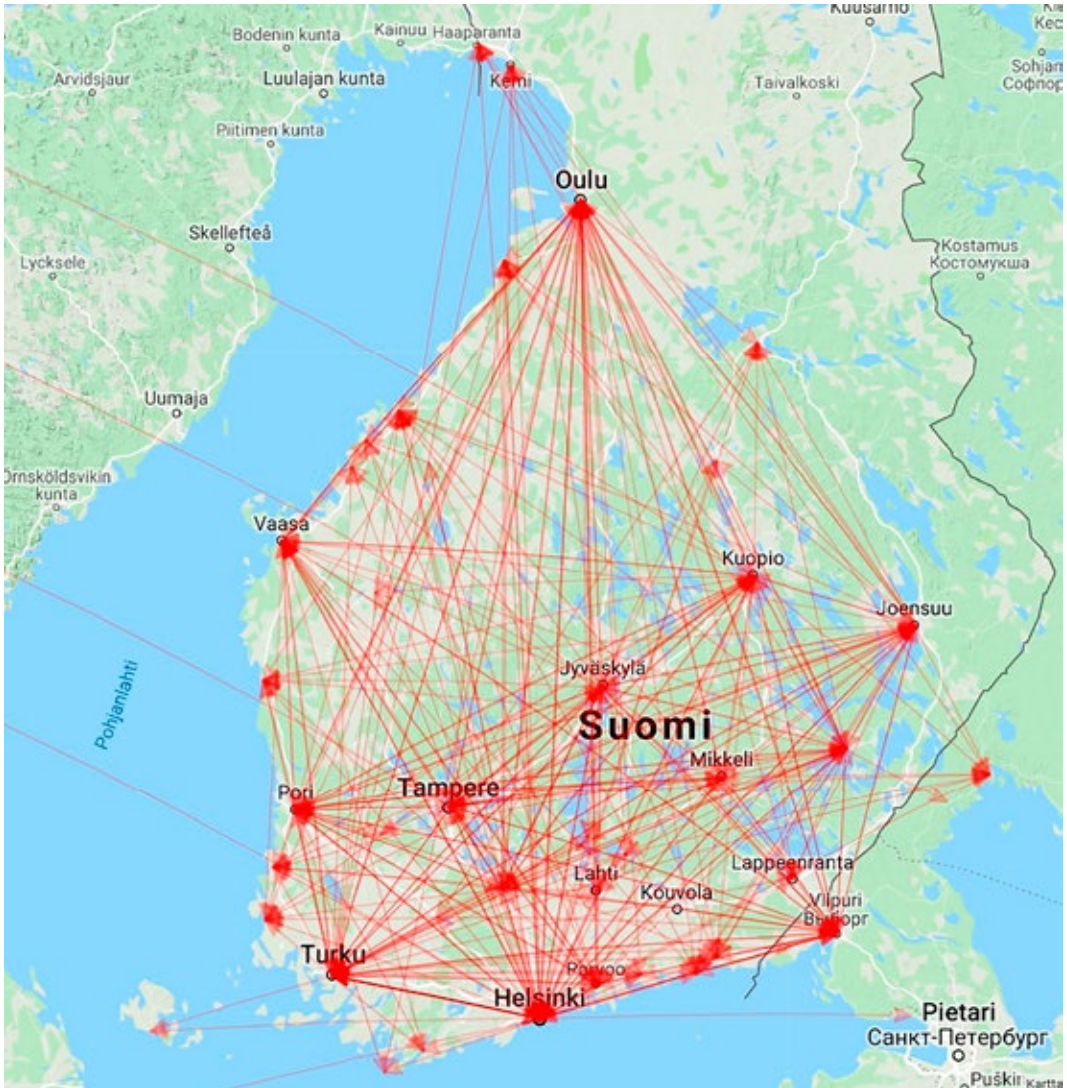
30. Osmo Apunen, *Hallituksen sanansaattaja. Virallinen lehti – Officiella tidningen 1819–1969*. Valtion painatuskeskus 1970, 30; Tommila 1988, 110–111, 389.

31. Hannu Salmi, Asko Nivala, Heli Rantala, Reetta Sippola, Alekski Vesanto & Filip Ginter, Återanvändningen av text i den finska tidningspressen 1771–1853. *Historisk Tidskrift för Finland* 1 (2018), 71–73.

32. Oceanic Exchanges Project Team, 2017, *Oceanic Exchanges. Tracing Global Information Networks In Historical Newspaper Repositories, 1840–1914*, <https://osf.io/wa94s/> (27.6.2018).

33. Jonathan Silberstein-Loeb, Exclusivity and Cooperation in the Supply of News. The Example of the Associated Press, 1893–1945. *Journal of Policy History* 24:3 (2012), 467–468.

34. Victoria-laivan uppoamista Ontario-järvellä käsitellyt uutinen on esimerkki eripituisista uutisista (käännöksistä): mahdollisesti sähkeen perusteella oli laadittu yksityiskohtainen ruotsinkielinen uutinen, kun taas suomeksi julkaistiin parin

Tiedon liikettä vauhdittivat 1800-luvun viime vuosikymmeninä monet teknologiset muutokset. Rautatierata keisarikunnan pääkaupungista Pietarista Suomeen avattiin vuonna 1870, mikä nopeutti postin kuten sanomalehtien kuljetusta ja samalla uutisten leviämistä. Aiemmin tutkittujen viittausten perusteella sanomalehdet olivat Suomessa edelleen 1860- ja 1870-luvulla toisten lehtien tärkein uutiskanava. Ratatyöt jatkuivat Suomessa kiivaina seuraavat vuosikymmenet

■ Kuva 3. Vuonna 1877 liikkeelle lähteneet klusterit. Visualisoinnissa on käytetty googlen karttapalvelua, ja siksi se näyttää nykyiset rajat ja paikannimet. Lähde: comhis.fi/clusters.

samalla tietoliikennettä parantaen. Samoin painotekniikka edistyi, ja sanomalehtien määrä alkoi kasvaa nopeasti. Tekstien liikettä tukivat ja lisäsivät samanaikaiset yhteiskunnalliset muutokset, erityisesti suotuisa taloudellinen kehitys,

lauseen tiedotus. Sama lyhyt sähkö oli ensin julkaistu myös ruotsiksi. *Uusi Suometar* 27.5.1881, 3; *Åbo Underrättelser* 2.6.1881, 3. Ks. myös *Ilmarinen* 4.6.1881, 2 sekä Ruotsin sanomalehdet, <https://tidningar.kb.se/> (6.3.2019). Alempana käsitelty uutinen Suomen ensimmäisestä naisinsinööristä kertoo samaa kotimaisella esimerkillä: kielenvaihto lyhensi uutista. Kielistä ja toimitustyöstä ks. ja vrt. Tommila 1988, 205–207.

joka kasvatti ilmoitusten ja mainonnan määrää.³⁵ COMHIS-tietokanta tarjoaa mahdollisuuden tarkastella myös mainosten volyymia, leviämistä ja kierrätystä Suomessa. Esimerkiksi sanalla ”alennusmyynti” tietokannasta löytyy 99 klusteria. Näistä laajin oli Arvi A. Kariston kirja-alennusmyyntimainos elokuussa 1917, joka julkaistiin 27 kertaa 16 paikkakunnalla.³⁶

Näihin samanaikaisiin, rinnakkaisiin muutoksiin lukeutui myös sähköinen lennätin tai tarkemmin sen käytön tavanomaistuminen. 1700-luvun innovaatio optinen lennätin ei juuri kierrättänyt tekstejä. Sähköinen lennätinlinja Suomeen rakennettiin Pietarin suunnasta vuonna 1855. ”Sähkölanka” herätti huomiota uuden aikakauden ja yhteyksien symbolina, mutta se toimi käytännössä aluksi etupäässä sotilaskäytössä. Suomessa sähköinen lennätin vaikutti lehdistöön välillisesti, sillä tiedonkulku Pietariin ja Ruotsiin, ja samalla näiden lehdistä edelleen Suomeen, nopeutui. Sähköisen lennätin vaikutus uutisvälityksessä alkoi näkyä sanomalehdissä 1870-luvun lopulla. Sähkösanomiin viitattiin esimerkiksi silloin, kun tieto J. L. Runebergin kuolemasta vuonna 1877 saavutti sanomalehdet: ”Tämä sanoma, joka sähköin voimalla on lentänyt ympäri Suomenmaan, on joka paikassa herättävä surua ja kaipausta.”³⁷ Sähkösanomat pysyivät kuitenkin Suomessa edelleen kalliina ja niiden käyttöön liittyi rajoituksia. Ensimmäinen kotimainen uutistoimisto, Suomen Sähkösanomatoimisto, joka oli STT:n edeltäjä, aloitti vuonna 1887 tarkoituksenaan palvella uutisin nimenomaan maaseudulle syntyneitä sanomalehtiä. Sähköisen lennätin käyttö alkoi siten yleistyä samanaikaisesti puhelimen kanssa, johon uudenaikaisimmat lehtien toimitukset olivat tarttuneet jo vuonna 1882.³⁸ Nämä tiedonkulun ja -siirron nopeutumisen ja halpenemisen monet osatekijät näkyvät tietokannassa toistoketjujen määrän merkittävänä ja jatkuvana kasvuna 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.

Kuvassa 4 nähdään uudelleenkäytön verkosto vuonna 1897, 20 vuotta kuvan 3 tilannetta myöhemmin. Uudelleenkäytön klustereita oli 240 933 kappaletta vuonna 1897, nelinkertainen määrä vuoteen 1877 nähden. Kartassa on myös säikeitä, jotka lähtevät rajauksen ulkopuolelle. Aineistossa ovat mukana Pohjois-Amerikassa julkaistut aikakauslehdet ja, kuten klusteriaineistosta voi päätellä, moni 1890-luvun uutisketju on jatkunut siirtolaislehdistön mukana Atlantin toisella puolen.

Tulevina vuosina lehdistön kasvu ja volyymi jatkuivat, mitä myös uudelleenkäyttö kuvastaa. Vuonna 1907 klustereita lähti liikkeelle 492 157 kappaletta ja vuonna 1917 lukumäärä oli 530 843 kappaletta. Kuten todettu, luvut eivät viittaa suoraan julkaistujen tekstien määriin, sillä tekstit voivat olla jakaantuneita useampaan klusteriin. Ne ovat kuitenkin suuntaa-antavia ja kertovat uutisten maantieteellisistä liikkeistä ja tihenevästä tiedonvälityksestä.

Viraalisuuden jäljillä

Viraalisuuden käsite on tullut tutuksi 2000-luvun mediakulttuurista, jossa se viittaa ”kuvan, videon tai tiedon nopeaan ja laajaan leviämiseen internetissä käyttäjältä toiselle”.³⁹ Voi kuitenkin väittää, että viraalisuuden mahdollisuusehto, viestien nopea leviäminen, toteutui jo sanomalehdistön laajenemisen yhteydessä 1800-luvulla.⁴⁰ Suomessa viraalisuudesta voi kuitenkin puhua vasta 1800-luvun lopussa, jolloin median kapasiteetti voimakkaasti laajeni. Esimerkkinä voidaan ajatella kirjettä, jonka Suomalaisen Kirjallisuuden Seura laittoi liikkeelle elokuussa 1864 Porthanin patsaan paljastamisesta. Kiertokirje julkaistiin lopulta 18 sanomalehdessä, siis kaikissa niissä lehdissä, jotka ylipäätään ilmestyivät elokuussa 1864. SKS:n kirje sai maksimaalisen näkyvyyden, mutta kovin viraalina sitä ei voi pitää, jos kriteerinä on leviämisen absoluuttinen volyymi. Viraalisuuden ominaisuuksiin kuuluu kuitenkin myös

35. Marja-Liisa Suomalainen, Sanomalehtien uutiskanavista 1860- ja 1870-luvuilla. *Lehdistöhistoriallisia tutkimuksia* 1. Suomen sanomalehdistö historia -projektin julkaisuja 1979, 103–140; Landgren 1988, 267–420, 280–283, ja passim.

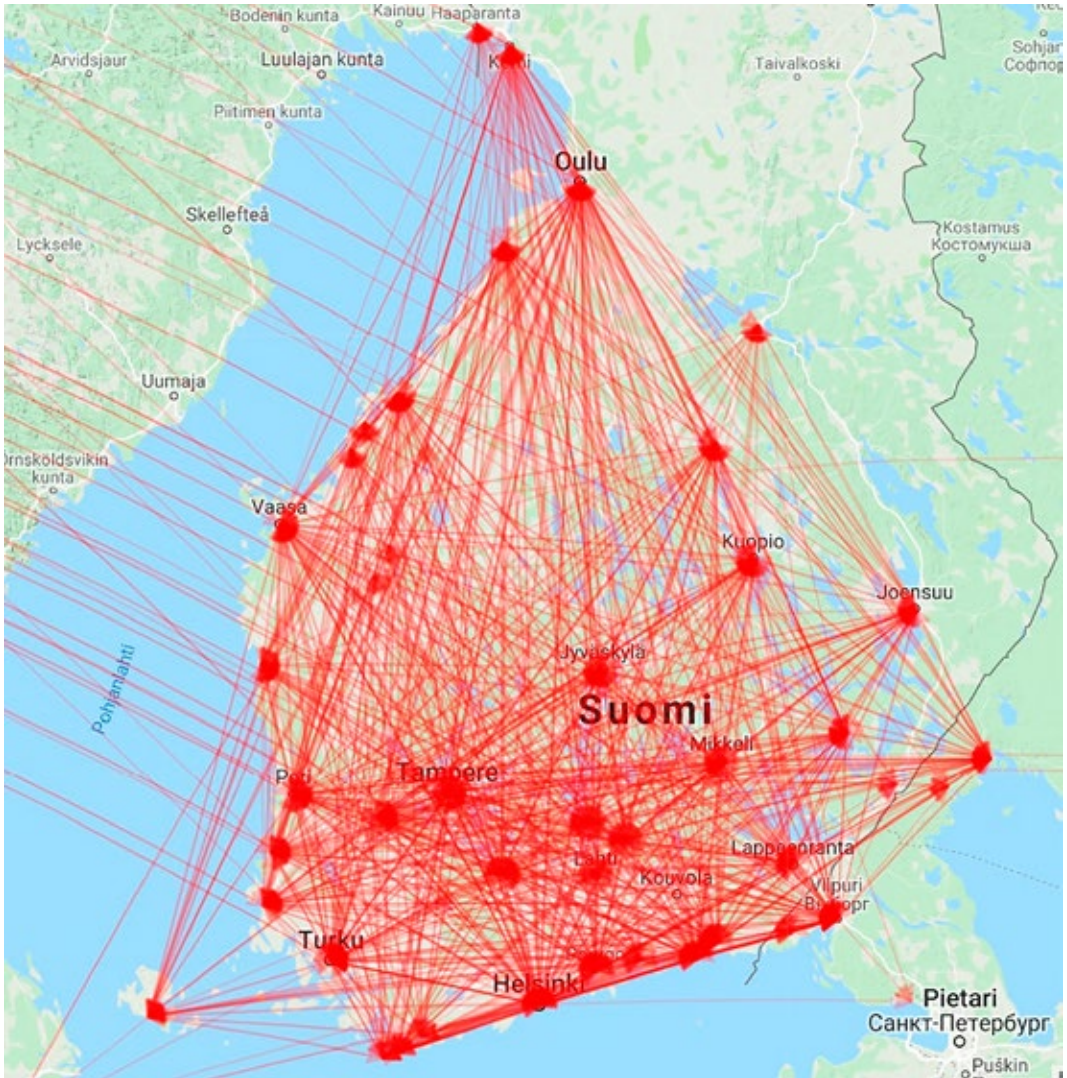
36. Klusteri 15082100, http://comhis.fi/clusters/?f%5Bcluster_id%5D%5B%5D=15082100 (6.3.2019).

37. *Länsi-Suomi* 12.5.1877, 1; Suomalainen 1979, 105.

38. Einar Risberg, *Suomen lennätinlaitoksen historia 1855–1955*. Posti- ja lennätinhallitus 1959, 22–25, 37, 46–49; Tapani Kaskinen, *Lennätin ja radio. Tietoliikenne Suomessa 1860–1939*. Suomen sanomalehdistön historia -projekti 1978, 76–93; Terhi Rantanen, ”STT:n uutisia” sadan vuoden varrelta. Weilin & Göös 1987, 20–23; Kari Immonen, *Sillat sielujen ja ihmismietteen. Suomalaisen puhelimen kulttuurihistoriaa keskusneidistä tekstiviesteihin*. Edita 2002, erit. 64–66.

39. Ks. lähemmin *Oxford Dictionary of English*. 3. verkkopainos. Oxford University Press 2015, DOI: 10.1093/acref/9780199571123.001.0001 (6.3.2019).

40. Ks. lähemmin Salmi 2018, 71–79.

nopeus: tämän tekstin leviäminen kesti 15 päivää, vaikkakin useimmat ilmestyivät viiden päivän kuluessa.⁴¹

Lehdistön volyymi kasvoi merkittävästi 1860-luvun jälkeen. Tarkastelujaksomme lopussa vuonna 1920 sanomalehtiä ilmestyi 136 nimikettä. Saman vuoden aikakauslehtiä on Kansalliskirjaston digikokoelmassa 412 nimikettä. Rakentamassamme tekstien uudelleenikäytön tietokannassa on mahdollisuus selata klustereita sekä toistomäärän (*count*) että viraalisuuden (*virality score*)

■ Kuva 4. Vuonna 1897 liikkeelle lähteneet klusterit. Visualisoinnissa on käytetty googlen karttapalvelua. Lähde: comhis.fi/clusters.

avulla. Korkein viraalisuusluku on ilmoituksella, jossa suomalaiset tupakkatehtailijat vetosivat kotimaisten savukkeiden puolesta taistelussa ”amerikkalaisen tupakkatrustin maassamme juurtumista vastaan”.⁴² Ilmoitus julkaistiin 75 kertaa, 45 eri sanomalehdessä 26 paikkakunnalla, ja se oli jatkoa julkisuudessa käydylle kamppailulle

41. Tapauksesta tarkemmin ks. Salmi 2018, 75–76.

42. Ks. esim. *Kotimainen työ* 3/1916, 43, sekä samasta ”Taistelu tupakkatrustia vastaan,” s. 41. Ks. lähemmin klusteri 11592519, http://comhis.fi/clusters/?f%5Bcluster_id%5D%5B%5D=11592519 (6.3.2019).

siitä, miten suhtautua ulkomaisen jättiyhtiön tuotteisiin. Kyse ei toisin sanoen ollut lehdistön sisällä syntyneestä ilmiöstä, vaan tarkoitus oli saada tärkeänä pidetty asia leviämään nopeasti mahdollisimman laajalle lehdistön kautta. Ilmoitus julkaistiin ensin päivälehdissä *Keski-Savo* (Savonlinna), *Tampereen Sanomat* ja *Suupohjan Kaiku* (Kristiinankaupunki) 14. maaliskuuta 1916 ja sen jälkeen nopeana sarjana maaliskuun loppuun 1916 saakka.⁴³

Monet korkean viraalisuuden tekstit olivat ilmoituksia tai tiedotteita. Kaiken kaikkiaan klustereita, joissa viraalisuusindeksi on yli 50, on tietokannassa 81 kappaletta. Näistä selvästi levinnein journalistinen teksti on *Käkisalmen Suomalaisessa ja Kajaanin Lehdessä* Aleksis Kiven päivän aattona 9. lokakuuta 1911 ilmestynyt Yrjö Koskelaisen (1885–1951) kirjoitus suomalaisesta kirjallisuudesta.⁴⁴ Tässäkin tapauksessa teksti on levitetty tietoisesti lehdille mahdollisimman laajan julkisuuden saavuttamiseksi. Samalla tekstin levinneisyys kertoo, miten sanomalehdistö osallistui aktiivisesti Aleksis Kiven maineen ja suomalaisen kulttuurin rakentamiseen. Nuor-suomalaisiin kuulunut Koskelainen oli samaan aikaan *Valvoja*- ja *Aika*-lehtien avustaja, joka seuraavana vuonna tuli *Uuden Auran* toimittajaksi.⁴⁵ Koskelaisen kirjoitus julkaistiin 64 kertaa lokakuun 9. ja 14. päivän välisenä aikana ja vielä kerran vuotta myöhemmin. Koska julkaisu tiheys oli näin nopea, on selvää, että tekstin leviämässä ei ollut kyse kopioinnista lehdestä toiseen, mutta tekstin tehokasta kierrättämistä se oli.

Tietokanta osoittaa, miten sanomalehdistö oli ilmoitusten, mainosten, tiedotteiden ja propagandankin kaukupohja. Lehdistö tarjosi laajan julkisuuden, ja sen kautta oli mahdollista saavuttaa nopeasti suuri yleisö eri puolilta Suomea. Toki oli myös tekstejä, jotka levisivät lehdestä toiseen, jolloin rytmi oli hitaampi. Tällainen oli esimerkiksi vuonna 1911 levinnyt kirjoitus ”Talvihuomautuksia maanmiehille”, joka oli kopioitu ruotsalai-

sesta lehdestä ja jonka tarkoituksena oli tarjota ohjeita talviajan arkielämään.⁴⁶ Viraalisuusarvo on vain 2.07, mikä selittyy uutisen hitaammalla etenemisellä, koska se kopioitiin nimenomaan lehdestä toiseen. Teksti ilmestyi Suomessa aluksi *Suomalainen Kansa* -lehdessä 1. helmikuuta 1911, ja *Etelä-Suomi* -lehdessä vasta kolme päivää myöhemmin. Lopulta Ruotsista peräisin ollut kirjoitus julkaistiin 30 kertaa 21 päivän kuluessa 19 paikkakunnalla.

Lehdistön viraalisuudesta kertoo myös vuonna 1905 julkaistu koulutus uutinen. Toukokuun viimeisenä päivänä vuonna 1905 sanomalehti *Helsingfors-Posten* nosti neiti Jenny Markelinin esiin vastavalmistuneiden insinöörien joukosta kertomalla, että hän oli ”Finlands första kvinnliga ingenjör”. Useampien naisarkkitehtien jälkeen Markelin oli ensimmäinen insinööriosastolla tutkinnon suorittanut nainen. Seuraavana päivänä pääkaupunkiseudun suurimmat ruotsin- ja suomenkieliset sanomalehdet toistivat uutisen Suomen ensimmäisestä naisinsinööristä lähes sanasta sanaan. Pian uutinen kopioitiin julkaittavaksi eri alueiden lehdissä ympäri valtakuntaa Sortavalaa (*Laatokka*-lehti) ja Kuopiota myöten. Jälkimmäisessä kaupungissa ilmestynyt lehti *Pohjois-Savo* toisti uutisen suomenkielisen version ketjun viimeisenä 5. kesäkuuta 1905. Ylipäänsä myöhäisin uutisen toisto oli *Kotka Nyheter* -lehdessä 10. kesäkuuta 1905.⁴⁷

Turussa *Uusi Aura* toisti 1. kesäkuuta 1905 vain osan uutisesta. Tapaus tuo esiin myös tietokannan rajaukset, sillä alle 300 merkin uudelleen käyttöä ei voitu tunnistaa. Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma sisältääkin useita lyhyempiä, osittaisia toistoja, jotka eivät ole päätyneet tietokantaamme. Kun aineistostamme löytyy yhteensä 16 uutisen toistoa kahdella kielellä, Kansalliskirjaston digitoituista sanomalehdistä ilmenee lisäksi muita uutisen toistoja noin kymmenen samalta ajanjaksolta. Kaiken kaikkiaan tieto Suomen ensimmäisestä naisinsinööristä saavutti

43. *Keski-Savo* 14.3.1916, 2; *Tampereen Sanomat* 14.3.1916, 1; *Suupohjan Kaiku* 14.3.1916, 1. Samaan toistoketjuun kuuluva *Kotimainen työ* 3/1916, 43 näyttää tietokannassa varhaisimmalta ilmoitukselta klusterissa 11592519, mutta kyseessä on jälkikäteen tuotettu, virheellinen metatieto (1.3.), sillä ko. numero ilmestyi jonakin päivänä maaliskuussa mutta tuskin kuun ensimmäisenä päivänä. Tämän huomioiminen vain kasvattaa ilmoituksen viraalisuutta. Ks. aikakauslehtien epätarkoista metatiedoista laajemmin edellä.

44. Ks. lähemmin klusteri 13611711, http://comhis.fi/clusters/?f%5Bcluster_id%5D%5B%5D=13611711 (6.3.2019).

45. Jukka Muiluovuori & Yrjö Koskelainen, *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997– (15.6.2018).

46. Ks. lähemmin klusteri 10634989, http://comhis.fi/clusters/?f%5Bcluster_id%5D%5B%5D=10634989 (6.3.2019).

47. *Helsingfors-Posten* 31.5.1905, 3.

suuren osan suuriruhtinaskuntaa kesäkuun ensimmäisellä viikolla vuonna 1905. Sanomalehtien jälkeen uutista toistivat muokaten jotkin aikakauslehdet kuten *Nutid*, joka oli Naisasialiitto Unionin äänenkannattaja, *Palvelijatarlehti* ja *Suomen Teollisuuslehti*.⁴⁸ Tämä esimerkki muistuttaa myös siitä, että tietokannan toistomateriaalia kannattaa tarkastella rinnan Kansalliskirjaston alkuperäisen digitoidun aineiston kanssa.⁴⁹

Sanoma- ja aikakauslehdistö kierrätti tekstejä 1800-luvun loppua kohti entistä nopeammin. Kierrätys täytti viraalisuuden tunnusmerkit, ja uutisia, ilmoituksia ja tiedonantoja levitettiin nopeassa tahdissa maantieteellisesti laajalla alueella. Lehdistölle syötettiin ja tarjottiin tekstejä kierrätettäväksi, mutta samalla lehdet kopioivat tekstejä myös toisiltaan. Kopioinnin kautta ja laatimamme tietokannan avulla voi analysoida, miten ilmiöt voimistuivat 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa.

Pitkän aikavälin uudelleenkäyttö

Eräänlaisena viraalisuuden vastakohtana suomalaisista lehdistä löytyy toistoa ja lainaamista, joka ilmenee hyvin pitkällä aikavälillä, vuosikymmenten tai jopa yli sadan vuoden aikajänteellä. On vaikea arvioida, onko tämä pitkän aikavälin toisteisuus leimallista erityisesti suomalaiselle lehdistölle, sillä kansainvälisiä vertailukohteita ei juuri ole.⁵⁰ Varhaisimpien suomalaisten lehtien kohdalla synkronista lainaamista lehdestä toiseen ei juuri löydy rinnakkaisten julkaisujen vähyyden takia. Tämä kierrätyksen poissaolo antaa silti vääristyneen kuvan 1800-luvun alun lehdistä, sillä kuten jo todettu, lehdet lainasivat materiaalia ulkomaisista lehdistä. Näissä tapauksissa kopioimiseen sisältyi myös tekstien kääntämistä kieleltä toiselle. 1800- ja 1900-lukujen vaihteen lehdet puolestaan julkaisivat uudelleen 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun varhaisten suomalaislehtien materiaalia. Kasvava lehdistö näyttää ammentaneen materiaalia varhaisista lehdistä julkaisemalla joko joitain osia tai jopa kokonaisia kirjoituksia 1700- ja 1800-lukujen taitteen sanomalehdistä. Osa tästä uudelleen-

käytöstä on yksittäistapauksia, jolloin vanha teksti on uudelleenjulkaistu vain kerran. Joissain tapauksissa vanha teksti on sen sijaan muuttunut uudessa julkaisu-ympäristössään paljon toistetuksi.

Uudelleenkäytön kokonaisvolyymissa pitkän aikavälin toisteisuus ei ole erityisen voimakas piirre. Kun aineiston sisältämien uudelleenkäyttöklustereiden määrä lasketaan miljoonissa, puhutaan pitkän aikavälin toistossa tuhansista klustereista. Tässä artikkelissa tarkoitamme pitkällä aikavälillä uudelleenkäyttöä, jossa tekstin ensimmäisen ilmestymisen ja viimeisen toistotapauksen välinen aikajänne (tietokannassa *span*) lasketaan vähintään kymmenissä vuosissa. 85 prosenttia klustereista sisältää uudelleenkäyttöä, joka tapahtui vuoden sisällä. Vähintään kymmenen vuoden aikajänteen sisältäviä klustereita tietokannasta löytyy lähes 260 000 ja 40 vuoden viiveen tapauksia vielä lähes 12 000. Sen sijaan 50 vuoden aikavälin klustereita löytyy enää 5 888, mikä sekin on sinänsä huomattava määrä. Klustereita, joiden *span*-arvo on sata vuotta, löytyy tietokannasta 289 kappaletta. *Span*-arvon lisäksi pitkän toiston tapauksissa merkittävää on tekstin ensimmäisen julkaisemisen ja uudelleenjulkaisun välinen etäisyys (tietokannassa *gap*), joka tarkoittaa julkaisuajankohtien välistä taukoa. Pisimmillään tämä ”hiljaisuus” on tietokannan aineistossa yli 145 vuotta. Luultavasti tätäkin pidempiä toistoklustereita olisi löydettävissä, jos käytössä oleva aineisto ulottuisi vuotta 1920 pidemmälle.

Pisimmän *span*- tai *gap*-arvon toistoketjut ovat käytännössä tapauksia, joissa 1900-luvun alun lehdet ovat hyödyntäneet vanhimpien 1700-luvun lopun lehtien materiaalia. Esimerkki erittäin pitkän aikavälin toistosta on klusteri (11 250 221), jonka *span* on 145 vuotta ja toistomäärä (*count*) 21. Kyse on *Suomenkieliset Tieto-Sanomien* lehden näytenumerossa vuonna 1775 ilmestyneestä lehden aloitustekstistä ja näin ollen aivan ensimmäisestä suomen kielellä julkaistusta sanomalehtitekstistä.⁵¹ Klusterin mukaan tekstin ensimmäinen uudelleenjulkaisija oli *Suometar*

48. *Nutid* 6–7/1905, 237–238; *Palvelijatarlehti* 3–4/1905, 45; *Suomen Teollisuuslehti* 12/1905, II.

49. Petri Paju, Ensimmäiset naiset insinöörien ja arkkitehtien yhdistyksissä. *Tekniikan Waiheita* 36:1 (2018), 5–24.

50. Yhdysvaltalaisessa materiaalissa on havaittu lainaamisen tapahtuneen joissain tapauksissa useamman vuoden aikajänteellä. Suomen kaltaista pitkää toisteisuutta ei ole havaittu, sillä käytetty korpus oli vuosilta 1830–1860. Smith, Cordell & Maddock Dillon 2013, 93.

51. Lehden näytenumero ilmestyi syyskuussa 1775, ja vuoden 1776 aikana lehti ilmestyi 24 numeron verran. Lehestä tar-

vuonna 1858, jonka jälkeen sama tekstinpätkä julkaistiin yhden tai useamman kerran vuosina 1866, 1895, 1904, 1905, 1909, 1912, 1913, 1915, 1918 ja 1920 yhteensä 18 eri lehdessä. Yli 130 vuoden aikajännteellä julkaistuissa uudelleenkäyttöpauksissa hallitsevana ovat juuri *Tieto-Sanomat*-lehdestä lainatut tekstit. Myös 1700-luvun *Tidningar*-lehden materiaalia julkaistiin uudelleen pitkällä aikavälillä.⁵² Näiden varhaisten lehtien materiaalin uudelleenjulkaisemisen motiiviksi lienee osittain riittänyt se, että kyseessä olivat ensimmäiset Suomen alueella ilmestyneet sanomalehtijulkaisut. Kierrättämällä näiden lehtien aineistoa 1800- ja 1900-lukujen vaihteen lehdistö on luonut ja ylläpitänyt tietoisuutta suomalaisen sanomalehtijulkaisemisen historiasta. Uudelleenjulkaisuissa on havaittavissa myös tiettyjen vuosipäivien muistamista.⁵³

Pitkän aikavälin klustereiden joukossa on tapauksia, jossa vanha lehtiteksti on toistettu myöhemmin vain kerran. Esimerkiksi vuonna 1910 Suomen purjehdusseuran julkaisema *Frisk Bris* -aikakauslehti julkaisi meren tulvimista käsittelevän tekstin, joka ilmestyi alun perin *Tidningar*-lehdessä vuonna 1771. Julkaisuajankohtien välissä on 139 vuoden hiljaisuus. *Finsk musikrevy* -aikakauslehti on puolestaan julkaissut katkelmia *Tidningar*-lehden musiikkiaiheisista kirjoituksista useammassa yhteydessä. Vuonna 1906 se lainasi osia turkulaislehdessä vuonna 1773 ilmestyneestä konserttiutisesta. Näissä tapauksissa uudelleenjulkaiseminen liittyy selkeästi kyseisen aikakauslehden aihepiiriin ja kyse on yksittäisestä lainaamisesta. Sen sijaan esimerkiksi Elias Lönnrotin *Mehiläisessä* vuonna 1837 julkaistu paloviiinan käytön ja juoppouden vaaroista muistuttava teksti eli myöhemmässä lehdistössä pitkään useiden toistojen ansiosta. Juttua toistettiin vuosien 1889 ja 1902 välisenä aikana, raittiusliikkeen kultakautena, useammassa syklissä yli 30 kertaa. Tässä tapauksessa tekstin runsaaseen toistamiseen vaikutti aiheen lisäksi varmasti myös se, että kirjoitus oli alun perin ilmestynyt Lönnrotin lehdessä.

Osa lehdistössä pitkään kiertäneistä teksteistä on erilaisia anekdootteja tai pikku-uutisia, jotka on selvästi lainattu suomalaislehtiin ulkomaisista lehdistä ja joiden kohdalla kysymys alkuperästä tai tekijyydestä on moniulotteinen eikä välttämättä edes kovin mielekäs. Ryan Cordell on esittänyt yhdysvaltalaisen aineiston pohjalta erilaisten anonymien pikkujuttujen kierrättämisen olleen yleinen tekstin uudelleenkäytön muoto 1800-luvun alkupuolen sanomalehtijulkaisuudessa.⁵⁴ Ilmiö näkyy myös suomalaisessa aineistossa, vaikka sen tarkkaa painoarvoa on vaikea arvioida ilman klustereiden jakamista eri tekstilajeihin. Joissain tapauksissa vanha teksti on uudelleenkäytön myötä saanut varsin laajan ja nopean levityksen. Vuonna 1851 *Suometar* julkaisi lyhyen kirjoituksen Askolassa toimivasta räätälistä, joka oli erityisen nopea juoksija.⁵⁵ Teksti nousi uudelleen sanomalehtijulkaisuuteen vuonna 1913, jolloin sen julkaisi ensimmäisenä *Uusi Aura* 16. heinäkuuta 1913. Tämän jälkeen teksti kiersi lehdissä tehokkaasti, ja heinä-elokuun aikana tarina nopeajalkaisesta räätälistä ilmestyi yhteensä 29 eri lehdessä ympäri Suomen. Teksti oli ilmestynyt ruotsinkielisenä *Borgå Tidning* -lehdessä jo 21. toukokuuta 1851, josta *Suometar* oli sen ilmeisesti kääntänyt, sillä lehti mainitsi lähteekseen Porvoon lehden. Koska BLAST ei pysty etsimään samuusia eri kielten välillä, ei tätä ruotsinkielistä tekstiä löydy kyseisen tekstin klusterista vaan olemme identifioineet varhaisimman julkaistun version manuaalisesti Kansalliskirjaston lehtitietokannasta.

BLAST:in ansiosta näkyväksi tuleva pitkän aikavälin toisteisuus osoittaa, että lehdistön merkitys ei ollut vain uutuusarvossa ja nopeudessa vaan myös muistamisessa. Tätä puolta lehdistöstä olisi vaikea tai mahdotonta hahmottaa ilman konelukemisen ja laskennallisten menetelmien apua. Tekstien pitkä kiertäminen suomalaisessa lehdistöjulkaisuudessa on esimerkki havainnosta, jonka algoritmi on mahdollistanut ja nostanut esiin.

kemmin, ks. esim. Jyrki Pietilä, *Kirjoitus, juttu, tekstielementti. Suomalainen sanomalehtijournalismi juttutyyppeiden kehityksen valossa printtimedian vuosina 1771–2000*. Jyväskylän studies in humanities 111. Jyväskylän yliopisto 2008, 105–108.

52. Aiheesta tarkemmin ks. Heli Rantala, "Porthanin lehti" ja otteista sen myöhemmästä elämästä. *Auraica. Scripta a Societate Porthan Edita* 9 (2019), 59–65, <https://journal.fi/aur/article/view/78061> (6.3.2019).

53. Tästä tarkemmin, ks. Hannu Salmi, Heli Rantala, Aleksis Vesanto & Filip Ginter, The Long-Term Reuse of Text in the Finnish Press, 1771–1920. *Proceedings of the 4th Digital Humanities in the Nordic Countries 2019. Copenhagen, Denmark 6–8 March 2019*. (tulossa)

54. Cordell 2015, 423–424, 429–430.

55. *Suometar* 10.6.1851, 3–4.

Lopuksi

Tutkimuksemme osoittaa, että lainaaminen ja kierrättäminen ei ole liittynyt vain johonkin tiettyyn vaiheeseen suomalaisen lehdistön historiassa, vaan se luonnehtii koko tutkittua aikaväliä. Sitä mukaa kun lehdistön kokonaisvolyymi kasvoi 1800-luvun kuluessa, myös jaettujen tekstien määrä kasvoi. Erityinen piirre, jota käsittäksemme ei ole analysoitu aiemmin, on pitkän aikavälin toisto: lehdistö oli arkisto, josta voitiin ammentaa sisältöjä uusiin julkaisuihin, ja samalla siitä rakentui kulttuurisen muistin kanava. Lehdistössä ilmeni myös viraalista toisteisuutta, jossa sama teksti levisi verkostossa nopeasti, usein muutamien päivien tai viikkojen kuluessa. Koska jaettuja tekstejä on miljoonia, päätimme julkaista aineiston tietokantana, jotta tulokset voivat hyödyttää tutkimusta laajemmin.

Kierrätetty aineisto johtaa pohtimaan toimijuuden merkitystä. Lehdistö oli 1800-luvulla paitsi monien tekstilajien myös monenlaisten intressien foorumi. Ilmoitusten ja tiedonantojen suuri määrä korostaa materiaalin moniäänisyyttä ja jaettua toimijuutta: lehdistön kautta puhuivat yritykset ja yhteisöt, seurakunnat ja kaupungit, viranomaiset ja kansalaiset. Journalistisen kirjoittamisen ja mielipidevaikuttamisen merkitys kasvoi tutkitulla aikavälillä, mutta luonteeltaan lehdet olivat heterogeenisiä. Yhdysvaltain 1800-luvun sanomalehdistöä tutkinut Ryan Cordell on käyttänyt käsitettä ”network author” kuvaamaan yhteisöllistä ja jaettua tekijyyttä.⁵⁶ Myös Suomessa lehdistöä voisi tulkita verkostotekijyyden kautta: kirjoittajuuteen vaikuttivat toki toimittajat ja muut mielipidevaikuttajat, mutta yhtä lailla ne rakenteelliset tavat, joiden kautta tekstit syntyivät.⁵⁷ Tähän jaettuun toimijuuteen kuuluivat kierrätyksen painopisteet ja keskus, tiedonkulun ja informaation saatavuuden reitit sekä monet uudelleenjulkaisemisen käytännöt.

Menetelmänä tekstien uudelleenkäytön tunnistus on hedelmällinen keino tutkia informaation liikkeitä ja reittejä. Käyttämällämme menetelmällä on kuitenkin myös rajoituksia, kuten se, että kääntämistä eli uudelleenkäyttöä kielirajan

yli, ei ole voitu tunnistaa automaattisesti. Sama uutinen on voinut levitä sekä suomen- että ruotsinkielisenä, kuten esimerkki Suomen ensimmäisen naisinsinöörin valmistumisesta vuonna 1905 osoittaa. Tällä hetkellä optisen tekstintunnistuksen laatu vaikeuttaa merkittävästi automaattista käännösten löytämistä. Käännösten tunnistus olisi tärkeää myös sen ymmärtämiseksi, miten suomalainen lehdistö osallistui kansainväliseen uutisten ja tiedon vaihtoon. Suomi ei ollut vain vastaanottava alue, sillä uutisia levisi myös Suomesta muualle.⁵⁸ Jos olisi mahdollista laajemmin yhdistää digitoitujen sanomalehtien korpuksia, tulisivat näkyviin ne kansainväliset tiedonkulun verkostot, joiden osaksi suomalainen lehdistö syntyi.

FT Heli Rantala työskentelee tutkijatohtorina Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.
Sähköposti: heli.rantala@utu.fi.

Hannu Salmi on akatemiaprofessori Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.
Sähköposti: hannu.salmi@utu.fi.

Dosentti **Asko Nivala** työskentelee tutkijatohtorina Turun yliopiston tutkijakollegiumissa (TIAS).
Sähköposti: asko.nivala@utu.fi.

Dosentti **Petri Paju** toimii tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.
Sähköposti: petri.paju@utu.fi.

FM **Reetta Sippola** on tohtorikoulutettavana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.
Sähköposti: raniem@utu.fi.

Aleksi Vesanto on valmistunut maisteriksi Turun yliopiston tulevaisuuden teknologioiden laitokselta.
Sähköposti: aleksi.vesanto@utu.fi.

Dosentti **Filip Ginter** on kieli- ja puheteknologian apulaisprofessori Turun yliopiston tulevaisuuden teknologioiden laitoksella. **Sähköposti:** filip.ginter@utu.fi.

56. Cordell 2015, 417–445.

57. Toimituksellisista prosesseista ks. lähemmin Heidi Kurvinen, Toimittajat ja toimitukselliset prosessit mediatekstien takana, *Historiallinen Aikakauskirja* 3 (2018), 310–322.

58. Erinomainen esimerkki on Turun palon kansainvälinen uutisointi, joka syksyllä 1827 ja keväällä 1828 sai globaalit mittasuhteet. Ks. tarkemmin Hannu Salmi, *Catastrophe, Emotions and Guilt. The Great Fire of Turku 1827*. Teoksessa Deborah Simonton & Hannu Salmi (toim.) *Catastrophe, Gender and Urban Experience, 1648–1920*. Routledge 2017, 121–138.

Jussi Hanska

Uutta tietoa fransiskaani- kirjavarallisuudesta keskiajan Suomessa

Gauthier Brüggeläisen ja Pyhän Bonaventuran vaikutus Viipurin konventissa

Huolimatta viime vuosina aiheeseen kohdistuneesta kiitettävästä aktiivisuudesta, Suomen¹ keskiaikaisesta kirjavarallisuudesta tiedetään valitettavan vähän.² Etenkin sääntökuntien eli birgittalaisten, dominikaanien ja aivan erityisesti fransiskaaniensa osalta tietämys on varsin vähäistä.³ Viipurin fransiskaanikonventin tarkkaa perustamisajankohtaa ei tiedetä. On oletettu, että se olisi perustettu 1300-luvun loppuvuosina ja ensimmäinen säilynyt dokumentti, jossa se mainitaan, on peräisin vuodelta 1403.⁴

Tämä artikkeli esittää uuden tulkinnan Viipurin fransiskaanikonventin⁵ kopiokirjan fragmentista ja avaa samalla niitä menetelmiä, joiden kautta on mahdollista päästä kiinni jo kadonneeseen tai ainakin edelleen kateissa olevaan suoma-

laisten luostareiden kirjavarallisuuteen. Kopio-kirjalla tarkoitetaan kirjaa, johon on jäljennetty kaikkia sellaisia dokumentteja ja kirjeitä, joilla on kopiokirjaa pitävälle instituutiolle jokin juridinen tai hallinnollinen – yleensä maaomaisuuteen liittyvä merkitys. Tunnetuin suomalainen esimerkki kopiokirjasta on Turun tuomiokirkon kopiokirja eli *Registrum ecclesiae Aboensis*.

Viipurin fransiskaaniensa kopiokirja esitellään *Diplomatarium Fennicum* (DF) -editiossa seuraavin sanoin:

Ingå i biskop Magnus Sternkors' kopiebook, fol. 7, där de hafva följande öfverskrift: Extracta fuerunt ista de registris in monasterio seu conuentu fratrum ordinis minorum oppidi Wiborgensis.⁶

1. Käytän tässä artikkelissa tietoisesti termiä Suomi anakronistisesti viittaamaan nykyiseen Suomeen ja sen II maailmansodassa menettämiin alueisiin.
2. Perusteellinen katsaus aiheesta on Tuomas Heikkilä (toim.) *Kirjallinen kulttuuri Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 254. SKS 2010.
3. Fransiskaaniensa kirjallisesta kulttuurista Suomessa, ks. Heikkilä 2010, 281–286; Jaakko Tahkokallio, Rauma ja fransiskaaniensa kirjakulttuuri. Teoksessa Anu Lahtinen & Miia Ijäs (toim.) *Risti ja lounatuuli. Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640*. SKS 2015, 56–63.
4. Tahkokallio 2010, 276.
5. Kerjäläisveljeskunnat (esim. fransiskaanit ja dominikaanit) eivät varsinaisesti olleet munkkijärjestöjä, vaan sääntökuntia, joiden jäsenet eivät olleet velvoitettuja pysyttelemään luostarin (lat. *claustrum* = suljettu paikka) sisällä, vaan heidän missionsa oli tavalliselle kansalle saarnaaminen ja ihmisten synnintunnustusten kuuntelu. Sen vuoksi kerjäläisveljet tekivät usein pitkiä saarnakiertueita eikä heidän asumuksiaan siten nimitetä luostareiksi vaan konventeiksi (lat. *conventus* = kokoontumispaikka). Suomessa ruotsin- ja saksankielten vaikutuksen vuoksi puhutaan usein virheellisesti fransiskaaniensa ja dominikaaniensa luostareista. Tässä artikkelissa käytetään kuitenkin teknisesti oikeata termiä konventti.
6. DF 3854 (ja DF 6566 jossa sama dokumentti on uudelleen julkaistu); Stockholm, Risksarkivet, MS A3 *Biskop Magnus kopiebok*, ff. 7r–8v. DF:n editio löytyy internetistä osoitteesta: <http://df.narc.fi/document/3854>. DF:n editio perustuu dokumentin aikaisempiin lähdejulkaisuihin; *Finlands medeltidsurkunder*. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Stat-

Kyse on siis piispa Maunu III Särkilahden (1489–1500) kopiokirjasta, johon on kopioitu ote Viipurin fransiskaanikonventin kopiokirjasta. Särkilahden kopiokirjan ilmaisu *de registris* ei tässä yhteydessä kielioppimuodosta huolimatta viittaa välttämättä siihen, että kopiointi olisi suoritettu useammasta kopiokirjasta vaan muotoilu voi myös tarkoittaa sitä, että sitaatit ovat peräisin yhdestä ainoasta volyymista useiden kopiokirjojen joukossa.

Turun piispan kopiokirjaan merkitty ote Viipurin konventin kopiokirjasta sisältää pelkästään materiaalia, joka ottaa kantaa fransiskaanien juriidisiin oikeuksiin suhteessa seurakuntapapistoon eli Turun piispan alaisten seurakuntien kirkkoherroihin ja heidän apupappeihinsa. Kerjäläisveljeskunnilla, eritoten fransiskaaneilla ja dominikaaneilla, oli paavien myöntämiä erioikeuksia, jotka mahdollistivat heille saarnaamisen ja synninpäästöjen vastaanottamisen seurakuntien alueella ilman erillistä lupaa seurakunnan kirkkoherralta tai hiippakunnan piispalta. Kopiokirjan ote sisältää referoituja kappaleita tällaisista paavin kirjeistä.

Toisinaan kerjäläisveljeskuntien etuoikeudet johtivat katkeriin riitoihin kerjäläisveljien ja seurakuntapapiston välillä. On mahdollista, että näiden privilegioiden kirjaaminen muistiin Turun piispan kopiokirjaan olisi tullut ajankohtaiseksi jonkin tällaisen riitatapauksen vuoksi. Jos näin on, kyseisestä riidasta ei ole kuitenkaan jäänyt muita lähdetietoja. Aivan tavatonta se ei olisi, sillä Suomesta tunnetaan kaksi tapausta, joissa dominikaaniveljet ja seurakuntapapisto riitelivät keskenään oikeudesta saarnaamiseen ja sakramenttien toimittamiseen. Ensimmäinen, tunnetumpi, tapaus sattui Lempäälässä vuonna 1340, jälkimmäisen tarkkaa tapahtumapaikkaa ja aikaa ei tiedetä, mutta se pakotti vuonna 1472 turkulaisen Mikael Johannis -nimisen dominikaaniveljen anomaan synninpäästöä paavilta toimivaltuuksien ylityksen vuoksi.⁷

Näiden Viipurin fransiskaanien kopiokirjasta kopioitujen tekstien joukossa on aiemmin identi-

fioimaton katkelma teologisesta *questiosta*.⁸ Tässä katsausartikkelissa osoitan, että kyseinen passus koostuu otteista fransiskaaniteologien Gauthier Brüggeläisen († 1306) ja pyhän Bonaventuran († 1274) teksteistä, joita sitomaan on lisätty joitakin lauseita, joiden kirjoittajaa en ole pystynyt tunnistamaan.

Pariisilaista teologiaa Viipurissa

Särkilahden kopiokirjaan Viipurin fransiskaanien kopiokirjasta lainatut paavien kirjeet ovat jopa nykyisessä toisen käden lähteen kautta säilyneessä muodossaan varsin kiinnostavia dokumentteja Viipurissa vaikuttaneiden fransiskaanien yhteyksistä ja ennen muuta heidän itseymmärryksestään. Ne kertovat, mitä Viipurin fransiskaanit ajattelivat oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan saarnaajina ja kansanopettajina.

Tämän katsausartikkelin kannalta erityisen mielenkiintoinen on kuitenkin paavinkirjeiden otteita ja tiivistelmiä edeltävä lyhyt teksti, joka ensi silmäyksellä vaikuttaa skolastiselta *questiolta*. Se alkaa kysymyksellä: *Queritur utrum necesse sit confiteri prorio sacerdoti?* DF:n editoija on liittänyt virheellisesti kysymyslauseen perään lauseen: *Et vrgetur quidlibet extra de pena et re*. Tämä lause kuuluu kuitenkin jo kysymystä seuraavaan vastaukseen eikä siten ole samaa lausetta. Kysymys kääntyy suomeksi muotoon: ”Kysytään, onko tarpeellista tunnustaa syntinsä omalle seurakuntapapilleen?”

Implisiittisesti kysymykseen sisältyy takaajatus siitä, että seurakuntapapin ohella synnit voisi kenties tunnustaa kiertävälle fransiskaaniveljelle. Tätä ajatusta vahvistavat *quaestion* jatkoksi kirjatut otteet paavien kirjeistä. Ne ovat peräisin sellaisista kirjeistä, joissa paavit antoivat kerjäläisveljeskunnille erityisiä etuoikeuksia, jotka mahdollistivat heidän saarna- ja rippitoimintansa seurakunnissa ilman paikallisen kirkkoherran lupaa. Näiden paavin kirjeiden otteiden ilmeinen tehtävä oli vahvistaa sitä vastausta, joka edeltävässä kysymyksen muotoon puettussa

sarkiv genom Reinh. Hausen. Band IV, no. 3854. Finlands Statsarkiv 1924; *Handlingar till upplysning af Finlands häfder utgifne af A. I. Arwidsson*. I, no. 52. Nordstedt & Söner 1846.

7. Kirsi Salonen, Uhreja ja väärintekijöitä. Dominikaanit Suomalaisessa penitentiariaattiaineistossa myöhäiskeskiajalla. Teoksessa Keijo Virtanen et al. (toim.) *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla*. Turun Maakuntamuseo 2003, 115; Jussi Hanska & Anu Lahtinen, Keskiajalta 1500-luvun lopulle. Teoksessa Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS 2010, 103.

8. Latinankielen termi *questio* tarkoittaa kirjaimellisesti tutkimusta tai kysymystä. Keskiajan teologisessa kontekstissa, sillä ymmärretään väittämää, jonka teologi osoittaa oikeaksi tai vääräksi kumoten omilla perusteluillaan itse keksimänsä mahdolliset vasta-argumentit.

teologisessa traktaatissa on annettu – maallikot voivat halutessaan tunnustaa syntinsä oman seurakuntapappinsa lisäksi tai sijasta myös fransiskaaneille.

Tekstin aloittava *quaestio* on alun perin peräisin Pariisin yliopistossa teologian professorina vuosina 1267–1269 vaikuttaneen Gauthier Brüggelaisen (Gualterus Brugensis, Gauthier de Bruges) kynästä. Kyse on kommentaarista Petrus Lombarduksen vuoden 1150 tienoilla laatimaan teologian oppikirjaan *Libri IV sententiarum*, eli sentensseihin. Pariisin yliopiston traditioon ja opintovaatimuksiin kuului, että teologian maisterin tuli jossain vaiheessa uraansa luennoida sentenssejä. Gauthier Brüggeläisen luentojen katsotaan ajoittuvan vuosien 1261 ja 1265 välille. Tarkempaa ajankohtaa ei tiedetä. Sentenssien neljäs kirja, josta Viipurin kopiokirjan kysymys on peräisin, käsitteli katolisen kirkon sakramenteja, joista synnintunnustus oli yksi. Gauthier siirtyi yliopistotehtävistä fransiskaanien Ranskan provinssin johtotehtäviin. Vuonna 1279 hänet valittiin Poitiersin piispaksi missä tehtävässä hän myös kuoli vuonna 1306 korkean iän ja heikon terveyden uuvuttamana.⁹

Tekstin identifikaatio on ilmeinen lukuisien paralleelien perusteella, esimerkiksi seuraava vertailu DF:n tekstin ja Vatikaanin kirjaston käsikirjoituksessa Burghesiana 350¹⁰ säilyneen Gauthier Brüggeläisen tekstin välillä:

DF 3854

Queritur vtrum necesse sit confiteri proprio sacerdoti et vrgetur quidlibet extra de pena et re. Omnes utriusque: Quilibet fidelis in anno

tenetur confiteri proprio sacerdotj, item in foro contencioso nemo potest iudicari a iudice non suo, ergo et in foro penitenciali non potest absolui ab alio quam a suo proprio.

Gauthier Brüggeläinen, *Super IV libros sententiarum* :

Secundo queritur an necesse sit confiteri proprio sacerdoti? Quod sic. Extra: De pena et remissionibus omnius utriusque etc. Item in foro contentioso nemo potest iudicari a iudice non suo, ergo et in foro penitentie non potest absolui a sacerdote alio quam a suo vel proprio.¹¹

Vertailua voisi jatkaa pidemmällekin, mutta koska kyse ei ole filologiasta, voidaan esitetyn perusteella todeta, että DF 3854:n teksti on kiistatta peräisin Gauthier Brüggeläisen sentenssi-kommentaarin neljänteen kirjaan sisältyneestä *questiosta*, joka käsittelee fransiskaanien oikeutta synnintunnustusten kuuntelemiseen. DF 3854 ei kuitenkaan sisällä koko Gauthierin *questiota*, vaan hajanaisia katkelmia, jotka on otettu eri osista lähdetekstiä ja esitetty alkuperäisestä poikkeavassa järjestyksessä.

Gauthierin teksti jatkuu Vatikaanin käsikirjoituksessa säilynyttä version tekstiä noudattaen aina DF:n edition sanoihin: “[...] subditos alterius sacerdotis habentes” asti. Sen jälkeen Gauthierin alkuperäinen teksti esittää luettelon kuudesta syystä, joiden vuoksi seurakuntalainen voi laillisesti ripittäytyä muulle kuin omalle kirkkoherralleen.¹² DF:n tekstissä tämä passus on korvattu kappaleella, jossa tarkemmin analysoidaan paa-

9. Russell L. Friedman, *The Sentences Commentary, 1250–1320. General Trends, The Impact of the Religious Orders, and the Test Case of Predestination*. Teoksessa G. R. Evans (toim.) *Medieval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard. Current Research*, vol. 1. Brill 2002, 50–51.

10. Vertailu on pakko tehdä käsikirjoituksiin, sillä Gauthierin sentenssikommentaarilla ei ole koskaan painettu.

11. Gualterus Brugensis, *Super IV librum sententiarum*. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana MS Burghes. 350, f. 20r. ”Kysytään, onko välttämätöntä ripittäytyä omalle seurakuntapapille? Vastaa, että on. *Liber Extra* [paavi Gregorius IX:n auktorisoima kanonisen oikeuden kokoelma], luvussa *De pena et remissionibus*: ’Jokaisen kumpaa tahansa sukupuolta oleva jne.’ Samoin riita-asiassa on niin, ettei ketään voi tuomita kuin hänen asiassaan istuva tuomari, siispä ei myöskään katumusasiassa synninpäästöä voi antaa kukaan muu kuin katuvan oma pappi.”

12. Galtierus Brugensis, *In quartum sententiarum*, BAV MS. Burghes. 350, f. 20r. ”Nota quod sex casus in quibus subditus alicuius alii sacerdoti confiteri et ab eo absolvi sine licentia sacerdotis parochialis: primus est quando mutat domicilium ut studentes Parisius vel transferens domicilium ad aliam parochiam ibi manere proponens. Secundus si deliquit in aliena parochia rationem enim delicti efficitur de foro eius. Tertius quando vagabundus est vel peregrinus licet quidam velint quod peregrinus debet licentiam petere confitendi in via. Quartus in articulo necessitatis. Quintus si sacerdos est malitiosus scilicet confessionis revelator vel malorum sollicitor vel timore pro peccato confitendo confitentis esse persecutor et huiusmodi. Sextus si alius quicumque sacerdos super hec commissionem pape, vel episcopi habet. Licet enim sacerdos plebanus non possit committere cuilibet sacerdoti audire parochianos proprios, sed tantum illius qui

vin ja piispojen oikeutta delegoida synnintunnustusten vastaanottaminen fransiskaaneille kysymättä lupaa seurakunnan kirkkoherralta.¹³

Interpoloidun jakson jälkeen Gauthierin teksti jatkuu jälleen sanoista "Ad secundum" aina sanoihin "data est aliqua commissio" asti. Tämän jälkeen Viipurin tekstin kokoaja muuttaa jälleen Gauthierin tekstiä paremmin omaa tarvettaan vastaavaksi. Ohessa molempien tekstien viimeiset lauseet vertailun vuoksi (lihavoinnit tekijän):

Gauthier Brüggeläinen:

In foro autem penitentiae nulli fit preiudicium sed beneficium, uel dicitur quod potest si est ei facta aliqua commissio **et similiter sacerdos alienus absoluit supplicata aliqua commissione alias non.**¹⁴

DF 3854:

In foro autem penitentie nulli fit preiudicium, ymmo potius beneficium. Eciam dicitur quod potest, si data est ei aliqua commissio **uel est commissus, quia frater utriusque ordinis presentatus et admissus potest in omni casu absolueri sicut curatus de iure.**

Tekstien ero piilee siis siinä, että Gauthier ilmoittaa, että vieras pappi voi kuunnella synnintunnustuksia, jos hänellä on siihen valtuutus, muussa tapauksessa ei. Sen sijaan DF:n versio toteaa, että molempien sääntökuntien veljillä (siis fransiskaaneilla ja dominikaaneilla) on heidän sääntökuntaan kuulumisensa vuoksi valtuutus, jonka turvin he voivat kuunnella rippejä samalla tavalla kuin itse kirkkoherra. Tämä muutos ei olennaisesti muuta Gauthierin tekstiä, sillä hänenkin näkemyksensä mukaan fransiskaaneilla oli tämä

oikeus, mutta se sanoo eksplisiittisesti sen, mikä alkutekstistä pitää lukea rivien välistä.

Viipurin fransiskaaniensa kopiokirjasta löytyneen tekstin kirjoittaja siis esittää otteita Gauthier Brüggeläisen kommentaarista Petrus Lombarduksen sentenssien neljälteen kirjaan. Otteet ovat peräisin kahdesta *quaestio*sta eli *An necesse sit confiteri proprio sacerdoti* ja *An religiosi habentes super hoc privilegium ab episcopo commissum possunt sine licentia sacerdotis plebani absolueri subditi eius* (Onko sääntökuntalaisilla, joilla on siihen piispan valtuutus, oikeus myöntää synninpäästö jonkin kirkkoherran seurakuntalaisille ilman tämän lupaa). Molemmat *quaestio*t käsittelevät kerjäläisveljien oikeutta kuunnella seurakuntalaisten rippejä ilman seurakunnan kirkkoherran lupaa. Nämä fragmentit ovat ainoat säilyneet tiedot Gauthier Brüggeläisen teoksista keskiajan Suomesta.

Gauthier Brüggeläiseltä lainatun tekstin jälkeen DF:n tekstissä on lyhyt kappale, joka ei ole peräisin Gauthierin sentenssikommentaarista ja jonka kirjoittajaa en ole pystynyt identifioimaan. Todennäköisesti kysymyksessä on ote jostakin toisesta sentenssikommentaarista, sillä siinä Raamatun sitaattia Sananlaskut 27,23: "Valvo, miten vuohikarjasi voi (lat. *Diligenter cognosce vultus pecoris tui*)" käytetään velvoittamaan seurakunnan kirkkoherraa huolehtimaan seurakuntalaisten ripittäytymisestä. Sekä Bonaventura että Gauthier Brüggeläinen viittaavat samassa kontekstissa tähän Sananlaskujen jakeeseen omissa sentenssikommentaareissaan.¹⁵ DF:n sitaatti ei kuitenkaan ole peräisin kummaltakaan heistä. Identifioimaton sitaatti alkaa DF:n edition sanoista "Ad tertium dicitur" ja loppuu sanoihin "Qui hoc concessit".

Identifioimattoman kappaleen jälkeen DF:n teksti jatkuu sanoista "Cum ergo ex regula nostra

habet executionem a superiori, episcopo sive legato vel pape tam quilibet horum potest committere, non optenta nec petita super hoc licentia proprii inferioris sacerdotis prout declaratum est a sede apostolica tempore Alexandri quarti."

13. DF 3854 "Item papa vel episcopi possunt sine licentia --- qui per privilegium factus est proprius".

14. Galtierus Brugensis, *In quartum sententiarum*, BAV MS. Burghes. 350, f. 20r.

15. S. *Bonaventurae Opera Omnia*. Tomus IV. In quartum librum sententiarum. Studio et cura patris collegii a S. Bonaventura (Quaracchi, 1889), 452: "Primo auctoritate sacrae Scripturae. Proverbiarum vegesimo septimo: Diligenter cognosce vultum pecoris tui. Si ergo vultus pecoris est conscientia, et nullus potest scire vultum sive conscientiam nisi per confessionem: ergo si praeceptum est sacerdoti, qui habet curam animae, scire conscientiam; subditus ei tenetur confiteri"; Galterus Brugensis, *In quartum librum sententiarum*, BAV MS. Burges. 350, f. 20r. "Fieret autem preiudicium si sine licentia eorum absoluerentur cum habeant curam ipsorum, ergo a religiosis huiusmodi sine licentia plebanorum absolui non possunt. Item Proverb. 27 *Diligenter agnosce vultum pecoris tui*, sed non poteris cognoscere vultum anime de qua debet rationem reddere nisi confiteatur."

[...]”. Tämä jakso on lainattu teoksesta fransiskaaniensaarnatoimintaa ja rippi-isänä toimimista puolustavasta traktaatista nimeltä *Quare fratres minores predicent et confessiones audiant*.¹⁶ Teoksen alkuperästä käydään kiivasta akateemista debattia. Varmaa on vain, että se on kirjoitettu 1260-luvulla ja sen kirjoittaja oli fransiskaani-veli. Osa tutkijoista pitää sen kirjoittajana pyhää Bonaventuraa, toiset katsovat, ettei sitä voida pitää Bonaventuran autenttisenä teoksena.¹⁷ Keskiajan loppupuolella teosta pidettiin kuitenkin yleisesti autenttisenä ja se kiersi Bonaventuran nimissä.

Quare fratres minores predicent syntyi samoihin aikoihin ja samaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen kuin Gauthier Brüggeläisen *quaestio*. Myös sen tarkoitus oli puolustaa veljien oikeutta saarnata ja kuunnella seurakuntalaisten synnintunnustuksia. Kirjoittaja selittää teoksensa motiivin alussa seuraavasti:

Monet epäilevät ja kyselevät, mistä syystä ja kenen valtuutuksella ja missä muodossa me, joille ei ole uskottu piispojen toimesta sielunhoitovirkaa, saarnaamme kansalle ja kuuntelemme heidän synnintunnustuksiaan. Jotta asia laajemmin ja selkeämmin ymmärrettäisiin, tarkastelemme tämän ilmiön alkusyitä perusteellisesti aloittaen lyhyesti varhaisen kirkon syntyvaiheista.¹⁸

Pyhän Bonaventuran tekstit ovat harvinaisia Suomen keskiajan kirjallisuudessa. Helsingin yliopistonkirjaston fragmenttikokoelmassa on kaksi lehteä 1400-luvun alkupuolella kirjoitettua Bonaventuran kommentaarista Luukkaan evankeliumiin. Fragmentti sisältää kommentaarin 23 luvun lopun alkaen jakeesta 28 sekä luvun 24 alun. Säilyneet lehdet olivat päättyneet Tukholmaan vouti Matts Bertilssonin vuoden

1618 tilikirjan kansissa. Sitä ennen ne olivat olleet Suomessa. Käsikirjoituksen keskiaikaisista omistajista ei tiedetä mitään.¹⁹

Paremmiin tunnetaan Upsalan yliopistonkirjaston käsikirjoituksen C 199 omistushistoria. Käsikirjoitus, joka sisälsi muun muassa Bonaventuran teologisen traktaatin nimeltä *Breviloquium*, kuului Turun hiippakunnasta Prahaan opiskelemaan tulleelle Tornerus Andreaelle. Myöhemmin Tornerus päätyi munkiksi Vadstenan birgitalaisluostariin ja sinne päätyivät myös hänen kirjansa. Siten tämä Bonaventuran teksti ehti ainoastaan käväisemään Suomessa.²⁰ Tieto siitä, että Bonaventuran (tai Pseudo-Bonaventuran) tekstiä, ainakin fragmentteina, on sisältynyt Viipurin fransiskaaniensaarnastoon osoittaa osaltaan, että keskiajan merkittävimmän fransiskaaniteologin kirjoituksia on täytyntä olla myös Suomessa, vaikkei niitä juurikaan ole säilynyt. Bonaventuran merkityksen huomioon ottaen olisi yllättävää, ellei häntä olisi Suomessa luettu.

Bonaventuran tekstin jälkeen DF:n editiossa seuraa lyhyellä johdatuksella varustettu kokonaisuus otteita paavien kirjeistä. Nämä bullat käsittelevät kaikki kerjäläisveljien oikeutta saarnaamiseen ja synnintunnustusten kuuntelemiseen. Käytännössä niissä paavit, vahvistivat Gauthier Brüggeläisen, Bonaventuran ja monien muiden fransiskaaniteologien näkemyksen kerjäläisveljien juridisesta asemasta seurakunnissa. Siten DF:n editioon kootut tekstit, muodostavat sisäisesti koherentin teologis-kirkko-oikeudellisen kokonaisuuden, jonka keskeinen viesti on, että veljet saattoivat joko Turun piispan antamalla luvalla tai sen puuttuessa myös paaveilta saamiensa privilegioiden turvin harjoittaa tietyn reunaehdoin saarna- ja pimitystoimintaa Turun hiippakunnan seurakunnissa riippumatta siitä, mitä mieltä paikalliset kirkkoherrat asiasta olivat.

16. S. *Bonaventurae Opera Omnia*. Tomus VIII. *Quare fratres predicent et confessiones audiant* (Quaracchi, 1898), 380.

17. Marianne Schlosser, *Bonaventure. Life and Works*. Teoksessa Jay Hammond, Wayne Hellmann & Jared Goff (toim.) *A Companion to Bonaventure*. Brill 2014, 32; Bert Roest, *Franciscan Literature of Religious Instruction before the Council of Trent*. Brill 2004, 318.

18. *Quare fratres predicent*, 375. ”Quia plerique dubitant et quaerunt, cum non habeamus curam animarum ordinarie nobis commissam, qua ratione, vel qua auctoritate, vel qua forma predicemus vel confessiones audiamus in populo; quod ut plenius et planius intelligatur, rationis huius radicem altius inspiciamus, ab ipsa primaria Ecclesiae institutione originem breviter colligentes.”

19. Bonaventura, *Commentarius in Evangelium secundum Lucam*, KA, F.m.VTH.AA.17, digitalisoitu versio ks. <https://fragmenta.kansalliskirjasto.fi/handle/10024/1123?show=full> (13.7.2017).

20. Jussi Nuorteva, *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. SKS 1997, 95–96; Keskiäho 2010, 170–171.

Viipurin kopiokirjan lähteet

Maunu Särkilahden kopiokirjaan tallennettujen Viipurin fransiskaaniin tekstien sisällön tulkinta ei ole erityisen haastavaa. Huomattavasti vaikeampaa on hahmottaa minkälainen kadonnut kopiokirja olisi kokonaisuudessaan voinut olla ja miten siihen sisältynyt materiaali on saattanut Viipurin konventin kirjastoon päätyä.

Ensinnäkin on mahdotonta varmuudella tietää, onko Maunu Särkilahden kopiokirjaan kopioitu yhtenäinen tekstiblokki vai koostuuko siinä oleva teksti osista, jotka ovat peräisin fransiskaaniin kopiokirjan eri osista. Edellä on todettu, että DF 3854:n teksti on sisäisesti koherentti. Se ei kuitenkaan toimi tekstinä, sillä *question* rakenne ei toimi keskiajan akateemisten pelisääntöjen mukaan. Tekstissä kumotaan kolme vastaväitettä, joista ainoastaan yksi on esitetty eikä siihen sisälly myöskään kirjoittajan omaa loppuyhteenvetoa, joka alkaa poikkeuksetta sanoilla *respondeo quod...* (vastaan että...). Myöskään tekstin eri osiot eivät tekstinä nivellyyhteen saumattomasti, vaikka asiassisällön puolesta kokonaisuus onkin koherentti. Sen vuoksi pidän todennäköisenä, että Turun piispan kirjuri ei ole kopioinut Viipurin fransiskaaniin kirjasta yhtenäistä kappaletta, vaan piispan toimivaltuuksien kannalta kiinnostavia osioita pyrkimättäkään luomaan yhtenäistä tekstiä. Kyseessä on siis lähinnä kokoelma muistiinpanoja.

Jos tämä pitää paikkansa, on mahdollista, että sekä Gauthier Brüggeläisen että (Ps-)Bonaventuran tekstit ovat sisältyneet Viipurin fransiskaaniin kirjaan kokonaisuudessaan. Tämä olisi loogista, sillä *quaestio*-tekstien kopioiminen pieninä passuksina sieltä täältä ei olisi juurikaan hyödyttänyt Viipurin fransiskaaneja ja siteeratut Gauthierin kaksi *quaestio* ovat varsin lyhyet – ne mahtuvat Vatikaanin käsikirjoituksessa yhdelle käsikirjoituslehdelle. Myös *Quare fratres predicant et confessiones audiant* on varsin lyhyt traktaatti. Sen modernin edition pituus on kahdeksan sivua. Siten kaikki Maunu Särkilahden kopiokirjassa siteeratut teokset olisivat helposti mahtuneet yhteen kokoelmakäsikirjoitukseen. Itse asiassa käsikirjoitukseen olisi mahtunut vielä monta muutakin tekstiä.

Viipurin kadonneen käsikirjoituksen luonteen ymmärtämisessä auttaa se, että Gauthier Brüggeläisen sentenssikommentaari ei millään muotoa ollut keskiajan *best seller* -kirjallisuutta. Hänet tunnetaan paremmin Pyhän Bonaventuran oppilaana kuin oman tuotantonsa vuoksi. Sentenssikommentaarin neljännessä kirjasta tunnetaan ainoastaan kolme kokonaista käsikirjoitusta sekä lisäksi kahden *question* mittainen fragmentti, joka sisältyy Upsalan yliopiston kirjaston käsikirjoitukseen C 249.²¹ Upsalan käsikirjoitukseen sisältyvät kaksi *questiota* ovat juuri ne samat, jotka esiintyvät myös Viipurin kopiokirjassa. On erittäin epätodennäköistä, että kyseessä olisi sattuma. Näyttää siltä, että jossakin vaiheessa fransiskaaniin sääntökunnan sisällä huomattiin, että mainitut kaksi *quaestio* olivat erityisen hyödyllisiä puolustettaessa veljien oikeutta ottaa vastaan maallikkojen ripittäytymisiä siinäkin tapauksessa, että heidän kirkkoheransa sitä vastustivat. Sen vuoksi ne irrotettiin alkuperäisestä yhteydestään ja niille muodostui oma sentenssikommentaari riippumaton käsikirjoitustraditio. Todennäköisesti tämä tapahtui osana kokoelmakäsikirjoituksia, joihin oli koottu fransiskaaniveljeskunnan privilegioita koskevaa materiaalia, sillä molemmat toistaiseksi tunnetut esimerkit eli Tukholman ja Viipurin fransiskaaniin kirjat olivat tällaisia.

Huomioon ottaen Gauthierin Brüggeläisen tekstien vähäisen levinneisyyden, on houkuttelevaa olettaa, että Viipurin käsikirjoitus olisi kopioitu nimenomaan Upsalan käsikirjoituksesta C 249. Kyseessä on kokoelmakäsikirjoitus, jossa yhteen kirjaan on sidottu irtonaisia vihkoja tai osia vanhemmista käsikirjoituksista. Se on koottu nykyiseen muotoonsa jo keskiajalla, joskus 1400-luvun jälkimmäisellä puolella Tukholman konventin gardiaanin eli esimiehen Knut Jönssonin toimesta. Käsikirjoituksessa todetaan:

Hunc librum assignatum conuentu Stokholmensis ligari fecit et renouari et compari atque restitui ffrater Kanutus Johannis ordinis minorum immeritus gardianus Stokholmensis pro usu librarie ipsius anno 14--.²²

21. Pelzer 1964, 383–385.

22. *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C-Sammlung*, Margarete Andersson-Schmitt & Monica Hedlund (toim.): Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis 26, Bd. 3. C 201–300: Stockholm: Almqvist u. Wiksell International, 1990, 164–165. “Veli Knut Jönsson, vähäisten veljien sääntökunnan Tukholman kon-

Knut Jönsson mainitaan ensimmäisen kerran Tukholman konventin veljien joukossa vuonna 1467 ja hänen tiedetään kuolleen vuonna 1496. Käsikirjoituksen C 249 yhteen kokoaminen ajoituneen kuitenkin 1480-luvulle, jolloin Knut Jönssonin tiedetään sidotuttaneen useita konventin kirjoja.²³

Meidän kannaltamme erityisen kiinnostavia ovat käsikirjoituksen osat IV ja V.²⁴ Osio IV koostuu kahdesta kuusilehtisestä vihkosesta, joihin on kopioitu erilaista katumuksen sakramenttia käsittelevää materiaalia. Siihen sisältyvät muun muassa Canterburyn arkkipiispana toimineen fransiskaani-veli John Peckhamin († 1292) aiheita käsittelevä kirjelmä *De confessione facta fratribus*, edellä mainitut kaksi Gauthier Brüggeläisen aiheita käsittelevää teologista *questiota*, sekä anonyymien fransiskaani-veljen laatima synnintunnustusta käsittelevä traktaatti, joka sisältää kokonaisia kopioita ja otteita lukuisien eri pappien fransiskaaneille lähettämistä privilegiokirjeistä, jotka nekin liittyvät kaikki ripittäytymisen juridiseen puoleen. Osio V sisältää Ranskassa 1300-luvulla tehdyn kopion fransiskaani-ministerienraalin, pyhän Bonaventuran teoksesta *Apologia pauperum*, joka niin ikään käsittelee fransiskaani-veljien oikeuksia suhteessa seurakuntapapistoon.²⁵ Kyse on siis sisällön puolesta hyvin samankaltaisesta käsikirjoituksesta kuin Viipurin fransiskaani-veljen kadonnut kopiokirja on ollut. Vertailu DF 3854:n ja käsikirjoituksen C 249 välillä osoittaa kuitenkin, että Viipurin käsikirjoitusta ei ole, osin yhtenevästä sisällöstä huolimatta, ainakaan suoraan kopioitu Tukholman fransiskaani-veljen käsikirjoituksesta.

Gauthier Brüggeläisen tekstin osalta tämä voidaan osoittaa vertaamalla DF:n tekstiä Tukholman fransiskaani-veljen käsikirjoitukseen.

DF 3854

Queritur vtrum necesse sit confiteri proprio sacerdoti et vrgetur quilibet extra de pena

et re. Omnes utriusque: Quilibet fidelis in anno tenetur confiteri proprio sacerdoti, item in foro contencioso nemo potest iudicari a iudice non suo, ergo et in foro penitenciali non potest absolui ab alio quam a suo proprio. **Item prouerbiorum xxvij: Diligenter agnosce vltum pecoris tui, sed non potest agnoscere vltum anime, de qua debet rationem reddere, nisi confiteatur sibi.**

Contra quod ex caritate institutum est, et contra caritatem militare nemo potest, vt dicit Bernardus De dispensacione et precepto, ergo confessio sit instituta ex caritate, et contra caritatem esset, quod aliquis confiteretur proprio sacerdoti ignorantij uel sollicitanti, uel confessionem reuelanti, uel odium habenti ad confitentem, uel cui peccator non habet gratiam confitendi; ideo posset confessio fieri alio quam proprio sacerdoti.

Upsala C 249, f. 61r.

Queritur an necesse sit confiteri proprio sacerdoti? Quod sic Extra de pena et mist. Omnis utriusque sexus fidelis sua peccata saltem in anno semel debet confiteri proprio sacerdoti. Item in foro contentioso nemo potest iudicari a iudice non suo, ergo et in foro penitentie non potest absolui a sacerdote alio quam suo uel proprio.

Contra quod ex caritate institutum est, contra caritatem militare non debet, ut dicit Bernardus De dispensacione et precepto, ergo cum confessio sit instituta ex caritate et contra caritatem esset quod aliquis confiteretur proprio sacerdoti ignoranti uel sollicitanti uel confessionem reuelanti uel odium ad confitentem habenti, uel cui peccator non haberet gratiam confitendi, ideo potest fieri confessio in hiis casibus alii quam proprio sacerdoti.

ventin arvoton gardiaani antoi sitoa, korjata, ja liittää yhteen tämän, Tukholman konventille osoitetun, kirjan mainitun konventin kirjaston käyttöön vuonna 14--."

23. Lars Munkhammar, *Böckerna från gråmunkeholmen*. Uppsala universitetsbibliotek 2008 (1. Painos 2000), 19. Konsultoitavissa verkossa, http://www.uu.se/digitalAssets/310/310259_3hogenskiold-bielke-gramunkeholmen.pdf (20.2.2019).

24. Henrik Roelvink, *Franciscans in Sweden. Medieval Remnants of Franciscan Activities*. Van Gorcum 2998, 129; Auguste Pelzer, *Études d'histoire littéraire sur la scolastique médiévale*. Recueil d'articles mis a jour a l'aide des notes d'auteur par Adrien Pattin et Emile van de Vyver, Louvain-la-Neuve: Publications universitaires 1964, 384.

25. Andersson-Schmitt & Hedlund 1990, 166.

Tekstejä vertailemalla havaitaan helposti muutamia merkittäviä eroavaisuuksia. Ensinnäkin DF 3854 sisältää interpoloidun passuksen Sananlaskuista (lihavoitu), jota ei löydy Upsalan käsikirjoituksesta eikä myöskään Vatikaanin käsikirjoituksesta.²⁶ Toisekseen, DF:n tekstistä puuttuu joitakin kohtia, jotka Upsalan käsikirjoituksessa on, merkittävimpana esimerkkinä viimeisen lauseen sanat: *in hiis casibus*. Tässäkin tapauksessa Upsalan käsikirjoituksen lukutapa on yhtenevä Vatikaanin käsikirjoituksen kanssa ja se on myös tekstin sisällön kannalta järkevä. Sen vuoksi DF:n lukutapaa on pidettävä korruptoituneena versiona tekstitradiitiosta. Kolmanneksi, DF:n tekstin ja Upsalan käsikirjoituksen sanajärjestykset vaihtelevat useassa kohtaa.

Yksittäistapauksina nämä eroavaisuudet voisivat selittää kopistin virheinä, etenkin kun meillä ei ole käytettävissämme alkuperäistä Viipurin fransiskaaniin käsikirjoitusta, vaan ainoastaan Turun piispan kopiokirjan otteita siitä. On täysin mahdollista, että Viipurin käsikirjoituksen kopisti on tehnyt virheitä, jotka ovat vielä moninkertaistuneet Turun piispan kopiokirjan laatijan kopioidessa niitä. Kun näitä eroavaisuuksia tarkastellaan kokonaisuutena ja otetaan vielä huomioon se, että Upsalan käsikirjoituksen lukutavat ovat poikkeuksetta yhteneviä Vatikaanin käsikirjoituksen lukutapojen kanssa, on kuitenkin päädyttävä siihen johtopäätökseen, että Viipurin käsikirjoitusta ei ole kopioitu Upsalan käsikirjoituksesta C 249.

Tätä johtopäätöstä vahvistaa DF:n tekstiin sisällytettyjen paavin kirjeiden otteiden vertaaminen Upsalan käsikirjoituksen vastaaviin. Kuten edellä on esitetty, DF:n paavinkirjeiden yhteydessä mainitaan poikkeuksetta, missä originaalia bullaa säilytetään. Upsalan käsikirjoituksessa paavin kirjeet sisältyvät anonyymiin teologiseen traktaattiin, eikä niissä ole ensimmäistäkään mainintaa siitä, missä kirjeisiin on alun perin tutustuttu. On siis selvää, ettei Upsalan käsikirjoitus C 249 ollut Viipurin fransiskaaniin kopiokirjan lähde, vaan se on kopioitu toisesta samankaltaisesta kopiokirjasta, jossa niin ikään on kierrätetty Gauthier Brüggeläisen teologisia *questioita*, joskin tekstikriittisesti arvioituna heikompi tasoisina kopioina kuin Upsalan käsikirjoituksen sisäl-

tämät. Upsalan käsikirjoitus C 249 on kuitenkin erinomainen esimerkki siitä, minkälainen Viipurin fransiskaaniin kopiokirja on alun perin voinut olla.

Viipurin kopiokirjan ajoitus

Lopuksi voidaan esittää muutamia kronologiaan liittyviä huomioita. Viipurin tekstistä Maunu Särkilahden kopiokirjaan lainatut otteet ovat peräisin kahdesta teologisesta traktaatista, jotka molemmat kirjoitettiin 1260-luvulla. Lisäksi siihen sisältyy tiivistelmiä paavien kirjeistä. Näistä varhaisimmat ovat peräisin niin ikään 1200-luvulta, mutta myöhäisimmät siirtävät Viipurin käsikirjoituksen – tai käsikirjoituksen, josta se oli kopioitu – kirjoitusajankohtaa huomattavasti myöhemmäksi.

Nämä paavin kirjeiden tiivistelmät loppuvat mainintaan, jossa alkuperäistä paavin kirjettä on konsultoitu ja se on edellään nähtävillä: ”Bulla Visby, transcriptum Ottonie et Sletzwick”, ”Authenticum Upsalie et authenticum domini Stobernj Stergenensis (p.o. Strengenensis)”, ”Authenticum Stockholmis”, ”Bulla Roskildensi, transcriptum Ottonie”, ”Vidisse et authenticum Reualie et Stockholmis”, ”et habetur Marske cum bulla papalij, et in multis aliis locis transcriptum”, ”et habetur Florencie et Veneciis”, ”et habetur Mediolanij, Parisiis et Veneciis et Rome cum bulla papali” ”et havetur Rome et Uerone”, ”et habetur Ferrarie cum bulla papalij” ”Bulla habetur Assisii” ja ”Bulle habetur Janue et Montis Pessulanij”.

Suoraan tulkittuna tämä tarkoittaisi sitä, että Viipurin konventin veljet tai heidän valtuuttamansa asiamiehet olisivat kopioineet paavien fransiskaaneille myöntämiä privilegioita eri puolilla Itämeren piiriä sekä myös Pariisissa, Montpellierissä ja lukuisissa paikoissa Italiassa (Firenze, Venetsia, Milano, Roma, Verona, Ferrara, Assisi ja Genova). Vaikka onkin teoriassa mahdollista, että näin olisi tapahtunut, on huomattavasti todennäköisempää, että materiaali on – ainakin osittain – kopioitu jo valmiista kokolelmasta tämän kaltaisia sääntökuntaa koskevia paavien kirjeitä.

Nämä tiedot kuitenkin auttavat Viipurin käsikirjoituksen ajoittamisessa. Listassa viitataan Strängnäsin piispaan Styrbjörniin (”authenticum

26. Gualterus Brugensis, *Super IV librum sententiarum*. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana MS Burghes. 350, f. 20r.

domini storbernj Stergenensis”). Hänen tiedetään toimineen Strängnäsän piispana vuosina 1308–1343. Näin muodoin alkuperäinen käsikirjoitus on laadittu Pohjoismaissa vuoden 1308 jälkeen. Tätä aikarajausta voidaan vielä siirtää eteenpäin. Nuorin Viipurin kopiokirjassa mainittu paavillinen privilegio oli Urbanus V:n myöntämä. Urbanus tuli paaviksi syyskuussa 1362, mutta koska DF:n teksti viittaa häneen nimityksellä ”Sanctissimus Urbanus papa 5” on ilmeistä, että tekstiä ei kirjoitettu hänen paaviutensa alkukuukausina, vaan todennäköisemmin vasta Urbanuksen joulukuussa 1370 tapahtuneen kuoleman jälkeen. Hänen seuraajansa Gregorius XI käynnisti processin Urbanuksen pyhimykseksi julistamiseksi. Se jäi kuitenkin kesken. Näin ollen voidaan todeta, että Viipurin fransiskaaniin käsikirjoitus on laadittu jossakin vaiheessa vuoden 1370 ja Maunu Särkilahden kopiokirjan laatimisen välillä (Särkilahti oli piispana vuosina 1489–1500).

Jos käsikirjoitus oli laadittu Viipurissa tai Viipurin konventin veljien tilauksesta, se oli peräisin vasta 1400-luvulta. On kuitenkin mahdollista, että käsikirjoitus saapui Viipuriin muualta käytettynä. Tämä oli tavanomaista suomalaisten franskaanikonventtien kirjavarallisuuden osalta.²⁷ Tekstin lukuisten Itämeren piiriin sijoittuvien viittauksien vuoksi käsikirjoitus oli kuitenkin varmuudella pohjoismaista tai baltialaista alkuperää eikä muualta Euroopasta tuotettu.

Lopuksi

Edellä esitetyn valossa on ilmeistä, että DF 3854 on Turun piispan kopiokirjaan kopioitu ote Viipurin fransiskaanikonventin arkistoon kuuluneesta kopiokirjasta, johon oli kerätty otteita sellaisista teologisista traktaateista ja paavien kirjeistä, jotka käsittelevät fransiskaaniin etuoikeuksia. Kopioitu passus liittyy erityisesti fransiskaaniin oikeuteen kuunnella seurakuntalaisten synnintunnustuksia. On ilmeistä, että tämä teksti on päätynyt Turun piispan kopiokirjaan jonkin asiaa koskeneen kiistan seurauksena. On kuitenkin mahdotonta arvioida mihinkä nimenomaiseen tapahtumaan tekstikopion syntyminen olisi liittynyt, eikä sillä asialla spekulointi myöskään ole erityisen hedelmällistä. Riittää kun todetaan, että Turun hiippakunnassa, kuten monella muullakin kris-

tikunnan alueella, kerjäläisveljeskuntien ja seurakuntapapiston välit kiristyivät ajoittain mendikanttien synnintunnustuksien kuunteluun (ja hautauksiin) liittyvien privilegioiden sekä ennen muuta niiden seurakuntapapistolle aiheuttamien taloudellisten menetysten johdosta.

Tarkemmassa analyysissä osoittautui, että DF 3854:n alussa oleva traktaatti ei ole yhtenäinen teksti, vaan se sisältää otteita useammasta teologisesta traktaatista ja osioita, joita en ole pystynyt tunnistamaan ja jotka voivat teoriassa olla jopa viipurilaisten fransiskaaniin omaa kirjallista tuotantoa. Huomattavasti todennäköisempää kuitenkin on, että myös identifioimatta jääneet osiot on kopioitu muualta Euroopasta peräisin olevasta kirjallisuudesta.

Huolimatta siitä, että Turun piispan kopiokirjaan on jäljennetty vain lyhyt passus Viipurin fransiskaaniin kopiokirjasta, on ilmeistä, että Viipurin käsikirjoitus oli kopioituja lainauksia huomattavasti laajempi käsikirjoitus. Se oli todennäköisesti kopio jossakin Itämeren piirin fransiskaanikonventissa syntyneestä kokoelmateoksesta, joka on sisältänyt fransiskaaniiniveljille tärkeitä privilegioita käsitteleviä tekstejä. Samankaltainen kokoelmäkäsikirjoitus on säilynyt 1480-luvulta Tukholman fransiskaanikonventista, mutta tietyistä yhtenevistä piirteistä huolimatta, voidaan osoittaa, että Viipurin käsikirjoitus ei ollut kopioitu Tukholman käsikirjoituksesta vaan kyse on kahdesta eri teoksesta.

DF 3854:n alkuperä jää siis arvailujen varaan, mutta sen sisältämiä fragmentteja analysoimalla on voitu todistaa, että Viipurin fransiskaaniin kirjavarallisuuteen sisältyi vähintäänkin fragmentteja sääntökunnan 1200-luvun teologien pyhän (Ps-)Bonaventuran ja Gauthier Brüggeläisen kirjoituksista. Ennen tätä havaintoa ei Suomesta tunnettu lainkaan Gauthier Brüggeläisen teoksia ja Bonaventurankin teoksista on säilynyt ainoastaan yksi kokonainen teos, Upsalan käsikirjoitukseen C 199 sisältynyt *Breviloquium*. Lisäksi Kansalliskirjaston fragmenttikokoelmaan sisältyy kaksi lehteä hänen kommentaaristaan Luukkaan evankeliumiin.

DF 3854:n analyysin perusteella listaan voidaan nyt lisätä vähintäänkin fragmentteja teoksesta *Quare fratres predicent et confessiones*

27. Tahkokallio 2010, 281.

audiant. Nämä löydöt ovat pieni lisä Suomen keskiajan tunnettuun kirjavarallisuuteen, mutta yhtä kaikki, merkittävä lisä siihen, mitä nimenomaan Suomessa sijainneiden fransiskaanikonventtien kirjavarallisuudesta on tiedetty. Omalta osaltaan ne todistavat, että Viipurin fransiskaaneljeljet harjoittivat samaa saarnatoiminnan ja synnintunustusten ympärille keskittynyttä apostolaattia kuin heidän manner-eurooppalaiset kanssaveljensäkin.

Jussi Hanska on Tampereen yliopiston historian ja yhteiskuntaopin didaktiikan yliopistonlehtori sekä yleisen historian dosentti.

Sähköposti: jussi.hanska@tuni.fi.

Keskustelua suomalaisista SS-miehistä

Dosentti André Swanströmin tuoreet tutkimukset suomalaisista SS-vapaaehtoisista Saksan armeijassa ovat tuoneet keskusteluun sotilaiden mahdollisen osallisuuden sotarikoksiin. Kaikkiaan noin 1 400 miestä värväytyi SS-divisioonaa Wikingin alaisuudessa toimineeseen suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan ja palveli Saksan itärintamalla vuosina 1941–1943. Uusien tulkintojen myötä kysymyksiä on samalla noussut, missä määrin professori Mauno Jokipiin (1924–2007) perustutkimus aiheesta, *Panttipataljoona* (1968), on antanut väärän kuvan suomalaisten SS-miesten toiminnasta ja motiiveista.

Simon Wiesenthal -keskuksen otettua tammi-kuussa 2018 yhteyttä presidentti Sauli Niinistöön valtioneuvoston kanslia tilasi Kansallisarkistolta arkistonselvityksen suomalaisten SS-miesten osallisuudesta juutalaisten ja siviilien surmaamiseen. Selvityksen laati professori Lars Westerlund, ja se julkaistiin 8.2.2019. *Historiallinen Aikakauskirja* osallistuu keskusteluun julkaisemalla apulaisprofessori Mikko Karjalaisen arvion Swanströmin teoksesta *Hakaristin ritarit* (2018) sekä apulaisprofessori Antero Holmilan puheenvuoron arkistonselvityksestä ja sen ympärillä käydystä keskustelusta. Holmila oli jäsenenä selvityksen projektiryhmässä.

Uusia tulkintoja suomalaisten SS-vapaaehtoisten sotatiestä

André Swanström:

Hakaristin ritarit. Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset. Atena 2018. 300 s.
ISBN 978-952-3004-98.

Sotahistoriantutkimus on pohjimmiltaan hyvin yksinkertaista. Tarvitaan vahvoja istumalihaksia ja toimivia väliaivon osia. Ensimmäisiä siksi, että useimmiten arkistolähteiden esiin kaivaminen vaatii viikkojen, kuukausien ja jopa vuosien istumista arkistojen tutkijasalien koviksi osoittautuvilla penkeillä. Jälkimmäisiä taasen tarvitaan yhdistämään syntyvät ajatukset tulkinnaksi.

Kirkkohistorian dosentti André Swanström on tarttunut teoksessaan *Hakaristin ritarit: Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset* tutkimusteemaan, jossa tarvitaan niin istumalihaksia kuin väliaivojakin. Suomalaisten vapaaehtoisten palvelu pahamaineisissa SS-joukoissa vuosina 1941–1943 ansait-

see kriittistä ja punnittua tutkimusta. Lankeaahan SS:n vastuulle synkin mahdollinen varjo juutalaisten kansanmurhan toteuttamisesta toisen maailmansodan aikana.

Perustellun tutkimusteeman lisäksi laadukkaalta historiantutkimukselta odotetaan yleensä myös vankkaa lähdeaineistoa ja aineistoon perustuvia tutkimuksellisesti laadukkaita tulkintoja. Swanström tekee kiitettävän määrän tulkintoja, mutta monessa kohdin sotahistoriantutkijalle teoksen mielenkiintoisin tutkimusopillinen anti on tekijän esittämien tulkintojen ja käytettyjen tutkimuslähteiden välisen railon syvyyden määrittäminen.

Heti tutkimuksensa ensi lehdillä Swanström tunnustautuu historiantutkimuksen kumulatiivisen periluonteeseen airueksi. Tämän erinomaisen lähtökohdan mukaan uudet tulkinnat siis kiinnittyisivät osaksi aikaisempaa tutkimusta haastaen niitä samalla. Swanström kirjoittaa myös tutkimuksensa lähtökohdista tavalla, jonka niin tutkijayhteisön jäsenet kuin suuri yleisö voivat allekirjoittaa: ”lukija voi vapaasti sovittaa kirjan uudet näkökulmat omaan katsantonsa”.

Tekstin ensipuraisuista lähtien lukija joutuukin ponnistelemaan edellisen vaateen kanssa. Teosta lukiessa nousee nimittäin alati esiin kysymys tekijän omista motiiveista ja pyrkimyksistä ennen kaikkea Mauno Jokipiin 1960-luvulla laatiman *Panttipataljoona: Suomalaisen SS-pataljoonan historia* -teoksen kritisoimiseen. Jokipiin tutkimusta kohtaan esitetty kritiikki toimii polttoaineena Swanströmin tutkimuksen perusteemalle eli sille, missä määrin suomalaiset SS-vapaaehtoiset osallistuivat sotarikoksiin itse.

Aikaisemman tutkimuksen – joka käsillä olevasta teemasta on jotakuinkin sama asia kuin Jokipiin tutkimukset – kriittinen tarkastelu on toki sotahistorian tutkimuksen peruslähtökohta, kun se tapahtuu perustellusti ja mahdolliset aikaisemman tutkimuksen virheet osoittaen. Ironiseksi tutkimusasetelman tekee kuitenkin yhtäältä se, että Swanström lupaa kirjansa edustavan uudelleenarviointia perusteellisen arkistotutkimuksen pohjalta, vaikka arkistolähteiden todellinen käyttö osoittaa toista. Toisaalta tekijä käyttää lukuisissa kohdin Jokipiin teosta ainoana lähteenään kuvatessaan suomalaisten SS-miesten vaiheita eli implisiittisesti antaa tutkimuksellisen arvon toisaalla laajasti kritisoimalleen Jokipiin teokselle.

Millaisia tutkimuksellisia ongelmia Swanströmin Jokipiitä kohtaan esittämään kritiikkiin sisältyy? Kuvaava esimerkki on *Panttipataljoonan* syntyvaiheisiin liittyvä pohdinta Mauno Jokipiin ja entisen SS-miehen Ensio Anttilan yhteistyöstä historianopiskelijoiden yhdistys *Kronoksen* hallituksessa heti toisen maailmansodan jälkeen. Swanström väittää, että todennäköisesti Anttila teki Jokipiin vaikutuksen jo tuolloin. Samassa yhteydessä Swanström kuitenkin toteaa, että tietoa henkilöiden keskusteluista ei ole. Tämän kaltaiset ”oikaistut” tulkinnat luovat kyllä teokseen ehättä tarinaa, mutta ne eivät ole tutkimuksellisesti kestäviä.

Historiantutkimuksen perusteista kiinnostuneille lukijoille edellä esitetyt seikat antavat paljon pohdittavaa. Swanströmin mukaan Jokipiin teki erittäin perusteellisen työn *Panttipataljoona*-tutkimuksessaan, mutta arkistojen läpikäyntiä hän ei pidä aukottomana. Tässä tapauksessa Swanström heittää rohkeasti ensimmäisen kiven, jonka osumatarkkuutta kukin lukija voi itse arvioida. Ajojahti Jokipiin tutkimusmotiiveja kohtaan vyöryy kirjan sivuilla ilman horjahduksia. Väite siitä, että ”Jokipiin näyttää myyneen rehellisyytensä ja tutkijan etiikkansa SS-miesten ja erityisesti Kalervo Kurkialan maineen varjelijaksi” huipentaa tekijän laatiman asetelman siitä, että Jokipiin salailee SS-vapaaehtoisten sotarikoksia systemaattisesti. Väite on ammatillisesti laajalti tunnustettua historiantutkijaa kohtaan äärimmäisen kova, varsinkin kun väitteen todenperäisyydestä Swanströmin teos ei anna tutkimuksellisesti kestäviä vastauksia.

Edellä kuvattu Swanströmin aikaisempaan tutkimukseen kohdistama kritiikki liittyy viime kädessä kysy-

mykseen, ”missä määrin suomalaiset SS-vapaaehtoiset osallistuivat sotarikoksiin itse?” Sotarikosteeman lisäksi Swanströmin tutkimuksessa käsitellään SS-vapaaehtois-teemaa poliittisessa, ideologisessa ja uskonnollisessa kontekstissa.

Muutamien yksittäisten vapaaehtoisten sotatiestä Swanström pystyy uskottavasti osoittamaan, että he näkivät ja erittäin todennäköisesti osallistuivatkin juutalaisten, siviilien tai sotavankien surmaamiseen vuosina 1941–1942. Tutkimuksen ongelmallisuus kiteytyy tekijän tavassa tehdä vahvoja, tendenssimäisiä yleistyksiä ilman vahvoja tutkimuksellisia perusteita. Käsitely jää todellisuudessa yksittäisten vapaaehtoisten toiminnan analysoinniksi. Useita kertoja toistetut toteamukset suomalaisen vapaaehtoisjoukon kokemista murhista, mielivaltaisista siviilien teloituksista ja holokaustin käytännön toteutukseen kuuluvista rikoksista jäävät leijumaan ilmaan ilman vahvaa toteennäyttöä.

Edellä kuvattu Swanströmin asettama tutkimusongelma on kuitenkin ilman muuta kiintoisa ja ehdottomasti tutkimisen arvoinen. Keskeisimmäksi yksittäiseksi lähdetiedoksi Swanström nostaa suomalaisen SS-vapaaehtoisen Olavi Karpalon kirjeenvaihdon. Eniten huomiota saa Karpalon 24. heinäkuuta 1941 kirjoittama kirje, jossa hän muun tekstin ohessa toteaa: ”lisäksi juutalaisten teloittamiseen riittää kehnoimpikin ampumataito kuin omaamamme”. Swanströmille toteamus on selkeä todiste siitä, että ainakin ne kuusi kirjeen allekirjoittanutta suomalaista SS-vapaaehtoista todella osallistuivat holokaustin toteuttamiseen ja sotarikoksiin. Loppupäätelmä saattaa olla oikea, mutta se ei missään tapauksessa osoita ehdottomasti edes Karpalon itsensä tehneen sotarikoksia. Aivan yhtä todistusvoimaisesti kirjeen voisi tulkita esimerkiksi osoittavan Karpalon nähneen juutalaisia tapettavan tai kuulleen juutalaisten tappamisesta.

On korostettava, että edellä mainitun yksittäisen lähteen tulkinta, jonka siis nostan esiin vain ja ainoastaan osoittaakseni tulkinnan haasteellisuuden ja teoksessa tehdyn tulkinnan haavoittuvuuden, kertoo kiistatta sen, kuinka vaatavaan tutkimusteemaan Swanström on tutkimuksessaan tarttunut. Aiheesta kiinnostunut lukija voi käydä testaamassa oman analysointikykyänsä tutustumalla Karpalon kirjeeseen joko teoksen sivuilla tai Kansallisarkiston verkkosivuilla.¹

Mihin Swanström teoksessaan päätyy? Hänen tulkintansa ovat hyvin ehdottomaan muotoon kirjoitettuja: “[...] Osa suomalaisista SS-miehistä syyllistyi sotarikoksiin. Vaikeneminen, kiistäminen ja huonosti hoidetut tulkinnat myötävaikuttivat siihen, että syyllisiä ei saatu tilille teoistaan.” Akateemisten, historiantutkijan silmälasien läpi tarkastellen on erittäin todennäköistä, että yksittäisten vapaaehtoisten osalta Swanströmin tulkinta voi olla kestävä. Mutta laajemman yleistyksen tekemiseen teos ei valitettavasti anna kestäviä vas-

tauksia. Swanströmin loppulauseeseen sen sijaan voi yhtyä täysin: ”Tämä kirja ei ole yritys kirjoittaa heidän [SS-vapaaehtoisten] tarinastaan uusi kanonisoitu versio vaan avaus myytin jälkeiseen monipuolistuvien tulkintojen aikaan.” Mikäli suomalaista SS-vapaaehtoisjoukkoa koskeva neutraali, akateeminen jatkotutkimus tarvitsee polttoainekseen ja keskustelunherättäjäkseen tämänkaltaisen teoksen, on se silloin ehdottomasti ansainnut paikkansa sotahistorian tutkimusten ja tietokirjojen kumulatiivisessa jatkumossa.

Teoksen ilmestymisen jälkeen virinnessä keskustelussa on noussut esiin intohimoja puolin ja toisin. Teoksen tutkimuksellista antia on arvosteltu yhtäältä sotahistoriantutkijan työkaluin analyttisesti, kuten professori Ohto Manninen *Sotaveteraani*-lehdessä. Toisaalta teosta on arvioitu myös hyvin tunnepitoisesti tutkimuskeskustelun vaatima arvokkuus osin unohtaen, kuten eversti (evp.) Sampo Ahto *Sotilasaikakauslehdessä*. Osuu arvostelu sitten maaliinsa herättäen tutkimuksellisia ajatuksia tai harhautuu se tunnepitoiseksi puheenvuoroksi, joka ei tee teokselle oikeutta, on Swanströmin esittäminen näkemys teosta arvostelleiden henkilöiden edustamasta SS-aseenkantajuudesta paras jättää 2010-luvun suomalaisessa sotahistorian tutkimusta koskevassa keskustelussa ilman painoarvoa. Sotahistoriamme kipupisteistä ja tehdystä sotahistoriantutkimuksesta käytävä, nykyisellään ylipäänsä aivan liian vähäinen tutkimuskeskustelu ansaitsee kaikkia osapuolia arvostavan sävyn.

Tätä kirjoitettaessa Kansallisarkiston toteuttama selvitys suomalaisten SS-miesten osallisuudesta juutalaisten ja siviilien surmaamiseen vuosina 1941–1943 on

julkaistu. Selvityksen johtopäätökset kiteytyvät seuraavaan ajatukseen:

On ilmeistä, että suomalaiset SS-vapaaehtoiset osallistuivat hyvin todennäköisesti SS-Divisioonan Wikingin eri yksiköiden suorittamiin surmaamisiin ja väkivaltaisuuksiin niin juutalaisia kuin siviilejä ja sotavankejakin kohtaan vuosina 1941–1942. On kuitenkin todettava, että käytössä ollut lähdeaineisto ei anna riittävän yksityiskohtaisia tietoja yksittäisten tapahtumien tarkaksi arvioimiseksi.

On huomioitava, että tämä johtopäätös koskee vain hyvin pientä osaa vapaaehtoisten kokonaismäärästä.

Kansallisarkiston pääjohtaja Jussi Nuorteva viittasi edellä mainittuun sitaattiin puhuessaan selvityksen julkistamistilaisuudessa 8. helmikuuta 2019 Helsingissä. Tosin julkistamispuheessaan Nuorteva totesi, että suomalaiset vapaaehtoiset joutuivat osallistumaan surmaamisiin ja väkivaltaisuuksiin. Tämä edellisessä sitaatissa esitettyyn selvitystekstiin verrattuna sinänsä pieni ero ei suurta yleisöä kiinnosta millään muotoa, mutta tutkijayhteisölle se osoittaa konkreettisesti sen, kuinka pienilläkin ilmaisutapaeroilla on merkitystä tulkinnan lopputulokseen.

Kansallisarkiston selvitys luo neutraalin pohjan mahdollisille teemaa käsitteleville, ilman tendenssimäisiä intohimoja suoritetuille jatkotutkimuksille. Swanströmin vuonna 2018 ilmestynyt, ilmeikkäästi kirjoitettu teos toimii yhtenä virikkeenä tälle tulevalle, toivon mukaan vireälle tutkimuskeskustelulle.

Mikko Karjalainen
Sotahistorian apulaisprofessori
Maanpuolustuskorkeakoulu

1. Olavi Karpalon ja kumppaneiden kirje luutnantti Ensio Pihkalalle on luettavissa pdf-muodossa osoitteessa <https://www.arkisto.fi/news/2310/61/Selvitys-suomalaisten-SS-miesten-osallisuudesta-juutalaisten-ja-siviilien-surmaamiseen-vuosina-1941-1943/d.ajankohtaista> (8.2.2019).

Kiistananalainen SS-palapeli

Kansallisarkiston toteuttama selvitys Suomalaisten SS-vapaaehtoisten toiminnasta itärintamalla luovutettiin Valtioneuvoston kanslialle helmikuun 8. päivänä 2019. Lähtökohtaisesti selvitys oli luonteeltaan arkistoseelvitys. Sen pyrkimyksenä oli kartoittaa sekä suomalainen että ulkomailla säilytettävä SS-divisioona Wikingin toimintaa valottava aineisto. Erityistä huomiota selvityksessä kiinnitettiin Itä-Euroopan arkistoihin, koska aiheen historiankirjoituksessa nämä arkistokokonaisuudet eivät ole kuuluneet käytettyihin materiaaleihin. Sen sijaan laajassa itärintaman tuhoamissotaa ja holokaustia käsittelevässä tutkimuksessa juuri Itä-Euroopan aineisto on ollut sitten 1990-luvun tutkimuksen keskiössä. Se, mitä nämä aineistot pitävät sisällään ja miten se vaikuttaa SS-pataljoonasta muodostuneeseen historiakuvaan jää tulevaisuuden tutkimuksen selvitettäväksi, sillä Valtioneuvoston asettaman tehtävänannon aikaraamit eivät olisi riittäneet uuteen perustutkimukseen. Oleellista selvitystyössä kuitenkin oli se, että nyt tutkijat tietävät, mistä Venäjän, Valko-Venäjän ja Ukrainan arkistoista Wikingin toimintaa käsitteleviä asiakirjoja voi hakea. Lars Westerlundin laatiman selvitysraportin *The Finnish SS-volunteers and atrocities against Jews, Civilians and Prisoners of War in Ukraine and the Caucasus Region 1941-1943* sekä suomen- ja ruotsinkieliset tiivistelmät voi ladata Kansallisarkiston sivuilta.¹

Selvityspyynnön taustalla oli Simon Wiesenthal -keskuksen johtajan Efraim Zuroffin tammikuussa 2018 presidentti Niinistölle osoittama kirje, jossa suomalaisia pyydettiin selvittämään SS-vapaaehtoisten mahdollista osuutta holokaustiin. Kirjeen pontimena toimi dosentti André Swanströmin *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirjassa* (2017) julkaisema artikkeli, joka viittasi suomalaisten osallisuuteen holo-

kaustin toimeenpanossa.² Arkistoseelvityksen ohella tutkijaryhmän katse kohdistuikin suomalaisten vapaaehtoisten mahdollisesti tekemiin julmuuksiin. Lars Westerlundin johdolla tehdyn selvityksen tärkein anti on se, että siinä tuodaan voimakkaasti julkisuuteen aihetta käsitelleiden historioitsijoiden tuntema, mutta laajan yleisön yhä karsastama näkemys, jonka mukaan suomalaiset SS-vapaaehtoiset hyvin todennäköisesti osallistuivat juutalaisten ja muiden siviileiden joukkomurhiin.³ Toisin sanoen he toimivat kuten muutkin tavalliset sotilaat. Sen sijaan ”savuavaa asetta”, tutkijat eivät löytäneet, eikä se ollut edes selvityksen päämäärä. Kiistatta on kuitenkin osoitettu, että suomalaiset seurasivat lähietäisyydeltä ja olivat hyvin tietoisia Saksan tuhoamissodan rikollisesta luonteesta.

Mitä selvitys sitten paljasti, jollei savuavaa asetta? Ensinnä se paljasti jälleen kerran (sota) historiankirjoituksen perusluonteen. Nimittäin sen, että harmaan sävyjen sijaan suuri yleisö haluaa edelleen nähdä historian mustavalkoisena joko-tai-näytelmänä: ”joko sotarikoksia tapahtui tai sitten ei”. Kaikki konditionaaliset muotoilut tyyliin ”suomalaiset SS-miehet *todennäköisesti* osallistuivat” kielivät työryhmän epäonnistumisesta, vaikka kyse on historian-tutkimuksen rajoista, joita lähteet ja tutkijoiden ammattietiikka, lähinnä siis lähdekriittisyys ja oman yhteiskunnallisen aseman tunnistaminen asettaa. Tätä epäonnistuneisuuden näkemystä toi erityisen voimakkaasti esille SS-Perinneyhdistyksen puheenjohtaja Pekka Kääriäinen: ”Kun kyseessä on sotarikosselvitys, niin sitten pitäisi myös osata vastata, oliko niitä vai eikö niitä ollut. Sitä vastaustahan ei suoranaisesti tullut. Jätettiin edelleen epäily.”⁴ Tosiasiassa kyseessä ei ollut sotarikosselvitys, vaan arkistoseelvitys, kuten jo yllä on todettu. Se, että SS-miesten mainetta ja

1. <https://www.arkisto.fi/fi/kansallisarkisto/hankkeet/selvitys-suomalaisista-ss-miehist%C3%A4> (21.2.2019).

2. Ks. André Swanstöm, Fasismi ja uskonto suomalaisten SS-pastorien ajattelussa ja toiminnassa. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja* 107 (2017), 38–74.

3. Aiheesta uutisoitiin myös laajasti.

4. Riippumaton selvitys. Yle uutiset 8.2.2019, <https://yle.fi/uutiset/3-10637452> (20.2.2019).

kunniaa vaalivan järjestön puheenjohtaja väärästi koko hankkeen luonteen omiin tarkoituksiinsa sopivaksi, kieli suomalaisen historiakulttuurin kipupisteistä.

Historiantutkijalle lähtökohta, jossa ei ole yksioikoisia vastauksia on arkipäivää, mutta samalla suhteessa suureen yleisöön asetelma on erittäin epäkiitollinen. Ensinnäkään historiantutkija ei ole tuomari eikä hänellä ole velvollisuutta, saati oikeutta ryhtyä kyseiseen toimeen. Juridisen vastuun arvioiminen kuuluu muille tahoille, vaikka tässä tapauksessa Kääriäinen penäsi historioitsijoiden näkemystä SS-miesten rikollisuudesta. Koska emme tutkijaetiikkaamme noudattaen langettaneet sotarikossyytteitä, rikoksia ei siis tapahtunut.

Sikäli kun kyseessä ovat arkaluontoiset eettiset ja moraaliset kysymykset – ei vähiten holokaustin ympärille nivoutuvat – historioitsija on aina kaltevalla pinnalla, ottipa hän kuinka ”neutraalin” position tahansa. Siinä missä suuri yleisö odottaa savuavaa asetta historiantutkija rakentaa palapeliä. Kun savuavaa asetta ei löydy, niin SS-apologeetit voivat todeta, että suomalaiset eivät osallistuneet julmuuksiin, koska niistä ei ole vedenpitäviä ”faktoja”, vain historioitsijoiden tulkintoja. Tätä argumenttia on vaikea kumota, vaikka tosiasiat ovat paljon mutkikkaammat. Vain uusi ”fakta”, kuten vaikkapa päiväkirjassa esiintyvä suora maininta voisi muuttaa ”historian kulun” ikään kuin menneisyyttä ei olisi faktojen ulkopuolella. Huomattakoon kuitenkin, että selvitys vahvisti kuitenkin sen, että suomalaiset SS-miehet osallistuiivat antautuneita sotilaita, siviilejä ja juutalaisia vastaan kohdistettuihin teloituksiin.⁵ Selvitystyön jälkeen on mahdotonta kiistää etteivätkö suomalaiset olisi osallistuneet tuhoamissotaan saati tienneet siitä mitään.

Toisaalta jokainen historiantutkija tietää, että yhtä hedelmällistä kuin se mitä on sanottu, voi olla myös se, mitä on jätetty sanomatta. Historianfilosofinen haaste, jota mediakeskustelussa on lähes mahdoton avata, on se, että faktojen avulla tehtävä historiantutkimus varastaa menneisyy-

deltä sen sattumanvaraisuuden ja supistaa sen monimuotoisuuden, yleensä siis nämä harmaan sävyt. Tässä mielessä historiantutkimus on siis palapeliä – teema, jota ainakin itse työryhmän jäsenenä yritin teroittaa uteleville toimittajille: SS-vapaaehtoisten palapeli on pitkälle työstetty. Tiettyjen yksittäisten palojen puuttuminen ei muuta sitä, että aiheeseen perehtyneillä tutkijoilla on kokonaiskuva aika hyvin hallussa. Mutta aina voi sanoa, että emme voi tietää, miltä se puuttuva pala näyttää.

Haasteista huolimatta Kansallisarkiston selvitystyö on tärkeä virstanpylväs aiheen tutkimuksessa, sillä se asettaa lähtökohdaksi – palapelin reunoiksi – natsi-Saksan tuhoamissodan ilmapiiirin. Tämä lähtökohta tulee lähelle jokaisen historiantutkijan hyvää ohjenuoraa, jonka Jorma Kalela on pukenut hyvin seuraavaan muotoon: ”tärkein kuvauksen uskottavuutta koskeva näkökohta on, että punnitsemisen lähtökohtana on tutkimuskohteen kulttuuri.”⁶ Sikäli kun SS-miesten toimintakulttuuria tarkastellaan historiakirjoituksen lävitse, on ilmeistä, että itärintaman tuhoamissodan malli on vasta hiljalleen jalkautunut suomalaistutkimuksen ytimeen, mutta nyt selvitystyö ainakin viimeistään tekee siitä sen keskeisen kivijalan. Tätä taustaa vasten voimme todeta, että suomalaiset ”todennäköisesti” osallistuiivat joukkomurhiin ja muihin julmuuksiin. Tosin samaan hengenvetoon on myös todettava, että Kalelan vaatimus on syytä ottaa huomioon aihepiiriä koskevan aikaisemman historiakirjoituksen arvioinnissa. Itse olen toisaalla pyrkinyt avaamaan kriittisesti Mauno Jokipiin *Panttipataljoonan* ongelmia nimenomaan suomalaisen historiakulttuurin ja holokaustitutkimuksen näkökulmista.⁷ Kriitistä huolimatta oleellista on asettaa myös kyseinen teos ja tutkijanpersoona omaan aikaansa. 1960-luvulla holokausti oli vasta nousemassa itsenäiseksi tutkimuskohteeksi ja sen ympärillä velloi sankka sumu, jonka hälveneminen on kestänyt noin 50 vuotta. Jokipiillä oli suora pääsy SS-miesten pariin ja hän nautti heidän luottamustaan. On selvää, että Jokipii jätti

5. Ks. Westerlund 2019, 202–203.

6. Jorma Kalela, *Historiankirjoitus ja historia*. Gaudeamus 2002, 187.

7. Ks. Antero Holmila, ”Soldaten wie andere auch”. Finnish Waffen-SS Volunteers and Finland’s Historical Imagination. Teoksessa Hana Worthen & Simo Muir (toim.) *Finland’s Holocaust. Silences of History*. Palgrave Macmillan 2013, 218–244 ja Antero Holmila, *Varieties of Silence. Collective Memory of the Holocaust in Finland in the Postwar Years*. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland and World War Two. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012, 519–560.

paljon sanomatta, mutta kuinka moni meistä olisi vastaavassa tilanteessa ladannut täyslaidallisen omien ”toverien” niskaan?

Omasta näkökulmastani ja aihetta tutkineena harmillisinta on se kahtiajako, joka aiheen parissa on ilmeistä. SS-vapaaehtoisten puolustajat ovat jo pitkään olleet poteroissaan ja vaatineet, että mitään ei ole tapahtunut ennen kuin toisin todistetaan. Toisaalta me nuoremman sukupolven tutkijat, jotka olemme kasvaneet niin Saksasta, Ranskasta, Britanniaista kuin Yhdysvalloistakin vaikutteita imeneessä ”transnationaalisessa” historiakulttuurissa näemme natsilaisuutta kaikkialla, ehkä osittain sen takia, koska aikaisemmat sukupolvet ovat olleet natsilaisuudelle meitä sokeampia. Ongelma vain on siinä, että ristituleen jää itse tutkimuskohde, eli aikalaistoimijat ja niiden harmaa kirjo, kun taas jo yllä mainitut mustan ja valkoisen sävyt korostuvat. Talvisodan jälkeinen Karjalan menettänyt Suomi oli huippuunsa militarisoitu maa, jossa miehisyyttä mitattiin lahdattujen ryssien määrällä. Tämä dynamiikka on kiinteä osa SS-historiaa ja yksi aikalaistoiminnan ymmärtämisen perusta. Yksi parhaista aikalaistodistuksista siitä, mikä sai nuoret miehet lähtemään (ja hyvin todennäköisesti osallistumaan Saksan tuhoamissotaan) tuli Y.P.I Kailan kynästä vuonna 1942: aktiiviupseerit halusivat kohottaa ammattitaitoa ja olivat mieltyneet sotilaselämään. Eräät olivat päässeet ”veren makuun” ja pitivät siitä. Talvisodassa paitsioon jääneet nuoret (siis valtaosa SS-vapaaehtoisten kohorttia) kärsivät Kailan mukaan ”kotirintamakompleksista”, koska he eivät olleet päässeet miesten lailla veren makuun, kun taas monet halusivat saada suomalaista varusmiespalvelusta ”paremman” koulutuksen. SS-värväytyminen oli tie näihin unelmiin. Mikä tämän päivän historiadebatin näkökulmasta on mielenkiintoista, on Kailan näkemykset vapaaehtoisten poliittisista vaikuttimista (siis fasisteja vai ei) ja SS-miesten isänmaallisuudesta Saksan eliittijoukoissa

(”jääkärien jäljillä”). Siinä missä vapaaehtoisten poliittisuus ja isänmaallisuus on 2010-luvun SS-keskustelun ytimessä, Kailan mukaan poliittisuus ja isänmaallisuus olivat vähiten värväykseen vaikuttaneet motiivit. Mitä Waffen-SS:n luonteeseen tuli, se oli täysin poliittinen organisaatio, jossa Kaila havaitsi ”paljon urhoollisuutta, mutta taistelutaitoa tuskin ollenkaan”. Suomalaiset vapaaehtoiset eivät olleet ”isänmaallisia”, he eivät olleet jääkärien jäljillä, vaan lähtivät Saksaan omista henkilökohtaisista vaikuttimistaan, joita olivat siis ensi sijassa nämä yllä mainitut aiheet. Kaila itse kertoi poteneensa pientä syyllisyydentunnetta hylättyään Suomen ja liittyttyään Waffen-SS joukkoihin. Kansallissosialisteja tuli lähinnä Helsingistä, mutta ”kerrottiin heidän näkemyksensä SS-joukoissa hyvin nopeasti kuoleutuneen”.⁸ Eräs tällainen tapaus oli omasta mielestäni parhaan vapaaehtois kuvauksen kirjoittanut SS-mies Sakari Lappi-Seppälä, jonka kirja *Haudat Djneprin varrella* julkaistiin jo vuonna 1945.⁹

Missä siis olemme nyt ja mihin menemme? Tuhoamissodan ilmapiirin tulisi olla nyt jo tunnustettu samoin se, että suomalaiset hyvin suurella varmuudella osallistuivat joukkotuhoamiseen. Hengissä on enää puolustusinaa SS-miestä ja ottaen huomioon pitkäaikaisen suojaverhon, joka heidän toimintansa yllä on ollut, on vaikea kuvitella, että mitään uusia paljastuksia tai ”savuavaa asetta” on heidän tahoiltaan tulossa. Aiheeseen mahdollista lisävalaistusta tuova kulma on nyt arkistoselvityksessä esille nostetut Itä-Euroopan arkistoistot ja niiden pohjalta tehtävä perustutkimus. Vaikka SS-pataljoonasta on kirjoitettu paljon, työ ei ole vielä kokonaan tehty.

Antero Holmila työskentelee historian apulaisprofessorina Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella. **Sähköposti:** antero.holmila@jyu.fi.

8. KA, Valpo II, Amp IX A 4, Y.P.I Kaila, ”Suomalainen SS-vapaaehtoisliike keväästä 41- talveen -43”

9. Sakari Lappi-Seppälä, *Haudat Djneprin varrella. SS-miehen päiväkirjan lehtiä*. AA-kirjapaino 1945.

Naishistorian biografisia ja eettisiä avauksia

Naisten kokemuksia ja toimijuutta käsittelevien historian väitöskirjojen ensimmäinen aalto ajoittuu Suomessa 1990-luvun puoliväliin. Näissä suomalaisen naishistorian klassikotutkimuksiksi juurtuneissa teoksissa tarkasteltiin naisten työtä ja koulutusta, järjestötoiminnan roolia naiskansalaisuuden rakentumisessa sekä avioliiton ja perheen uudelleen jäsentymistä 1800-luvun jälkipuolen ja 1900-luvun alun Suomessa. Nämä sosiaalishistoriallisesti painottuneet ja, erityisesti Joan Scottin innoittamina, sukupuolta analyysin välineenä hyödyntäneet tutkimukset ovat perusteoksia modernin suomalaisen sukupuolijärjestelmän tutkimuksessa.¹

Innovatiivisten väitöstutkimusten virta ei ole ehtynyt ja tutkimuksen kirjo on laajentunut niin ajallisesti, temaattisesti kuin metodologisesti, mikä kertoo nais- ja sukupuolihistorian juurtumisesta suomalaiseen historiankirjoitukseen. Minulla oli kunnia toimia viime vuonna peräti neljän nais- ja sukupuolihistoriallisesti painottuneen väitöstyön tarkastuksessa vastaväittäjänä. Julia Dahlbergin *Konstnär, kvinna, medborgare: Helena Westermarck och den finska bildningskulturen i det moderna genombrottets tid 1880–1910* tarkastettiin Helsingin yliopistossa maaliskuussa, samoin kuin Merle Weßelin *An Unholy Union? Eugenic Feminism in the Nordic Countries, ca. 1890–1940s*. Toukokuussa Elina Virtanen väitteli Turun yliopistossa tutkimuksellaan *Schwester, lotta ja maanpetturi: Ruth Munckin (1886–1976) muistot ja tulkinnat elämänsä kulusta* ja syyskuussa Anu Heiskanen Helsingin yliopistossa

teoksellaan *Naisen kokemus, sota ja selviytyminen: Kolmanteen valtakuntaan 1944 lähteneet suomalaiset naiset*.

Dahlbergin ja Virtasen yksittäisiin henkilöihin keskittyvät väitöskirjat heijastelevat historiantutkimuksessa viime vuosikymmeninä tapahtunutta niin kutsuttua biografista käännettä.² Suomessa henkilöhistoriallinen tutkimus ei ole koskaan ollut niin marginaalissa kuin monessa muussa maassa ja myös väitöskirjoina on esitetty henkilöhistorioita, mutta nais- ja sukupuolihistorian alalla henkilöhistoriallisesti painottuneita väitöskirjoja on tullut kuitenkin harvakseltaan.³ Dahlbergin ja Virtasen tutkimuksia voi jo sen vuoksi tervehtiä ilolla, mutta niiden anti ei jää tähän. Kumpikin työ tuo merkittävän metodologisen panoksen käynnissä olevaan biografiseen tutkimukseen. Munckista ei ole aiempaa tutkimusta, joten Virtasen työ on tärkeä myös tässä mielessä. Westermarck ei kuulu unohdettujen naisten joukkoon, mutta Dahlbergin tutkimus on ensimmäinen, jossa häntä tarkastellaan kokonaisvaltaisesti hänen toimijuutensa eri puolet yhdistäen.

Heiskasen ja Weßelin tutkimukset liittyvät nekin ajankohtaisiin tutkimuskeskusteluihin – sotaan ja hyvinvointivaltion perusteisiin – mutta naistoimijuutta kollektiivisemmin tarkastellen. Suomessa sotakokemusta tarkasteleva sosi-aali- ja kulttuurihistoria on ollut yksi keskeinen tutkimusala 2000-luvun alkupuolelta lähtien ja on viimeisen noin kymmenen vuoden aikana tuottanut myös ison joukon väitöskirjoja.⁴ Hyvinvointivaltio on niin ikään ollut monipuolisen tut-

1. Perusteellinen katsaus suomalaisen naishistorian kehitykseen 2000-luvulle tultaessa: Pirjo Markkola, Suomalaisen naishistorian vuosikymmenet. *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (2003), 53–63. Ks. myös Anu Lahtinen, Työteliäs ja innovatiivinen. Teoksessa Topi Artukka et al. (toim.) *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa. Juhlakirja professori Kirsi Vainio-Korhoselle 14.2.2018*. Sigillum 2018, 17–27.
2. Biografisesta käänteestä esim. Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen & Maarit Leskelä-Kärki, Doing biography. Teoksessa Erla Hulda Halldórsdóttir et al. (toim.) *Biography, Gender and History. Nordic Perspectives*. k & h 2016, 12–17.
3. Poikkeuksia ovat esimerkiksi Marja Engman, *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*. Svenska Litteratursällskapet 1996; Marjo-Riitta Antikainen, *Sääty, sukupuoli, uskonto. Mathilda Wrede ja yhteiskunnan muutos 1883–1913*. SKS 2003; Eeva Kotioja, *Uskallus puhua. Sukupiiri ja sosiaalinen pääoma Adelaïde Ehrnroothin yhteiskunnallisen toiminnan mahdollistajina*. Helsingin yliopisto 2018.
4. Katsaus niin kutsutun uuden sotahistorian piirissä tehtyihin väitöskirjoihin: Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki, Sota sosi-aalisena ja kulttuurisena ilmiönä. Toinen maailmansota ja uusi sotahistoria suomalaisissa väitöstutkimuksissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2018), 373–383.

kimuksen kohde ja on omalta osaltaan auttanut ymmärtämään suomalaisen ja pohjoismaisen modernin yhteiskunnan rakentumista. Sukupuolinäkökulma on hyvinvointivaltiotutkimuksessa, samoin kuin niin kutsutussa uudessa sotahistoriassa, syventänyt, mutta myös haastanut vakiintuneita näkemyksiä ja tehnyt näkyväksi modernin yhteiskunnan sukupuolittuneita vallan mekanismeja.

Tulkinta Helena Westermarckista naisintellektuellina

Biografia on Dahlbergin tutkimuksessa keskeinen käsite useasta eri näkökulmasta: hän kirjoittaa Westermarckista henkilöhistoriallista tutkimusta, Westermarck kirjoitti itse useita (nais)elämäkertoja, joita hyödynnetään lähdeaineistona, ja lisäksi biografia on Dahlbergille metodinen lähestymistapa. Hän yhtyy isoon joukkoon nykylähtöhistorioitsijoita, jotka ovat tarttuneet biografian tarjoamiin mahdollisuuksiin analysoida laajoja yhteiskunnallisia prosesseja yksilön tarjoamasta tarkastelukulmasta.

Helena Westermarck (1857–1938) oli monipuolinen intellektuelli ja kulttuurivaikuttaja, joka toimi kuvataiteilijana, kriitikkona, kauno- ja elämäkertakirjailijana, toimittajana ja oli lisäksi aktiivinen naisasianainen ja Naiskagaalin jäsen. Dahlberg lähestyy Westermarckia tämän omasta näkökulmasta ja tarkastelee sitä, kuinka Westermarck tulkitsi toimintaansa taiteilijana ja yhteiskunnallisena toimijana ja esitti itsensä osana 1880-luvun kulttuuriälymystöä.

Vaikka Dahlberg ei kirjoita kovinkaan paljon biografiasta metodina yksilön ja rakenteiden välittäjänä, hän soveltaa metodia vakuuttavasti: Westermarckin taiteilijuutta ja poliittista toimintaa sekä hänen niille antamia merkityksiä tarkastellaan osana laajempaa prosessia, jossa suomalaisesta sivistyneistöstä irtautui pieni, kansainvälisten esimerkkien innoittamana radikaaliksi älymystöksi identifioitunut ryhmä. Tämä ryhmä omaksui muun muassa ajatuksen neroudesta synnynnäisenä ominaisuutena vastakohtana sivistykselle, joka oli hankittavissa. Älymystön tehtäväksi ymmärrettiin yhteiskuntakritiikin esittäminen, kun sivistyneistö oli perinteisesti ottanut velvollisuuseetoksen ohjaamana tehtäväkseen kansan sivistämisen.

Dahlbergin tutkimuksen voi määritellä biografisella metodilla tai lähestymistavalla toteutetuksi

kulttuuri- ja aatehistorialliseksi analyysiksi. Kyky näin monitasoiseen analyysiin perustuu laajaan lukeneisuuteen. Tutkimus on myös kirjallisesti korkeatasoinen, ja sitä on suorastaan nautinto lukea. Tutkimuskirjallisuudesta löytyi Herman Paulin kehittämä *personan* käsite, jota Dahlberg käyttää työkaluna analysoidessaan älymystön muotoutumista. Paul tiivistää käsitteeseen ne episteemiset odotukset, jotka eri tieteenalojen tutkijoihin liitetään. Dahlbergin innovatiivisuutta osoittaa, että hän soveltaa *personan* käsitettä taiteilijuuden ja älymystön analyysiin. Lisäksi hän yhdistää tähän kokonaisuuteen sukupuolen näkökulman. Vertailu veljeen Edwardiin avaa konkreettisesti näkymiä sukupuolen merkitykseen: naisintellektuellilla ei ollut samanlaisia vapauksia eikä toimintamahdollisuuksia kuin miehillä. Sukupuoli ja naiseus ovat tutkimuksen keskeisiä käsitteitä, mikä näkyy työn otsikossakin, ja Dahlberg osoittaa läpi työnsä osaavansa tehdä syvällistä analyysiä sukupuolesta institutionaalisenä, diskursiivisena ja kokemuksellisenä kategoriana. Siihen nähden on yllättävää, ettei sukupuoli saa johdannossa työn teoreettisten lähtökohtien erittelyssä kovinkaan paljon painoa.

Näkökulma Ruth Munckiin muistiaktivistina

Dahlbergin näkökulma Westermarckiin on konstruktivistisen historiakäsityksen muotoilema, eikä hän näin ollen pyri ehdottoman totuuden eikä kokonaiskuvan esittämiseen siitä, mikä tai kuka Westermarck ”oikeasti” oli. Analyysin kohteena on sen sijaan se, millä tavoin Westermarck esitti itsensä. Myös Elina Virtasella on vastaavainen lähtökohta tutkimuskohteeseensa vapaa-herratar Ruth Munckiin (1886–1976). Sirpaleisesta lähdeaineistostaan Virtanen rakentaa kuvan sairaanhoitajan koulutuksen saaneesta aatellisnaisesta, joka toimi ensimmäisen maailmansodan aikana jääkärien sairaanhoitajana ja joka toisen maailmansodan aikana kiersi eri puolilla Saksaa vierailmassa sairaalaan joutuneiden suomalaisten SS-miesten luona. Suomen solmittua aselevon Neuvostoliiton kanssa hän lähti Saksaan, oman selityksensä mukaan auttaakseen Saksaan jääneitä suomalaisnaisia. Valpo näki asian toisin ja syytti Munckia osallistumisesta saksalaismielisen vastarinta-armeijan luomiseen Suomeen. Munck sai vankeustuomion maanpetoksellisesta toiminnasta. Vapauduttuaan hän vetäytyi maatilalleen ja keskittyi ylläpitämään läheisiä suhteita

hyväksymiinsä isänmaallisiin piireihin eli jääkäriin ja SS-miehiin.

Virtanen analysoi vakuuttavasti, miten Munck muisteli elämäänsä eri vuosikymmeninä ja minikälaista kuvaa hän tuotti itsestään omaelämäkerrallisissa teksteissään ja muissa egodokumenteissa, kuten kirjeissä. Lisäksi hän tarkastelee Munckin toimintaa muistiaktivistina, jonka päämääränä oli rakentaa ja ylläpitää jääkärien ja SS-miesten muistiyhteisöä ja tuottaa näistä ihannoitua kuvaa. Omasta itsestään Munck rakensi niin ikään kuvaa isänmaallisena – ja siten epäpoliittisena – hahmona. Saksa-ystävyyden oli Munckin omasta näkökulmasta ristiriidattomasti sovitettavissa isänmaallisuuteen.

Dahlbergin keskittyessä muutaman vuosikymmenen jaksoon Westermarckin elämässä Virtanen tarkastelee Munckin elämää läpi aikuis- ja vanhuusvuosien ja kykenee näin ollen kattavaan analyysiin omaelämäkerrallisen muistamisen ja muistiaktivismin kaaresta. Virtanen osoittaa vakuuttavasti, kuinka Munck järkähtämättä piti kiinni oikeistolaisesta isänmaallisuuden määritelmästä eikä empinyt tuoda julkisuuteen tätä käsitystään, oli sitten kyse omakuvasta tai jääkäri- ja SS-tulkinnoista, vaikka maailma ja Suomi ympärillä muuttuivat.

Uuden elämäkertatutkimuksen kantava ajatus yksilön tarjoamista näköaloista yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja prosesseihin sekä kulttuuriin ilmiöihin toteutuu erinomaisesti myös Virtasen tutkimuksessa. Erityisen kiinnostavaa on havaita, kuinka oikeistolainen muistikulttuuri itsenäistymiseen ja toiseen maailmansotaan kuten myös niihin kytkeytyneet valkoiset arvot elivät YYA-Suomessa uusien arvojen katveessa. Virtanen olisi vielä kyennyt syventämään ja terävöittämään analyysiansä Munckin muistiaktivismin poliittisuudesta, mikäli hän olisi tarkentanut hänen henkilöverkostojaan. Munck kuului ruotsinkieliseen yläluokkaan, josta rekrytoitui valkoisen Suomen radikaalia ydintä.

Virtanen käyttää teoreettisina viitekehyksinä omaelämäkerrallisuuden lisäksi muistin ja muistikulttuurin käsitteitä. Hän tuntee käsitteistön hyvin, mutta olisi voinut vielä syvällisemmin perehtyä niihin liittyvään kansainväliseen tutkimukseen ja keskusteluttaa omia tuloksiaan rohkeammin kansainvälisten näkemysten kanssa. Sukupuolta Virtanen ei varsinaisesti analysoi, vaikka siihen olisi ollut herkullisia mahdollisuuksia.

Munck toimi Lotta Svärd -liikkeessä, mutta ei ilmeisesti kokenut naisyyhteisöä itselleen läheiseksi. Hänestä rakentuu kuva mehiläiskuningattarena, jolle yhteydet miehiin ja nimenomaan isänmaallisiin sankareihin oli merkityksellistä. Hän oli omalta osaltaan rakentamassa käsitystä sankarillisesta maskuliinisuudesta.

Humaani tarkastelu naisista sodassa

Ruth Munck esiintyy myös Anu Heiskasen väitöskirjassa, joskin sivuroolissa. Pääosaa esittävät Suomesta syksyllä 1944 Suomen ja Saksan asevoimien päättymisen myötä saksalaisten mukana lähteneet ja sittemmin Suomeen palanneet tavalliset naiset. Saksalaisten mukana lähteneisiin naisiin on lyöty negatiivinen leima, ja työn tavoite on näiden naisten toimijuuden ja kokemusten asiallinen tarkastelu. Heiskasen humaani, moralisoimaton ote tekee vaikutuksen.

Heiskanen määrittelee tutkimuksensa osuvasti arjen historiaksi ja sukupuolen huomioivaksi uudeksi sotahistoriaksi. Keskeisiksi analyysinsä näkökulmiksi Heiskanen nostaa eletyt realiteetit, toimijuuden ja elämäntarinat. Työ on teemaltaan tärkeä niin kansallisesti kuin kansainvälisesti, ja se kytkeytyy vilkkaaseen tutkimukseen vierastyövoimasta Kolmannessa valtakunnassa, siviiliväestön suhteista saksalaisiin sotilaisiin niin miehityksessä kuin liittolaisvaltioissa samoin kuin kokemuksista toisen maailmansodan loppuvaiheissa. Vierastyövoimaan liittyen Heiskasen tutkimus on suomalaisessa tutkimuskentässä edelläkävijöitä.

Tutkimuksen pääaineiston muodostavat Hangoon Suomeen palaavien leirillä Valpon kuulusteluihin joutuneiden naisten kuulustelupöytäkirjat. Naisten kertomusten pohjalta Ruth Munckin katsottiin värvänneen naisia vastarintatoimintaan. Tutkimuseettisistä syistä naiset on anonymisoitu. Heiskanen seuraa naisten vaiheita ensin Suomessa, jolloin yhteyksiä saksalaisiin syntyi työ- ja ihmissuhteiden kautta. Työ saksalaisten palveluksessa houkutteli hyvän palkan vuoksi. Lähtöön Suomesta vaikuttivat niin vetävät kuin työntävät tekijät. Välillä lukija haukkoo henkeään, kun Heiskanen tuo esiin naisten kertomuksia lähdistään saksalaisten mukaan. Varsinkin nuorimpien naisten huoleton asennoituminen ja seikkailunhalu kertovat mielenkiintoisella tavalla nuorison mentaliteetista sotavuosina. Naisten kokemukset romahtavassa Saksassa olivat karuja: sotaonnen

käännyttyä ja tilanteen kriisiytyttyä työvoimasta pyrittiin puristamaan irti kaikki mahdollinen. Miehistajoukkojen tultua Saksaan suomalaisnaiset tarttuivat työtilaisuuksiin uusien työnantajien palveluksessa.

Tutkimuksen tematiikka (kokemukset) ja keskeinen tulos (selviytyminen) käyvät hyvin ilmi työn otsikosta. Selviytyminen perustui kovaan työntekoon. Työn otsikossa on sikäli pieni epäjohtamukaisuus, että osa naisista jäi matkalla Norjaan. He päätyivät aviottomille äideille tarkoitettuihin Lebensborn-laitoksiin, mikäli olivat raskaana. Heiskanen tuntee aiheeseensa liittyvää kansainvälistä tutkimusta hyvin, mutta valitettavasti hän arkailee suhteuttaa omia tuloksiaan tähän keskusteluun. Analyysi olisi myös jäntevöitynyt, jos tuloksia olisi tarkasteltu systemaattisesti johdannossa esitettyjen näkökulmien (eletyt realiteetit, toimijuus ja elämäntarinat) kautta.

Tekstiä rasittaa harmittavasti viimeistelemättömyys, mikä näkyy esimerkiksi järjestelmällisyyden puutteena ja tarpeettomana toistona. Paikoitellen viite tutkimuskirjallisuuteen on jäänyt tekemättä ja syntyy vaikutelma, että lähdeaineistoa, johon on viite, käytetään faktatiedon tavoin. Tutkimuksen vakavin ongelma liittyy lähdekritiikin herpaantumiseen kuulustelupöytäkirjojen käytössä. Heiskanen ei riittävästi pohdi kuulustelutilanteen vaikutusta kokemuksista kertomiseen. Niissä kohdissa, joissa erityyppisiä aineistoja ristiin valotetaan, paljastuu nimittäin se, että elämäntarinaa saatettiin varioida. Toisin sanoen kuulustelujen edellä naiset todennäköisesti pohtivat sitä, mitä on hyödyllistä ja järkevää kertoa ja mistä vaieta. Näiden ristiriitaisuuksien kautta olisi tarjoutunut erinomainen tilaisuus lähdekriittiseen pohdintaan. Lisäksi Heiskasen olisi tullut käsitellä kokemuksen ja siitä kertomisen välistä suhdetta myös hieman teoreettisemmin. Kuulustelupöytäkirjojen kokemukset kertomukset ovat selviytymistarinoita, joista voi löytää vahvan naisen narratiivin. Tämä narratiivi on hallinnut naisten sotakokemuksista kertomista 1990-luvulla alkaneessa muistelubuumissa, mutta Heiskasen tutkimus paljastaa, että se on vanhempaa perua.

Pohjoismaisen feminismin rotuhygieniset juonteet

Yhä edelleen suuri osa suomalaisista nais- ja sukupuolihistorian väitöskirjoista keskittyy suo-

malaisiin ilmiöihin ja kysymyksiin – toki näiden transnationaali luonne ymmärtäen ja kansainvälistä tutkimusta metodologisesti hyödyntäen. Tätä taustaa vasten Merle Weßelin feminismin ja eugeniikan yhteyksiä eri Pohjoismaissa tarkastelevaa väitöskirjaa on syytä tervehtiä ilolla. Rohkeus on keskeinen määre, joka luonnehtii Weßelin tutkimusotetta. Hän haastaa myönteisen tarinan pohjoismaisesta hyvinvointivaltiosta sukupuolten tasa-arvon ja naisten voimaantumisen mahdollistajana argumentoimalla, että hyvinvointivaltion rakentumisessa on ollut kyse yksityisen korvautumisesta julkisella patriarkaattilla.

Weßelin toinen keskeinen argumentti on, että siirtymä yksityisestä julkiseen patriarkaattiin perustui ja tuotti naisten välisiä hierarkioita, jotka rakentuivat sosiaaliselle asemalle ja etnisyydelle. Naisten välisiä valtasuhteita on toki valotettu aiemminkin lukuisissa eri yhteyksissä, mutta Weßel tarkastelee ilmiötä ruumiillisuuteen kytkeytyvän biopolitiikan käsitteen kautta. Tällöin eugeniikka nousee keskeiseksi vallankäytön välineeksi. ”Eugenic feminism”, joka sujuvimmin kääntyyneen rotuhygieniseksi feminismitiksi, on Weßelin tutkimuksen keskeisin käsite. Tämän käsitteen määrittely osoittautuu kuitenkin haastavaksi. Weßel yhdistää sen kysymyksiin, jotka esiintyivät hyvin yleisesti eri suuntauksiin kuuluneiden feministien ohjelmissa, kuten äitiyden tukeminen ja näkemys yhteiskunnasta laajennettuna kotina. Kun hän sitten määrittelee näitä kysymyksiä edustaneet feministit hyvin spesifiksi ryhmäksi, on pakko todeta, että määrittely ei täysin vakuuta. Weßel tuntee erinomaisesti biopolitiikkaan ja eugeniikkaan liittyvän feministisen tutkimuksen, mutta hänen yleisempi feminismin historiaan liittyvä lukeneisuusutensa jää ohuemmaksi, mikä saattaa aiheuttaa näköharhan.

Weßel ei tee systemaattista vertailevaa tutkimusta eri Pohjoismaiden välillä vaan tarkastelee valitsemiensa naisvaikuttajien kirjoituksia rinnakkain ja tunnistaa niistä yhtenäisiä elementtejä. Yhtäältä kyse oli pyrkimyksistä parantaa kelpoisuutta määriteltujen naiskehojen lisääntymis- ja terveyttä ja toisaalta kieltää lastensaanti kelpottomiksi määritellyiltä ja vähintäänkin rajoittaa lapsilukua. Weßel tekee tarkkoja huomioita, mutta paikoitellen hänen kriittinen näkemyksensä muotoutumassa olleen hyvinvointivaltion interventioista tuottaa liian suoraviivaisia tulinkoja. Esimerkiksi näkemys, jonka mukaan työ-

läisnaisten mahdollisuus syntyvyyden säännöstelyyn oli vain näennäistä vapautta, koska kyse oli perimmältään biopoliittisesta vallankäytöstä, ohittaa heidän elinolonsa ja myös kiistää heidän aktiivisen halunsa kontrolloida lisääntymistään.

Käytetty lähdeaineisto on mittava, ja haastetta lisää aineiston monikielisyys. Tekstin kieliasun ja yksityiskohtien huolellinen viimeistely jättää paikoin toivomisen varaa. Tutkimuksen vahvuus on Weßelin teoreettisessa otteessa, tutkimuskirjallisuuden hyödyntämisessä läpi tutkimuksen ja omien tulosten suhteuttamisessa kansainväliseen tutkimukseen. Tutkimus tuo onnistuneesti esiin, kuinka laajalle levinnyt ideologia ja liike eugeniikka oli, mutta samalla hyvin liukuvarajainen. Välillä tutkimusta lukiessa mieleen nousee kuitenkin kysymys, että jos eugeniikkaa oli kaikkialla, missä sitä lopulta oli. Työn kiistämätön ansio on se, että se suorastaan provosoi pohti-

maan omia käsityksiä niin hyvinvointivaltiosta kuin feminismistä.

* * *

Arvioimiani väitöskirjoja yhdistää naisten toimijuuden näkyväksi tekeminen, oli sitten kyse oman elämän esittämisestä, muistiaktivismista, vaikeuksista selviämisestä tai naisvaikuttajien ideologisesta työstä. Näin ollen väitöskirjat jatkavat suomalaisen nais- ja sukupuolihistorian vankkaa perinnettä. Valta tematisoidaan väitöskirjoissa eri tavoin: Naiset käyttivät valtaa suhteessa toisiinsa, mutta esiin nousee myös tutkijan ja hänen kohteensa välinen suhde. Erityisesti henkilöhistoriallista tutkimusta tekevät Dahlberg ja Virtanen korostavat kunnioituksen merkitystä toisen ihmisen elämästä kirjoitettaessa. Arvioimani työt osoittavat, että kunnioituksessa on kyse myös teoreettisista ja metodisista hyveistä; innovatiivisuudesta, perusteellisuudesta ja huolellisuudesta.

Dosentti, FT **Tiina Kinnunen** on Suomen ja Pohjois-Euroopan historian professori Oulun yliopiston historiatieteissä. **Sähköposti:** tiina.s.kinnunen@oulu.fi.

Digitaalisen historiantutkimuksen opetuskiertue

Järjestimme vuoden 2018 alussa historiantutkijoille epätyypillisen ”Roadshow”-opetuskiertueen digitaalisesta historiantutkimuksesta. Se ulottui kuuteen suomalaiseen yliopistoon Oulusta Joensuuhun, Jyväskylään, Tampereelle, Turkuun ja Helsinkiin. Opetus koostui luennoista ja työpajoista, joissa tutustuttiin uusiin digitaalisiin työkaluihin ja osoitettiin niiden antia historiantutkijoille. Kiertueen inspiroimana ja jatkeeksi pidimme historian digitaalisista tutkimusmenetelmistä syventävän työpajan Otaniemessä toukokuussa 2018. Sen tuottama kokoelmateos tulee tarjoamaan laajan kattauksen uusinta suomalaista digitaalista historiantutkimusta myös ulkomaiselle yleisölle¹.

Tausta

Asiaa tuntematonta pelottaa tietokoneiden käytössä lähinnä ohjelmointitekniikan outous. Lajittelu- ja laskentatehtävissä ohjelmoinnin tunteminen on kuitenkin tarpeetonta, koska useimmista kysymyksen tulevista tehtävistä on olemassa valmiit ns. kirjasto-ohjelmat. Täten ei alan ammattihenkilöidenkään tarvitse tuntea monimutkaisempia ohjelmia eikä laatia jokaista tehtävää varten omaa ohjelmaansa, vaan he voivat syöttää koneeseen valmiit tehtävän vaatimat toimintaohjeet. Tietokoneen palvelua haluavan on kuitenkin tiedettävä, mitä tietokone yleensä kykenee ja mitä se ei kykene tekemään.²

Näin Viljo Rasila kiteytti tarvittavat uudet tiedot ja taidot *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1967, kun hän esitteli ajankoh-taista tutkimuskysymystä nimeltään ”Tietokone historiantutkimuksessa”.³ Vaikka käytetty tekniikka on mullistunut viidessäkymmenessä vuodessa, monet hänen yleisistä ohjelauseistaan soveltuvat nykypäivän historiantutkijoille. Myös vuoden 2018 digitaalisen historiantutkimuksen opetuskiertueessamme ydin oli kertoa, mihin tietotekniikka nykyään kykenee ja toisaalta missä sen rajat menevät.

Digitaalisen historiantutkimuksen opetuskiertueen taustalla on keväällä 2016 aloitettu aihepiirin kartoitushanke, jossa selvitettiin ”digitaalisen historian” eli lähinnä tietokoneavusteisen historiantutkimuksen kehitystä, nykytilaa ja tutkijoiden toiveita Suomessa. Selvityshanke puolestaan oli pidemmän yhteistyön jatkoa ja sitä oli teke-mässä ryhmä historiantutkijoita neljästä suomalaista yliopistosta.⁴ Projektinjohtajana toimi teollistumisen historian professori Mats Fridlund Aalto-yliopistosta. Fridlund on teknologian historiasta Ruotsissa väitellyt historiantutkija, joka on viime vuosina suuntautunut terrorismin materiaaliseen historiaan ja digitaalisen historiantutkimuksen kehittämiseen.⁵

Kehityshankkeen rahoittajaksi saatiin Koneen säätiö. Osana hanketta päätettiin kokeilla tässä kuvattua kiertävää opetustapaa. Opetuskiertue toteutettiin kuudessa yliopistossa kokonaan Koneen säätiön rahoittamana.⁶

1. Kirja on parhaillaan kustantajan referee-prosessissa.

2. Viljo Rasila, Tietokone historiantutkimuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 65 (1967), 140–146, erit. 144.

3. Ks. myös Petri Paju, International cooperation and Finland in the early years of computer-assisted history research. Combining influences from the Nordic and Soviet Baltic historians. Teoksessa *Digital Humanities in the Nordic Countries 4rd Conference*. Tulossa.

4. Petri Paju, Digitaalista historiantutkimusta tavoittamassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 114 (2016), 246.

5. Mats Fridlund, Trawling Texts for Terrorisms. Using Semiautomatic Digital History Methods to Study Terrorism’s Emergence, 1848–1914. Esitelmä konferenssissa 1800-luku ja tulevaisuus – 19th-Century Studies and Visions of the Future. 1800-lukututkimuksen verkosto, Helsinki 26.1.2018; Mats Fridlund, Digital History 1.5. Historical Research between Domesticated and Paradigmatic Digital Methods. May 18, 2017. HumLab, Uumajan yliopisto, videotallenne, https://play.umu.se/media/t/0_3aoinb2k/105250 (26.2.2019).

6. Kiertueen verkkosivuilta löytyy tarkempia tietoja opetetuista menetelmistä ja yliopistokohtaiset ohjelmat, <https://digi-histfinlandroadmapblog.wordpress.com/2018/01/12/roadshow/> (17.2.2019).

Tärkeä peruste kiertueelle oli aiemman hankkeen kysely, jossa olimme selvittäneet digitaalisen historian tutkimuksen keskeisiä haasteita ja kehittämiskohtia. Yhdessä keskeiseksi ongelmaksi oli noussut digitaalisten menetelmien opetuksen puute ja ylipäänsä se, että historian tutkijoilla ei pääsääntöisesti ole ollut systemaattista koulutusta tietokoneiden tai ohjelmistojen hyödyntämiseen. Tarvittiin toisin sanoen digitaalisten menetelmien koulutusta sekä opiskelijoille että pidemmälle ehtineille historian tutkijoille.⁷

Toiseksi tärkeäksi kehityskohdaksi kyselyn vastaajat näkivät sen, että historian tutkijoilla oli kovin vähäiset yhteydet informaatioteknologian tutkijoihin tai kehittäjiin. Miten luoda parempia kontakteja IT-alan osaajien ja historian tutkijoiden välille, saattaa näitä yhteen ja sillä tavoin mahdollistaa uudenlaista poikkitieteellistä yhteistyötä? Digitaalisen historian tutkimuksen "Roadshow" ja sitä syventänyt työpaja hakivat ratkaisuja yllä mainittuihin ongelmiin.

■ Kuva 1: Jo Guldi ja dynaamisesti muuttuvat topicit eli tekstin aiheiden ydintermit. Roadshow, Oulun yliopisto, 29.1.2018. Kuva: Mila Oiva.

Roadshow – suunnittelusta liikkeelle ympäri maan

Liikkuvaan Roadshow-tiimiimme kuului kuusi luennoitsijaa, joista suurin osa oli mukana koko kaksiviikkoisen kiertueen ajan. Opetuskiertue alkoi Oulun yliopistosta maanantaina 29.1.2018 ja päättyi kahden viikon kuluttua Helsingin yliopistoon perjantaina 9.2.2018.

Matkaan lähtivät historian tutkijat Mats Fridlund, joka esiteltiin edellä, dosentti Johan Jarlbrink, apulaisprofessori Jo Guldi, FT Mila Oiva, dosentti Petri Paju sekä kieliteknologian specialisti Tero Aalto. Opettajaryhmän jäsenet toimivat historian tutkijoina ja opettajina erikoisaloillaan. FM Tero Aalto työskentelee Tieteen tietotekniikan

7. Petri Paju, Digitaalinen historian tutkimus. Kyselytuloksia, <https://digihi Finlandroadmapblog.wordpress.com/2016/09/01/raportti-kyselyvastauksista/> (26.2.2019).

keskuksessa (CSC) ja Kielipankissa. Hän esitteli etenkin Kielipankin digitaalisia aineistoja ja niiden analyysimahdollisuuksia.

Ulkomaisina vahvistuksina opetusta tarjosivat amerikkalainen historioitsija Joanna ”Jo” Guldi (Southern Methodist University, Dallas) ja ruotsalainen mediahistorian dosentti, lehtori Johan Jarlbrink Uumajan yliopistosta.⁸ Jo Guldi saapui tammikuista kylmää hohkavaan Ouluun lähes suoraan Teksasista. Guldi on syventynyt erityisesti Iso-Britannian 1800-luvun ja sen infrastruktuurin historiaan ja ollut aktiivisesti kehittämässä digitaalisen historiantutkimuksen sovelluksia. Erityisen tunnettu on hänen yhdessä David Armitagen kanssa kirjoittamansa *The History Manifesto*, jossa he hahmottavat historiantutkimukselle uudistuvaa yhteiskunnallista merkittävyyttä. Heidän argumenttinsa ponnistaa keskeisesti digitaalisen aikakauden massiivisista aineistoista, jotka mahdollistavat historiallisten muutosten haltuunoton entistä pidemmällä aikajänteellä.⁹

Opetuskiertueen esikuvana toimi Ruotsissa 1980-luvun alussa toteutettu kiertävä tai oikeastaan ”lentävä symposium”, *Det flygande symposiet*, jonka voimin teknologian historiaa vakiinutettiin sikäläiseen akateemiseen maailman. Tutkijaryhmä tuumi, että oli parasta ja varminta kertoa uutuudesta (*teknikhistoria*) nuoremmalle tutkijapolvelle viemällä symposium heidän luokseen. Esiintyjinä Lundista Uumajaan kiersivät alan kotimaiset kellokkaat ja edistäjät sekä kaksi tunnettua kansainvälistä tutkijaa. Uutta avaava opetus sai vahvasti tukea lähinnä tekniikan museotoiminnalta. Teknologian historian kasvattina Mats Fridlund muisti tämän harvoin sovelletun opetusmuodon, jota päivitimme digitaalisen historiantutkimuksen tarpeisiin kotimaassa.¹⁰

Kiertueen tarkoitus oli innostaa, jakaa tietoja digitaalisesta historiantutkimuksesta ja vahvistaa tietokoneavusteisen historiantutkimuksen osaamista suomalaisten historiantutkijoiden keskuudessa. Ideana oli lisäksi edistää paikallista verkostoitumista, tuoda erilaista osaamista

Digitaalisen historiantutkimuksen opetuskiertue paikallisine järjestäjineen alkuvuonna 2018:

MA-TI 29.–30.1.

Oulun yliopisto, Kaisa Vehkalahti

KE 31.1.

Jyväskylän yliopisto, Pasi Nevalainen

TO-PE 1.–2.2.

Itä-Suomen yliopisto, Antti Härkönen

MA-TI 5.–6.2.

Turun yliopisto/t, Heli Paalumäki

KE 7.2.

Tampereen yliopisto, Risto Turunen

TO-PE 8.–9.2.

Helsingin yliopisto, Virva Liski ja Henri Hannula

Kiertueen opettajat: Tero Aalto, Mats Fridlund, Johan Jarlbrink, Jo Guldi, Mila Oiva ja Petri Paju.

– kuten historiantutkijoiden ja IT-osaajien taitoja – yhteen uudenlaisen tutkimusyhteistyön aikaansaamiseksi. Tällä hetkellä yliopistoilla on epätasaisesti resursseja uusien tutkimusalueiden kehittämiseen. Kiertueen tarkoituksena oli tasoittaa näitä eroja ja siten syventää valtakunnallista keskustelua.

Tartuimme samalla moniin ajankohtaisiin keskusteluihin. Historiantutkijat voivat digitaalisten analyysiohjelmien avulla entistä tehokkaammin ja systemaattisemmin esimerkiksi louhia tietoja miljoonia sanomalehtisivuja sisältävistä verkkotietokannoista. Suomessa tällaisia mahdollisuuksia tarjoavat tunnetusti Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot.¹¹ Keskustelua digitalisoitumisesta, niin

8. Ks. esim. Johan Jarlbrink, *Telegrafens på distans. Ett digitalt metodexperiment. Scandia* 84 (2018), 9–35.

9. Ks. Jo Guldi, *The History of Walking and the Digital Turn. Stride and Lounge. Journal of Modern History* 84 (2012), 116–144; Jo Guldi & David Armitage, *The History Manifesto*. Cambridge University Press 2014. Päivitetty versio, 2015, <http://history-manifesto.cambridge.org/> (26.2.2019); Jo Guldi, *Critical Search. A Procedure for Guided Reading in Large-Scale Textual Corpora. Journal of Cultural Analytics*. December 20 (2018).

10. Svante Lindqvist & Per Sörbom, *Det flygande symposiet. Daedalus. Tekniska Museets Årsbok* 1982, 31–34. Ks. *Daedalus*-vuosikirjat digitoituna, <http://digitalamodeller.se/modell-2-daedalus/introduktion/> (26.2.2019). Ks. myös Svante Lindqvist, *How to Establish an Academic Discipline. A Swedish Experience. Technology and Culture* 52 (2011), 233–245.

11. Kansalliskirjaston Digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu> (26.2.2019).

sen valtavista mahdollisuuksista kuin todellisista uhkakuvista, käydään oman alan näkökulmasta jatkuvasti eri ihmistieteissä ja muistiorganisaatioissa.¹²

Opetus kiertueella alkoi johdannolla digitaaliseen historian tutkimukseen, aihepiirin historiaan ja esimerkeillä. Jo Guldi puolestaan harjaannutti yleisöä aihehallinnus (*topic modelling*)-menetelmän käyttöön brittiläisen parlamentin digitoitujen aineistojen tutkimisessa. Aihemallinnus tarkoittaa jonkin tekstikokonaisuuden keskeisten aiheiden hahmottamista. Menetelmässä algoritmi laskee tilastollisesti tekstin keskeisten termien yleisyyttä ja läheisyyttä toisiinsa nähden. Lisäksi hän puhui digitaalisen historian tutkimuksen ”lähivuosien tulevaisuudennäkymistä”, siitä mitä ja miten uusia avauksia kannattaa kehittää seuraavaksi. Hänen mukaansa jatkossa tarvitaan esimerkiksi teknologian suhteen kriittisiä historiantutkijoita, jotka teoretisoivat digitaalista historiantutkimusta ja erittelevät sen antia laajemmalle historiantutkimuksen kentälle.

Opetukseen sisältyi myös omaan kokeilemiseen ja tekemiseen kannustavaa työpajatyöskentelyä. Näissä ryhmissä aiheina oli syventyä aihehallinnusmenetelmän tulosten tulkintaan, tehdä verkostoanalyysiä Gephi-ohjelmalla sekä kokeilla digitaalisten dokumenttien sisällön automaattista tekstintunnistusta (OCR-lukua) ja automaattisesti tunnistettujen paikkatietojen visualisointia kartalla. Lisäksi esiteltiin sanomalehtien puoli-automattista analyysiä ja toisessa ryhmässä tekstin uudelleenikäytön (esim. sanomalehtijuttujen toistojen) tunnistamista suomalaisissa sanomajä aikakauslehdissä Comhis-hankkeessa¹³ ja sen tuolloin vastikään julkaistun, kaikille avoimen tietokannan käyttöä tutkimuksessa.¹⁴

Projektiryhmä (Fridlund, Oiva, Paju) vastasi kaikkialla tarjottavan ohjelman koostamisesta ja paikalliset järjestäjät kutsuivat paikalliset esitelmöitsijät. Yksi järjestäjistä (Oiva) koordinoi järjestelyjä kansallisesti ja järjesti kiertueen yhteistyössä paikallisten yhteistyöhenkilöiden kanssa.

Kiertueen jäsenet luennoivat ja opettivat ja siirtyivät paikkakunnalta toiselle melko tiiviin aikataulun mukaan. Kiertuekokemus oli suurimmalle osalle uusi ja innostava, joten se osaltaan säilytti ilmapiirin hyvänä. Huumori auttoi jaksamaan tavalliseen arkeen verrattuna rasittavaa aikataulua. Jokaisella paikkakunnalla törmättiin esitysten kanssa lähinnä kannettavien Mac-koneiden kanssa vaihteleviin pieniin tietotekniisiin pulmiin.

Paikalliset esitelmänpitäjät ja keskustelut tarjosivat lisätietoa ja vaihtelua kiertueen opettajille. Kiertueen aikana kävi selväksi, että Suomen yliopistoissa tehdään kiinnostavaa ja laadukasta digitaalista historiantutkimusta ja ymmärretään laajasti digitaalisuuteen liittyvää ongelmakenttää. Oli valaisevaa huomata, kuinka eri yliopistoissa on erilaisia vahvuusalueita: esimerkiksi Itä-Suomen yliopiston vahva geospaatialisten menetelmien osaaminen tuli selkeästi esiin. Tämä herätti ajatuksen, että voisi olla hyödyksi koko alalle tuoda osaamista jollakin tavalla yhteen. Näin pyörää ei tarvitsisi keksiä uudelleen eri puolilla, ja historioitsijat voisivat keskittyä viemään yhdessä alaa eteenpäin. Ajatuksen innoittamana ensimmäisenä askeleena Agricola-verkkoon avattiin syksyllä 2018 Digitaalinen historia -foorumi.¹⁵

Kiertueen esitelmien ja kahvitaukojen aikana käydyt keskustelut toivat esiin historioitsijoille yhteisiä tarpeita digitoida laajoja asiakirjakokonaisuuksia, oppia itse digitoimaan lähteitä, ja jakaa jo koottuja ja digitoituja aineistoja. Monissa puheenvuoroissa toistui tarve kehittää opettajien ja tutkijoiden digitaalisten menetelmien tuntemusta ja niiden lisäämistä metodikursseihin kuten myös ajatus digitaalisten lähteiden vaatimasta omanlaisesta lähdekriittisestä. Digitaalinen lähdekriittisyys ja pelkäämätön suhtautuminen uusiin ohjelmiin nostettiin esiin oleellisina työelämätaitoina, joita tulisi iskostaa opiskelijoille. Tapaamisissa myös saman yliopiston tutkijat oppivat lisää oman kampuksen osaamisesta ja tarpeista.

12. Ines Matres, Mila Oiva & Mikko Tolonen, In Between Research Cultures. The State of Digital Humanities in Finland. *Informaatiotutkimus* 37 (2018), 37–61.

13. Suomen Akatemian rahoittaman Comhis-konsortion koko nimi on Computational History and the Transformation of Public Discourse in Finland, 1640–1910.

14. Turun Comhis-hankkeen tietokanta Text Reuse in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1920. Ks. <http://comhis.fi/clusters> (26.2.2019).

15. Agricolaverkon Digitaalinen historia -foorumi, <https://agricolaverkko.fi/keskustelu/viewforum.php?f=22> (17.2.2019).

Yksi ongelma on, että monesti historioitsijoiden kohtaamat tietotekniset ongelmat ovat heille (meille) työläitä selvittää. Tietojenkäsittelyn tutkijoille samat ongelmat taas ovat liian arkisia, jotta niiden ratkaiseminen kiinnostaisi heitä. Useilla historiantutkijoilla olisi siis tarvetta it-tukeen, joka voisi auttaa soveltamaan olemassa olevia ohjelmia, ja saada tukea aineiston valmistamisessa esimerkiksi yliopiston it-tuen tai kirjaston palveluna.

Joitakin selviä roadshow-tyyppisen kiertueen kehittämiskohteita nousi esiin. Kaikkien osapuolien huolellinen valmistautuminen etukäteen on avainasemassa, jotta tutkija/opiskelija ehtisi lyhyessä ajassa tehdä jotakin itse. Ennalta ladatut tietokoneohjelmat tulisi saada toimimaan, mieluiten omalla tutulla tietokoneella, ja mahdollinen aineiston sopivuus (formaatti, muokkaus) kannattaa varmistaa.

Yleisöä opetukselle kertyi yhteensä arviolta noin 180 henkeä, joista valtaosa historiantutkijoita tai jatko-opiskelijoita. Kuulijat jakautuivat melko tasaisesti eri yliopistoihin. Joissakin paikoissa mukaan saatiin useita historian professoreita. Sen sijaan historia-alojen ulkopuolisia asiantuntijoita oli mukana niukasti. Aihepiirin tärkeydestä tuntui vallitsevan vankka yksimielisyys, mutta skeptisempiä on totta kai vaikea saada paikalle tämäntapaisiin tilaisuuksiin. Esimerkkinä kurssin vaikutuksista professori Pasi Ihalainen (JY) totesi, että se sai hänet pohtimaan digitaalisten ihmistieteiden julkaisukanavien tilannetta perinteisempien rinnalla ja kehottamaan johtamaansa Julkaisufoorumin paneelia 23 kiinnittämään tähän huomiota. Vuoden 2019 alussa voimaan tulleessa uudessa luokituksessa digitaalisen historian julkaisut ovatkin entistä vahvemmin mukana.

Kiertueen jälkeen pidimme siitä yhteisesityksen pohjoismaisessa digitaalisten ihmistieteiden konferenssissa (DHN-18) Helsingissä maaliskuussa 2018. Aihe herätti kiinnostusta ja useita kehitysehdotuksia ja -ajatuksia. Monitieteisen yleisön joukosta toivottiin monenlaista lisäosaa opetukseen, esimerkiksi tilastojen laatimisen

opettamista, samoin kysyttiin, miksemme tarjonneet laajemmin Digital humanities -opetusta. Tällaista laajempaa, systemaattista kiertävää koulutusta olisi kenties jatkossa hyödyllistä kehittää. Todistimme joka tapauksessa, että tämäntapainen opetuskiertue on tehtävissä suhteellisen kevyillä järjestelyillä ja ripeässä aikataulussa ja sujuu yllättävän hienosti.

Työpaja jatkoprojektien toteuttamiseen

Opetuskiertueen tulosten pohdinta synnytti ajatuksen jatko työskentelystä. Projektiryhmä päätti järjestää kiertueen jatkoksi tiiviin työpajan. Aivan keskeinen työpajan tavoite oli luoda kotimaisille historiantutkijoille mahdollisuus edistää heidän digitaalisiin menetelmiin soveltuvia mutta puoli-valmiita tutkimusideoitaan vauhdilla eteenpäin ja tuottaa ensimmäiset julkaisut aihepiiristä. Aiemmin hankkeessa ja myös opetuskiertueellamme oli todettu, että uudelle tutkimussuuntaukselle tarvitaan lisää hyvää ja varsinkin kotimaista, julkaistua tutkimusta, siis esimerkkejä joita voisi käyttää vaikkapa opetuksen tukena.¹⁶

Toisaalta kiertueen tavoitteista (vain) yksi vaati selvästi lisää huomiota ja työtä toteutuakseen kunnolla. Tämä sivuun ajautunut idea oli ajatus tuoda yhteen erilaista osaamista, kuten historian-tutkijoiden ja IT-osaajien taitoja, etenkin paikallisesti ja näiden tutkimusyhteistyön edistäminen. Tällainen yhteensaattaminen olisi vaatinut melko paljon lisää etukäteistä valmistelua, sillä alat ovat perinteisesti niin erillään toisistaan. Useimmissa yliopistoissa yleisössä ei näkynyt IT-laitosten tutkijoita tai opiskelijoita eikä tieto kiertueesta ollut heitä luultavasti edes tavoittanut. Näillä ajatuksin lähdimme entistä suunnitelmallisemmin saattamaan yhteen IT-alan ja historiantutkimuksen asiantuntijoita ja samalla syventämään hands on- tai itse tekemisen lähestymistapaa.

Opetuskiertueen pohjalta ideoitu Digital history Finland -workshop järjestettiin Mila Oivan koordinoimana Aalto-yliopistossa Otaniemessä toukokuun puolivälissä. Yhteensä parikymmentä henkeä vietti aikaa tiiviisti toistensa ja kannettavien tietokoneiden äärellä keskiviikon iltapäivän

16. Kirjallisuutta on jonkin verran kotimaisilla kielillä. Ks. Kimmo Elo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Historia Mirabilis 12. Turun Historiallinen Yhdistys 2016; Jessica Parland-von Essen & Kenneth Nyberg, *Historia i en digital värld*. Verkkokirja, 1. (2014) and 2. versio osoitteessa <http://dighist.se/> (22.5.2018). Ks. myös Mikko Tolonen & Leo Lahti, *Digitaaliset ihmistieteet ja historiantutkimus*. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirka Danielsbacka & Tuomas Tepera (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus 2018, 235–258.

alusta seuraavaan iltapäivään. Kokoontuminen oli siis ajallisesti melko lyhyt, mutta intensiivinen ja juuri sopiva siihen, että keskittynyt vuorovaihtus ja työnteko säilyivät pääasiana läpi seminaarin.

Työpajaan ilmoittautuneet tutkijat kuvasivat ilmoittautumisen yhteydessä käyttämänsä aineistot ja tutkimuskysymykset, joiden pohjalta järjestäjät ehdottivat sopivia tutkimusmenetelmiä ja työpareja. Mukaan saatiin historioitsijoiden lisäksi tietojenkäsittelytieteilijöitä, kieliteknologeja ja verkosto- ja aihehallinnusmenetelmien asiantuntijoita. Suurin osa ryhmistä sai suoritettua suurimman osan tietokoneavusteisesta analyysistä tiiviin työpajan aikana, vaikka työskentely kohti yhteisjulkaisua jatkuikin myöhemmin. Ainoastaan yksi työryhmä ei onnistunut saamaan aikaan toimivaa analyysia johtuen aineiston metatietojen ongelmista. Myös tämä sinänsä harmittava seikka synnytti tärkeää keskustelua metadatan koostamisen ongelmakohdista.

Opetuskiertueemme kanssa lähes samanaikaisesti digitaalisten ihmistieteiden ja historian-tutkimuksen opetus on laajentunut eri puolille Suomea. Asiaa on edistänyt seminaarilla myös Suomen Historiallisen Seuran digitaalisen historian-tutkimuksen jaosto syyskesällä 2018. Helsingin yliopiston historian digiloikka -hanke, erityisesti FT Kati Katajisto, hoiti seminaarin käytännön järjestelyt. Mainittu jaosto, jota luotsaa akatemiaprofessori Hannu Salmi, ottaa mieluusti vastaan ehdotuksia alan kehittämiseksi.

Koemme, että onnistuimme roadshow-kier-
tueella ja työpajalla saamaan aikaan pienen muutoksen suomalaisessa historian-tutkimuksen kentässä. Useammassa yliopistossa on alettu järjestää digitaalisten menetelmien opetusta aikaisempaa tarmokkaammin. Myös aikaisemmin

mainittu digitaalisten ihmistieteiden julkaisujen JUFO-luokituksen parantuminen on merkittävä askel.

Lopuksi

Opetuskiertueemme osoitti, että tämänkaltaisen opetus toimii: se havaittiin monin tavoin kannattavaksi ja vei digitaalisen historian-tutkimuksen sanomaa ja toimintaa eteenpäin. Toisaalta projekteissa työn jatkuvuus muodostuu usein heikoksi, joten vaikutuksesta paljon jää nähtäväksi. Silti opetusmenetelmää kannattaa harkita myös jatkossa, kun on tavoitteena tarjota jonkin tutkimusalueen uusia virikkeitä yliopistoihin kansallisesti. Kenties opetuskiertue ja samantapainen yli paikallinen verkko-opetus voisivat täydentää toisiaan yliopistojen historia-alojen kansallisina opetustapoina.

Kiertue eittämättä kannatti historia-alan kan-
nalta, mutta hankkeen yliopistolaitokselta saama rakenteellinen palaute oli lähinnä murskaava. Hankkeen lähtöpaikka, teollistumisen historian tenure-professori, jossa Mats Fridlund toimi, ajettiin alas Aalto-yliopistossa vuonna 2018. Tenure-arviossa tässä kuvattu opetus- ja vaikutustoiminta ei ilmeisesti painanut lainkaan. Opetuskiertueen alun perin ideoinut Mats Fridlund aloittaa Göteborgin yliopiston Digihum-keskuk-
sen varajohtajana keväällä 2019.

FT, dosentti **Petri Paju** toimii tutkijatohtorina kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa.

Sähköposti: petpaju@utu.fi.

FT **Mila Oiva** toimii tutkijatohtorina kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa.

Sähköposti: milaov@utu.fi.

Pasi Ihalainen

Diskurssit osana sisällissotaan johtanutta poliittista prosessia

Vastine dosentti Antti Kujalan arvioon kirjastani *The Springs of Democracy. National and Transnational Debates on Constitutional Reform in the British, German, Swedish and Finnish Parliaments, 1917–1919*. Studia Fennica Historica 24. SKS 2017. DOI: <https://doi.org/10.21435/sfh.24>.

Dosentti Antti Kujala ansaitsee kiitoksen lähdettyään arvioimaan neljän maan valtiomuotokeskustelua 1910-luvun lopulla vertailevaa kirjaani (*HAik* 4/2018). Vertailevan historiantutkimuksen haasteenahan on – moninaisten kontekstien ohella – historiantutkimuksen perinne, jossa useimpien tutkijoiden mielenkiinto kohdistuu vain ”omaan” maahan. Myös Kujalan arvion pohjalta voisi luulla, ettei suomalaisessa historiantutkimuksessa ole vertailevaa, kielellistä tai transnationaalia käännettä koskaan tapahtunutkaan. Kujala keskittyy arviotaan yhden, Suomessa vallitsevaa historiografista konsensusta (tai myyttiä) haastavan päätelmäni tyrmäämiseen yhteiskuntahistoriallisella argumentaatiolla. Jotta sosiaalisesta konstruktivismista ja kielellisestä käännteestä innoituksensa hakeva historiantutkimus ei tulisi jatkossakin yhteiskuntahistorian jyräämäksi, katson tarpeelliseksi jatkaa keskustelua ja vastata joihinkin Kujalan esittämiin väitteisiin.

Kujala toteaa, että ”Britanniaa, Saksaa ja Ruotsia vertaileva tutkimustapa toimii erinomaisesti” – siis ”kolme neljäsosaa kirjasta” – ja tunnustaa epäsuorasti valtiomuotokeskustelujen yhteen-

kietoutuneisuuden muttei käsittele tutkimuksen tältä osin tuottamia tuloksia. Eikö kunkin maan erityislaatuisuutta korostavia kansallisia narratiiveja ole syytä haastaa, myös Suomen osalta, etenkin kun tiedetään sata vuotta rinnakkain eläneiden valkoisten ja punaisten narratiivien olemassaolo? Tutkimushan osoittaa eroja ideologioissa ja mielipiteissä esimerkiksi Ruotsin ja Suomen välillä huolimatta maiden välisistä huomattavista rakenteellisista yhtäläisyyksistä.

Kirjassa huomioidaan poliittisen keskustelun yllirajaiset siirtymät joka suuntaan. Voimakainta vuorovaikutus oli sota-aikana Britannian ja Saksan äänioikeusuudistusten välillä, mutta myös Ruotsin äänioikeusuudistuksen tiivis kytkeytyminen saksalaisiin keskusteluihin ja sodan kulkuun tulee ilmeiseksi, samoin Suomen rooli rohkaisevana ja varoittavana esimerkkinä muissa maissa. Venäjän vallankumouksellisten puheparsien kulkeutuminen osaksi sosialidemokraattista argumentaatiota Suomessa on vain yksi kiinnostuksen kohteista. Yhtä lailla kiinnostavaa on saksalaisten konservatiivisten professorien teorioiden vaikutus Ruotsin ja Suomen oikeiston demokratia- ja parlamentarismikritiikkiin. Kuu- luuko Venäjä-yhteyksien merkitys edelleen kiistää, kun taas Saksa-yhteydet ovat niin itsestään selviä,¹ ettei niiden vaikutusta legalistisen ’porvarillisen’ diskurssin kompromissihaluttomuuteen tarvitse huomioida?

Kujala ei paneudu tutkimuksen mahdolliseen metodologiseen lisäarvoon: hän ei arvioi tutki-

1. Ks. Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä, *Saksalainen Suomi 1918*. Siltala 2016; Vesa Vares, *Viileää veljeyttä. Suomi ja Saksa 1918–1939*. Otava 2018.

mustani käsite- tai diskurssihistorian kriteereillä vaan keskittyy problematisoimaan yhtä puoluetta koskevia päätelmiä. Tutkimukseni lähtökohtana on ollut oletus politiikasta monessa paikassa samanaikaisesti tapahtuvina, toisiinsa linkittyneinä diskursiivisina ja muina fyysisinä vuorovaikutusprosesseina. Tämä lähtökohta on ollut jo viitisenkymmentä vuotta yleisesti hyväksytty useimmissa ihmistieteissä, etenkin politiikan- ja kielentutkimuksen lähitieteissä, ja tämän päivän politiikassakin tunnustetaan yleisesti poliittisen keskustelun ja muun toiminnan väliset yhteydet. Kirjassa käsitellyt historialliset tilat, fyysiset kokemukset, liikkuvuus ja ajatus parlamenttien valtiosääntökeskusteluista neksuksena, jossa yhteiskunnassa liikkuneet poliittiset keskustelut törmäsivät, sivuutetaan arvioissa, samoin yksityiskohtaisella aineistoanalyysillä osoitettu ”vallankumouksen”, ”kansan”, ”demokratian” ja ”parlamentarismien” käsitteiden kiistanalaisuus kaikissa maissa – ja etenkin se, miten voimakkaasti SDP Suomessa monopolisoi nämä käsitteet itselleen vuonna 1917.

Kujala toteaa vain, että ”mielestäni poliittisten kannanottojen käsittely on liian yksityiskohtaista ja tekee kirjasta raskasta luettavaa”. Otan vastaan kritiikin käsiteanalyysieni lukijaystävällisyyden puutteesta, mutta perusväitteestä poliittisen keskustelun tapojen, ajattelun ja fyysisemmän toiminnan välisen vuorovaikutuksen ymmärtämisen tärkeydestä en luovu.

Maakohtaisesti tutkimus osoittaa Britannian osalta keskustelun irrallisuuden suhteessa manner-Eurooppaan, sota-aikana vallinneet nationalistiset äänenpainot ja demokratian käsitteen politisoinnin niin oikeiston kuin vasemmistonkin toimesta sodan lähestyessä loppuaan. Saksan osalta vertailu Ruotsiin ja Suomeen haastaa tulkintoja sodanaikaisesta parlamentarisoitumisesta ja osoittaa demokratian käsitteen kääntämisen saksaksi tavoilla, joka säilytti erot suhteessa ”läntiseen demokratiaan” ja kyseenalaisti parlamentaarisen demokratian oikeutusta. Ruotsin osalta kiinnostavaa on, miten reformistinen narratiivi ikaikaisesta ruotsalaisesta demokratiasta valtavirtaistui kansalliseksi mytologiaksi.

Kujalan mukaan ongelmallinen on päätelmäni, että sosialidemokraattisen lehdistö- ja

eduskuntakeskustelun radikalisoitumiseen vuoden 1917 aikana olisi syytä kiinnittää enemmän huomiota. Tehtäköön nyt kerralla selväksi, että sosialidemokraatteja reilut sata vuotta sitten todennäköisesti äänestäneestä torppariperheestä polveutuva ja linnalaisen sisällissotanarratiivin koulussa omaksunut Ihalainen ei väitä kaikkien suomalaisten sosialistien olleen bolševikkeja vaan haluaa vain yksinkertaisesti ymmärtää, miten Suomessa sisällissotaan ajaututtiin ja yhtä lailla, miten siitä noustiin. Esimerkiksi Risto Alapuro on toivonut, että sodan syihin kiinnitettäisiin enemmän huomiota ja toivottanut tervetulleeksi vertailevan, transnationaalien ja käsitehistoriallisen otteen.² Suomihan on kansainvälisesti kiinnostava tapaus siksi, että täällä erilaiset ylirajaiset vallankumousajan diskurssit törmäsivät niin dramaattisella tavalla – seikka, johon Alapurokaan ei ole kiinnittänyt huomiota.

Vuoden 1917 suomalaisen lehdistökeskustelun tarkastelu eduskuntakeskustelun rinnalla osoittaa, miten sisällissotaan osaltaan johtaneet, vastakkainasetteluja kärjistäneet tavat puhua alkoivat nousta heti Venäjän maaliskuun vallankumouksen jälkeen ja miten ne asteittain jyrkenivät väkivallan käytön oikeuttamiseksi ”laittomaksi” määriteltä uutta Eduskuntaa vastaan. Sisällissodassa molemmat osapuolet taistelivat kansanvallan puolesta mutta ymmärsivät sen eri tavoin. Myös osapuolten sisällä oli huomattavaa vaihtelua demokratiaymmärryksissä.

Kujala kritisoi sitä, että tarkastelen ”pelkästään parlamentarismi- ja äänioikeuskantojen kehitystä, ja lähteenä ovat olleet parlamentissa pidetyt puheet ja sanomalehtikirjoitukset”. Tämän vuoksi hänen mukaansa ”se, mitä laajemmin kussakin yhteiskunnassa oli tekeillä, jää sivuun”. Vertailevassa tutkimuksessa on keskityttävä vertailukelpoiseen aineistoihin, ja parlamenttikeskustelut, joissa yhteiskunnissa liikkuneet erilaiset ideologiset näkemykset kohtasivat, sekä puolueiden pää-äänenkannattajien pääkirjoitukset muodostavat ainutlaatuisen vertailukelpoisen aineiston. Määrittelen tutkimukseni pehmeän sosiaalisen konstruktivismien inspiroimaksi käsite- ja diskurssihistoriaksi, joka pyrkii huomioimaan eisdiskursiiviset kontekstit, ja ilmaisen kiittollisuuteni aiemman poliittisen ja yhteiskuntahistorian

2. Risto Alapuro, Millainen oli Suomen vallankumous 1918? Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.) *Työväkikoumuksessa*. Väki Voimakas 30. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017, 255.

tuloksille (s. 37–38), joihin myös laajasti viittaa etenkin taustaluvussa 2. Totean kaikki Kujalan arviossaan listaamat poliittiset, taloudelliset ja yhteiskunnalliset seikat, jotka osaltaan selittävät Suomen vuoden 1917 kriisiä – työehtosopimusten tilannetta lukuun ottamatta. Tuomo Polvisen kirjaan *Venäjän vallankumous ja Suomi* viittaa omassani 31 kertaa.

Kujalan mielestä ”ideologian ohella ja sijasta asiaa pitäisi lähestyä vallankumoukseen johtavan tilanteen syntyamisen kautta”. Eikö kuitenkin olisi jo aika tarkastella analyttisesti, vertailevasti ja ylijarjaisesti myös poliittisen keskustelun dynamiikkaa vuonna 1917? Vielä laajemmat historialliset perspektiivit olisivat olleet hyödyllisiä, mutta kirjan laajuus – neljä kansallista narratiivia yhteen kirjoitettuna – oli ongelma jo nykyisellään. Siitä olen samaa mieltä, että venäläisen vallankumouskeskustelun analyysi olisi myös ollut paikallaan, mutta millaisiin tuloksiin se johtaa? Elena Dubrovskaiin mukaan venäläisten sotilaiden vallankumous Helsingissä innosti SDP:tä esittämään radikaalimpia yhteiskunnallisia vaatimuksia, kun taas suomalaiset sosialidemokraatit puolestaan radikalisoivat sotilaita kannustamalla heitä osallistumaan Suomen asioita koskeviin mielenosoituksiin. Suomalaiset sosialidemokraatit tekivät yhteistyötä Helsingin varuskuntien radikaaleimpien voimien kanssa ja onnistuivat taivuttelemaan huomattavan osan venäläisistä sotilaita tuomitsemaan väliaikaisen hallituksen ”väkivallan” hajotetun eduskunnan kokouksia vastaan ”laittomana” ja ”vastavallankumouksellisenä”.³

En väitä koko SDP:n olleen bolševistinen vaan olen analysoinut *julkisuudessa esillä olleita puolueen edustajien puhetekejoja* sellaisina kuin muiden puolueiden kannattajat ne Eduskunnassa kuuluivat tai *Työmiehestä* lukivat. Korostan Kujalan oman kirjan pohjalta eroja Venäjän sosialisteihin (s. 63, 69),⁴ ja analyysini SDP:n avainkäsitteille

antamista merkityksistä pohjaan alkuperäislähteisiin, *en* Jari Ehrnroothin väitöskirjaan.⁵ Muotoilu sivulla 202 on ”Bolshevik-like parlance”, sivulla 264 ”what appeared as the Leninisation” ja sivulla 268 ”sounded like Bolshevism”. Sivulla 68 totean: ”Revolutionary experiences made the MPs talk in ways that sounded to their non-socialist audiences as Bolshevism.” Muut Kujalaa ärsyttäneet toteamukseni ovat: ”the bourgeois parties were defined in a radical Marxist, Russian revolutionary and Bolshevik manner as a class enemy that lacked any honest intentions of advancing democracy or parliamentarism and aimed instead at violent suppression of the demands of the working class” (s. 286) ja punaisen Suomen perustuslaista: “[it] echoed conceptualisations of the people and democracy typical of Russian revolutionary and especially Bolshevik discourse” (s. 316). Tokihan jälkimmäisen osuudesta voidaan kontrafaktuaalisesti keskustella, kun lain toteutusta ei koskaan nähty, mutta aikalaisvaikutelma oli joka tapauksessa tämä.

Eikö yhtäläisyyksistä bolševikkien puhetapojen kanssa saa puhua? Tällöinhän jää huomauttamaan myös se radikaali uudelleenmäärittely, joka SDP:n johdossa sisällissodan jälkeen tapahtui. Kujala kyseenalaistaa erot ruotsalaisen, saksalaisen ja suomalaisen työväenliikkeen diskursseissa, vaikka on yleisesti tunnettua, että Ruotsissa ja Saksassa sosiaalidemokraattinen puolue jakautui jo keväällä 1917, Suomessa vasta sisällissodan seurauksena. En voi jakaa Kujalan näkemyksiä väkivaltapuheesta harmittomana retoriikkana, SDP:stä läntisiä veljespuolueita oikeaoppisempaa tai Saksan SPD:stä Suomen SDP:hen vertautuvana vallankumoukseen osallistujana.⁶

SDP:n arkistosta ja Juha Matikaisen väitöskirjasta näemme, että SDP:n sisällä käytiin keskustelua noudatettavasta linjasta.⁷ Olisin varmaan voinut olla Evert Huttusen, Edvard Valppaan ja K. H. Wiikin osalta tarkempikin, joskin olen siteeran-

3. Elena Dubrovskai, *The Russian Military in Finland and the Russian Revolution*. Teoksessa Sarah Badcock, Liudmila G. Novikova & Aaron B. Retish, *Russia's Home Front in War and Revolution, 1914–22. Book 1: Russia's Revolution in Regional Perspective*. Slavica 2015, 249, 256, 258, 261–265.

4. Antti Kujala, *Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus. Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa*. SHS 1989.

5. Jari Ehrnrooth, *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. SHS 1992.

6. Ks. Jörn Leonhard, *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918–1923*. C. H. Beck, 2018, 258–259, 269, 285, Saksan vasemmiston jakautuneisuudesta ja SPD:sta bolševistisen vallankumouksen vastustajana.

7. Juha Matikainen, *Parlamentarismien kannattajasta vallankumouksen äänitorveksi. Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen lehdistö 1917–1918*. Jyväskylän Studies in Humanities 338. Jyväskylän yliopisto 2018.

nut ja analysoinut heidän puhetekojaan vuoden 1917 keskustelun kontekstissa, en tulkinnut heidän toimiaan sisällissodan aikana. Ratkaisevaa oli, millä äänellä SDP Eduskunnassa, poliittisen keskustelun keskiössä, puhui ja mitä johtopäätöksiä muut puolueet tästä tekivät. Maltillisten ääni ei Eduskunnassa tai *Työmieheissä* kuulunut, ja radikalisoituvat puhetavat lopulta johtivat väkivallalla uhkaamiseen. Asian toinen puoli ovat ei-sosialististen puolueiden legalistiset, kustavilaisten perustuslakien epäselvyyttä hyödyntävät puhetavat, joissa on havaittavissa kompromissihaluttomuutta muttei kuitenkaan samassa määrin kuin Ruotsin ja Saksan oikeistossa.

Annetaan Evert Huttusen kertoa vuodesta 1917 syksyn 1918 perspektiivistä: Huttusen mukaan anarkistisosialistit vaaransivat suomalaisen demokratian sitomalla SDP:n kohtalon Venäjän bolševikkiliikkeeseen ja siksi jakautumista parlamentaariseen ja vallankumoukselliseen puolueeseen ei tapahtunut. Zimmerwaldin Internationaaliin liittyminen Alexandra Kollontain aloitteesta radikalisoi entisestään sitä vallankumouksellista, tinkimätöntä luokkataistelua korostavaa puhetta, jota oli esiintynyt *Työmiehen*, puolue-elinten ja Helsingin työväenyhdistyksen piirissä. Puolueen viesti radikalisoi joukosen sijaan, että olisi pyritty niitä rauhoittamaan. Luokkaeroja liioiteltiin, yhteistyöstä kaikkein radikaaleimpien ja demokraattisimpienkin porvaripuolueiden kanssa sanouduttiin irti, agitointiin väkivaltaisesti porvaristoa vastaan ja tuomittiin maakuntien työväenlehtien maltillisemmat näkemykset ”revisionismina”. Eduskuntaryhmän

johto pakotti toisinajattelijat omalle puolelleen ja lopulta luopui parlamentarismista. Se toimi tavalla, jota olisi pidetty läntisen parlamentaarisen demokratian vallitessa skandaalimaisena: muiden puolueiden kantoja ei valtakia säädettäessä kuunneltu; Eduskunnassa käsiteltäviä asioita vietiin samanaikaisesti puoluekokouksiin; järjestettiin venäläisten sotilaiden kanssa mielenosoituksia; ajettiin läpi päätöksiä, jotka tekivät parlamentaarista kompromisseista mahdottomia; pakotettiin maltilliset myöntymään puoluejohdon linjoille; kutsuttiin Mannerin eduskunta koolle ilman muita puolueita; julistettiin vaalit vallankumouksellisiksi ja vaadittiin kansalliskokouksen kokoon kutsumista. Tämä kaikki johti Huttusen mukaan vallankumouksellisiin ratkaisuihin ja lopulta väkivallan käyttöön. Oli ollut puoluejohdolta vakava virhe kuvitella, etteivät massat etenisi sanoja ja uhkauksia pidemmälle, vallankumoukselliseen toimintaan.⁸

Huttusen analyysi vastaa pitkälti kirjassa *The Springs of Democracy* eduskuntadebattien pohjalta tekemääni. Samansuuntaisen tulkinnan esittävät myös mm. Lasse Lehtinen ja Risto Volanen kirjassaan 1918: *Kuinka vallankumous levisi Suomeen*: valtakia, luokkataistelu ja yhteistyö bolševikkien kanssa samaistettiin SDP:n piirissä, sympatiat kohdistuivat kasvavassa määrin bolševikkeihin ja maltilliset pudotettiin pois vuoden 1917 vaalien listoilta.⁹ Syksystä 1918 alkaen SDP kulki kuitenkin uudelleen määriteltynä samoja latuja Ruotsin ja Saksan veljespuolueiden kanssa. Mutta SDP on siis vain yksi käsittelemistäni neljän maan puolueista.

Pasi Ihalainen, professori
Jyväskylän yliopisto

8. Evert Huttunen, Sosialidemokraattinen puolue ja kapina. *Suomen Sosialidemokraatti* 20.9.1918, 2–3; 25.9.1918, 2; 26.9.1918, 2; 21.10.1918, 2.

9. Lasse Lehtinen & Risto Volanen, 1918. *Kuinka vallankumous levisi Suomeen*. Otava 2018, 72, 82, 92, 107, 128.

Keisarit ja kurtisaanit antiikin-tutkimuksen aallonharjalla

Jussi Rantala:

Keisarit ja kurtisaanit. Perhe, valta ja seksi antiikin Roomassa. SKS 2018. 271 s. ISBN 978-952-2229-076.

Keisarit ja kurtisaanit esittelee suomalaisen antiikintutkimuksen viime aikojen tutkimustuloksia. Kirjoittajat ovat kaikki tutkijoita Tampereen yliopiston historian oppiaineessa, ja artikkelikokoelma kuvastaakin hyvin antiikin historian vahvistunutta asemaa Tampereella. Tässä antiikin nousussa merkittävinä tekijöinä ovat olleet Katariina Mustakallio ja Ville Vuolanto, jotka 1990-luvun puolivälistä lähtien ovat vaikuttaneet historian oppiaineessa. Antiikin historian opetus ja tutkimus Tampereen yliopistossa on nivoutunut tiiviiseen yhteistyöhön keskiajan ja uuden ajan alun historian-tutkimuksen kanssa. Tämä on mielestäni 'Tampereen antiikin' ehdoton vahvuus, ja onkin tärkeää, että antiikin historiaa tehdään yhteydessä muiden aikakausien historian-tutkimuksen kanssa. Osoituksena aktiivisesta yhteistyöstä antiikin, keskiajan ja uuden ajan alun tutkijoiden välillä on Tampereen yliopiston Trivium – Tampere Centre for Classical, Medieval and Early Modern Studies. *Keisarit ja kurtisaanit* onkin syntynyt juuri Triviumin suojissa.

Keisarit ja kurtisaanit -teoksen keskiössä ovat perhe, lapset, vanhemmat, sisarukset, aviosuhteet ja seksuaalisuus. Perheen ja vallan dynamiikkaa valotetaan kirjan kaikissa artikkeleissa eri tasoilla. Kuten kirjan toimittaja Jussi Rantala johdannossa toteaa, yksittäisen ihmisen kannalta tärkein yhteisö oli perhe. Perhesuhteet "valmistivat perheyhteisön jäseniä osaksi yhteiskuntaa, mutta toisaalta perhesuhteiden yhteiskunnallinen merkitys – niin ideologiana kuin käytäntönä – vaikutti valtakunnan asukkaiden henkilökohtaiseen elämään ja maailmankuvaan". Artikkelien teemat ulottuvat ensimmäiseltä vuosisadalta eaa. aina 400-luvulle jaa saakka.

Useat artikkelista pohtivat keisarillista perhettä, joka makrotasolla kuvasti roomalaista perhettä mikrotasolla. Keisarien ja muiden ns. suurmiesten perhesuhteet olivat antiikissa kuten nykyäänkin erityisen juoruilun, ihailun ja mustamaalauksen kohteina. Näitä

näkökulmia pohtivat Marja-Leena Hänninen artikkelissaan "Vinoutuneita perhesuhteita antiikin Roomassa? Caligula ja hänen sukunsa" ja Jaakkojuhani Peltonen artikkelissaan "Lapsesta maailmanvalloittajaksi. Aleksanteri Suuren kasvuympäristö ja roomalainen kirjallisuus". Hänninen tarkastelee Rooman historian pahamaineisimman keisarin Caligulan suhteita sisariinsa. Antiikin historiankirjoittajat mustamaalasivat Caligulaa minkä ehtivät ja leimasivat Caligulan suhteet sisariinsa inestisiksi. Kuten Hänninen esittää, meidän on syytä suhtautua varauksellisesti roomalaisten historiankirjoittajien kuvauksiin. Julkisuuden henkilön kuvaaminen perinteisistä roomalaisista perhearvoista poikkeavaksi oli vahva poleeminen ase poliittisissa valtataisteluissa. Julius-Claudiusten dynastia (27 eaa.–68 jaa.), josta ensimmäiset keisarit nousivat, oli erityisesti senaattoriaristokratian hampaissa, koska keisarit kavensivat juuri senaattorien perinteistä valtaa. Jaakkojuhani Peltonen valottaa Aleksanteri Suuren (356–323 eaa.) lapsuuden kuvaamista roomalaisessa kirjallisuudessa eli satoja vuosia Aleksanterin jälkeen. Kyse on siis roomalaisen eliitin kirjoittajien Aleksanteri-kuvasta; hän oli monien roomalaisten sotilasjohtajien ja valtiomiesten esikuva. Roomalaisille kirjoittajille oli tärkeää korostaa Aleksanterin miehuullista sotakuntaa, hyvettä (lat. *virtus*, kr. *arete/andreia*), joka ilmeni jo hänen lapsuudessaan. Aleksanteri-kuvauksen kautta kirjoittajat halusivat nostaa esiin itselleen tärkeitä asioita, ei niinkään historiallista henkilöä sinänsä.

Ville Vuolannon "Isänvalta ja äidinrakkaus? Lapset, vanhemmat ja muu kotiväki myöhäisantiikissa" ja Christian Laesin "'Näpit irti lapsistani!' Opettajat syytettyinä seksuaalisesta hyväksikäytöstä Rooman valtakunnassa" käsittelevät lasten asemaa roomalaisessa perheessä ja yhteiskunnassa. Vuolanto tarkastelee 300–400-lukujen jaa. perheitä lapsen näkökulmasta. Perheyhteisöön kuului isän ja äidin lisäksi, sisaria, isovanhempia ja muita sukulaisia. Lisäksi eliitin perheissä eli palvelijoita ja orjia, jotka olivat kasvattajina ja opettajina tärkeä osa perhettä; heidän roolinsa korostuu myöhäisantiikin kirjoittajien lapsuusmuistelussa. Siten antiikin *familia* oli käsitteenä laajempi kuin moderni perhe. Christian Laes pohtii antiikin kuvauksia pederastiasta, erityisesti opettajien ja oppilaiden välisissä suhteissa. Hän korostaa, että antiikin ihmiset huolehtivat lastensa hyvinvoinnista,

mutta suhtautuivat kuitenkin toisella tavalla pederastiaan kuin nykyihmiset: pederastiatapauksista välittyvä suurin huoli tuntuu olevan lapsen yläluokkaisen suvun maine Rooman poliittisessa elämässä. Tämä linkittyä yläluokkaisten sukujen väliseen jatkuvaan kilpailuun; pederastiatapauksista kertova kirjallisuus on eliitin kirjoittamaa ja kuvastaa eliitin maailmaa. Laes toteaa lopuksi, että tässä antiikin maailma on hyvin kaukana omatamme.

Katariina Mustakallio käsittelee artikkelissaan ”Kuinka kasvaa kurtisaaniksi. Erotiikan ammattilaiset legendoissa ja todellisuudessa” seksisuhteita antiikissa. Hän tarkastelee yhtäältä roomalaisessa yhteiskunnassa vallinneita ihanteita, esimerkiksi sopusointuisen avioliiton ideaalia, ja toisaalta käytännön elämää, jossa miehet solmivat avioliiton ulkopuolisia seksisuhteita ja hankkivat myös maksullisia seksipalveluita. Kuten Mustakallio artikkelissaan osoittaa, prostituutio oli olennainen piirre roomalaisessa maailmassa, ja tämä näky siinä, miten näkyviä hahmoja prostituoidut olivat Rooman synnystä ja tasavallan ajan käännekohdista kertovassa historiankirjoituksessa. Esimerkiksi Romulusta ja Remusta hoivannut Acca Larentia esitettiin roomalaisessa kirjallisuudessa usein prostituoituna.

Useat teoksen artikkeleista käsittelevät keisareiden perhedynamiikkaa ja -propaganda. Jussi Rantala pohtii artikkelissaan ”Yhtä suurta perhettä. Concordia ja Septimius Severuksen keisaripropaganda” sitä, kuinka sisällissodan tiimellyksessä keisariksi noussut Septimius Severus (192–211) pyrki oikeuttamaan valtaansa valjastaen myös avioliiton ja perheen osaksi tätä mielipiteenmuokkausta. Artikkelista käy erinomaisesti ilmi, miten tärkeä rooli perheellä oli roomalaisessa yhteiskunnassa ja miten valtaa legitimoitiin perhesymboliikan kautta. Keisariperheen sopusointu (*concordia*) ja jatkuvuus esitettiin koko valtakunnan vakauden ja rauhan symbolina ja takeena. Vastaavasti Sanna Joska artikkelissaan ”Sisarussuhteiden voima. Keisarillisten sisarusten kuvaukset Antoninusten ajalla” käsittelee keisariperheen lasten roolia keisarillisessa propagandassa, tässä tapauksessa Antoninus-sukuisten keisareiden (138–192) aikana. Kauden rahoissa ja julkisissa muistomerkeissä on kuvattu lapsia runsaasti, ehkä enemmän kuin koskaan muulloin Rooman historiassa. Joska pohtii, kuinka keisarilliset sisarukset esitettiin kuva-aiheissa (esim. rahoissa ja alamaisten pystyttämässä monumenteissa) eri puolilla valtakuntaa. Keisariperhettä käsittelee myös Janne Virkkula artikkelissaan ”Keisariperheen uskolliset palvelijat. Pretoriaanien ja Julius-Claudiusten dynastian väliset suhteet osana keisarillista vallankäyttöä”. Näkökulmana ovat keisarillisen perheen suhteet pretoriaanikaartiin, henkivartiokaartiin, joka yleensä muistetaan pahamaineisena keisarien valtaan nostajana ja vastaa-

vasti myös heidän kaatajinaan. Virkkula kuitenkin arvioi pretoriaanikaartin toimintaa uudestaan ja osoittaa, kuinka paljon monisyisempi keisariperheen, erityisesti Julius-Claudiusten dynastian ja pretoriaanikaartin suhde oli. Pretoriaanien uskollisuus ulottui koko keisariperheeseen ja samalla symbolisoi koko armeijan uskollisuutta keisarille ja keisarin suvulle.

Kirjan kaksi viimeistä artikkelia Pia Mustosen ”Avio-parit pyhän palveluksessa. Pappispariskunnat arkaisten kuninkaiden seuraajina Rooman valtionuskonnossa” ja Outi Sihvosen ”Virgo Vestalis Maxima. Papitar, sisar ja esikuva” tuovat esiin roomalaisen uskonnon roolin sosiaalisessa elämässä. Mustonen osoittaa, miten avioliitto kytkettiin mukaan myös uskonnolliseen elämään, sillä roomalaisen uskonnon neljää tärkeää pappistehtävää hoitivat pappispariskunnat, nimittäin *flamen Dialis* ja *flaminica Dialis* sekä *rex* ja *regina sacrorum*. Artikkelin painopiste on *flamen* ja *flaminica Dialis* -pariskunnassa, joka hoiti tehtäviään yhdessä erottamattomana kokonaisuutena. Jos puoliso kuoli, oli toisen luovuttava pappistehtävästään. Kuten Mustonen esittää, roomalaisen uskonnon muuttuessa myös rituaalien merkitykset muuttuivat ja kerrostuivat uudelleentulkintojen kautta, vaikka ulkoiset puitteet saattoivatkin säilyä samoina. Tätä tapahtuu uskonnoissa kaiken aikaa, ja tämä tekee roomalaisenkin uskonnon tulkitseminen vaikeaksi. Outi Sihvonen pohtii kotilieden jumalattaren Vestan papittarien eli Vestan neitsyiden elämää erityisesti 200-luvun Roomassa. Vesta oli koko Rooman symboli, ja hänen tempelinsä kotiliesi oli ikään kuin Rooman valtion kotiliesi. Vestan neitsyeksi vihitty tyttö lähti perheestään ja liittyi vestaalien sisaryhteisöön. Sihvonen analysoi keisarikauden vestaaleihin liittyviä piirtokirjoituksia ja osoittaa, että vestaalien vaikutusvaltainen asema hyödytti hänen entistä perhettään ja sukuaan. Vestan neitsyet, erityisesti heidän johtajansa *virgo Vestalis maxima*, olivat vaikutusvaltaisia toimijoita, joiden suosiota ja suojelua etsittiin.

Kirjan artikkelit ovat olennainen osa vilkasta kansainvälistä antiikin sosiaalishistorian tutkimusta ja keskustelua. Viime vuosikymmenien aikana sosiaalishistoria on antiikintutkimuksessa tehnyt dynaamisen nousun: antiikin uskontoja, seksuaalisuutta, perhehistoriaa, ikäkausia, lapsuutta ja vanhuutta tarkastellaan usein metodein. Tässä Keisarit ja kurtisaanit on aallonharjalla. Kirjoittajat ovat tehneet merkittävän työn avaamalla uusinta tutkimusta suomen kielellä kotimaiselle yleisölle. On tärkeää pitää yllä suomenkielistä ajantasaista keskustelua, luoda terminologiaa ja tuoda kansainvälisen keskustelun uusia avauksia suomalaisen yleisön tietoon.

Maijastina Kahlos, dosentti
Helsingin yliopisto

Vanha tekijä jälleen rantarosvojen jäljillä

Yrjö Kaukiainen:

Aarrelaivat ja harhatulet. Turunmaan ulkosaaristo 1700-luvulla. SKS 2018. 151 s. + 16 sivun kartta- ja kuvaliite. ISBN 978-952-2229-82-3.

Suomen merihistorioitsijoiden nestori Yrjö Kaukiainen on palannut tarujen ja toden välimaastoon, kuten tutkimuksessaan *Laiva Toivo, Oulu* (SKS 1998). Laiva Toivon lähtökohtana oli merimieslaulu, jossa oli perusteellisesti häväisty Toivo-laivan kapteeni, joka oli tehnyt miehistön olot tukalaksi. Kaukiaisen kirja päättyi vähemmän synkään arvioon laivan miehistön oloista. Nyt Kaukiaisen tutkimuskohteena on rantarosvous, jota hän on tarkastellut jo aikaisemmin teoksessa *Rantarosvojen saaristo* (SKS 2005). Silloin tutkijan katse kohdistui itäisen Suomenlahden hylkytavaran, merentuoman ja haaksirikoutuneista aluksista anastetun lastin kätkemiseen ja kappaanmiseen.

Yrjö Kaukiainen on ottanut kiehtovasti lähtökohdaksi synkän perimätiedon rantarosvojen murhatöistä, jotka omana aikanaan tunnettu suomenruotsalainen runoilija Arvid Mörne (1876–1946) on tallentanut ensimmäiseen romaaniinsa *Inför havets anlete* (suom. Meren kasvojen edessä). Kaukiainen toimii teoksessa skeptisenä faktan tarkastajana, joka tuntee monipuolisesti kirjallisuutta, kansanperinteentutkimusta, meriarkeologiaa ja relevanttia historian tutkimusta. Kyse ei ole kuitenkaan kriittisestä esseestä vaan alkuperäislähteisiin tukeutuvasta mikrohistoriallisesta tutkimuksesta.

Lukija saa pikakurssin saaristolaisien elämästä, heidän elinkeinoistaan, ulkosaariston väestöhistoriasta ja haaksirikkojen jakautumisesta Suomen rannikoille. Maanviljelys ei elättänyt saaristolaisia, joten kalastus oli tärkeä elinkeino ulkosaaristolaisille. Väestön vähitellen kasvaessa myös ulompia saaria asutettiin. Meren tuomat hylkypuut, niiden rautaosat ja muu toivat lisävaurautta karuilla saarilla asujille.

Kaukiainen kuvaa pätevästi Borstön ja Trunsön asutuksen historiaa ja yleisemminkin sukujen yhteisen kietoutumisen avioliittojen kautta ulkosaaristossa. Perunkirjojen kautta käy ilmi kasvava vauraus, jonka karttumista on saattanut vauhdittaa silloisen lainsäädännön harmaalla vyöhykkeellä toimiminen.

Kaukiainen osoittaa vakuuttavasti, että Turunmaan saaristossa oli kovin harvoin haaksirikkoja eikä sieltä sen vuoksi ole löytynyt kovin monia hylkyjä. Pelastuskompaniilla ja rantarosvoilla oli heikot ansaintamahdollisuudet 1700-luvun lopulla tässä osassa Suomen rannikkoa.

Merihätään joutuneiden murhista ei löydy näyttöä, mutta kiehtovia kummitustarinoita on jäänyt kansan-

perinteeseen. Toisinaan merihätään joutuneen aluksen miehistö pelastui ja pääsi Turkuun. Toisten haaksirikoon joutuneiden merenkulkijoiden osa oli karumpi. Suurin osa havereista tapahtui syysmyrskyissä, kun ilma ja vesi olivat kylmenneet. Silloin hypotermia johti pikaiseen kuolemaan, vaikka olisi onnistuttu pelastautumaan luodolle tai asumattomalle saarelle.

Rantarosvojen saaristo -kirjassa Kaukiaisen keskeisenä lähteenä olivat oikeudenkäyntiaineistot. Rantarosvot olivat itäisellä Suomenlahdella jääneet kiinni ja joutuneet tuomiolle. Turunmaan ulkosaariston asukkaiden rantarosvouksista puolestaan ei ole merkintöjä tuomiokirjoissa. Kaukiainen päättelee, että osa Trunsön talollisen vauraudesta täytyi olla peräisin muustakin kuin silakan myynnistä. Mistä hylystä tämä vauraus oli peräisin ja oliko tapahtunut rikos, jää arvailujen varaan.

Tämä pieni kirjanen soveltuu mielestäni pääsykoe- ja opintojen alkuvaiheen johdantokirjaksi historian oppiaineisiin. Siinä on merihistoriaa, perimätietoa, väestöhistoriaa, taloushistoriaa ja hallintohistoriaa tiiviissä paketissa. Samalla esitellään kuin ohimennen historian tutkimuksen metodioppia ja historian tutkimuksen kytkeytymistä muihin tieteen aloihin. Monipuolisen aineiston syvälinen hallinta tuo esitystapaan kepeyttä, joka tekee lukukokemuksesta miellyttävän.

Tutkimuksen pääotsikko on yleensä sen tulosten tiivistelmä ja kiteytys. Tässä teoksessa ei näin ole. Kaukiaisen tutkimuksen mukaan Turunmaan saaristossa ei 1700-luvulla ollut harhatulia eikä aarrelaivoja. Ei ainakaan sellaisia aarrelaivoja, joista saaristolaiset olisivat saaneet satumaisia rikkauksia.

Tapio Bergholm, dosentti
Itä-Suomen yliopisto

Papisto uskon ja tiedon suhdetta etsimässä

Esko M. Laine & Minna Ahokas (toim.):

Hyödyllisen tiedon piirit. Tutkimuksia papistosta, rahvaasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla. SKS 2018. 262 s. ISBN 978-952-222-9311.

Mitä tieto on ja kenelle se kuuluu? Teoksessa *Hyödyllisen tiedon piirit* (2018) pohditaan näitä kysymyksiä 1700-luvun suomalaisen papiston näkökulmasta. Aikaan, jolloin virallisen tiedonvälityksen kanavat olivat huomattavasti rajoitetummat kuin nykyään, kuului olennaisesti kysymys siitä, millaista tietoa pidettiin rahvaalle sopivana. Ruotsin valtakunnan papiston erityinen asema esivallan ja kansan välissä tarkoitti samalla, että he kontrolloivat monessa suhteessa aatteiden ja oppien leviämistä valtakunnassa. Näin teoksen näkökulman

asettaminen erityisesti papiston itsensä käsityksiin tiedosta ja tarpeista tiedon rajoittamiseen on mielekäs ja tärkeä.

Kirjan tematiikkaan kuuluu erottamattomasti kysymys valistuksen roolista. Papiston suhteesta valistusaatteisiin ja uuteen tietoon on kiinnitetty huomiota tieteen kentällä myös Pohjolassa. Esimerkiksi käsitykset 'hyödyn aikakauden' käytännöllisistä papeista tai Anders Chydeniuksen (1729–1803) 'aikaansa edellä' olleesta talousajattelusta ovat olleet jo pitkään monen historiantutkijan kiinnostuksen kohteina. Esko M. Laineen ja Minna Ahokkaan toimittama, Helsingin yliopiston kirkkohistorian tutkijoiden *Hyödyllisen tiedon maailmat* -tutkimushankkeen puitteissa toteutettu teos kuitenkin kiinnittyy selkeästi tällä vuosituhaudella yleistyneeseen paradigmaan. Siinä papiston roolia tiedonvälittäjänä tarkastellaan erityisesti siitä näkökulmasta, miten he ymmärsivät tiedon ja uskon suhteen. Tässä mielessä teos tuo monipuolisen lähdeaineiston avulla uusia näkökulmia sekä valistusajattelun ja kristinuskon että papiston ja rahvaan väliin suhteisiin 1700-luvulla.

Johdantoartikkelissaan Minna Ahokas ja Päivi Räisänen-Schröder liittävät teoksen osaksi kansainvälistä keskustelua tiedon synnyn ja rakentumisen sosiaalisesta luonteesta. Koska teoksen näkökulma liittyy erityisesti papistoon ja heidän ymmärrykseensä, kirjoittajat purkavat oppisäädyn suhdetta tietoon, uskoon ja kansanvalistukseen, ansiokkaasti ja monipuolisesti. Papiston ja tiedon suhteeseen vaikuttivat sekä pappien yhteiskunnallinen rooli, sosiaalinen asema että pappien omat mahdollisuudet päästä käsiksi tietoon ja sivistykseen. Jo johdantoartikkelista voidaan havaita teoksen kirjoittajakunnan laaja asiantuntemus kirkkohistorian lisäksi kirjahistorian alueella, minkä avulla kyetään luomaan monipuolinen kuva papiston lähtökohdista tietoon ja tiedon reunaehtoihin.

Tutkimusartikkelit alkavat Esko M. Laineen tekstillä, jossa hän tarkastelee 1700-luvun yhtenä merkittävimpänä kansankirjailijana tunnetun Tuomas Ragvaldinpojan (1724–1804) ja Turun tuomiokapitulin välistä konfliktia, joka koski vanhojen saarnojen uudelleen julkaisua. Näin huomio kiinnittyy juuri sääty-yhteiskunnan tuomiin pyrkimykseen asettaa rajoja tieteen levittämiseksi. Tuomas Ragvaldinpojan tapaus oli lajissaan poikkeuksellinen, minkä johdosta Laine tarkastelee tapausta mikrohistoriallisen lähestymistavan mukaisesti "tirkistysaukkona" erityisesti 1700-luvun jälkipuoliskon ylempään papiston tapaan kontrolloida teologista tietoa. Vaikka lukija olisikin skeptinen mikrohistoriallisesti tarkasteltujen tapausten laajemmasta yleistettävyydestä, Laine onnistuu tutkimusasetelmansa avulla nerokkaasti luomaan kuvaa 1700-luvun loppupuolen sääty-yhteiskuntaan perustuvista ideaaleista. Artikkelin tarkastelun kohteena olevan tapauksen, sen osapuolten ja reunaehtojen tarkalla kontekstualisoinnilla Laine osoittaa,

että ylempään papiston ymmärrys eri säätyjen erilaisista yhteiskunnallisista tehtävistä ja oikeuksista koski myös sitä, kenellä oli oikeus pitää hallussaan ja levittää tietoa.

Minna Ahokas tarkastelee Pro Fide et Christianismo -seuran alkuaikojen toimintaa kristillisen valistuksen ja kasvatustoiminnan kentällä siitä näkökulmasta, millaiselta seuran mielestä hyödyllinen kristilliseen oppiin pohjautunut tieto näytti julkaisujen ja kansanopetus-hankkeiden osalta. Seura perustettiin vuonna 1771 hovisaarnaaja Carl Magnus Wrangellin (1727–1786) aloitteesta edistämään kristinopin levittämistä ja kansanvalistusta, joten tässä suhteessa artikkeli kertoo yhdestä merkittävästä palasesta ruotsalaisen ja suomalaisen kirjallistumisen historiaa. Ahokas rajaa tarkasteluelämyksen suomalaisen alueen, jonka hän perustelee (erityisesti kielen takia) olleen omanlaisensa ja aikaisemmassa tutkimuksessa vähälle huomiolle jäänyt toimintakenttä seuran toiminnassa. Itse artikkelissa seuran toiminta tiedon levittäjänä varsinaisesti Suomen näkökulmasta jää kuitenkin usein sivuosaan, jolloin lukijan on hankala hahmottaa, millaisen kontribuution artikkeli lopulta tarjoaa. Ahokkaan mukaan seuran tiedonlevittämisstrategiassa korostui oppineen tiedon levittäminen ylempille yhteiskuntaryhmille, mutta kansan kohdalla korostui uskonnollinen viisaus ja taito. Artikkelin käsittelyluvuissa on kuitenkin jonkin verran luettelomaisuutta ja lukijan on myös osin hankala hahmottaa, minkälaisen empirian varaan loppupäätelmät rakentuvat. Näistä rakenteellisista seikoista huolimatta artikkeli kuvaa monipuolisesti seuran toimintaa sekä seuran jäsenten verkostoja ja ymmärrystä kristillisestä tiedosta.

Päivi Räisänen-Schröder tarkastelee artikkelissaan kirkkoherra Johan Frosteruksen (1720–1809) vuonna 1791 ilmestyneen, laajaa suosiota saaneen varhaismodernia luonnontietoa käsittelevän *Hyödyllinen huwitus Luomisen Töistä, Yxinkertaisille awuxi Jumalan Hywyden Tundoon Ja Palwelukseen* -kirjan luomakuntaan liittyvää hyödyllistä tietoa. Räisänen-Schröder etsii ansiokkaasti ruotsalaisia ja kansainvälisiä vertailukohtia ja (mahdollisia) vaikutteita osoittaen, että Frosteruksen teos oli monessa suhteessa varsin itsenäinen ja sisällöltään nimenomaisesti suomenkieliselle rahvaalle suunnattu teos. Kirjoittaja yhdistelee taitavasti käsitystä kirjan alempisäätöisestä lukijaihanteesta ja siitä, miten kirjassa esitetty tieto luomakunnasta ja sen osa-alueista on pyritty tuomaan nimenomaan heidän arkeensa sopiviksi ja mielekkäiksi, sekä oikeanlaiseen ymmärrykseen uskon ja luonnon suhteesta ohjaavaksi. Kirjan laajemmasta aikalaisreseptiosta ei todikkaan ole muuta tietoa kuin siihen liittyneet kirja-arvostelut, mutta tämä ei ole tutkimusasetelman kannalta ongelma.

Tuija Laineen artikkelissa tarkastellaan lapsille tarkoitettuja uskonnollisia kirjoja kasvatuksen välineinä varhaismodernissa Suomessa sekä sitä, miten nämä kirjat heijastelivat eri aikojen käsityksiä lapsuudesta. Laine

pohjustaa tutkimusasetelmansa luomalla kuvaa lasten-kirjallisuudesta laajemmassa eurooppalaisessa kontekstissa, sillä nämä kehityskulut heijastuivat (viiveellä) osiltaan myös suomalaisessa lastenkirjallisuudessa. Samoin kirjoittaja osoittaa tutkimusalueeseen liittyvän problematiikan siinä, että lapset saattoivat usein lukea muitakin kuin vain lapsille suunnattuja kirjoja. Samoin esimerkiksi Laineen artikkelissaan käsittelemiä katekismuksia lukivat usein oppimismielessä muutkin kuin lapset. Laine tarkastelee keskeisiä (pääasiassa uskonnollisia) teoksia sekä niiden pedagogista luonnetta ja lasten oppimisen kannalta merkityksellisinä pidettyjä asioita ja toimintatapoja – siis lapsille hyödyllistä tietoa 1700-luvulla erityisesti uskonnollisen kasvatuksen näkökulmasta. Hän osoittaa, että 1700-luvun suomalaisessa lapsille suunnatussa kirjallisuudessa lapset otettiin omana oppijaryhmänään selkeämmin huomioon ja opetusmenetelmiä pyrittiin jossain määrin kehittämään lapsen käsitys- ja oppimiskyvyn kannalta mielekkäämmiksi.

Teoksen päättävä Kaarlo Arffmanin artikkeli liittyy sisällöltään monipuolisiin almanakkoihin. Almanakka toimi ennen kaikkea kalenterina, mutta samalla se sisälsi monenlaista tietoa vuodenkierrosta, kuten sääennustuksista, pyhäpäivien evankeliumiteksteistä tai vuotuisista markkinoista, samoin kuin erilaisia käytännöllisiä ohjeartikkeleita esimerkiksi pellonviljelystä. Arffmania kiinnostavat erityisesti 1700-luvulta säilyneisiin suomalaisiin almanakkoihin tehdyt muistiinpanot ja päiväkirjamaiset merkinnät, joiden avulla hän pääsee-kin tarkastelemaan pääasiassa oppisäätyyn kuuluneiden ihmisten arjessa ja työssä hyödyllisiksi kokemia asioita. Arffmanin aineisto ja tutkimusnäkökulma ovat mielenkiintoisia ja ainutlaatuisia tutkimuksellisia avauksia 1700-luvun papiston henkilökohtaisesta elämänpäästä sekä siitä, mitä papin työssä oli tärkeä tietää. Arffman toki itsekin mainitsee, että almanakkamerkintöjen pohjalta ei voi tehdä pitkälle meneviä tulkintoja yksittäisten pappien sielunmaisemasta. Tästä huolimatta artikkeli edustaa tärkeää lähdeytötä 1700-luvun papiston monipuolisten toimenkuvien tutkimuskentällä.

Kokonaisuutena kirja tarjoaa mielenkiintoisia näkökulmia ja tiivistää hyvin tutkimushankkeen lähtökohtia tarkastella papistoa (ja rahvasta) tiedon muokkaajina 1700-luvun Suomessa. Teoksen useissa artikkeleissa teemat ja näkökulmat koskevat kuitenkin monella tavalla koko Ruotsin valtakuntaa, samoin kuin useat teoksessa esitetyt näkökulmat ovat kiinnostavia kysymyksiä Suomen ohella myös koko valtakuntaa ajatellen. Lukijalle herää kysymys, olisiko tutkimusasetelmissa voinut huomioida selkeämmin myös koko valtakuntaa koskevan käsittelyn. Olisin toivonut ajoittain myös hie- man syvällisempää pohdintaa papiston ja tiedon suhteen asettumisesta laajempiin ruotsalaisen yhteiskunnan rakentumisen ja muutoksen konteksteihin. Samoin teoksen loppuun olisi voinut – ansiokkaasti kirjoitetusta

johdannosta huolimatta – harkita jonkinlaista kokoavaa yhteenvedoa tutkimusartikkeleissa esitetyistä näkökulmista. Nämä pienet huomautukset eivät kuitenkaan muuta sitä, että *Hyödyllisen tiedon piirit* on erinomainen puheenvuoro, joka osoittaa selkeästi tarpeen tarkastella enemmänkin varhaismodernin papiston käsityksiä maailmasta ja yhteiskunnasta – ja itsestään sen osana.

Joonas Tammela, FM
Jyväskylän yliopisto

Vaikuttava teos karttojen kulttuurihistoriasta Yhdysvalloissa

Martin Brückner:

The Social Life of Maps in America, 1750–1850.

Omohundro Institute of Early American History and Culture & The University of North Carolina Press 2017. 350 s. ISBN 978-146-963-261-2.

Delawaren yliopistossa vaikuttava professori Martin Brückner johdattaa lukijansa amerikkalaisten karttojen historian pariin teoksessaan *The Social Life of Maps in America, 1750–1850*. Brücknerin kiinnostavana lähtökohtana on karttojen sosiaalista ja yhteiskunnallista roolia koskeva moniulotteinen kysymys: mitä varhaiset amerikkalaiset kartat oikeastaan saivat aikaan? Brückner tutkii, miten karttojen kielestä tuli käytettyä ja hyväksyttyä tarkastellulla sadan vuoden ajanjaksoilla amerikkalaisessa yhteiskunnassa ja pyrkii siten laajentamaan perinteisiä näkökulmia karttojen vallasta ja territoriaalisuuden tuottamisesta.

Brücknerin keskeinen argumentti on, että 1700–1800-lukujen aikana kartoista tuli perustava osa amerikkalaista yhteiskuntaa ja yhteisesti jaettu kulttuurinen koodi. Tämän todistaakseen Brückner analysoi teoksessaan satoja kaupallisesti tuotettuja karttoja ja niiden valmistukseen ja käyttöön liittyviä monipuolisia aineistoja. Näihin kuuluvat karttafirmojen jälkeensä jättämät arkistomateriaalit, kuten mainokset, myyntihinnastot ja kauniitakin kauniimmat kartantekijöiden käyntikortit. Kirjoittaja ulottaa tarkastelunsa myös maalaustaiteeseen, koulujen oppikirjoihin ja inventaarioraportteihin sekä sanomalehtiaineistoihin. Tutkimuksen keskipisteenä olevien kaupallisten karttojen valinnan syy on yksinkertainen: vain häviävän pieni osa päivittäisessä käytössä olleista Yhdysvalloissa valmistetuista kartoista oli valtiojohtoisesti tuotettuja.

Tutkimus kiinnittyy moniulotteisesti niin materiaallisen kulttuurin tutkimukseen kuin uusimpaan tieteen historiasta ja kirjahistoriasta teoreettista innoitusta hakevaan karttata historian tutkimukseen. Se pureutuu

Yhdysvaltojen historiaan, erityisesti karttojen lukutaidon kehittymisen näkökulmasta, mutta myös pohtien karttojen merkitystä osana kansakunnan ja poliittisen maantieteen rakentamista. Kohdistamalla katseensa siihen missä, miten ja millaisia karttoja Yhdysvalloissa ennen 1860-lukua käytettiin, Brückner problematisoi, mitä tämä kertoo kartoista informaation välittämisen muotona osana laajempaa mediamaisemaa. Tutkimus on luonteva jatkumo ja yhteenveto Brücknerin määrätietoiselle tutkimukselle varhaisen amerikkalaisen kirjallisen kulttuurin parissa.

Karttojen historiallinen tutkimus on viime vuosikymmenten aikana muuttunut merkittävästi. Tarve karttojen kulttuurisen merkityksen arvioimiseen ja teorian integroimiseen osaksi kartografian historian tutkimusta nousi vähitellen tutkimuksen keskiöön 1970–1980-luvulla. Erityisesti John Brian Harleyn (1932–1991) karttojen tekstuaalista ja diskursiivista valtaa arvioiva kriittinen kartografia edesauttoi muutosta karttojen tutkimuksessa, ja johti mittavaan ja vaikutusvaltaiseen tutkimusperinteeseen kartografisen tiedon sosiaalisesta rakentuneisuudesta.

Viimeisen parinkymmenen vuoden aikana historia- ja ihmistieteissä tapahtunut laajempi käänne kohti käytäntöjen tutkimusta on heijastunut myös karttojen tutkimukseen: yhä enemmän tutkimusten keskiössä ovat kartografiset käytännöt, karttojen julkaisuhistoriat ja tuotteiden muovaaminen eri markkinoita varten sekä kartografisten tuotteiden kuluttamisen moninaiset kontekstit. Keskittyminen käytäntöihin avaa uusia näkökulmia siihen, kuinka kartografiset tuotteet kuten erityyppiset karttapallot ja kartat ovat kietoutuneet tilallisten käsitysten muodostamiseen. Tutkimuksen keskiö on siis siirtynyt karttojen sisältöjen analysoimisesta niiden valmistamisen, leviämisen ja käyttämisen (*mobility, circulation*) tarkasteluun. Tämä kiteytyy uudenlaiseen teoretisointiin karttojen merkityksen rakentumisesta. Matthew Edney määrittelee nämä kirjahistorian teoreettisia lähtökohtia soveltavat tutkimukset prosessuaaliseksi karttahuoneeksi, jota käsillä oleva teoskin monella tapaa edustaa.

Brücknerin teos sijoittuu osaksi uutta karttahuoneen tutkimustraditiota ja vie tutkimuskenttää myös merkittävästi eteenpäin. Teoksen erityisiä ansioita ovat kirjoittajan läpinäkyvät menetelmälliset ja teoreettiset ratkaisut. Teos yhdistää taitavasti karttojen sosiaalisten käyttöympäristöjen, materiaalsen kulttuurin, kokemuksen ja aistien sekä printti- ja populaarikulttuurin tutkimuksen menetelmiä. Brückner soveltaa ”sosiaalisen elämän”, ”elinkaaren” (*life-cycle*) ja biografian käsitteitä ja osoittaa näin antropologian, materiaalsen kulttuurin ja kirjahistorian tutkimuskentiltä tuttujen analyysin välineiden annin kartografian historialle.

Kolmeen osaan jakautuva teos tarkastelee karttojen sosiaalista elämää aina niiden valmistuksesta

niiden käyttämiseen. Ensimmäinen osa tutkii karttojen valmistuksen lähtökohtia ja muutosta käsityöstä massatuotantoon (luvut 1, 2, ja 3). Toinen osa keskittyy karttojen tuotannon jälkeiseen elämään. Brückner tutkii seinäkartojen esille asettamisen tiloja, kuten kouluja ja hallintohuoneita, ja analysoi karttojen kuvallisuutta ja spektaakkelimaisuutta (luvut 4, 5, ja 6). Kolmannessa osassa Brückner soveltaa erityisesti antropologi Arjun Appadurain ”things-in-motion”-metodologiaa selvittäessään millaisia merkityksiä erilaiset jokapäiväisessä käytössä olleet kartat saivat. Brückner argumentoi, että lyhytaikaisiksi tarkoitettuja kartografisia tuotteita, joihin tutustuttiin erityisesti jatkuvasti systematisoituneessa kouluopetuksessa, olivat avainasemassa kartografisen ajattelun normalisoinnissa jokapäiväisen elämän osaksi (luvut 7 ja 8).

Teoksen rakenne on toimiva. Brückner kuljettaa lukijan teoksen kolmen osan läpi liikkuen taidokkaasti empirian ja teorian välillä. Narratiivi karttojen valmistusprosessien muutoksesta aina koulujen sukupuolittuneeseen kartografiseen opetukseen ristipistokarttoineen, tempaa lukijan mukaansa ja saa pohtimaan millaisena vastaava historia avautuisi, jos tarkastelun ulottaisi Yhdysvaltojen rajojen ulkopuolelle. Epilogi summaa yhteen niin karttojen merkitystä paperi- ja tekstiiliteollisuuden tuottamina amerikkalaisen yhteiskunnan visuaalisina rakennusaineina, kuin kartta-aiheisten kielikuvien ja sanaston vakiintumista osaksi amerikkalaista jokapäiväistä kielenkäyttöä. Yksityiskohtaisia esimerkkejä karttojen myyntihinnoista ja niiden kehityksestä sekä erään karttafirman välineistöistä on koottu teoksen kolmeen liiteosaan.

Teoksen merkittäväksi ansioksi on luettava myös kirjoittajan kyky syvällisesti keskustella moninaisen lähdeaineistonsa kanssa. Brückner tekee Yhdysvaltojen historiaa käsin kosketeltavaksi nostamalla esiin esimerkiksi kartografisin symbolein koristettuja astioita ja taskukokoisiksi suunniteltuja karttoja. Brückner analysoi vakuuttavasti erityyppisten karttojen käyttämistapoja sekä karttojen sisältämiä merkityksiä ja luo näin vankan pohjan reflektoida haastavia kysymyksiä, kuten miten kartat kietoutuivat osaksi sosiaalisia suhteita, miten ihmiset alkoivat luottaa karttoihin ja miten kartoista tuli osa elämän jokapäiväisiä käytäntöjä. Siis millaisia ’sosiaalisia elämiä’ kartoilla oli ja kuinka ja missä määrin kartografian kehikko alkoi jäsentää ihmisten ajattelua. Näin tehdessään teos onnistuu pohjimmaisessa tavoitteessaan, eli pyrkimyksessään tutkia mitä kartan ja sen esittämän tilan välillä tapahtuu niiden erilaisissa käyttökonteksteissa.

Brücknerin teos luo merkittäviä lähtökohtia tuleville karttoihin keskittyville tutkimuksille. Teoksessa esitetyt kysymykset siitä, mitä kartat tekevät ja miten nämä prosessit tapahtuvat, ansaitsevat totisesti tulla kysytyiksi, tarkastelluiksi ja vastatuiksi eri ajallisissa ja maantie-

teellisissä konteksteissa. Kysymykset ovat relevantteja myös omassa ajassamme, jossa digitaalisuus ja paikkatietopalvelut ovat radikaalisti muuttaneet tapojamme tuottaa, levittää ja käyttää kartografista tietoa. Kauniisti kuvitettu ja taitettu teos on helpopolukuisuutensa ja selkeytensä vuoksi kaikin puolin miellyttävä ja palkitseva lukukokemus. Uppoutuminen karttojen sosiaalisiin elämiin tarjoaa paljon pohdittavaa. Se inspiroi varmasti karttojen, maantieteellisen tiedon, nationalismin ja territoriaalisuuden suhteesta kiinnostuneita kuin myös printtikulttuurin ja materiaalisen kulttuurin tutkijoita. Selkeytensä vuoksi teos soveltuu myös oppikirjaksi.

Johanna Skurnik, FT
Turun yliopisto

Suomalaisia näkökulmia intiaanitutkimukseen

Janne Lahti:

Wars for Empire. Apaches, the United States and the Southwest Borderlands. University of Oklahoma Press 2017. 318 s. ISBN 978-0-80615-7429.

Akatemiatutkija Janne Lahti on Yhdysvaltain Lounaisalueen apache-intiaanien historiaan ja kulttuuriin erikoistunut tutkija Helsingin yliopistossa. Monille saattaa tulla yllätyksenä se, että Suomalaisen tutkijan Pohjois-Amerikan intiaaneja käsittelevä teos on julkaistu Yhdysvalloissa. Suomalaisella intiaanitutkimuksella on kuitenkin jo pitkät perinteet. Yhdysvalloissa tutkimuksiaan, sekä kirjoja että artikkeleita, ovat julkaisseet ainakin Sami Lakomäki, Pekka Hämäläinen, Rani-Henrik Andersson ja Reetta Humalajoki. Ihan viime vuosina on Yhdysvalloissa jopa keskusteltu suomalaisen Yhdysvaltain Lännen alueen, ja etenkin alkuperäiskansojen historian tutkimuksen koulukunnan syntyemisestä. Vaikka tämä ehkä olisikin hieman liioittelua on totta, että suomalaiset tutkijat ovat menestyneet hyvin ja saaneet myös lukuisia arvostettuja palkintoja. Janne Lahden uusin teos on osa tätä jo vakiintunutta suomalaista Pohjois-Amerikan tutkimuksen perinnettä.

Yhdysvallat kävi apache-intiaaneja vastaan lähes taukoamatonta sotaa 40 vuoden ajan 1800-luvulla. Apachien kuuluisat päälliköt, Geronimo etunenässä, ovat tulleet tutuiksi myös Hollywood elokuvien kautta. Apacheihin ja heidän sodankäyntiinsä on jo yli sadan vuoden ajan liitetty paljon romanttisia piirteitä osin juuri Hollywoodin ansiosta. Heistä on myös kirjoitettu lukuisia kirjoja, niin tutkimuksia kuin populaärejäkin teoksia. Janne Lahti lähtee kirjassaan avaamaan apachien

ja Yhdysvaltain välisiä suhteita toisaalta apachien näkökulmasta, asettaen heidän toimintansa oivallisesti kulttuuriseen, poliittiseen ja historialliseen kontekstiin, mutta samalla myös Yhdysvaltalaisen kulttuurin, politiikan, historian ja tavoitteiden näkökulmasta. Hän ikään kuin asettaa kaksi täysin toisistaan poikkeavaa maailmankuvaa samalle lähtöviivalle ja pyrkii ymmärtämään kummankin osapuolen tavoitteita heidän omista lähtökohdistaan.

Lahti esittää kirjassaan uudenlaisia arvioita siitä, miksi Yhdysvallat joutui yhteen historiansa pitkäkestoisimmista sodista intiaaniansaa vastaan, joka ei suurimmillaankaan ollut kuin noin 10 000 henkeä, ja siitäkin vain noin 2 000 oli taistelukuntoisia miehiä. Silti Yhdysvaltain armeija kärsi suuriakin tappioita ja sai apachet lopullisesti antautumaan vasta vuonna 1886. Tässä viimeisessäkin kampanjassa lähes parituhatta sotilasta jahtasi pientä Geronimon johtamaa ryhmää. Lahti lähtee etsimään vastausta tähän kysymykseen kulttuurin näkökulmasta. Yhdysvaltain Lounasalue oli ollut apacheille koti jo satoja vuosia, se oli heidän kotimaansa, johon heidät sitoi paitsi elinkeinot, myös uskonnolliset tavat, kertomukset ja historia. Nämä kokemukset tekivät heistä sen keitä he olivat. Kun Yhdysvallat alkoi laajentua heidän mailleensa, he olivat valmiita puolustaman kotimaataan ja elämäntapansa viimeiseen saakka. Apachet olivat myös jo vuosisatoja taistelleet sekä espanjalaisia, meksikolaisia että muita intiaaneja vastaan, joten heidän kulttuurinsa oli hyvin keskittynyt sotimisen ja sotataitojen ympärille. Kaiken lisäksi he tunsivat alueensa läpikotaisin ja osasivat hyödyntää tätä tietoa oivallisesti sodankäynnissään.

Lahti osoittaa vakuuttavasti myös sen, miten Yhdysvaltain armeija oli valmistautumaton ja kykenemätön suoriutumaan taistelutehtävistä pieniä ja taitavia apache-ryhmiä vastaan. Sotilaat olivat usein kouluttamattomia, armeijan huoltoketjut eivät toimineet ja kankea hierarkia vaikeutti operaatioita. Siinä missä armeija osoitti sopeutumattomuutensa ja jäykkyytensä, apachet olivat sen vastakohta. He käyttivät maastoa taitavasti hyväkseen, olivat nopeita, taistelivat pienissä ryhmissä ja olivat joustavia. Lahti tuo myös mielenkiintoisesti esille sen, miten apache-miehet koulutettiin jo pienestä pitäen sotimiseen. Monet tuon ajan valkoiset kirjoittajat, niin sotilaat kuin siviilitkin pitivät apachien fyysisiä kykyjä eräänlaisina rotuominaisuuksina verraten heitä jopa eläimiin. Myös myöhemmin sekä tutkimuskirjallisuus että populaarikulttuuri on luonut myyttin apacheista jopa yliluonnollisen taitavina sotilaina. Tällä on ehkä haluttu perustella sitä, miksi Yhdysvaltain armeija ei pärjännyt pienelle ryhmälle intiaaneja. Piti "luoda" vihollinen, jolla oli jopa vähän "yliluonnollisia" kykyjä. Miten muuten olisi ollut selitettävissä, että ylivoimainen armeija ja valkoinen mies ei pärjännyt sotatantereella.

Wars For Empire vahvistaa käsityksen apachien kyvystä sotia, mutta korostaa sitä, miten apachet systemaattisesti kouluttivat miehistään jo lapsesta alkaen ”sotimisen huippu-urheilijoita”. Valkoisille tarkkailijoille lähes yliluonnollisena näyttäytynyt sotataito oli kovan harjoituksen ja apachien kulttuurin tuote. Tämä on yksi kirjan merkittävimpiä anteja. Toisaalta vaikka Lahti tuo hyvin esille apachien sotilaskulttuurin fyysiset ilmenemismuodot, kuten yksilötason kestävyys- ja taistelutaitojen sekä ryhmätason ”sissitaktiikan” ja johtamisrakenteet, olisin ehkä kaivannut vielä syvällisempää kosketuspintaa apachien uskontoon, rituaaleihin ja yhteisön rakenteisiin. Lahti olisi voinut avata enemmän sitä, miten sota näkyi seremonioissa, tai vaikkapa miten sukulaissuhteet näkyivät johtamisessa tai sota- ja ryöstöretkien suunnittelussa.

Lahti huomauttaa, että apachet olivat hyvin hajainen ryhmittyminen, eivätkä läheskään kaikki apachet suhtautuneet samoin Yhdysvaltoihin tai valkoiisiin. Tämä on tärkeä huomio, sillä aivan viime aikoihin asti tutkijat ovat pääsääntöisesti käsitelleet intiaanikansoja yhteinäisinä kokonaisuuksina, jotka toimivat ja ajattelevat aina samoin. Tämän virhekäsityksen ymmärtämiseksi intiaanien kulttuurien tuntemus on erittäin tärkeää, ja se on myös yksi tärkeimpiä anteja tässä tutkimuksessa. Apachet esitetään tässä kirjassa järjellisinä täysivaltaisina toimijoina, joilla on omat tavoitteensa siinä missä Yhdysvalloillakin.

Yhdysvallat sen sijaan oli alueella uusi tulokas. Yhdysvaltain läntinen ekspansio oli 1800-luvun alussa alkaen nopeaa, mutta Lounaisalueen karut aavikot osoittautuivat jo pelkästään luonnonolojen puolesta haastaviksi. Kun apachet vielä pitivät aluetta hallussaan, oli Yhdysvaltain hallitus ongelman edessä. Vaikka valkoiset päätyivät välillä jopa tilanteeseen, jossa perimmäinen tavoite oli hävittää apachet sukupuuttoon, ei keinoja tavoitteen saavuttamiseksi tahtonut löytyä. Armeija ei onnistunut kukistamaan heitä. Lahti löytää syyksi ainakin osin sen, että siinä missä apachet kuuluivat maiseen ja puolustivat kotimaataan, olivat sotilaat siellä vieraita ja usein myös vastoin tahtoaan. Yhdysvaltain armeija ei osannut sopeutua sen paremmin luonnonoloihin kuin apachien sodankäyntitaktiikkaan.

Kirjassaan Lahti pohtii noita kulttuurisia arvoja, niiden eroja ja merkityksiä varsin oivaltavalla tavalla tuoden ihan uudenlaisen näkökulman Lounaisalueen pitkiin sotiin. Teoreettisesti Lahti asettaa tutkimuksensa myös laajempaan rajaseutuun (*borderlands*), imperiumeja (*empire*), ja sotilaskulttuureja mutta toisaalta myös dekolonisaatiota käsitteleviin tutkimustraditioihin.

Wars for Empire on oivaltava, syvälinen teos, joka tuo uudenlaisen näkökulman apachien ja Yhdysvaltojen suhteisiin, mutta kirjan menetelmiä tullaan varmasti jatkossa soveltamaan myös muihin tilanteisiin, missä kolonialismin alkuperäiskansojen edut ja tavoitteet ovat

johtaneet konflikteihin. Kirja sopii hyvin suomalaisen intiaanitutkimuksen ja Pohjois-Amerikan tutkimuksen nyt jo pitkiin perinteisiin.

Rani-Henrik Andersson, dosentti
Helsingin yliopiston Tutkijakollegium

Suurtyö lakotojen henkitanssista ja alkuperäiskansan äänistä

Rani-Henrik Andersson:

A Whirlwind Passed through Our Country. Lakota Voices of the Ghost Dance. University of Oklahoma Press 2018. 416 s. ISBN 978-0-8061-6007-8.

Monet alkuperäiskansojen menneisyyksien tutkimuksen keskeisimmät ongelmat kiteytyvät kysymyksiin ”äänistä”. Miten ja mistä historioitsija voi löytää alkuperäiskansojen omia ääniä, kun etenkin vanhempi kirjallinen dokumenttiaineisto on usein pääosin ulkopuolisten tuottamaa? Kenellä on riittävät kulttuuriset kyvyt ja eettinen oikeus tulkita niitä alkuperäiskansojen ääniä, joita esimerkiksi koloniaalisista aineistoista tai suullisista historioista löytyy? Onko näitä ääniä ylipäättään mahdollista sijoittaa akateemisen historiankirjoituksen keskiöön pakottamatta niitä samalla länsimaisen epistemologian muottiin?

Dosentti Rani-Henrik Anderssonin suurtyö *A Whirlwind Passed through Our Country: Lakota Voices of the Ghost Dance* (2018) ammentaa näistä kysymyksistä ja tarjoaa niiden pohtimiseen runsaasti ajatuksia. Kyseessä on Anderssonin toinen lakota-kansan henkitanssia käsittelevä teos. Henkitanssi oli hengellinen ja yhteiskunnallinen liike, joka levisi vuosina 1889–1890 laajasti Pohjois-Amerikan alkuperäiskansojen parissa, etenkin Suurilla Tasangoilla. Se tarjosi lohtua ja toivoa kolonialismin kurimuksessa eläville yhteisöille lupamalla niille paremman tulevaisuuden niin tässä maailmassa kuin tuonpuoleisessakin. Tutkimuksessa henkitanssi on yleensä nähty klassisena revitalisaatioliikkeenä ja esitetty alkuperäiskansojen epätoivoisena yrityksenä elvyttää perinteiset kulttuurinsa. Tämä pätee etenkin lakotojen henkitanssiin, joka kulminoitui Wounded Kneen verilöylyyn joulukuussa 1890, kun Yhdysvaltain armeija surmasi yli kaksisataa henkitanssijaa. Euroamerikkalaiset ovat usein tulkinneet nämä tapahtumat ”viimeiseksi intiaanisodaksi”. Koska lakotojen henkitanssia on toistuvasti tarkasteltu tässä perinteisen kulttuurin katoamisen ja verisen sotilaallisen konfliktin kontekstissa, siitä on – varsin harhaanjohtavasti – tullut symboli koko mantereen alkuperäiskansojen aseellisen vastarin-

nan lopulle, kulttuuriselle muutokselle ja uuden reser-
vaattiakauden alulle.

Jo Anderssonin erinomainen esikoisteos *The Lakota Ghost Dance of 1890* (2008) monimutkaisti huomattavasti kuvaa lakotojen henkitanssista. Hyödyntämällä lakotojen parissa kerättyä rikasta etnografista aineistoa ja omaa lakota-kielen taitoaan Andersson sijoitti henkitanssin lakota-kulttuurin kontekstiin ja kyseenalaisti monia standarditulkintoja. Samalla hän tarkasteli, miten amerikkalaisten intiaaniagenttien, upseerien ja lehtimiesten näkemykset henkitanssista muokkasivat yhdysvaltalaisista kuvaa liikkeestä – kuvaa, joka on sittemmin voimakkaasti raamittanut samojen intiaaniagenttien, upseerien ja lehtimiesten kirjoituksia hyödyntäneiden historioitsijoiden tulkintoja.

Esikoisteoksensa seikkaperäisyydestä huolimatta Andersson katsoi, ettei se tehnyt täysin oikeutta lakotojen omille äänille ja niiden moninaisuudelle. Uudessa teoksessaan hän asettaakin keskiöön nämä äänet ja päästää ne puhumaan suoraan lukijalle. Kirja ei siis tarjoa tutkijan rakentamaa kokonaisuutena lakotojen henkitanssin historiasta. Sen sijaan se kokoaa yhteen yli sata henkitanssiin osallistuneen tai sitä läheltä seuranneen lakotan ja heidän dakota-naapuriensa kuvausta, kertomusta, selontekoa, tilannekatsausta ja muistelua, joista osa on kirjattu jo tapahtuma-aikaan, osa vasta vuosikymmeniä myöhemmin. *A Whirlwind Passed through Our Country* onkin mainio esimerkki tutkimussuunnasta, jonka Raymond D. Fogelson nimesi ”etno-etnohistoriaksi”: tutkijan tulkinnan sijaan painopiste on alkuperäiskansojen omilla kertomuksilla ja siinä, miten ne rakentavat menneisyyttä omista kulttuurisista epistemologioistaan käsin.¹

Andersson on kerännyt lakotojen kertomuksia suorastaan hämmästyttävän erilaisista paikoista. Joukossa on amerikkalaisten kirjureiden kokouspöytäkirjoihin kirjaamia lakota-johantajien puheita, lakotojen niin toisilleen kuin yhdysvaltalaisille virkamiehille ja ystäville kirjoittamia kirjeitä, lehtimiesten ja varhaisten etnografien tekemiä lakotojen haastatteluja ja lakotojen ja dakotojen kirjoittamia muistelmia ja sanomalehtiartikkeleita. Pääosa teksteistä on alun perinkin englanninkielisiä, useimmat käännoiksi lakotojen suullisista esityksistä. Osan Andersson on kuitenkin kääntänyt itse lakotankielisistä alkuperäisteksteistä. Käännösten julkaiseminen on jo sinällään arvokas kulttuuriteko, joka tuo tutkijoiden ja suuremman yleisön – myös lakotojen – saataville ainutlaatuisia aineistoja, joita ei ole aikaisemmin juuri hyödynnetty tai edes tunnettu.

Andersson taustoittaa lakota-tekstit hyvin kirjan johdannossa, joka käy kattavasti läpi lakotojen henkitanssin vaiheet. Tämän jälkeen kirja jakautuu neljään osaan, joista kukin tarkastelee yhden ihmisryhmän kuvauksia ja kertomuksia henkitanssista. Ensimmäisenä Andersson päästää ääneen henkitanssin johtajat ja muut siihen

aktiivisesti osallistuneet lakotat. Toinen, hiukan epäyhtenäisempi osio, kokoaa yhteen lakotoja, jotka tasapainoilivat henkitanssin kannattajien ja vastustajien välillä. Tällaisia olivat esimerkiksi monet johtajat, jotka hylkäsivät henkitanssin Yhdysvaltain ankaran vastustuksen vuoksi, ja lakota-reservaattien poliisivoimissa työskennelleet miehet, jotka tekivät yhteistyötä amerikkalaisten intiaaniagenttien kanssa mutta joilla oli myös sukulaisia ja ystäviä henkitanssijoiden joukossa. Kirjan kolmas osa keskittyy lakotoihin ja dakotoihin, jotka eivät osallistuneet henkitanssiin mutta seurasivat liikettä läheltä. Tähän osioon Andersson on sijoittanut myös mestitsien ja lakota-naisten kanssa naimisissa olleiden euroamerikkalaisten miesten selonteot. Viimeinen osa puolestaan koostuu henkitanssia vastustaneiden ja kritisoineiden lakotojen ja dakotojen kertomuksista ja tulkinnoista. Näistä miehistä ja naisista pääosa oli kristittyjä, ja useimmat heistä olivat opiskelleet amerikkalaisissa kouluissa.

Jokainen kirjan neljästä osasta alkaa lyhyellä johdannolla, jossa Andersson taustoittaa tarkasteltavana olevaa ihmisryhmää ja esittelee tarkemmin sen tärkeimmät edustajat. Tämä auttaa lukijaa ymmärtämään kulttuurisesti vieraita lakota-tekstejä ja näkemään lakotat-kertajat elävinä ihmisinä omine henkilöhistorioineen, sosiaalisine verkostoineen ja poliittisine intresseineen. Muutoin teos etenee lakotojen selontekojen ja kuvausten sarjana; Andersson puuttuu puheeseen ainoastaan lyhyissä johdatuksissa ja alaviitteissä. Vaikka esitystapa tekee kirjasta paikoin aavistuksen raskaslukuisen, sen todistusvoima on valtava. Ennen kaikkea se alleviivaa Anderssonin ydinväitettä: lakotat olivat erimielisiä henkitanssista ja sen merkityksestä ja rakensivat liikkeestä hyvin erilaisia tarinoita. Tämä on monella tapaa äärimmäisen tärkeä havainto. Koska lakotojen henkitanssia käsittelevät tutkimukset on pitkään rakennettu kuvauksiksi ”viimeisestä intiaaniosodasta” ja alkuperäiskansojen kulttuurisesta vastarinnasta, ne ovat usein keskittyneet lähinnä henkitanssijoihin huolimatta siitä, että nämä olivat lakotojen parissa vähemmistö. Antaessaan runsaasti sijaa henkitanssin vastustajille ja siihen kriittisesti suhtautuneille sivustakatsojille Anderssonin teos ravistelee vakiintuneita käsityksiä siitä, mitä henkitanssi lakotoille merkitsi. Laajemmin lakotojen moniäänisyyden korostaminen muistuttaa kaikkia alkuperäiskansojen menneisyyksien tutkijoita siitä, että alkuperäiskansayhteisöt ovat aivan yhtä moniäänisiä kuin kaikki muutkin ihmisyyhteisöt. Tämä on olennaista pitää mielessä, kun pohdimme, miten tutkijoiden tulisi sisällyttää alkuperäiskansojen omia ääniä narratiiveihinsa.

Lakotojen moniäänisyyden lisäksi Anderssonin kokoamat tekstit alleviivaavat henkitanssin monimuotoisuutta. Siinä missä historioitsijat ja kulttuuriantropologit ovat yleensä esittäneet henkitanssin yrityksenä elvyttää kolonialismin uhkaamaa ”perinteistä” kulttuuria, Andersson piirtää huomattavasti vivahteikkaam-

man kuvan. Henkitanssin johtohahmot eivät esimerkiksi vastustaneet kaikkea yhdysvaltalaisista vaikutusta yhteisössään; monet heistä toivoivat reservaatteihin enemmän palkkatöitä ja kannustivat seuraajiaan käymään kirkossa ja lähettämään lapsensa amerikkalaisiin kouluihin. Useille kristityille lakotoille henkitanssi muodosti keinon yhdistää vanhaa ja uutta uskoa. Andersson korostaakin osuvasti, että lakotojen kuvaukset ja kertomukset romuttavat yksinkertaiset selitysmallit, jotka tulkitsevat henkitanssin kannattajat ”traditionalisteiksi” ja vastustajat ”edistykselliseksi”.

Lakotojen äänen tavoittaminen ja tulkitseminen ei tietenkään ole ongelmatonta. Anderssonin kokoamat tekstit ovat syntyneet hyvin erilaisten kulttuuristen ja poliittisten prosessien tuloksena. Niiden muotoutumista ja tähän liittyviä kulttuurisen ja kielellisen kääntämisen pulmia olisikin voinut esimerkiksi teoksen johdannossa käsitellä hiukan laajemmin. Samassa yhteydessä olisi ollut mahdollista paneutua vielä perusteellisemmin myös kysymykseen siitä, missä määrin erilaisiin teksteihin nivoutuu lakotojen äänen ohella muiden – esimerkiksi amerikkalaisten lehtimiesten, tulkkien ja kirjureiden – ääniä. Anderssonin julkaisemien kertomusten ja selontekojen kirjoittajuus onkin usein monikerroksinen, ja ne ovat myös sisäisesti moniäänisiä. Toisaalta juuri lakotojen selontekoihin keskittyminen on kirjan ehdoton vahvuus ja tekee teoksesta ainutlaatuisen.

Kaiken kaikkiaan *A Whirlwind Passed through Our Country* tarjoaa erittäin rikkaan ja syvällisen näköalan lakotojen henkitanssiin lakotojen omista, moninaisista näkökulmista. Ansiokas teos täydentää erinomaisesti tuoreita henkitanssi-tutkimuksia, jotka Anderssonin esikoisteoksen ohella ovat viime vuosina lisänneet runsaasti uusia sävyjä tämän monitahoisien liikkeen tutkimukseen.

Sami Lakomäki, FT
Oulun yliopisto

1. Raymond D. Fogelson, *The Ethnohistory of Events and Nonevents*. *Ethnohistory* 36:2 (1989), 133–147.

Kanadansuomalaisuuden historiallinen tutkimus nostaa profiiliaan

Michel S. Beaulieu, Daniel K. Ratz & Ronald N. Harpelle (toim.): **Hard Work Conquers All**. UBC Press 2018. 239 s. ISBN 978-0-7748-3468-1.

Kanadansuomalaisen kulttuurin tutkimus on elänyt mielenkiintoisessa pimennossa. Siinä missä Yhdysvaltoja koskeva amerikansuomalaisuuden tutkimus on uuteen maahan asettuneen ryhmän kokoa ajatellen ollut jopa

runsasta, on liittovaltion pohjoispuolella sijaitseva alue jäänyt vähemmälle huomiolle. Kuten Michelle S. Beaulieu, Daniel K. Ratz ja Ronald N. Harpelle kirjansa johdannossa huomauttavat, Kanadaan kohdistuneesta suomalaisesta muuttoaallost ja kulttuurista ei edelleenkaan ole olemassa esimerkiksi kunnollista yleisesitystä. Erilaisista alueellisista tai temaattisista näkökulmista (esim. työ, sukupuoli, organisaatiot, tunnehistoria, maantieteelliset alueet) laadittuja osaesityksiä toki on julkaistu kohtuullisia määriä. Beaulieun, Ratzin ja Harpellen toimittama teos täydentää ilahduttavasti tätä aukkoa. Kirjan toimituskunnassa on mukana historioitsijoiden lisäksi myös yhteiskuntatieteiden, kansatieteen ja sukupuolentutkimuksen spesialisteja.

Kanada on tutkimuskohteena uniikki, kuten tämän tarpeellisen kirjan yhdeksän artikkelia osoittavat. Ilmiötasolla pelkkä Yhdysvaltoihin vertaaminen ei tee tutkimuskohteelle oikeutusta. Historialliset maahanmuuttoalot maiden välillä jo pelkästään ovat toisistaan poikkeavia. Jos Yhdysvaltoihin kohdistuneen suomalaismuuttoalloon voi tulkita karkealla skaalalla yksivaiheiseksi vuosien 1880–1920 välille¹, tarjoaa Kanada samassa asiassa selvästi poikkeavan historian. Vuosituhannen vaihteen ensimmäisen muuttoalloon lisäksi maa tarjosi suojaa Suomen sisällissodan hävinneelle osapuolelle vuoden 1918 jälkipoltoissa samaan aikaan kun USA tiukensi maahanmuuttokriteereitään amerikkalaisen nativismin radikalisoituessa vuosien 1921–1924 aikana. Kansalliset maahanmuuttajakiintiöt pienenivät ja myös suomalaissiirtolaisuus suuntautui tämän jälkeen pääosin Kanadan puolelle. Kolmas kanadansuomalainen muuttoalot nähtiin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina. Kuten kirjan toimittajat itsekin huomauttavat, olisi myöhempiäkin muuttoalotja todennäköisesti mahdollista lisätä historiakaanoniin, mutta puuttuvan tutkimuksen vuoksi johtopäätökset ovat tekemättä. Neljänneksi aalloksi hahmoteltua 1950-60-lukujen muuttovirtaa olisikin tärkeää tutkia, sillä se erosi voimakkaasti aiemmista muuttovirroista sikäli, että syyt maahanmuuttoon eivät enää liittyneet vainon kaltaisiin taustatekijöihin.

Toistuvat muuttoalot pitivät suomalaista etnistä identiteettiä ja kulttuuria pidempään voimissaan.

Samalla uudet muuttoalot uudistivat etnisyyden sisältöjä ja kanadansuomalaisuuden luonnetta, kun 1900-luvun alun ja 1940-luvun toisistaan poikkeavat suomalaisuuskäsitykset kohtasivat. Silti kirjan annin perusteella assimilaatio kosketti Kanadassa syntyneitä siirtolaisten jälkeläisiä nopeasti siinä missä Yhdysvalloissakin. Lähtömaan kieli alkoi unohtua jo toisessa sukupolvessa ja samalla suomalaisuuden merkitys alkoi vääjäämättä muuttua jokapäiväisestä etnisyydestä kohti etnisiin symboleihin, kulttuuriperintökeskuksiin ja vuosittaisjuhliin kiinnittyviä riittejä.

Kirjan lähestymistapa on onnistunut. Beaulieu ja kumppanit eivät lukittaudu tutkimaan pelkkää maahan-

muuttovaihetta tai siirtolaisuutta vaan katse kiinnittyy myös myöhempien sukupolvien elämään. Tämä on huomattava etu verrattuna amerikansuomalaisuuden tutkimuksen valtavirtaan, jossa fokus on pääosin uuteen maahan asettautumisen näkökulmissa ja vain ohuelti myöhempien sukupolvien tekemisissä; näin on etenkin suomalaisessa tutkimustraditiossa.²

Toisaalta, kuten myös tämä kirja osoittaa, maahanmuuttovaiheen tutkimuskin voi vielä tuottaa uutta tietoa. Esimerkiksi Samira Saramon artikkeli ”Terveisiä: A Century of Finnish Immigrant Letters from Canada” haastaa Turun yliopiston kirjeaineiston perusteella mielenkiintoisesti vakiintunutta käsitystä ”haaleista” (suomalaiset työväentalot Pohjois-Amerikassa), teatteritoiminnasta ja raittiusseuroista. Jos ne olivat kaiken toiminnan keskiössä maahanmuuttovaiheessa, kuten tutkimuskaanon molempien maiden suhteen antaa ymmärtää, miksi niistä ei kuitenkaan ole vastaavalla tavalla havaintoja kirjeaineistoissa? Ehkä syynä ovat ”uuden maan asiat”, joiden ei katsottu kiinnostavan omaisia kaukana Suomessa? Ehkä tutkimuskaanon on ylikorostanut maahanmuuttovaiheen etnisten organisaatioiden merkitystä ja maininnat kirjeissä jäävät siksi oletettua vähäisemmiksi?³ Kirjeiden avulla Saramo joka tapauksessa problematisoi ajatusta maahanmuuttajista yhtenäisenä ryhmänä ja nostaa esille myös sukupuolen merkityksen. Samaan maahanmuuttajavaiheen analyysiin liittyen David K. Ratz tuo tutkimusyhteisön arvioitavaksi uutta tietoa todistamalla 1900-luvun alkuvuosikymmenten kanadansuomalaisten olleen luultua aktiivisempia asepalvelukseen osallistumisessa uudessa maassa.⁴ Artikkel ”Finnish Canadian Soldiers in the First World War” perustuu aiempaa laajempaan ja kriittisempään arkistomateriaalien käyttöön.

Tanya Tuohimaan artikkeli ”Dear Jussi-Setä: Generation, Language, and Community in the Youth Page of *Vapaus* 1945–60” avaa kiinnostavan maiseman toisen ja kolmannen sukupolven kanadansuomalaisten nuorten suomalaisuuskäsityksiin toisen maailmansodan jälkeisenä aikana, jolloin suvun lähtömaan kieli alkoi nopeassa tahdissa kadota. Tuohimaa käyttää aineistonaan *Vapaus*-lehdessä toimineen nuorisopalstan kirjeitä. Hän arvioi ”Perheen nuorimmille”-palstan osin epäonnistuneen tehtävässään suomalaisen kulttuurin uusintajana sukupolvierojen ja kulttuuristen paineiden keskellä, sillä lehden koko viisitoistavuotisen julkaisu-historian aikana vain 27 % kirjeistä kirjoitettiin suomen kielellä. Toisaalta asian voi tulkita myös toisin, sillä huolimatta uuden kulttuurin paineesta suomalaisuus vaikuttaa säilyneen nuorten kirjoituksessa teemana. Yhtäaikainen ylpeys uuden kotimaan kansallisesta tai alueellisesta identiteetistä sekä suvun lähtömaan kulttuuriperinnöstä on tuttu ilmiö muidenkin eurooppalais-taustaisten 1800- ja 1900-lukujen vaihteen siirtolais-kulttuurien parista.

Kirjan päättävä Antti Häkkisen analyysi ”From Bush to Bay Street: The Finnish Community of Thunder Bay as Memories, Narratives and Experiences” täydentää mielenkiintoisesti Tuohimaan artikkelia. Häkkinen on tehnyt kenttätöitä Kanadaan 1960-luvulta alkaen muuttaneiden suomalaisten keskuudessa. Puolistrukturoituina teemahaastatteluina toteutettu artikkeli muistuttaa ansiokkaasti sosiaalisen ja luonnonympäristön merkityksistä muuntuvien identiteettien luojana. Muistoihin, rakennuksiin, tiloihin ja paikkoihin liityvässä tarinankerronnassa sekoittuvat Thunder Bayssakin kanadalaisuuden, paikallisuuden, suomalaisuuden ja henkilökohtaisen elämän teemat värikäänä identiteettikirjona. Vastaavaa ilmiötä on havaittavissa myös amerikansuomalaisesta tarinankerrontaperinteestä johdetussa viihdekirjallisuudessa 1960- ja 1970-lukujen vaihteesta eteenpäin.⁵

Kokonaisuutena *Hard Work Conquers All* on onnistunut teos, joka toivottavasti pitää yllä Kanadaan ja kanadansuomalaisuuteen liittyvää tutkimusintressiä jatkossakin. Vertaisarvioituiden artikkelit ovat huolellisesti editoituja ja niiden lähdemateriaalien käytössä ja teorianmuodostuksessa tekijät käyttävät muihin siirtolaisryhmiin liittyvää aineistoa mielekkäällä tavalla. Artikkelikokoelmille tyypilliseen tautologiaan tai ’kanadansuomalaiseen putkikatseeseen’ ei sorruta vaan analyysin rinnalla kulkevat ansiokkaasti niin suomalaiset, ruotsalaiset kuin yhdysvaltalaisetkin aineistot ja resurssit. Samalla tekijäryhmä onnistuu tuomaan aiheensa osaksi yleiskanadalaista yhteiskuntaa ja sen historiallista kehitystä. Pohjois-Amerikkaan kohdistuvan historiallisen suomalaisuustutkimuksen saralla teos on ehdottomasti vuoden 2018 tärkeimpiä julkaisuja.

Jari Nikkola, FM
Turun Yliopisto

1. Ensimmäiset suomalaiset saapuivat Minnesotaan ja Michiganiin Yhdysvaltojen sisällissodan jälkeen vuonna 1865. Massamuotoiseksi muuttoliike kuitenkin muuttui vasta 1880-luvulta eteenpäin. Suurin maastamuuttoaalto Suomesta Yhdysvaltoihin tapahtui 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä ennen maahanmuuttopolitiikan dramaattista kiristymistä vuosina 1921–1924.
2. Sääntöä vahvistavana poikkeuksena ks. Mikko Toivosen artikkeli ”Preservation Through Change: Restructuring the Finnish American Ethnic Identity, 1917–1945”. Artikkel on julkaistu teoksessa Kaplan, Shackleton & Toivonen (toim.) *Migration, Preservation and Change*. Renvall Institute Publications 1999.
3. Asia on sikäläkin mielenkiintoinen, että akateemisen amerikansuomalaisuuteen liittyvän tutkimustoiminnan yleistessä 1970-luvulla FinnForum-konferensseissa tiedetään syntyneen tulkintaeroja alkuperäisten maahanmuuttajien ja heidän tekemisiään tulkintajien nuorten tutkijoiden välille. Onko mahdollista, että tutkimuskaanon on ylikorostanut esimerkiksi juuri etnisten organisaatioiden merkitystä amerikansuomalaisia historiantulkintoja tehdessään?

4. Ratz viittaa kritiikissään Yrjö Raivion ”Kanadansuomalaisten historiaan” (1979). Kaksiosaisesta teoksesta julkaistiin näköispainos vuonna 2005.
5. Ks. esim. Jingo Viitala Vachonin amerikansuomalaiseen tarinankerrontaperinteeseen nivoutuva kirjallinen tuotanto 1970-luvulla. Nostalgia kohdistuu amerikkalaistuneeseen elämäntapaan farmeineen ja baseball-peleineen mutta samanaikainen ylpeys suomalaisista juurista määrittää kerrontaa mielenkiintoisesti. Vachonin on arvioitu saaneen tyyliinsä vaikutteita Heino A. (Hap) Puotiselta, joka julkaisi ”dialect stories”-tyylisiä omakustanneteoksia vuosina 1968–1970.

Tallinnan kaupunginarkiston palauttaminen Saksasta

Raimo Pullat:

Tallinna arhiivi tagasitoomisest Saksamaalt. Estopol OÜ 2018. 96 s. ISBN 978-9985-9722-9-8.

Kun Neuvostoliitto oli pommittanut Tallinnaa maaliskuussa 1944, saksalaiset miehittäjät veivät Tallinnan kaupunginarkiston kokoelmat Saksaan, jossa se päätyi lopulta Länsi-Saksan Koblenziin. Saksalaiset veivät suuresta arkistosta kaksi kolmasosaa: 187 hyllymetriä eli 171 laatikkoa ja lisäksi muun muassa Hansan, Ruotsin, Tanskan ja Suomen historiaa koskevia ainutlaatuisia tallenteita.

Kuten muuallakin saksalaisen aateliston vuosisatoja hallitsemassa Baltiassa, arkistoperinne oli Virossa vahva ja kaupunkien arkistot olivat rikkaita. Tallinnan arkisto on yksi Hansa-kauden ja Pohjois-Euroopan rikkaimmista. Sen vanhin asiakirja oli vuodelta 1237. Tämä perinne oli ehkä taustalla Tallinnan arkiston siirrossa, mutta vastaavasti Neuvostoliitto siirsi muun muassa Hampurin, Lyypekin ja Bremenin arkistot Moskovaan.

Viron vahva kaupunki- ja maakuntahistorian tutkimusperinne jatkui neuvostomiehityksen aikana. Tallinnan arkistoa Saksassa hyödynsivät saksalaiset tutkijat ja siellä kävivät myös Suomesta useat historioitsijat. Tutkijat ja vastaavat instituutiot alkoivat kuitenkin kaivata Tallinnan arkiston palautusta. Kun Neuvostoliitto ja Länsi-Saksa olivat solmineet diplomaattisuhteet, neuvostolähetystö Bonnissa otti arkiston palauttamisen esille vuonna 1956. Sitä koskevat ponnistelut käynnistyivät tosin vasta 1970-luvulla. Yksi tekijöistä oli alusta pitäen kaupunkihistoriaan erikoistunut Raimo Pullat, josta tuli Tarton yliopiston professori 1979. Hän pääsi jo vuonna 1978 stipendiaattina tutkimaan arkistoa. Arkiston palauttamisesta muodostui Pullatille eräänlainen elämäntehtävä.

Nyt Pullat on kuvannut koko operaation tiiviissä, mutta eloisassa teoksessa *Tallinna arhiivi tagasitoomisest Saksamaalt*. Kirja on yhtä hyvin kuvaus arkiston palautuksesta kuin tekijän elämästä ja elämäntyöstä.

Lähdeviitteiden lisäksi siihen sisältyy kuvia asiakirjoista ja keskeisistä henkilöistä. Kirjan julkaiseminen sopi hyvin Viron 100-vuosijuhliin. Pääpiirteet palautusoperaatiosta Pullat kuvasi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* jo vuonna 1991.¹

Palauttaminen oli pitkä operaatio, joka vaati runsaasti kirjeenvaihtoa, matkoja ja kokouksia niin kotimaassa kuin Neuvostoliitossa ja Saksassa. Pullat painosti Neuvostoliiton Bonnin suurlähetystöstä ajamaan asiaa. Moskovassa hän kannusti viranomaisia sallimaan saksalaisten tutkijoiden käyttää hyväkseen Neuvostoliitossa säilytettäviä saksalaiskaupunkien arkistoja. Moskova ei aluksi ollut kiinnostunut siirrettyjen arkistojen vaihtamisesta, mutta jonkinlainen käänne tapahtui vuonna 1983, kun saksalaisille arkistoammattilaisille esiteltiin Neuvostoliitossa säilytettyjä hansakaupunkien arkistoja.

Kun Länsi-Saksan presidentti Richard von Weizsäcker vuonna 1987 vieraili Moskovassa, Pullat toimitti hänelle korkea-arvoisten virolaisten kirjelmän, jossa korostettiin Tallinnan arkiston historiallista ja kulttuurista merkitystä Virolle ja Tallinnalle. Kirjelmässä korostettiin vanhaa, tunnustettua Pyhä proveniensiiperiaatetta, jonka mukaan arkiston kokonaisuutta ei saa rikkoa ja arkisto on säilytettävä siellä, missä se on syntynyt ja koottu.

Kun liittokansleri Helmut Kohl vieraili seuraavana vuonna Moskovassa, sovittiin neuvotteluista, jotka koskivat Tallinnan arkiston ja Hampurin, Lyypekin ja Bremenin arkistojen keskinäistä palauttamista. Neuvotteluja, joihin Virossa osallistuivat Pullat ja Tallinnan arkistonjohtaja, käytiin ensin Moskovassa ja toisen kerran Koblenzissa. Tuloksena oli sopimusluonnos.

Tallinnan arkiston palauttamisesta sovittiin lopullisesti vasta Neuvostoliiton presidentin Mihail Gorbatshovin Bonnin vierailun yhteydessä kesäkuussa 1989, kun ulkoministerit Eduard Shevardnadze ja Hans-Dietrich Genscher allekirjoittivat sopimuksen. Palauttaminen alkoi tosin vasta lokakuussa 1990 – samaan aikaan kun Saksojen yhdistyminen lopullisesti toteutui. Arkiston suurta arvoa korostaa, että Saksan liittoarkisto oli kopioinut koko arkiston.

Paikallishistoriatutkimuksen ansiosta jälkipolvet Virossa tietävät yhä paremmin, millaista elämä oli Tallinnassa ja Virossa vuosisatoja sitten. Raimo Pullat on ammentanut arkistoja lukuisissa tutkimuksissaan ja kirjoissaan, joista tuoreinta (*Tallinnlase asjademaailm valgustussajandil*) esitteli Pirjo Korkiakangas *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 2/2018.²

Jaakko Blomberg, diplomaatti

1. Raimo Pullat, Pyhä proveniensi. Tallinnalle palautettiin sen historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 89:1 (1991).

2. Pirjo Korhokangas, Tallinnalaisten elämää 1700-luvulla. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:2 (2018).

Joensuun yliopisto – liian punainen oppilaitos?

Alina Kuusisto:

Korkeakoulun punainen aave. Keskustelua Joensuun korkeakoulun politisoitumisesta 1970-luvun sanomalehtikirjoittelussa ja muisteluperinteessä. Itä-Suomen yliopisto 2018. 239 s. ISBN 978-952-61-2525-1.

Euroopan tämän vuosikymmenen historiaa on leimannut yliopistoväen, opiskelijoiden ja koululaisten liikehdintä – Suomessakin professorit lakkoilivat keväällä 2018. Ukrainassa, Ranskassa, Hong Kongissa ja Amsterdamissa on nähty ylioppilasmarsseja ja mielenosoituksia. Arvostetun ylioppilasaktiivisuuden tutkijan Philip G. Altbachin mukaan opiskelijoiden aktivismi on luontainen osa akateemisen yhteisön toimintaa ja akateemiseen elämään olennaisesti kuuluva voima. Useimmissa länsimaissa yhteiskunnissa opiskelijoilta odotetaan liikehdintää. Se nähdään osana yliopiston *magna charta*-tyyppisiä julistuksia ja yliopistolainsäädäntöä – ”valmistaa isänmaan ja ihmiskunnan palvelukseen”.

Alina Kuusiston väitöstutkimuksessa analysoidaan diskursiivisesti miksi ja millaisessa kontekstissa keskustelu Joensuun korkeakoulusta politisoitui 1970-luvulla ja miten asia sittemmin on muistettu. Hän pohtii politiikan, poliittisuuden ja politisoitumisen merkityksiä paikallisessa ja kansallisessa korkeakoulu keskustelussa. Koelaboratorion muodostaa Joensuun korkeakoulu. Kehityskaari on tarinaa siitä, miten pieni opettajakoulu tusseminaari muuttui korkeakouluksi ja lopulta laajalaiseksi tiedeyliopistoksi. Muut tutkimuskysymykset liittyvät korkeakoulun ja sen ympäristön suhteeseen sekä puoluepoliittisiin valta-asetelmiin korkeakoulussa ja sen suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan.

Korkeakoulupoliittikka nousi 1970-luvulla maanlaajuisesti keskeiseksi. Samaan aikaan talouden kriisi lisäsi yliopistojen välistä resurssikilpailua. Paikallistasolla kyse oli Joensuun korkeakoulun roolista. Opetuksen ja tutkimukseen liittyvien oletettujen tai todellisten poliittisten kytkentöjen ”paljastamisen” nähtiin palvelevan korkeakoulun ja maakunnan etua. Joensuu liittyi osaksi sitä aatteellista kahtiajakoa, joka asemoi ”oikeistopii-rit” ja niin sanotut ”elinkeinoelämän vaikuttajat” eri barrikadeille kuin opiskelevan nuoren ja nuoremman tutkijakunnan. Tämä ryhmä oli kallellaan ”yleisdemokraattisuuteen”.

Tutkimus on selkeästi rajattu niin ajallisesti, tematisesti kuin maantieteellisestikin. Tekijä tosin jättää poh-

timatta, milloin otsikossa mainittu ”1970-luku” todellisuudessa alkoi ja päättyi. Vuonna 1969 alkoi Joensuun korkeakoulun toiminta ja tutkimuksessa varsinainen politisoitumiskeskustelu rajataankin vuosiin 1969–1977. Luonteva päätepiste olisi voinut sijaita vuodessa 1984, kun Joensuun korkeakoulusta tehtiin yliopisto.

Keskeiset uutta korkeakoulupoliittista ajattelua ilmaisevat käsitteet tutkimuksessa ovat yliopisto, yliopistojärjestelmä, yliopistolaitos ja korkeakouluverkosto. Tekijä viittaa ”perinteiseen yliopistoajatteluun”, kuitenkaan avaamatta, miten uusi suhtautui mainittuun perinteeseen. Avainroolin, jo otsikkoa myöten, ottavat puolueet ja politisoituminen. ”Aave” oli väritään punainen. Hieman ohuemmalle koonnille jää kehityskaari, johon kirjassa vain viitataan: ”politiikkaa” tuotti myös paikallinen ja akateeminen oikeisto, ennen kaikkea kokoomus.

Tutkimus kuuluu korkeakoulututkimukseen, yliopistohistoriaan ja poliittisen historiaan. Se osoittaa hyvää kansainvälisen, sotien jälkeisen ja 60-luvun ylioppilasradikalismien tutkimuksen tuntemusta. Kuusisto tuo rinnalle joensuulaisen version analysoimalla politisoitumisen tulkintoja ja diskursseja 1970-luvulla. Tekijän kuva kylmän sodan maailmasta on hieman tekninen ja terminologisesti epävarma: käsitteitä ovat muun muassa ”Länsi-Eurooppa” ja ”itäblokin maat”. Vaikka Karjala, kehitysalueidentiteetti ja pohjoiskarjalaisuus nousevat esille, ei tutkimuksessa analysoida maakunnallisten intressien rakentumista korkeakoulukysymyksessä. Ongelmallinen passiivin käyttö, joka leimaa teosta laajemmin, osoittautuu tässä kohdin haasteelliseksi.

Laajan lähdeaineiston käsittely on hyvää ja asiantuntevaa eikä aineistossa ole juurikaan puutteita. Ydinaineistoa ovat haastattelut ja sanomalehtiartikkelit. Tutkimuksen aikalaisuutta välittävä 371 pohjoiskarjalaisen sanomalehtien artikkelia vuosina 1969–1977. Pohjois-Karjalan sanomalehdet *Karjalainen*, *Karjalan Maa* ja *Pohjois-Karjala* edustavat kolmea poliittista suuntausta, *Karjalainen* kokoomusta, *Karjalan Maa* keskustaa ja *Pohjois-Karjala* sosiaalidemokraatteja. Haastattelut eli muistitietoaineisto on koottu hieman eri lähteistä.

Kuusiston kunnianhimoisena tavoitteena on sanomalehtikirjoittelun ja muistelupuheen diskurssianalyttinen tulkinta, jonka avulla hän avaa Joensuun korkeakoulun politisoitumisen merkityksiä. Aineistoanalysoinnin näkökulma sijoittuu teorialähtöisyyden ja aineistolähtöisyyden paikoin horjuvaan välimaastoon. Tutkija tunnistaa asemansa viittaamalla siihen, että väitöskirja ei ole ”puhtaasti aineistolähtöinen”, vaan tutkimuskirjallisuus ja ”omat käsitykseni poliittisesta 1970-luvusta” ovat ohjanneet analyysia.

Kun tutkimuskohteena on ihmisten rakentama kuva todellisuudesta, jää yhteys todellisiin tapahtumiin hajanaiseksi. Paikoin lukijan on vaikea hahmottaa mitä Joensuussa todella tapahtui, ja miten anonyymeiksi

jäävät muistelijat liittyivät tapahtumiin. Sanomalehtiaineiston diskurssianalyysin keskeisiä käsitteitä ovat edelläkävijyys, kehitys, korkeakoulun tehtävä sekä syrjintä ja väärinkäyttö. Haastatteludiskurssit puolestaan ovat yhteisöllisyys, tiedeyliopiston rakentuminen, korkeakoulun ja ympäristön suhde sekä poliittinen valta.

Joensuun korkeakoulun varhaisvuosia leimasivat ylimitoitettujen paikallisten odotukset, moderni tiedepoliittikka, radikaalisoituminen ja puoluepoliittiset paineet. Edelläkävijyyden-takapajuisuuden, yhteisöllisyyden-ristiriitaisuuden, tieteellisyyden-ammattillisuuden, odotusten-pettymyksen ja avoimen poliittisuuden-puolueettomuuden diskurssiparit auttavat hahmottamaan aikalaispuheen ja muistitiedon sekä korkeakoulu-yhteisön oman ja ulkopuolisen kokemuksen välisiä jännitteitä. Diskurssipareja on useita, ja analyysi on tiheää ja yhteys todellisen kehityksen ja muistitulkinnan välillä jää ohueksi.

Eräs väitöskirjan keskeisistä olettamuksista liittyy akatemisoitumisprosessiin eli Joensuun korkeakoulun kehittymiseen seminaaripohjalta monitieteiseksi tutkimusyliopistoksi.

Siihen liittyi yksittäisten tieteenalojen, kuten opettaja- ja lastentarhanopettajakoulutuksen akatemisoituminen. Aiemman tutkimuksen mukaan tieteenalojen akatemisoituminen liittyi yhteiskunnan modernisaatiokehitykseen. Kuusisto jättää ”modernisaation” kuvaamisen marginaaliin. Toimi- ja valmistelukuntia nostetaan esiin, mutta vailla ankuroimista paikalliseen, valtiolliseen tai puoluepoliittiseen yhteyteen. Myös paikallisen elämänmuodon ja akateemisen yhteisöllisyyden käsitteitä käytetään. Hahmottamatta jää se, miten Joensuun korkeakouluun ”yhteenkuuluvuuden tunne” ja ”yhteisesti jaetut päämäärät” muodostuivat.

Vasta sivulla 71 päästään Joensuun korkeakoulun avajaisiin 1971. Tekijä jättää analysoimatta, miten juhlatilaisuus ilmensi yliopistotradition ja paikallisen kohtaamista tai valtiovallan ja maakuntayliopiston suhdetta. Vt. rehtori Veli Nurmen puhe mainitaan, mutta vailla erittelyä jää opetusministeri Johannes Virolaisen puheenvuoro. Virolaisella oli selkeitä omiakin intressejä Karjalassa. Epäselväksi jää se, miten korkeakoulu alkoi rakentua, oppiaineet muodostua, laituskulttuurit kehittyä ja tutkimushankkeet muodostua tai kuten tutkija toteaa, miten ”rekrytoitumistarinat” muodostuivat. Keskeiset paikalliset toimijat, kuten Karjalan Tutkimuslaitos ja Pohjois-Karjalan tiedepoliittinen seura (per. 1974) jäävät vain maininnan tasolle.

Luvussa *Korkeakoulu ja odotusten diskurssi* nostetaan esiin kolme perinteistä yliopistokäsitystä: perinteinen humboldtilainen yliopistojen autonomiaa, sivistystehtävää, tutkimuksen ja opetuksen yhteyttä sekä

vapaata tiedettä korostanut käsitys, näkemys yliopistosta yhteiskuntapolitiikkaa ja hyvinvointivaltion rakentamista palvelleena valtiojohtoisena instituutiona sekä kapeasti alueiden intressien kautta asiaa tarkastellut näkemys. Laaja katsaus olisi voinut toimia paremmin taustoituksena. Selväksi käy, että Joensuussa tavoiteltiin humboldtilaista mallia ketterämpää ja modernimpaa rakennetta, mikä näkyi osastopohjaisuudessa ja tieteenvälisyydessä.

Kuusisto erittelee ansiokkaasti opiskelijoiden identiteettejä ja sosiaalista taustaa. Vertailuanalyysilla olisi saatu esiin se, mikä oli leimallisesti joensuulaista. Kiinnostava jännite liittyy siihen, vaikuttivatko enemmän politiikan rakenteet vai henkilöt? Esiin nostetaan punaisen maineen avaintekijät, yhteiskuntatieteilijät ja psykologit. Murros henkilöityi Joensuussa psykologian professori Yrjö-Paavo Häyryseen ja kasvatustieteen professori Annika Takalaan. ”Punaisuutta” joensuulaaisessa mediajulkisuudessa nostatti myös teatteriohjaaja Jouko Turkan tulo kaupunkiin. Tutkijan mukaan se tiheni radikalismipuhetta, sillä korkeakoulu liitettiin julkisuudessa osaksi kulttuurivasemmistolaisuutta. Huomiota saavat kiinnostavalla tavalla uudet ja vanhat kommunistit, kärkeissä paikallisen kansanedustaja Pauli Puhakan edustama ”korpikommunismi”, josta nuortaistolaiset löysivät poliittisen kotinsa.

Punaisuuteen liittyneen julkisen keskustelun huipuvuosi oli 1975. Tuolloin marxilaisuuden vaikutus ja lastentarhanopettajakoulutuksen poliittisuus tuntuivat voimakkaimmin. Laaja kuvaus nuorison poliittisista järjestöistä on ansiokas. Esiin nostetaan muun muassa Joensuun Niinivaaran ”hippijengi”, mutta myös se, että kokoomusopiskelijat voittivat ylioppilaskuntavaaleissa ja ”porvarismi” aatteena sai kannatusta Joensuussa. Vähemmälle pohdinnalle jää kansainvälisten vaikutteiden rooli eli miten USA:n, Ranskan, Länsi-Saksan ja Ruotsin opiskelijamallakat tuntuivat. Kiinnostava on paikallisen moniottelijan, professori ja rehtori Heikki Kirkisen kuvaus. Kirkinen osasi olla samalla kertaa yliopistomies, poliitikko, karjalainen, suomalainen ja eurooppalainen vaikuttaja.

Kuusiston tutkimus on laajapohjainen ja perusteellinen esitys. Selväksi tulee, että korkeakoulun alkuvuosina toimintaan liittyi osin epärealistisiäkin odotuksia. Julkisuuteen nousi ristiriitaisia ja poliittisia sävyjä. Lopulta politisoitumiskeskustelu tyhjentyi ja tavoitteeksi tuli pyrkimys sopeuttaa ja vakiinnuttaa korkeakoulu toiminnallisesti, tutkimuksellisesti ja poliittisesti. Korkeakoulun asema tiedeyhteisönä vahvistui, akatemisoitumisprosessi eteni ja huipentui korkeakoulun muuttamiseen yliopistoksi vuonna 1984. Samalla korkeakoulu kiinnittyi vahvemmin osaksi ympäröivää kaupunkia ja maakuntaa.

Laura Kolbe, professori
Helsingin yliopisto

Itämeren kirkot ja kultit

Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen, Anneli Randla & Tanja Ratilainen (toim.):

Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region. New Visits to Old Churches. Cambridge Scholars Publishing 2017. 337 s. ISBN 978-1-5275-0024-2.

Itämeren alueen arkeologisen tutkimuksen kulmakiviä ovat keskiaikaiset kirkot. Tutkimus alkoi taidehistoriallisista ja kansallisista lähtökohdista pian 1800-luvun puolivälin jälkeen, mutta siirtyi sitten rakennushistoriallisen ja arkeologisen näkökulman kautta jo sotien välisellä ajalla kirkkorakennusten iän, muodon ja funktioiden ongelmiin. Kun luonnontieteelliset ajoitusmenetelmät ja rakennusarkeologisen tutkimuksen metodologia 1960-luvulta alkaen kehittyivät, syntyi 1980-luvulla kirkkojen tutkimuksen uusi aalto, jota Pohjoismaissa tukivat vuodesta 1981 järjestetyt yhteiset kirkkoarkeologian symposiumit sekä jo tuolloin Baltian maiden ja itäblokin tutkijoihin virinneet yhteydet. Samalla vuosikymmenellä alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota paitsi kultteihin myös kirkkojen rooliin talouden ja vallan maimessa. Tuloksena kirkkotutkimus on 2000-luvulla laajentunut monitieteelliseksi kansainväliseksi tutkimuskentäksi, joka ei rajoitu pelkkiin rakennuksiin tai niiden funktioihin, saati keskiaikaan, vaan muodostaa oman selkeän kohteensa ja problematiikkansa.

Itämeren alueella keskiaikaisten kirkkorakennusten ja niihin sidoksissa olleiden ilmiöiden tutkimus on 2010-luvulla muodostunut omaksi kokonaisuudekseen jo hieman sitä ennen kiinteytyneen linnojen tutkimuksen rinnalle. Molemmille on tyypillistä aito kansainvälisyys ja monitieteisyys: kohteena olevan ilmiön, tässä tapauksessa yksittäisen rakennuksen ja sen funktioiden tarkasteleminen laajemmassa kontekstissa osana menneisyyden yhteiskuntaa ja yhteisöjä sekä ajassa ja tilassa tapahtunutta vuorovaikutusta. Toisin kuin linnatutkimuksessa, jossa Itämeren alueen tutkijoita yhdistävä *Castella Maris Baltici* -konferenssien ja julkaisujen sarja on neljännesvuosisadassa edennyt jo kolmanteentoista osaansa, Itämeren alueen kirkkotutkimuksesta ei ole julkaistu laajemmalle kansainväliselle tutkijayhteisölle suunnattua artikkelikokoelmaa, saati katsausta, jossa täkäläisen 2010-luvun lopun kirkkotutkimuksen tila, löydöt ja mahdollisuudet nostettaisiin esille. Nyt on. Kuten käsillä olevan englanninkielisen artikkelikokoelman esipuheessa kerrotaan, teoksen on tarkoitus olla ajankohtainen esimerkki kirkkojen arkeologisessa tutkimuksessa tapahtuneesta kehityksestä. Kansainväliselle tutkijayhteisölle suunnattuna esimerkkinä teos täyttääkin paikkansa, mutta ylemmäksikin olisi voinut kurkottaa.

Castella Maris Baltici -julkaisujen tapaan *Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region* on

tyypillinen asiantuntijoille suunnattu artikkelikokoelma, joka perustuu Turussa jo 26.–30. elokuuta 2013 pidetyn Itämeren alueen kirkkoarkeologisen konferenssin esitelmiin. Neljän suomalaisen ja yhden virolaisen toimittajan yhteistyön tulos sisältää lyhyen esipuheen ja 19 artikkelia ("Chapter"), jotka on ryhmitelty kolmeen laajempaan jaksoon. Ensimmäinen käsittelee kirkkojen rakentamista, toinen tutkimusta ja kulttuuriperintöä ja kolmas hautausten, kultin ja arjen maailmaa. Artikkeleista kaksi on useamman kuin yhden tutkijan yhteistyötä. Kirjoittajat ovat lähtöisin Suomesta, Ruotsista, Virosta, Latviasta, Liettuasta, Puolasta, Tanskasta, Norjasta ja USA:sta.

Teoksen artikkelit ulottuvat pienoistutkimuksista problematisointeihin, tutkimusprojektien yhteenvetoihin ja raportinomaisiin katsauksiin. Kirjan tavoitteen kannalta tämä ei ole ongelma, mutta heijastaa konferenssijulkaisuissa yleistynyttä tapaa, jossa valmis teos tarjoaa konferenssin tavoin foorumin tutkimusprosessin eri vaiheita edustaville teksteille. Kokoelmien yleistymiseen on vaikuttanut rahoituksen kriteerinä käytetty tutkimusmetriikka, joka ei tee todellista eroa sisällöltään verrattain kirjavien koosteiden ja tutkimusteemaansa aidosti kokoavien, problematisoivien ja kehittävien artikkelikokoelmien välillä. Metriikan todellisuudelle emme voi mitään, mutta jotta jälkimmäiseen päästäisiin, olisi teoksessa oltava kattava aihepiiriä käsittelevä johdanto, jossa käytäisiin läpi paitsi aiheen tutkimushistoriaa, myös sen merkitys laajemmassa tieteenalan ja tutkimuksen kontekstissa. Konferenssijulkaisuissa asia vaatii aikaa ja resursseja, mutta koska teoksen tavoitteena on esitellä Itämeren alueen kirkkotutkimusta kansainväliselle tutkijayhteisölle, olisi askel kannattanut ottaa ja kirjoittaa nykyistä tanakampi johdanto siitä, miksi juuri Itämeren alueella kirkkorakennusten tutkimus on kolmen viimeisen vuosikymmenen aikana onnistunut irrottautumaan vanhoista kansallisista ja tieteellisistä paradigmoista ja mitä annettavaa tällä on kansainväliselle tutkijayhteisölle. Teoksen asiantunteva toimittajakunta olisi tähän ilman muuta kyennyt.

Kirjan yhdeksäntoista artikkelia muodostavat polun kirkkorakennusten, niiden erilaisten piirteiden ja kontekstin tutkimusongelmiin 2010-luvun Itämerellä. Mielenkiintoista kyllä, kokoelman kaikki artikkelit käsittelevät kirkkorakennuksia läntisen kirkon kontekstissa, vaikka juuri Itämeren alueella idän kirkon läsnäolo oli kirkkorakennusten ja kultin tasolla selviö useissa kaupungeissa ja kaupan verkostoissa jo varsinaista keskiaikaa edeltävällä ajalla ja pitkään sen jälkeen. Vaikka 2017 julkaistun teoksen sisältö on suhteessa neljä vuotta aiemmin pidettyyn konferenssiin, myös idän kirkon ulottuvuus on asia, jolla olisi ollut paikkansa Itämeren kirkkotutkimuksen kenttää laajemmin käsittelevässä johdannossa. Nyt esipuheessa todetaan ykskantaan vain, että "artikkelit osoittavat, miten kristinusko on

yhdistänyt Eurooppaa keskiajalta lähtien, ja miten kirkot toimivat yhteisöiden keskuksina myös periferiassa”. Kuten Liivinmaan kaupunkien keskiaikaiset venäläisten kauppiaiden kirkot osoittavat, periferioita saattoi olla myös keskuksissa, ja kulttien sekä arjen eletyn uskonnon moninaisuus on ollut läntisen kirkon paradigmaattista asemaa huomattavasti monikerroksisempi. Kirkot ja kultit yhdistivät, mutta myös erottivat ja määrittelivät, silloinkin, kun identiteetit olivat liukuvia ja hybridi-mäisiä, kuten keskiaikaisten identiteettien on todettu olleen.

Toivomus kattavammasta johdannosta ja Itämeren kirkkotutkimuksen 2010-luvun kentän problematisoinnista ei millään tavalla vähennä teoksen ansioita artikkelikokoelmana tai tutkimusta esittelevänä julkaisuna. Päinvastoin, artikkeleista nousee esiin muutamia yhdistäviä tekijöitä, jotka avaavat erinomaisella tavalla nykytutkimuksen teemoja ja painopisteitä. Vaikka teemat ovat perinteisiä, niissä vierailaan – kuten teoksen alaotsikkokin toteaa – uudelleen ja uudesta näkökulmasta. Tärkeimmät liittyvät kirkkojen arkkitehtoniseen muotoon ja tilaratkaisuihin, paikan valintaan ja kirkkorakennusten määrään, rakennustyössä tehtyihin ratkaisuihin sekä kirkkojen, hautausten ja kulttien yhteyteen.

Yhdeksäntoista artikkelin esittely on tässä mahdollonta, mutta kirkkojen arkkitehtuurin kannalta haluan nostaa esiin Jes Wienbergin artikkelin Skandinavian keskiaikaisista pyörökirkoista, jossa hän problematisoi ne osaksi laajempaa ristiretkiaikaista sosioekonomisen eliitin merkitysjärjestelmää, sekä Kaur Altoan tutkimuksen, joka murskaa lopullisesti Armin Tuulsen vanhan teorian kirkoista pako- ja puolustautumispaikkoina Viron maaseudulla. Kristillisen kultin kannalta uutta näkökulmaa tarjoavat Øystein Ekrollin artikkeli pyhän Olavin kultin myöhäiskeskiaikaisesta noususta, jonka taustalla oli Kalmarin unionivaltakunnan ideologinen ilmasto ja jonka merkitystä ei aina ole osattu erottaa kultin varhaisemmasta 1200-luvun kukoistuskaudesta, sekä Ewelina Kovalczykin ja Virva Lompolon artikkelit Sleesian ja Turun Kristusta, Neitsyt Mariaa ja pyhimyksiä kuvaavista savifiguurilöydöistä, jotka olivat osa arjen hurskauselämää.

Mielenkiintoisia ovat myös Raimonda Nabažaiten artikkeli Klaipedan ”vaeltavasta” pyhän Johanneksen kirkosta, sekä Rimvydas Laužikasin metodologinen pohdinta informaatio- ja kommunikaatioteoreettisten paradigmojen käytöstä löytökokonaisuuksien analysoinnissa. Kansainväliselle tutkijayhteisölle suunnattu tutkimusprojektien yhteenvedoista edustavat Nils Engbergin katsaus Tanskan hylättyjen kirkkojen tutkimukseen sekä Juha Ruohosen artikkeli Ravattulan Ristimäestä, joka perustuu *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1993 julkaistuun suomenkieliseen tekstiin. Tärkeän lisän teokseen tuo Heidi Wirilanderin analyysi Suomen 1990-luvun ja 2000-luvun alun kirkkojen tuhopoltoista

ja tuhopolttoyrytyksistä. Suurin osa syyttäjäistä on nuoria miehiä, mutta joukossa on myös kaksi teini-ikäistä tyttöä. Tihutöiden selittäviä tekijöitä eivät ole syyttäjien uskonnolliset näkemykset, satanismi tai kristinuskon vastaiset tuntemukset. Sen sijaan kyse on nuorten aikuisten ongelmista, jotka ovat osin yhteydessä mielenlenterveyteen, päihdyttäviin aineisiin ja sosiaaliseen eriarvoisuuteen. Syistä keskeisin vaikuttaa kuitenkin olleen arkinen kokemus omasta merkityksellisyydestä paikallisyhteisössä: tällöin instituutioita edustavasta aineellisesta kulttuuriperinnöstä saattaa muodostua väline merkityksen hakemisessa ja olemassaolon julkittuomisessa. Kaikki artikkelit ovat hyvin toteutettuja ja vähintäänkin lukemisen arvoisia.

Tapio Salminen, FT
Tampereen Yliopisto

R – niin kuin Rislakki

Jukka Rislakki:

Mullistusten mies. Elämää ja kohtaloita historian aalokossa. Otava 2018. 416 s. ISBN 978-951-1-32019-7.

”Yli 40-vuotiaaksi elävät vain pölkkypäät ja roistot”, toimittaja ja tietokirjailija Jukka Rislakki siteeraa muistelmansa aluksi. Fjodor Dostojevskin sanat kuvaavat sattuvasti sitä, miten vaikeaa nuoren ihmisen on suhtautua vanhuuteen.

Yhtään helpompaa ei ole mennyttä muistelevalla vanhemmalla ihmisellä, sillä nuoruuden kiihko tapaa synnyttää ehdottomimmat ja fanaattisimmat näyt. Ajallinen ja henkinen etäisyys kasvaa muutamassa vuosikymmenessä niin suureksi, ettei muistelija välttämättä niin vain tunnista vanhaa omakuvaansa. Ei auta kuin hymyillä vienosti ja muistella Winston Churchillin lausumiksi väitettyjä sanoja: ”Se, joka nuorena ei ole radikaali, on sydämetön. Se, joka vanhana ei ole konservatiivi, on hullu.”

Vuonna 1945 syntynyt Jukka Rislakki taitaa olla vähän molempia, siis ikuinen maailmanparantaja yhtä hyvin kuin elämän kouluma realististi. Painotukset ovat toki vaihdelleet elämäntaipaleen aikana kiinnostusta herättävästi.

Muistelmateoksen peruslähtökohta on se, että muistelija kertoo vain sen, minkä hän haluaa kertoa. Rislakki tekee kulttuuriteon muistaessaan paljon keskimääräistä muistelijaa enemmän, vaikka on hänelläkin rajansa. 1970- ja 80-lukujen poliittisista kuohuista olisi voinut ja pitänyt kirjoittaa perusteellisemmin. Näihin vuosikymmeniin osuvat myös ehtivän kirjoittajan uran yhteiskunnallisesti aktiivisimmat ja vaikuttavimmat vuodet.

Nuoruusvuodet heittivät Rislakin Jämsänkoskelta kuohuvaan 1960-luvun Helsinkiin ja Aatos Erkon mah-tilehtitaloon. Omissa oloissaan viihtynyt ulkomaantoi-mittaja oli ajan hermolla ja kallistui selvästi vasemmalle monen muun 1960-luvun radikaalin tapaan. Kylmä sota kävi kuumana, eikä Lyndon B. Johnsonin ja Richard Nixonin Amerikan tekemiä vääryyksiä tarvinnut etsiä suurennuslasin kanssa. Rislakki kirjoitti kuin kuumeessa länsimaailman vääryyksistä, CIA:n vakoilujuonista ja Latinalaisen Amerikan oikeistodiktatureista.

Yhdysvallat oli roistovaltio jos mikä, muttei vain sitä. Se oli myös suurvalta, josta Rislakki löysi journalistiset ja taiteelliset esikuvansa. Sarja- ja pilakuvat yhtä hyvin kuin kantaaottavat laulut ja kirjallisilla tyyleillä leikit-televät kioskikirjat puhuttelivat. Rislakin kirjoituskone naputti amerikkalaistyylistä tutkivaa lehtitekstiä. Par-haat artikkelit täyttivät kirkkaasti klassikkojen lajimää-ritelmät. Ne pohjasivat väsymättömään lähdeyöhön, siis sellaisiin hyveisiin, joista tämänkin päivän journalis-tien kannattaisi ottaa mallia.

Helsingin Sanomien ulkomaantoimitus täyttyi 1960-luvun radikaaleista, mutta valtaa pitivät maltilliset ja konservatiiviset voimat. Päällikkötoimittajien kauhuksi palstoille tarjottiin katteetonta kehitysmasaukkoa, hyväntahtoista vallankumous- ja Kuuba-romantiikkaa sekä ylikierroksilla käynyttä Amerika-kritiikkiä. Aika ajoin Rislakki oli erityistarkkailussa, mutta sensorien valppaus ja innokkuus vaihtelivat. Liberaalilehti suvaitsi usein yllättävänkin paljon.

Useimmat lehti-imperiumin johtajista ymmärsivät kyllä, ettei länttä moukaroivassa journalismissa sinäl-lään ollut mitään väärää tai anteeksi pyydeltävää. Washingtonin valtaeliitit saivat mitä ansaitsivat. Kaikki olisi ollut hyvin ja sopusoinnussa, jos Neuvostoliitosta olisi kirjoitettu yhtä terävästi kuin Yhdysvalloista. Kun näin ei tehty, journalistinen todellisuus muuttui eriskum-malliseksi, sanalla sanoen ”suomettuneeksi”.

Moskovaa aristelevassa Pohjoismaassa oli turvalisempää katsoa kauas kuin lähelle. Asetelma selittyi itsesensuurilla, muttei vain sillä. Kansainvälinen uutis-virta toi Ludviginkadulle uutisia pääasiassa lännestä. Amerikkalaiset uutistoimistot ja suurlehdet päivittivät maansa rikosrekisteriä päivästä toiseen ja toimittivat paljastustiedot Suomeen. Neuvostoliitosta uutisoimi-nen oli vaikeampaa. Punaisen hämärän maassa vallitsi osittainen uutispimento, eikä sieltä aina ollut helppoa saada yhtä verevää, lukijakuntaa puhuttelevaa tietoa kuin lännestä. Itse asiassa *Helsingin Sanomilla* ei ollut Moskovassa edes omaa kirjeenvaihtajaa ennen vuotta 1975, mutta se on aivan oman tarinansa aihe.

Rislakin journalistinen sarjatuli haki uutta suuntaa 1980-luvun puolivälissä, jolloin kohtalo heitti miehen Baltiaan. Jos toimittaja oli aiemmin pauhannut USA:n kylmän sodan rikoksista, nyt hän joutui katsomaan Moskovon politiikkaa silmästä silmään. Kävi selväksi,

ettei neuvostoliittolainen imperialismi ollut amerikka-laista helläkäisempää. ”Neuvostoliitto on suuri vanki-leiri”, Rislakki sai kuulla virolaisten illanistujaisissa.

Baltiasta tuli aivan kirjaimellisesti rakas: puoliseksi löytyi latvialainen kirjailija, kääntäjä Anna Žigure (s. 1948). Kun nainen lähetettiin itsenäisen Latvian ensim-mäiseksi suurlähettilääksi Helsinkiin 1990-luvun alussa, ”mullistusten miehen” piti jälleen sopeutua uuteen roo-liin. Diplomaatin puolisona oli syytä harkita vähän sitä-kin, mistä oli soveliasta kirjoittaa suuruuden päiväään eläneeseen Ludviginkadun lehteen.

Uuden vuosituhanen alussa Rislakki sai tarpeek-seen Helsingin, Tallinnan ja Riian välillä matkustami-sesta. Hän jäi lehtityöstä eläkkeelle, muttei lopettanut kirjoittamista. Vapaa tietokirjailija asettui asumaan Jurmalan hiekkarantaidylliin, jossa hänet opittiin tun-temaan paitsi kirjoittajana myös paikallisaktiivina. Kun Latvia, Riika tai Jurmala tarvitsivat puolestapuhujia, Ris-lakki oli vahvuudessa.

Tietokirjailija Rislakista oli tullut jo 1970-luvun jälki-puoliskolla. Kun *Helsingin Sanomissa* ”isoveljet” hengit-tivät niskaan, toimittaja päätyi samaan ratkaisuun kuin moni kohtalotoverinsa: hän alkoi kirjoittaa salanimellä muihin lehtiin. Kunnianhimon kasvaessa ”senttailu” vaihtui tietokirjailuun.

Ensimmäisen kirjan aihe oli kovin arvattava. Rislakki ja toimittaja Jorma Lindfors kirjoittivat ”selvityksen” CIA:sta ”maailmalla ja Suomessa”. Kulttuurivaikuttaja Peter von Baghin tilaaman teoksen lähdepoija jäi epä-tasaiseksi. Kirjan kaikkia tietoja ei ehditty eikä voitu tarkistaa kuin pintapuolisesti, mutta oli tälläkin selvi-tyksellä ansionsa: aiemmin Suomessa ei ollut tiedetty paljoakaan CIA:sta.

Rislakin toinen kirja ilmestyi vuonna 1982: *Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa*. Ajan saatossa tämä myyn-timenestys muodostui kulttikirjaksi, joka on kulunut myös lukuisten historiantutkijoiden käsissä. Teos avaa lukijalle näkymän rinnakkaiseen maailmaan, omala-kiseen ”Konspiratsijaan”. Tämän vakoilijoiden rinnak-kaistodellisuuden olemassaolo oli jo itsessään uutinen 1980-luvun alun Suomessa.

Tiedusteluorganisaatioiden tutkiminen on hidasta ja työvaltaista nykyinkin, mutta 1980-luvun taitteessa se oli vieläkin vaikeampaa. Rislakki haastatteli syvä-kurkkuja, haali papereita perikunnilta ja haki arkistoja omalla kustannuksellaan vaikka maailman ääristä. Val-taosa vakoilukirjan tiedoista pitää paikkansa, vaikkei tämäkään Rislakin kirja ollut virheetön – ei sinne päin-kään. Kyse ei ollut tieteellisestä historiankirjoituksesta vaan enemmänkin rönsyilevästi kukoistavasta journalis-tisesta suurkirjasta.

Tietokirjailijana ja historiantutkijana Rislakki nousi uudelle tasolle 1990-luvulla. Hän osui Suomen sisällis-sodan uudelleenarviointin aallonharjalle kirjoittaessaan Jämsänkosken vuoden 1918 väkivallasta, neljäkuukau-

tisestä ”kauhun ajasta”. Vuonna 1995 ilmestynyt teos raivasi osaltaan elintilaa sisällissotatutkimukselle, joka oli vahvemmin paikallista. Kun yleiseltä, valtakunnalliselta tasolta siirryttiin pitäjätasolle, päästiin lähemmäs sodan sysymustimpia puolia.

Kaksi vuotta myöhemmin Rislakki ja sukujuuriltaan suomalainen petroskoilaistoimittaja Eila Lahti-Argutina (1937–2008) julkaisivat kirjan, joka oli niin ikään ajan hermolla. *Meillä ei ole kotia täällä* kertoi Neuvostoliittoon loikanneiden suomalaisten joukkotuhosta tavalla, jonka olisi luullut kirittävän myös suomalaista akateemista historiankirjoitusta aiheen pariin. Samoin olisi voinut vaikuttaa vuonna 2013 ilmestynyt Rislakin *Vorkuta*-teos kertoessaan neuvostovankileirin vuoden 1953 kapinasta ja sen suomalaisesta johtajasta.

Syystä tai toisesta Rislakin kaksi kirjaa eivät ole saaneet aikaan liikettä akateemiseen historian tutkimukseen, vaan kokonaiselvitys Stalinin vainoissa ja vankileireillä kuolleista suomalaisista odottaa edelleen tutkimusryhmäänsä. Aukko tutkimuksessa muistuttaa vähän nololla tavalla myös siitä, miten perusteettomasti akateemiset historian tutkijat ovat aika ajoin ylenkatsooneet muuta kuin yliopistollista historian tutkimusta. Ehkäpä Suomen Kansallisarkisto voisi ottaa aloitteen poikkeuksellisen merkittävän historiahankkeen käynnistämiseksi ja tarvittavien Venäjä-yhteyksien avaamisessa?

Uudella vuosituhanella Rislakki aloitti pitkän tutkimusmatkansa Latvian historiaan. Vuonna 2005 julkaistu *Latvian kohtalonvuodet* kertoi Krišjānis Berķiksen ja Hilma Lehtosen tarinan koskettavasti. Pienen Baltian maan historiaa teki tutuksi myös kaksi vuotta myöhemmin päivänvalonsa nähnyt kirja, *Tapaus Latvia*, jossa ”pieni kansakunta” riutui ”disinformaation kohteena”.

Yksi Rislakin päätöistä, *Paha sektori*, ilmestyi vuonna 2010. Se selvitti atomipommin, kylmän sodan ja Suomen vaiheita niin vakuuttavasti, että moni historian tutkijakin heräsi myöntämään kirjoittajan ansiot. ”Kaadoin tuuttiin kaiken siihen asti keräämäni tiedon ja hankin myös paljon uutta”, selittää Rislakki paksun kirjansa metodologiaa. Teos kuuluu Suomen kylmän sodan historian peruslukemistoon.

Kuten esiin nostetuista esimerkkikirjoista näkyy, Rislakista on ollut moneksi. Aina hän on haistellut valppaasti uusia tuulia, mutta aikaa myöten journalismin vinttikoiria on muuntautunut historian tutkimuksen vihikoiraksi. Ansiot ovat kiistattomia, ja niistä on myös historian tutkimuksen syytä kiittää auliisti. Hattua pitää nostaa niin ikään sujuvasti etenevästä muistelmateoksesta. Sitä voisi luonnehtia kolminaisuudeksi, joka yhdistää muistelmakirjan, hakuteoksen ja kirjailijaoppaan hyvät puolet.

Aleksi Mainio, FT
Helsingin yliopisto

Nojatuolikenraali ja ei-niin salaiset suunnitelmat

Jonathan Walker:

Churchillin kolmas maailmansota. Brittien suunnitelmat hyökätä Neuvostoliittoon 1945. Minerva Kustannus Oy 2017 (2013, 2017). 251s. ISBN 978-952-312-495-0.

Kontrafaktuaalinen historia kiinnostaa. Tuoreimpana esimerkkinä tieteellisemmästä kontrafaktuaalisesta ilmestyi SLS:n ja sittemmin Gaudeamuksen suomeksi julkaisema, vuoden historiateos -palkinnon voittanut *Kulkemattomat polut*.¹ Yksi haara ns. ”mitä jos”-lähestymistavan juurten osalta on ollut sotahistoriassa, jossa lähestymistapaa on harrastettu jo pitkään. Vuonna 1999 ilmestyi John Cowleyn toimittama, alun perin *Military History Quarterly* -lehdessä ilmestyneistä esseistä koottu kokoelma *”What if”*, jossa joukko tunnettuja sotahistorioitsijoita pohti vaihtoehtoisia skenaarioita sotahistorian suurista käännekohtista ja niiden mahdollisista vaikutuksista. Teos sai jatko-osankin.

Jonathan Walkerin kirjoittama teos on lähellä tätä tyyllilajia käsitellessään toisen maailmansodan jälkeistä historiaa kiinnostavan tapaustutkimuksen, toteuttamatta jääneen operaatio Unthinkablen kautta. Teos sijoittuu perinteisemmän poliittisen historian, kylmän sodan tutkimuksen ja sotahistorian rajapinnoille, populaarimpaan osaan koordinaatistoa. Sotahistoriaan erikoistuneeksi kirjailijaksi itseään kutsuva, lähinnä radio- ja tv-sotadokumenttien tuotannoissa toiminut Walker vihjaa kotisivuillaan² paljastavansa tämän historian pimentoon jääneen salaisuuden yksityiskohdat. Walker ei kuitenkaan ole ensimmäinen asiaa pohtimassa³, vaikka sitaattit teoksen saamista arvioista niin antavatkin ymmärtää. Lisäksi itse suunnitelmakin on ollut saatavilla skannattuna internetissä vuosia.⁴ Vaikka Walker on Britannian sotahistorian komission jäsen ja Birminghamin yliopiston sotatutkimuksen keskuksen kunniajäsen, ei hänellä ole varsinaista tutkijakoulutusta – ja tämä myös näkyy.

Kylmän sodan historiaan perehtyneille operaatio Unthinkablen taustaksi esitetty laajempi, kireiden suurvaltasuhteiden tilannekuva ei tarjoa paljon uutta. ”Suuren allianssin” sisäisistä ristiriidoista on kirjoitettu jo toisen maailmansodan päättymisestä alkaen. Uudempi tutkimus on tuonut esille myös ”lännen” sisäisten suhteiden ongelmien merkitystä tässä, viimeistään 1970- tai 1980-luvulta alkaen.⁵

Vuonna 1954 Iso-Britannian ikääntynyt pääministeri Winston Churchill piti vaalipiirissään puheen, jossa hän kertoi pyytäneensä vuonna 1945 kenraali Bernard Montgomerya säästämään antautuneilta saksalaisilta sotilailta kerätyt aseet ja valmistautumaan niiden

uudelleenjakamiseen saksalaisille, mikäli Neuvostoliiton joukot jatkaisivat etenemistään Euroopassa. Tämä kommentti herätti lehdistön kiinnostuksen. Jälkikäteen Churchill kommentoi lähipiirilleen paljastaneensa melkein jotain, mitä ei olisi pitänyt paljastaa (s. 187–188).

Toisen maailmansodan lähestyessä loppuaan Churchill oli huolestunut Euroopan tilanteesta, ja erityisesti Puolan kysymys hiersi häntä (s. 7–9). Puolan hallitus oli paennut sodan syttyessä Britanniaan ja puolalaisväestöä oli Britanniaa paljon. Puolalaiset taistelivat myös liittoutuneiden joukoissa; pääosin brittien alaisuuteen integroidut puolalaisyksiköt olivat parhaimmillaan n. 249 000 sotilaan vahvuiset⁶. Neuvostoliitto taas oli vapauttanut Puolan saksalais miehityksestä ja lujitti siellä otettaan.

Churchill vaati Britannian asevoimien yleisesikunnalta pikaisesti moniosaisen suunnitelman, johon pohjautuen britit (Churchill) olisivat yhdessä muiden liittoutuneiden kanssa pakottaneet Neuvostoliiton perääntymään ainakin osasta Itäistä Keski-Eurooppaa, mikäli politiikkaa olisi pitänyt toteuttaa clausewitzilaisittain ”toisin keinoin”. Amerikkalaisia ei konsultoitu, mikä kertoo realismin puutteesta, sillä Yhdysvaltojen into vetäytyä Euroopasta ja keskittyä Tyynen valtameren sodankäyntiin oli aikalaisilla tiedossa. Erityisesti Churchillille kyse oli Walkerin mukaan Puolan pelastamisesta Neuvostovallalta ja Neuvostoliiton ekspansiivisen vaikutuksen patoamisesta jo ennen amerikkalaisten patoamisdoktriinin kehittämistä (s. 189). Toinen samankaltainen kuuma piste oli Walkerin mukaan Friuli-Venetsia Giulia, koillis-Italiaan sijoittuva raja-alue. Vaikka Walker ei asiaa mainitse, alueen strateginen merkitys Välimeren hallinnassa, ja siten Brittien imperiumin huoltoyhteyksien kannalta oli olennainen vaikutin. Syitä Churchillin innolle jopa vallata Puola takaisin Walker ei anna. Hän toistaa Churchillin petetyksi tuleminen tunnetta, ”lännen sisäistä” koordinaation puutetta ja sitä, ettei Stalin noudattanut liittoutuneiden sopimuksia demokraattisten hallintojen kehittämistä vapaisiin vaaleihin perustuen. (s. 26–32) Tämä, ja muutkin Walkerin esittämät tosin brittinäkökulmalla sävytetyt näkemykset kytkeytyvät ortodoksisen tradition tulkintaan Kylmän sodan syistä: Neuvostoliiton uhka oli kaiken takana.

Ensimmäisen 50 sivun aikana Walker käsittelee Puolaan liittyviä, ja Unthinkablen laatimisen kannalta tärkeitä suurpoliittisia neuvotteluja. Käyttämällä tutkimuskirjallisuutta hän olisi saanut perspektiiviä esitykselleen, sillä suurvaltajohtajien sopimuksia on aikaisemmassa tutkimuksessa käsitelty monella tapaa.⁷ Lisäksi Walker kuvailee puolalaisia vastarintaryhmittymiä ja vastarintaa yleisemmin pääosin toisen käden lähteiden ja erilaisten kontaktiensa toimittamiin ”tiedonantoihin” perustuen. Tämä osuus teoksesta on informatiivinen, mutta seka-vaiko ja jää irralleen muusta. Puolan kansallisessa historiankirjoituksessa aiheeseen on varmasti paneuduttu

enemmän, mihin myös lähdeluettelon puolankieliset teokset viittaavat.

Teosta elävöittämään ja myymään tarkoitetut anekdootit (s. 156) Churchillista tekemässä tarpeitaan saksalaisille linnoituslaitteille ja pohdinnat tämän mahdollisesti suorituksestaan tuntemasta mielihyvystä (esim. s. 33–34) ovat banaaleja ja tarpeettomia, etenkin kun Walker ei suhtaudu pääministeri Churchillin toimiin tai henkilöön (toisin kuin presidentti Rooseveltiin) minkäänlaisella lähdekriittisellä otteella vaan toistaa suurmiesmyyttiä. (s. 19–24).

Sivuilla 50–101 päästään asiaan. Suunnitelmissa pohdittiin materiaalipuolta, strategiaa ja taktisia etuja logistiikan ohella. Walker referoi niitä pitkiä pätkiä lainaten. Lainaukset on upotettu osaksi leipätekstiä sitaateita. Teoksen päälähteenä on 37-sivuinen raportti Operaatio Unthinkablesta. Tähän Walker viittaa julkaisemattomana lähteenä, eikä ilmaise mistä sen on käyttöönsä saanut. Mukana on selitys lähteistä yleisellä tasolla. Lähdekritiikki jää kursoriseksi ja lähteet puhuvat enemmän kuin Walker. Ääneen pääsevät lisäksi lukuisat jälkikäteen kirjoitetut elämäkerrat, muistelmat ja päiväkirjat, joiden käyttökelpoisuuden pohdinta olisi lähdekritiikin peruskauraa. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö tällaisella materiaalilla olisi informatiivista arvoa. Taitavasti käytettynä se voi tuoda värisävyjen ja anekdoottien lisäksi mukaan myös ns. sisäpiirinäkökulmaa, mitä perinteisempi asiakirjalähteistö ei aina välttämättä välitä.

Kesäksi 1945 tarkoitettu operaatio havaittiin mahdottomaksi toteuttaa, sillä resurssipulan lisäksi muun muassa tietovuotojen, vakoilun, huolto-ongelmien ja demobilisaatiopaineiden keskellä mahdollisesti tehtävän remobilisaation nähtiin vaarantavan yllätys-hyökkäyksen. Brittien rajalliset itsenäisen toiminnan mahdollisuudet Walker sivuuttaa pääosin. Toisaalta tämä vastaa esimerkiksi John Savillen kuvaamaa brittihallinnon tendenssiä ajatella Britanniaa yhä suurvaltana.⁸ Suunnitelman ns. toinen osa, mahdollisen nopean strategisen iskun epäonnistumisesta lähes väistämättä seuraava kuluttava täysimittainen sota Neuvostoliittoa vastaan oli todennäköisempi vaihtoehto, ja se saattaisi päättyä huonosti. Viimeistään tämä sinetöi operaatio Unthinkablen kohtalon. ”Lännen” taidollisen ja osin teknisen ylivoiman sekä strategisen ilma-aseen tuomista hyödyistä huolimatta Neuvostoliitolla oli liian paljon joukkoja. Voimasuhteet olivat epäedulliset, joten operaatiota ei pidetty toteuttamiskelpoisena. Hypoteettisen konfliktin kalusto-, taitotaso- ja resurssivertailut ovat silti kiinnostavia.

Walkerin mukaan suurmies Churchill otti vaarin saamista tiedoista ja käänsi suunnitelman Britannian puolustamiseksi, jos Neuvostoliitto päättäisikin hyökätä ja ottaa käyttöön tuhotut V2-laukaisualustat. Sitä, miten todellinen hyökkäysuhka olisi ollut, Walker ei pohdi. Muutenkin jälkipuinti jää vähäiseksi. Ydinaseen

käyttö ja konservatiivien vaalitappio kuitataan lyhyesti, Yhdysvaltojen koveneva linja Neuvostoliittoa kohtaan käydään pintapuolisesti ja elokuvatrailerin henkeen läpi omine salaisine valmiussuunnitelmineen luvussa 9. Walker kirjoittaa sotasuunnitelmista jännityskertomusta. Vain (sota)historian dokumenttifilmeistä tuttu draamaattinen mörisevä kertojanääni puuttuu. Ongelmaksi nousee se, että suunnitelman paljastaminen ei yksin riitä.

Tietokirjojen kustantajien parissa tunnetaan ainakin kotimaisessa kentässä termi ”isänpäiväkirja”, jolla tarkoitetaan usein viihdyttävää, (sota)historiallista teosta, jonka markkinat ajoittuvat lahjanantokauteen. Walkerin paljastuskirjan hengessä markkinoitu teos jää tietokirjan ja tieteellisen tutkimuksen välimaastoon. Tieteellisenä teosta ei voi pitää eikä sitä ole ilmeisesti vertaisarvioitu. Walkerin puuttuva tutkijakoulutus korvautuu osin sota-historian osaamisella (pois lukien joukko pieniä, mutta kiusallisia asiavirheitä⁹⁾), mutta analyttiseksi ja tarkasteltavana olevan ilmiön kontekstiinsa suhteuttavaksi se ei teosta pysty tekemään, ja sitä sotaakaan ei syytynyt. Itse operaatio Unthinkable jää lopulta samanlaiseksi

skenaariopohdinnaksi kuin se näytti olleen aikalaisillekin. Markkina-arvoa tällä varmasti on ja dokumentti-sarja tv:lle on työn alla.

Kyseessä ei kuitenkaan ole vain sujuvasanainen ”isänpäiväkirja”, vaan kunnianhimoinen ja informatiivinenkin tietokirja. Sotahistorian konventioihin kuuluvat akronyymit Walker kokoa liitteeseen, mikä parantaa teoksen käytettävyyttä. Käännöstö on hyvää. Viitteet ovat lukukohtaisesti jaettuna juoksevalla numeroinnalla teoksen lopussa, joskaan kaikkia teoksia ei ole lähdeluetteloon merkitty. Ennen kaikkea teos nostaa esiin kiinnostavan tapauksen sodan ja kylmän sodan välimaastosta, joka ilmentää valistuneelle lukijalle kylmään sotaan johtaneen kehityksen monimutkaisuutta. Kontekstointi ja syvällisempi analyysi olisivat tehneet teoksesta hyödyllisemmän muillekin kuin harrastajille tai tematiikkaan vasta tutustuvalla. Potentiaali jää kuitenkin osin lunastamatta.

Matti Roitto, FT
Jyväskylän yliopisto

1. Nils Erik Villstrand & Petri Karonen, *Kulkemattomat Polut. Mahdollinen Suomen historia*. Gaudeamus 2017.
2. www.jonathan-walker.co.uk/ (5.3.2019).
3. Ks. esim. Frank Costigliola, *Roosevelt's Lost Alliances*. Princeton 2011, 336–337.
4. <https://archive.org/details/OperationUnthinkable/page/n19> (5.3.2019).
5. Ks. Elisabeth Barker, *The British Between the Superpowers*. Macmillan Press 1983; James L. Gormly, *The Collapse of the Grand Alliance 1945–1948*. Louisiana State University Press 1987; Matti Roitto, *Dissenting Visions. The Executive, Parliament and the Problematic Anglo-American Atomic Collaboration in the Changes of British Atomic Foreign Policy 1945–6*. University of Jyväskylä Press 2015.
6. Mark Ostrowski, *To Return To Poland Or Not To Return: The Dilemma Facing The Polish Armed Forces At The End Of The Second World War*. University of London 2007. Erityisesti luku 1.
7. Esim. Fraser J. Harbutt, *The Iron Curtain*. Oxford University Press 1986 (johon Walkerin viittaa).
8. John Saville, *The Politics of Continuity: British Foreign Policy and the Labour Government 1945–1946*. Verso 1993.
9. Esimerkkinä Kenraali Leslie ”Pug” Ismayn lempinimen selittäminen hänen nyrkkeilijähenkisellä habituksellaan (s.45), kun aikalaiset kertovat nimen viitanneen Ismayn ulkonäköön, joka muistutti mopsia (”pug”).

Riitta Laitinen in memoriam

Kulttuurihistorian dosentti **Riitta Elina Laitinen** menehtyi ankaraan sairauteen kotikaupungissaan Turussa 13. joulukuuta 2018. Hän oli syntynyt Kurussa 12. marraskuuta 1965.

Riitta Laitinen työskenteli Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa lukuisissa opetus- ja tutkimustehtävissä vuodesta 1995 alkaen. Hänen erityisalojaan olivat paikan, tilan ja materiaalisuuden kysymykset ja kaupunkihistoria erityisesti uuden ajan alussa.

Riitta valmistui ylioppilaaksi Ruoveden lukiosta vuonna 1984 ja kirjautui Turun yliopistoon seuraavana vuonna. Yliopistoura alkoi arkeologian opinnoilla. Myöhemmin hän opiskeli historian ohella kansatiedettä, ympäristötiedettä ja maantiedettä ja suuntautui opinnoissaan lopulta alkuperäiskansojen historiaan ja Pohjois-Amerikan tutkimukseen. Merkittävän impulssin tähän suuntautumiseen antoi vaihto-opiskelu San Franciscossa 1990-luvun alussa. Tämä monialaisuus näkyi myöhemmin Riitan tutkimusotteessa koko uran ajan.

Jo pro gradu -tutkielmassaan (1993) Riitta perehtyi erityisesti navajo-kulttuuriin. Aihe ja kiinnostus tutkimukseen kantoivat tohtorikoulutettavaksi, ja vuodesta 1995 lähtien hän työskenteli väitöskirjan parissa monitieteisessä North American Studies -tutkijakoulussa. Väitöskirjaprojektinsa aikana Riitta myös vietti kauden Fulbright-stipendiaattina Arizona State Universityssä Phoenixissa. Väitöskirja *Lived Land: Identification with Places in Navajo Society 1800–1930* tarkastettiin vuonna 1999. Filosofian tohtoriksi Riitta valmistui alkuvuonna 2000, ja kulttuurihistorian dosentin arvon hän sai vuonna 2002.

2000- ja 2010-luvuilla hän johti tilan ja aineellisen kulttuurin tutkimusryhmää, jossa kävi jatko-opiskelijolta eri oppiaineista. Ryhmässä perehdyttiin erityisesti alan teoreettiseen ja metodologiseen kirjallisuuteen vaikeaselkoiakseen klassikoita tai uusia avauksia kaihtamatta. Viimeisten vuosien aikana Riitalle erityisen tärkeä teoreetikko oli Karen Barad ja tämän teos *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning* (2007).

Kuva: Aki Luotonen

Riitta ohjasi useita väitöskirjantekijöitä ja hänet tunnettiin helposti lähestyttävänä, kannustavana ja rakentavan kriittisenä ohjaajana. Tällainen hän oli myös kollegana, mutkaton ja reilu sekä aina valmiina neuvomaan ja antamaan vertaistukea vaikkapa tutkimushauissa. Hän oli aktiivinen kirjoittaja, ja mukana kehittämässä historia-alan vertaisarvioitua julkaisutoimintaa sekä Turun Historiallisessa Yhdistyksessä (Historia Mirabilis -sarja) että kulttuurihistorian oppiaineen Kulttuurihistoria – Cultural history -sarjan julkaisutoimikunnassa. Vuonna 2004 hän toimitti tilallisesta käänteestä sittemmin muun muassa kurssikirjana paljon luetun teoksen *Tilan kokemisen kulttuurihistoriaa* (k&h), ja vuonna 2010 materiaallisen kulttuurin historiaa käsitelleen *Esine*

ja aika: *Materiaalisen kulttuurin historiaa* (yhdessä Maija Mäkikallin kanssa, SKS).

Tutkijana Riitta oli kansainvälisesti suuntautunut. Tutkimusaiheet veivät arkistomatkoille ja opettaja- ja tutkijavaihdot yliopistoihin erityisesti Saksassa ja Ruotsissa. Vuosina 2010–2015 Riitta työskenteli Suomen Akatemian akatemiattutkijana ja sai keskittyä rakastamaansa tutkimustyöhön pitkäjänteisesti. 1600-luvun Turku kaupunkiympäristönä käsittelevän tutkimuksen keskeisenä tuloksena syntyi monografia *Order, Materiality, and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden* (Amsterdam University Press 2017). Sairastuessaan Riitta oli kirjoittamassa suomenkielistä tietokirjaa 1600-luvun Turun arjesta, tarkoituksenaan julkaista monivuotisen, ja usein kansainväliselle, akateemiselle yleisölle suuntautuneen tutkimustyön tuloksia kotimaiselle, laajemmalle yleisölle.

Riitta oli tinkimätön ja työlleen omistautunut tutkija, jonka avara katse kuitenkin ulottui hyvin laajasti myös akateemisen maailman ulkopuolelle erilaisiin harrastuksiin, yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja vapaaehtoisuuteen. Riitta eli elämänsä täysillä, loppuun saakka. Vielä sairastaessaankin hän oli mukana erilaisissa hankkeissa, muun muassa organisoimassa valtakunnallista 1500- ja 1600-lukujen tutkimuspäivää, jonka toteuttamista Turussa tammikuussa 2019 hän ei ehtinyt nähdä. Sairaudestaan huolimatta hän saattoi vielä kesällä 2018 julkaistavaksi tieteellisen artikkelin, joka julkaistaan postuumisti *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuoden 2019 aikana. Riitalta jäi monta kaupunkihistoriaan liittyvää hanketta ja keskustelua kesken, mutta hänen työnsä jälki tulee näkymään pitkään myös tulevaisuuden tutkimuksissa.

Heli Rantala, Maija Mäkikalli, Silja Laine

Suomen Sotahistoriallinen Seura juhli 75-vuotista taivaltaan

Maamme suurin historia-alan tieteellinen yhdistys, Suomen Sotahistoriallinen Seura juhli 75-vuotista taivaltaan 19.1.2019 Vanhalla Ylioppilastalolla Helsingissä. Päivä koostui sekä juhlaseminaarista (n. 280 osanottajaa) että iltajuhlasta (n. 170 osanottajaa).

Päivätillaisuus avattiin seuran puheenjohtajan, apulaisprofessori Mikko Karjalaisen tervetulosanoilla sekä puolustusministeri Jussi Niinistön tervehdyksellä.

Ennen varsinaisen juhlaseminaarin alkua palkittiin seuran ansioituneita jäseniä ja yhteistyökumppaneita sekä julkistettiin FT Pasi Kesselin kirjoittama seuran 75-vuotishistoriateos, joka luo läpileikkauksen seuran perustamisesta aina tähän päivään. Julkistuspuheessaan Kesseli totesi seuran voivan hyvin, joskin uuden jäsenistön rekrytoinnin tuovan haasteita. Kirjoittaja ja seuran entinen puheenjohtaja haastoikin koko jäsenkuntaa rekrytoimaan uusia jäseniä monipuolisen toiminnan takaamiseksi myös tulevaisuudessa.

Itse seminaarissa kuultiin puheenvuoroja suomalaisen sotahistorian tutkimuksen huipulta. Professori Vesa Tynkkynen (Maanpuolustuskorkeakoulu) kartoitti 1920- ja 1930-lukujen sotahistorian tutkimusta todeten, että sotien väliin jäävät rauhanvuodet ja niiden aikana tapahtunut kehitys on jäänyt pitkälti lapsipuolen asemaan.

Sotavuosien tutkimusta käsittelevät dosentti Pasi Tuunainen (Itä-Suomen yliopisto) perinteisemmästä näkökulmasta sekä dosentti Ville Kivimäki (Tampereen yliopisto) sosiaali- ja kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta. Tuunainen totesi, että toista maailmansotaa

käsittelevä sota- ja sotilashistoriallinen tutkimuskenttä on laajentunut ja samalla kuva viime sodista monipuolistunut. Kivimäki puolestaan toi esille, että erityisesti kulttuurihistoriallisessa tarkastelussa keskitytään usein yksittäisten ihmisten sotakokemuksiin. Samalla hän toivoi, että jatkossa palattaisiin myös sodan yhteiskuntahistoriaan.

Dosentti Petteri Jouko (Puolustusministeriö) päätti seminaarin katsauksellaan kylmän sodan ajan tutkimukseen. Jouko toi esille lähihistorian tutkimuksen haasteena muun muassa sen, etteivät monet keskeiset lähdeaineistot ole vielä julkaisia. Tästä syystä tutkimus painottuu väkisin esimerkiksi puolustuspolitiikan suuntaan.

Tilaisuuden lopuksi järjestetyssä paneelikeskustelussa esitelmöitsijät olivat sangen yksimielisiä siitä, että tutkittavaa riittää edelleen, niin eri aikakausista kuin näkökulmistakin. Kaikki neljä juhlaesitelmää tullaan julkaisemaan artikkeleina vuoden 2019 Sotahistoriallisessa Aikakauskirjassa, joka ilmestyy joulukuussa.

Juhlapäivä huipentui lämminhenkiseen iltajuhlaan jäsenistön kesken. Tämän jälkeen seuran juhlavuosi on jatkunut Turussa 9.3.2019 järjestetyllä Ahvenanmaaiheisella seminaarilla. 16.11.2019 on vuorossa vielä kaikille avoin tiedustelun historiaa käsittelevä seminaari Jyväskylän yliopistolla.

Lue lisää seuran verkko- ja Facebook-sivuilta:

www.sshs.fi

www.facebook.fi/SSHSty

Kuulumisia taideyliopiston Historiafoorumista

Taideyliopiston Historiafoorumi (<https://sites.uniarts.fi/fi/web/historiafoorumi>) toimii verkostomuotoisena tutkimuskeskuksena, joka tukee taiteiden historian tutkimustoimintaa. Lisäksi foorumi vahvistaa alan tutkijoiden kotimaista ja kansainvälistä verkostoitumista sekä kiinnittymistä historiatieteiden kenttään. Foorumin keskeinen tehtävä on syventää taiteiden tutkijoiden metodologista osaamista historian tutkimuksen alalla ja tietoisuutta historia-aiheiden tuoreista tutkimustavoista sekä uusista tavoista hyödyntää menneisyyttä avaavia lähteitä.

Foorumi on äskettäin käynnistänyt Sibelius-Akatemian muistitietoa ja arkistoaineistoa kokoavan muistihankkeen (<https://www.uniarts.fi/blogi/menneisyyden-muistia-tulevaisuutta-varten>), jonka tarkoitus on kerätä tutkimustarkoituksiin suullista muistitietoa instituution menneisyydestä ja sen merkityksistä. Lisäksi halutaan

parantaa SibAn olemassa olevan arkistoaineiston käytettävyyttä ja saatavuutta.

Ajankohtaisia henkilönimityksiä foorumissa ovat tutkijatohtorina 1.3.–31.12.2019 toimiva VTT Meri Herala sekä foorumin sisältökoordinaattori Kaarina Kilpiön työsuhteen päivitys 1.8.2019 eteenpäin toistaiseksi voimassa olevaksi.

DocMus Research Publications -sarjassa ilmestyvät seuraavaksi Martin Wegeliuksen elämäkerta (Lena von Bonsdorff) ja *'So that the Soul Would Dance in You': The Guitar in Finland before the Twentieth Century* (Jukka Savijoki). Kirjasarjan kotisivu on: https://www.uniarts.fi/en/Docmus_Research_Publications

Tiedot Historiafoorumin toiminnasta ja muut ajankohtaiset tiedotteet päivitetään osoitteeseen: <https://sites.uniarts.fi/fi/web/historiafoorumi/ajankohtaista>

Nordic Media History Network on perustettu

Elokuussa 2018 perustettiin pohjoismaisten mediahistoriantutkijoiden yhdistys Nordic Media History Network (NOMEH) ry Helsingissä, ja se hyväksyttiin Patentti- ja rekisterihallituksen yhdistysrekisteriin marraskuussa 2018. NOMEH toimii Suomen Historiallisen Seuran yhtenä virallisena työryhmänä ja sen kotipaikka on Helsinki.

NOMEH on monitieteinen tutkimusverkosto, joka kokoaa yhteen mediahistoriasta kiinnostuneita tutkijoita ja edesauttaa tutkimusalan yhteistyötä. Maantieteellisesti verkosto kattaa koko pohjoisen alueen (pohjoismaat ja Baltian maat) mediahistorioitsijat.

Yhdistyksen tarkoituksena on ylläpitää pysyvää verkostoa, joka tukee tehokasta tutkimusyhteistyötä. Tähän pyritään muun muassa edistämällä mediahistorian metodologisia kysymyksiä ja kehittämällä vertailevia mediahistoriaprojekteja pohjoisen alueen maiden välillä. Lisäksi toiveissa on luoda pohjaa pohjoista

mediahistoriallista tutkimusagendaa laajemmille empiirisille, ylijarjaisille ja vertaileville tutkimuksille.

Konkreettisiin toimintamuotoihin kuuluvat paneelien, seminaarien ja konferenssien organisoiminen sekä verkoston pohjoismaisten mediahistorioitsijoiden kesken että osana isompia konferensseja. Yhdistys pyrkii myös edesauttamaan pohjoisen alueen mediahistoriallista julkaisutoimintaa ja järjestämään yliopistotason koulutusta, kuten kesäkouluja, pohjoisen alueen media- ja historiaopiskelijoille. Lisäksi verkosto muodostaa alustan uusille tutkimusaloitteille ja hakee rahoitusta pohjoisen alueen yhteistyöprojekteille.

NOMEH ei kerää jäsenmaksuja vaan toimintaa rahoitetaan ensisijaisesti ulkopuolisella rahoituksella. Jos olet kiinnostunut, ilmoita halustasi liittyä yhdistykseen lähettämällä viestiä NOMEH:n sihteerille Heidi Kurviselle osoitteeseen heidi.kurvinen@utu.fi.

Jukka Kortti
NOMEH:n hallituksen puheenjohtaja

Heidi Kurvinen
NOMEH:n hallituksen sihteeri

KUMU tulee!

Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella ollaan syksyllä 2019 muutoksen keskellä, kun uusi tutkinto-ohjelma *Kulttuurit ja yhteisöt* muuttuvassa maailmassa aloittaa toimintansa. Tutkinto-ohjelma tunnetaan tuttavallisemmin nimellä KUMU, jossa yhdistyvät etnologia, antropologia ja kulttuuripolitiikka. Tämä uusi oppiaine yhdistelmä on ainoa laatuaan, ja se on perustettu täyttämään nopeasti muuttuvan maailman tarpeita.

KUMU:ssa ollaan kiinnostuneita kaikenlaisista kulttuurisista ilmiöistä: traditioista, rituaaleista, taiteesta, mediasta, arjesta, yhteisöistä, elämäntavoista ja kulttuuria koskevasta päätöksenteosta. KUMU:laiset eivät myöskään pelkää erilaisia yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia haasteita, kuten eriarvoisuutta, köyhyyttä, riippuvuuksia, osattomuutta, väkivaltaa tai konflikteja.

Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa -koulutusohjelmassa ymmärretään kulttuurin käsite laajasti,

ja sen määritelmään sisällytetään niin kulttuurintutkimuksen kuin eri taidealojen näkökannat. Suomessa ei ole toista koulutusohjelmaa, joka yhdistää kansatieteen, folkloristiikan, antropologian ja kulttuuripolitiikan – kulttuuripolitiikkaa ylipäätään ei opeteta muualla Suomessa, ja kansainväliselläkin tasolla koulutusta alalle on melko vähän tarjolla.

KUMU:n opiskelijasta ja oppiaineesta valmistuneesta tulee ainutlaatuinen kulttuurialan asiantuntija. KUMU yhdistää monipuolisesti niin humanistista kuin yhteiskuntatieteellistä opetusta ja tutkimusta. Opetuksessa halutaan erityisesti painottaa työelämätaitoja sekä projektityön opettelua. Tämän myötä opinnoissa huomioidaankin työelämän trendejä, malleja ja käytäntöjä. KUMU:ssa halutaan myös varmistaa, että opiskelijat saavat kontakteja työnantajiin, mikä edistää nopeaa työllistymistä valmistumisen jälkeen.

Vuoden historiateos -palkinto Seppo Aallolle

Historian Ystävien Liitto on vuodesta 1973 alkaen palkinnut vuosittain ansiokkaan historiateoksen. Vuoden 2018 historiateos julkistettiin suomalaisilla historiapäivillä Lahdessa 8.2.2019.

Tällä kertaa vuoden historiateokseksi valittiin dosentti Seppo Aallon *Kapina tehtailla: Kuusankoski 1918* (Siltala). Kirjoittajan perinpohjainen työ luo teoksessa kaaren viime vuosisadan alusta sisällissotaan ja sen ohikin. Koko tapahtumasarjan sijoittaminen aikaan ja paikkaan tekee teoksesta eheän kokonaisuuden. Sisällissodan kulku Kuusankosken tehtailla kuvataan teoksessa ihmisen tasolla. Se on mikrohistoriaa parhaimmillaan. Tapahtumia tarkastellaan kummankin osapuolen näkökulmasta ylilyönteihin tai yksipuolisuuksiin sortumatta. Tekijän paikallistuntemus ja tarkka lähdetyö, teoksen lukijaystävällinen kieli, eri osapuolten toiminnan tiukka käsittely ja keskeisten toimijoiden ymmärtävä kuvaus tekevät teoksesta ensiluokkaisen. Erinomainen päätös vuoden 1918 muistovuodelle!

Lisäksi palkintoraati myönsi kaksi kunniamainintaa. Marja Tuomisen ja Mervi Löfgrenin toimittama teos *Lappi palaa sodasta: Mielen hiljainen jälleenrakennus* (Vastapaino) nostaa hienolla tavalla yleiseen tietoisuuteen Lapin taloudellisen, sosiaalisen ja kulttuurisen tilan

sodan päättyessä. Samalla se kuvaa rauhanaikaan siirtymisen haasteita. Teos koostuu artikkeleista, joissa käsitellään yleisesti merkittäviä, vähän tutkittuja ja kansalaisyhteiskunnan kehityksen kannalta tärkeitä teemoja. Vaikka artikkelit ovat erilaisia ja lähestyvät kohteitaan eri tulokulmista, tuloksena on kompakti kokonaisuus. Teos valottaa samaan aikaan sekä lappilaisuutta, saamelaiden kohtaloa ja ihmisten mentaliteettia että konkreettista toimintaa.

Henrik Meinanderin, Petri Karosen ja Kjell Östbergin toimittama *Kansanvallan polkuja: Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle* (SKS) tuo puolestaan suomalaisen kansanvallan kehitysteiden tutkimukselliseen kenttään vähemmän tutkitun, merkittävän teeman. Kymmenessä artikkelissa pohditaan sitä, mikä tekee Suomen ja Ruotsin demokratioista vakaita ja hyvin toimivia ja osoitetaan, ettei hyvinvointiyhteiskunta ole sattumaa. Teoksen tutkimuksellinen ote haastaa lukijaa ja vahva historianosaaminen auttaa häntä. Tämä on historian harrastajan perusteos pohjoismaisen yhteiskunnan ymmärtämiseksi. Teoksen ajankohtaisuus on käsinkosketeltavaa, kun kansanvallan poluille on ilmaantunut uusia kiviä. Kysymys demokratian tulevaisuudesta on jälleen ajankohtainen.

Pääkohdat Suomen Historiallisen Seuran lausunnosta TSV:n avoimen julkaisemisen strategialuonnokseen

Tieteellisten Seurain Valtuuskunnalle

Suomen Historiallinen Seura kannattaa avoimen tieteen periaatteiden edistämistä ja haluaa olla mukana tässä työssä tiedeyhteisön osana. Seura toivoo kuitenkin tarkennuksia seuraaviin TSV:n lausuntopyyntökierrokselle lähettämän strategialuonnoksen kohtiin:

1. Julkaisun määritelmä ja tieteenala-kohtaiset erot

- Strategiassa olisi hyvä heti alussa tarkentaa vieläkin selvemmin, että se kohdistuu PlanS:n tavoin vain **lehti- ja konferenssiartikkeleihin**. Luonnoksen johdanto alkaa nyt päämäärällä, jossa määritellään tavoitteeksi saattaa ”kaikki uudet julkaisut” täysin avoimiksi julkaisuuhetkellä ja sama epämääräinen määritelmä toistuu myös strategisessa tavoitteessa nro.1 ja nro.2.
- Johdannossa mainitaan, että **monografiat eli yhden kirjoittajan kirjoittamat teokset** tulevat tulevaisuudessa olemaan tärkeä julkaisukanava avoimen julkaisemisen kehittämisessä. Lausunnossa ei kuitenkaan puhuta mitään usean kirjoittajan kokoomateoksista, antologioista tai artikkelikokoelmista, jotka ovat kaikkien ihmistieteiden tutkimuksen keskeinen julkaisukanava, vai onko ne rinnastettu lehtiartikkeleihin? Tämä herättää huolen siitä, että humanistinen ja yhteiskuntatieteellinen tutkimus asetetaan epäedulliseen kilpailuasemaan niihin tieteenaloihin nähden, joissa journaliartikkelit ovat vallitsevin julkaisu- ja tutkimusmuoto. Suomen Historiallinen Seura katsoo, että tieteenalakohtaiset erot huomioidaan avoimen julkaisemisen siirtymävaiheessa parhaiten, jos **monografioita ja antologioita koskevat tulevaisuuden kansalliset kehittämistavoitteet jätetään tässä vaiheessa strategiasta pois**. Tätä puoltaa myös se, että PlanS ei huomioi monografioita eikä antologioita. Näin suomalaisia tutkijoita ei aseteta kansainväliseen tutkijayhteisöön nähden eriarvoiseen vertailuasemaan.
- Humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen alan tutkimukselle on tärkeää, että tutkimusta voi julkaista myös tulevaisuudessa **kotimaisilla kielillä**. Strategian implementoiminen (jatkoissa) myös kirjajulkaisemiseen tulee olemaan erittäin haasteellista pienille kansallisille tiedekustantajille. Kotimaisilla kielillä julkaisemisen turvaaminen on tärkeää myös tutkimustiedon tasa-arvoisen saavutettavuuden

ja tiedon avoimen leviämisen näkökulmista. Historiantutkimusta julkaistaan myös kotimaisissa, kotimaisilla kielillä ilmestyvissä aikakauskirjoissa, joiden tulevaisuus tällaisen strategian implementoinnin jälkeen on erittäin haasteellista. Keskeisimpiä ovat *Historiallinen Aikakauskirja*, *Historisk Tidskrift för Finland* ja *Genos*.

- Strategiassa ei oteta kantaa **hybridijulkaisemiseen**, johon PlanS:n viimeisissä versioissa on annettu aiempaa enemmän joustoa. Hybridilehdet ovat tyypillisiä etenkin niillä kustantajilla, jotka ovat tärkeitä humanistisille ja yhteiskuntatieteellisille aloille (kuten Wiley, Elsevier ja T&F). Siksi olisi tärkeää, että TSV:n **strategiassa annetaan selkeästi mahdollisuus hybridijulkaisemiseen vähintään PlanS:n mukaiselle siirtymäajalle**.
- Katsomme, että päämäärä kaikkien tieteellisten julkaisujen saattamiseksi avoimeksi heti julkaisuuhetkellä on hyvä, mutta epärealistinen ja mahdollisesti huomattavia taloudellisia panostuksia vaativa. **Embargon jälkeiset rinnakkaisjulkaisukäytänteet toimivat tällä hetkellä hyvin useimpien yliopiston tarjoamissa, täysin avoimissa julkaisuarkistoissa.**

2. Avoin julkaiseminen meriittinä

- Suomen Historiallinen Seura pitää avoimen julkaisemisen asettamista meritoitumisväyläksi (periaate 4) kyseenalaisena niin kauan kuin avoimuus perustuu kaupalliselta kustantajalta ostettavaan open access-lisenssiin. Tämä asettaa **tutkijat eriarvoiseen asemaan** sen suhteen, miten heidän tutkimusrahoituksensa mahdollistaa open access-maksut ja mikä on heidän suhteensa tutkimusympäristöönsä (apuraha/työsuhde) tai mikä heidän uravaiheensa on. Yliopistoilla voi olla suurempi intressi tukea varsinaisia työntekijöitään avoimen tieteen kustannuksia, kun valintoja on tehtävä heidän ja apurahatutkijoiden välillä. Ostettu avoimuus ei sinällään voi olla laatukriteeri, vaan sen on aina oltava alisteinen niille hyvän tieteen kriteereille, joihin tutkijayhteisö on sitoutunut (kuten periaatteessa nro 3. linjataan). Ei-avointa tai hybridimallista julkaisua ei vastaavasti voi pitää dismeriittinä, koska yksittäinen tutkija ei voi vaikuttaa kaikkiin avoimen julkaisun rakenteisiin ja rahoituskuvioiden. **Esitämme, että meritoituminen jätetään strategiasta näistä syistä pois.**

3. Avoimen julkaisemisen rahoittaminen

- Strateginen periaate nro. 1 linjaa, että avoin julkaiseminen ei saa pysyvästi nostaa julkaisemisen kokonaiskustannuksia. Tämä sinällään kannatettava linjaus jättää täysin avoimeksi, **miten kustannusten kohoamattomuus käytännössä varmistetaan**. Toisaalta linjauksessa puhutaan ”uusista ja uudentyypisistä julkaisuista”, kun tiedeyhteisön pitäisi kantaa huolta myös jo olemassa olevien, vakiintuneiden lehtien tukemisesta avoimen julkaisemisen siirtymävaiheessa (strateginen tavoite nro 3.) Niiden näkökulmasta huolta herättää pitkän aikavälin kustannusten ohella myös se, **kuinka paljon avoin tiede voi nostaa kustannuksia lyhyellä aikavälillä ja kuinka kustannukset katetaan**. Monille tieteellisten seurojen kustantamille lehdille, jotka nyt perustuvat tilaajakamsuihin, juuri lyhyen tähtäimen suuret investoinnit voivat olla kohtalokkaita lehtien jatkuvuuden kannalta.
- Luonnoksessa on paljon sellaisia epämääräisiä ilmauksia, joissa avoimen tieteen rakenteiden muuttaminen ja kustannusten kattamiseen liittyvät mallit osoitetaan tutkimusyhteisön harteille (esim. tavoite nro. 3. ”tutkimusorganisaatioiden yhteinen toimintamallista”; tavoite nro 4. ”yhteisrahoitteisesta julkaisumallista”), vaikka sillä ei yksinäisenä toimijana ole tähän mahdollisuuksia. **Tiedeyhteisöllä on mahdollisuus kehittää avointa julkaisemista vain, jos sitä tukevat tässä prosessissa kaikki avoimen julkaisemisen osapuolet** (valtio, yliopistot, tutkimusrahoittajat, kustantajat).
- Suuri osa tieteellisten yhdistysten omistamista lehdistä julkaistaan kansainvälisten kustantajien välisillä kustannussopimuksilla. Strategiassa voitaisiin ilmaista, että **tiedeyhteisö asettuu avointa**

julkaisemista painotettaessa niiden suomalaisen tutkijoiden tueksi, jotka vastaavat kansainvälisessä tiedeyhteisössä näistä kustannusneuvotteluista. On myös huomattava, että useat tieteelliset seurat ovat riippuvaisia omistamistaan lehdistä kustantajilta saamistaan rojaltimeksista. Tätä ei ole huomioitu strategiassa lainkaan

4. Aikataulu ja muutokset tämän hetkisiin julkaisukäytäntöihin

- Strategian aikataulutavoite vuoteen 2022 mennessä on haasteellinen, joskin realistisempi kuin PlanS:n aikataulu.
- Strategiassa ei oteta kantaa siihen, millä tavalla avoin julkaiseminen tulee vaikuttamaan julkaisujen tämänhetkiseen arviointiin, ennen kaikkea Julkaisufoorumiin. Kysymys on iso, sillä strategiassa (erit. tavoite nro. 3) asetetaan tavoitteeksi luoda uusia (suomalaisia) julkaisukanavia. Tällaisilla alustoilla on kuitenkin edessään iso työ, jotta ne saavuttavat sen tason ja näkyvyyden kansainvälisessä tiedekentässä kuin mitä toimintansa vakiinnuttaneilla tiedelehdillä ja kirjakustantajilla jo on. **Edellä mainittu, yhä tieteellisten seurojen pitkälti omistamien julkaisukanavien (lehdet, kirjojen sarjat) tukeminen ja siirtäminen avoimen julkaisemisen periaatteita noudattaville kustantajille (mikäli se on sopimusteknisesti mahdollista) on mielestämme uusien julkaisualustojen luomista ensisijaisempi avoimen julkaisemisen kehityskohde.**

Suomen Historiallinen Seura toivoo, että kommentit otetaan huomioon, ja että strategiassa kiinnitettäisiin huomiota siihen, että eri tieteenaloilla on erilaisia julkaisukäytäntöjä.

Suomen Historiallinen Seura

Heikki Kokko

Suomenkielisen julkisuuden nousu
1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys
*The rise of the Finnish-language press
in the 1850s and its societal significance*

Suomenkielinen lehdistö vakiintui yhteiskunnallisena instituutiona 1850-luvulla. Tarkastelen tässä artikkelissa suomenkielisen lehdistön nousun taustatekijöitä ja yhteiskunnallista merkitystä. Tutkimusmateriaaleina ovat lehdistössä julkaistuja paikalliskirjeitä kokoavan digitaalisen Translocalis-tietokannan analyysin tuotama materiaali, lehtien levikkiä koskeva tilastoaineisto sekä lehdistöä käsittelevä aikaisempi suomalainen ja kansainvälinen tutkimus. Lähestyn aihetta lehdistön vaikutuspiirissä olleiden ihmisten näkökulmasta. Pyrkimyksenä on yhdistää tämä from below -näkökulma yhteiskuntarakenteelliseen tarkastelutapaan. Syvyyttä analyysiini haen suhteuttamalla suomenkielisen julkisuuden synnyn globaaliin kehitykseen. Keskeisinä kysymyksinä ovat: miksi suomenkielinen julkisuus nousi 1800-luvun puolivälissä ja mikä oli tämän nousun yhteiskunnallinen merkitys? Argumentoin, että modernin suomenkielisen julkisuuden nousun taustalla olleet syyt olivat ennemmin globaaleja ja lokaaleja kuin kansallisia. Lehdistön nousun yhteiskunnallinen merkitys oli juuri globaalin ja lokaalin tason yhdistämisessä. Paikallisyhteisöjen nimissä tapahtuneen lukijakirjetoiminnan ansiosta niiden välille syntyi translokaali taso, joka tarjosi kasvualustan uudenväliselle ylipaikalliselle ajattelulle ja orastavan kansalaisyhteiskunnan liikkeille. Suomenkielisen julkisuuden nousun vaikutukset olivat suomalaisen yhteiskunnan muotoutumisen kannalta siten merkityksellisempiä kuin aikaisemmassa historiatulkinnassa on arvioitu.

Asiasanat: yhteiskunta, julkisuus, ylipaikallisuus, lehdistö, lukijakirjeet, digitaalinen historia

This article focuses on the rise of the Finnish-language press and its societal significance in the middle of the 19th century. The research material includes the analysis of the digital Translocalis Database, which contains readers' letters published in the names of local communities in the middle of the 19th century, circulation statistics, and previous research. The aim is to combine

a "history from below" perspective with a structural analysis of society, and to analyse the birth of modern Finnish publicity as a part of global development. The central research questions are: Why did the Finnish-language press rise in the 1850s, and what was its societal significance? The main result is that the emergence of the Finnish-language publicity was based on the interaction between local and global factors: readers' letters to newspapers were the local factor, and global modernization and industrialization was the global factor. A new "translocal" sphere between these two factors made it possible for one to communicate and experience beyond a local level. The birth of this "translocal" sphere was the essential foundation for nationalism as an "imagined community", and the development of mass movements of civil society in Finland.

Keywords: society, publicity, translocal, press, readers' letters, digital history

Aappo Kähönen ja Veera Lainen

Venäjän valtion ja kansakunnan sisäiset ja ulkoiset rajat – miten niitä rakennetaan ja perustellaan?

The internal and external borders of the Russian state and nation: How are they constructed and argued for?

Artikkeli osallistuu suomalaiseen keskusteluun Venäjistä, korostaen valtion ja kansakunnan rajojen monikerroksisuutta historiallisesta näkökulmasta. Kirjoittajat käyttävät kahden tyyppistä lähteaineistoa, joista ensimmäinen perustuu dokumentteihin rajan valvonnan käytännöistä ja poliittisista linjauksista, ja toinen kuvastaa Venäjän nykymedian näkemyksiä valtion ja kansakunnan (todellista ja toivotuista) rajoista. Suomen ja Venäjän rajavalvontaorganisaatioiden näkemysten yhtäläisyyksien ja erojen analysoinnin pohjalta tekijät esittävät, että imperiumin perinnöllä on yhä merkitystä Venäjän federaation nykyisille linjauksille, sekä periaatteessa että käytännössä. Kansallisvaltioon verrattuna imperiumin rajat ymmärretään sekä haavoittuvaisina että muuttuvina. Vastaavasti myös venäläisen kansakunnan rajoista on keskusteltu laajasti: venäläiset "jaettuna kansana" -retoriikka ottaa kantaa siihen, ettei valtion rajoja

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen koeta yhteneväisiksi kansakunnan rajojen kanssa. Siksi venäläiset esitetään joskus valtion rajojen puitteissa ”sorrettuna enemmistönä”. Nämä näkemykset rajoista ja monikansallisesta yhteiskunnasta nostavat esiin venäläisessä kansakunnan rakentamisessa vastaamatta jääneitä kysymyksiä ja samanaikaisesti korostavat ajatusta rajasta muuttuvana ja dynaamisena käsitteenä.

Asiasanat: Venäjä, raja, monikansallisuus, nationalismi, kansakunta

This article contributes to the Finnish discussion on Russia from a historical perspective, with an emphasis on multilayered borders of the state and the nation. The writers combine two sets of empiric material: the first consisting of documents illuminating practices and policies related to the border, and the second representing views of the (actual and desired) borders of the nation and the state in contemporary Russian media texts. By analysing the similarities and differences on the perceptions of the border guard organizations in Russia and in Finland, the writers suggest that the imperial legacy of the Russian Federation is still relevant to policies and practices today. Compared to the borders of a nation-state, the borders of an empire are understood as vulnerable and subject to change. Borders of the Russian nation have, in a similar way, been widely discussed: the rhetoric of Russians as a “divided nation” comments on the state borders as not compatible with the borders of the nation following the break-up of the Soviet Union. Within the state borders, then, ethnic Russians are sometimes portrayed as the “oppressed majority”. These views on borders and multinational society address the unanswered questions of Russian nation-building, and simultaneously emphasize the idea of the border as a changing and dynamic concept.

Keywords: Russia, border, multinational, nationalism, nation

Mikko Kohvakka

Kilpailu Karjalan keskuksesta – Joensuun ja Lappeenrannan kaupunginjohtajien aluekäsitys ja Karjala-kuva 1970-luvulta 1990-luvulle
Competition for the capital of Karelia: The regional consciousness and “Karelia-view” of the mayors of Joensuu and Lappeenranta from the 1970s to the 1990s

Artikkeli tarkastelee Joensuun ja Lappeenrannan kaupunginjohtajien aluekäsitteitä ja Karjala-kuva sekä niissä tapahtuneita muutoksia 1970-luvulta 1990-luvun alkuun. Siinä analysoidaan, kuinka kaupunginjohtajat retorisesti rakensivat Karjalaa ja kuinka he tulkitsivat ja käyttivät historiaa mainostaessaan johtamaansa

kaupunkia uutena Karjalan keskuspaikkana Suomessa. Analyysi perustuu kaupunginjohtajien virallisiin lausuntoihin, puheisiin ja esitelmiin, ja tätä aineistoa analysoidaan laadullisen tekstianalyysin, erityisesti retorisen analyysin keinoin. Tarkoituksena on tulkita sitä puhetta, jonka kautta kaupunginjohtajat diskursiivisesti tuottivat aluekäsitystään ja Karjala-käsitettä. Artikkelin osoittaa sen, kuinka aluekäsitys ja Karjala ovat molemmat hyvin kontekstuaalisia, kuinka niitä muokataan poliittisten strategioiden kautta ja kuinka ne voidaan valjastaa palvelemaan erilaisia sosiaalisia, kulttuurillisia, poliittisia, taloudellisia ja maantieteellisiä tarkoituksia.

Asiasanat: aluehistoria, aluekäsitys, historian käyttö, Karjala

This article examines the regional consciousness of the mayors of Joensuu and Lappeenranta, as well as their understanding of the concept of the Karelia region in the 1970s, 1980s and early 1990s. The study aims to investigate how the mayors rhetorically constructed Karelia and how they interpreted and used history, as they were trying to promote the city they led as a new node or capital in Finnish Karelia. The present analysis is based on official statements, speeches and presentations of the mayors examined and uses a qualitative textual analysis. A rhetorical analysis is especially used to interpret these documents through which the mayors discursively operationalised their regional consciousness and the Karelia region. The results show how the regional consciousness and the concept of Karelia are highly contextual, how they are moulded through political strategies, and how they can be mobilised for various social, cultural, political, economic and geographic purposes.

Keywords: regional history, regional consciousness, use of history, Karelia

Heli Rantala, Hannu Salmi, Asko Nivala, Petri Paju, Reetta Sippola, Alekski Vesanto & Filip Ginter

Tekstien uudelleenkäyttö suomalaisessa sanoma- ja aikakauslehdissä 1771–1920 – Digitaalisten ihmistieteiden näkökulma
The Reuse of Texts in Finnish Newspapers and Periodicals, 1771–1920: A Digital Humanities Perspective

Artikkelissa tutkitaan suomalaista sanoma- ja aikakauslehdistöä tekstin uudelleenkäytön näkökulmasta. Saman tekstin julkaiseminen uudelleen eri yhteyksissä on sinänsä vanha ja tunnettu ilmiö, mutta ennen sanoma- ja aikakauslehtien digitoimista tätä lehdistön piirrettä ei ole voitu tutkia systemaattisesti. Tutkimuksen lähdeaineistona on Suomen Kansalliskirjaston julkaisema sanoma- ja aikakauslehtien digitoitu OCR-

korpus, josta on COMHIS-hankkeessa kehitetyn, tekstin uudelleenikäytön tunnistavan BLAST-menetelmän avulla etsitty lehdistössä esiintyvää kopiointia ja toisteisuutta. Aikavälillä 1771–1920 toistoa sisältäviä tekstejä tai tekstikatkelmia on löytynyt noin 13,8 miljoonan klusterin eli pidemmän merkkijonon verran. Artikkelissa esitellään sekä itse uudelleenikäytön tunnistukseen käytettyä BLAST-menetelmää että tämän tunnistuksen tuloksia. Tutkimus osoittaa, että tekstien kopioiminen ja uudelleenikäyttö on merkittävä osa suomalaista lehdistöä. Menetelmänä tekstien uudelleenikäytön tunnistus tarjoaa uuden keinon tutkia informaation liikkeitä ja reittejä.

Asiasanat: tekstin uudelleenikäyttö, digitoidut sanomalehdet, digitaalinen humanism, tekstin louhinta, Suomen lehdistöhistoria

This article explores Finnish newspapers and periodicals produced between 1771 and 1920, with a focus on the reuse of texts. While the reprinting of particular texts in a range of different locations can be regarded as an old and well-acknowledged practice in the press, a systematic examination was not possible until the digitization of these historical documents. This primary research material derives from the digitized OCR corpus of newspapers and periodicals published by the National Library of Finland. In the COMHIS project, we have developed a text-mining software, based on NCBI BLAST, which effectively recognizes and enables the location of textual repetitions. We have found approximately 13.8 million clusters of text reuse. As well as an introduction to the methods and uses of BLAST, the article will also explore the results gained through these and what they reveal about the nature of the circulation of information in the Finnish press during this period. This article shows that the copying and reuse of texts was a remarkable part of the process.

Keywords: text reuse, digitised newspapers, digital humanities, text-mining, Finnish press history

Jussi Hanska

Uutta tietoa fransiskaani kirjavarallisuudesta keskiajan Suomessa – Gauthier Brüggeläisen ja Pyhän Bonaventuran vaikutus Viipurin konventissa

New knowledge of Franciscan books in Medieval Finland – The influence of Gauthier de Bruges and Holy Bonaventura in the Viipuri convent

Diplomatarium Fennicum dokumentti numero 3854 sisältää Turun piispan Maunu Särkilahden käyttöön kopioituja otteita Viipurin fransiskaanikonventin kopio-kirjasta. Tämä tutkimus osoittaa, että nämä otteet sisältävät passuksia Pariisin yliopistossa vaikuttaneen fran-

siskaaniteologi Gauthier Brüggeläisen quæstioista sekä (Ps-)Bonaventuran teoksesta Quare fratres predicent et confessiones audiant. Molemmat ovat suomalaisista keskiajan lähteistä ennestään tuntemattomia teoksia ja täydentävät siten tietämystämme fransiskaani keskiaikaisesta kirjavarallisuudesta Turun hiippakunnan alueella. Tutkimus osoittaa myös, että Särkilahden kopiokirjan lähteenä ollut Fransiskaani kopiokirja syntyi Itämeren piirissä 1300-luvun loppupuolella tai 1400-luvun alussa. Kopiokirja sisälsi fransiskaaniveliön privilegioita käsittelevää materiaalia, erityisesti liittyen saarnaamiseen ja synnintunnustusten kuuntelemiseen. **Asiasanat:** fransiskaanit, kirjallinen kulttuuri, Turun hiippakunta, keskiaika

Diplomatarium Fennicum document no. 3854 is a collection of fragments copied to the register volume of Bishop Magnus Stjärnkors of Turku († 1500) sometime during the latter half of the 15th century. These fragments include short passages from the Parisian questions of the thirteenth-century Franciscan Theologian Gauthier de Bruges and a quotation from (Ps.) Bonaventure's tractate Quare fratres predicent et confessiones audiant. Neither of these works has been identified so far in surviving sources from the medieval diocese of Turku, and consequently their identification enriches our understanding of the book culture of the Franciscans in Finland. The Viipuri Franciscan convents register book can be dated to either the latter half of the fourteenth century or to the first half of the fifteenth century, and it was originally produced somewhere in the Baltic region, perhaps even at the Viipuri convent. It was a collection of texts dealing with the privileges of the Franciscan order, especially those concerning preaching and the hearing of confessions.

Keywords: Franciscan Order, literary culture, Turku diocese, Middle Ages

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 1 / 2019

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Historian ystävät kohti kevättä ja kesää

Kevätkausi lähti reippaasti liikkeelle heti tammi-kuussa, sillä Historian Ystävät osallistuivat jälleen Tieteiden yöhön toiminnan esittelyllä. Tänä vuonna Tieteiden yössä sai veikata Vuoden historioteos -voittajaa. Vuoden historioteos -ehdokkaat julkistettiin jo 10.12.2018 liiton vuosijuhlissa ja nämä kaikki ehdokkaat saivat veikkauksessa kannatusta, mikä kertoo ehdokkaiden hyvästä laadusta. Oikein veikkanneiden kesken – heitä oli viisi – arvottiin kirjoja voittajaehdokkaiden joukosta. Onnea voittajille!

Helmikuun 8.–9. päivä järjestettiin XX Suomalaiset historiapäivät Lahden Sibeliustalossa. Salit olivat jälleen täynnä innokkaita historian harrastajia valmiina keskustelemaan ja kyselemään alustajilta lisää kiinnostavista aiheista. Suomalaisen historiapäivien avajaisissa julkistettiin Vuoden 2018 historioteos, dosentti Seppo Aallon *Kapina tehtailla: Kuusankoski 1918* (Siltala). Kunniamaininnan saivat artikkelikokoelmat *Lappi palaa sodasta* (toim. Marja Tuominen ja Mervi Löfgren; Vastapaino) ja *Kansanvallan polkuja* (toim. Henrik Meinander, Petri Karonen ja Kjell Östberg; SKS, ruotsiksi *Demokratins drivkraft*; SLS). Kiitokset lautakunnalle (prof. Aura Korppi-Tommola, pj., lehtori Vuokko Aromaa ja opetusneuvoja Ville Marjomäki) tehdystä työstä eli kaikkien 11 ehdokkaan lukemisesta ja hienoista valinnoista. Lämpimät onnitelut kaikille palkituille!

Historiapäivien ajankohtaisista teemoista mainitsen vain pari. Nythän on sata vuotta valtiomuotomme synnystä – sekін oli monivaiheinen prosessi itsenäistymisemme alussa, johon vaikutti kotimaisten toimijoiden lisäksi kansainvälinen politiikka. Juhlavuotta viettää myös suomalaisen kulttuurin voimainen, kirjailija Minna Canth, joka kirjoitti ihmisarvon puolesta vaikuttavia näytelmiä ja toimi myös liikenaishena. Ensimmäisen maailmasodan jälkeisten kriisien, Suomen ruotsalaisen historian ja ympäristöhistorian teemojen lisäksi käsiteltiin rangaistuksia, virsiä, päiväkirjoja ja testamentteja.

Suomalaisten historiapäivien *primus motor*, suurlähettiläs Heikki Talvitie kukitettiin avajaisissa. On hienoa, että jo kaksikymmentä vuotta on kyetty järjestämään tällaista yleisölle ilmaista suurtapahtumaa, jossa on käsitelty ajankohtaisia aiheita historiasta. Historia selvästi kiinnostaa ihmisiä ja he haluavat tulla kuuntelemaan uusimman tutkimuksen tuloksia ja tulkintoja. On ilo alkaa taas suunnitella ensi vuoden suomalaisia historiapäiviä, kun näkee, miten tärkeä tapahtuma on sadoille ihmisille. Muokkaan hiukan historian tutkija Mirrka Lappalaisen sanomaa: ”Ilman historian tutkimusta ja kansalaisten historian tuntemusta olisi koko Suomi muistisairas”.

Seuraava Historian Ystävien Liiton tilaisuus on vuosikokous Kansallisarkiston Café Hausenissa (Rauhankatu 17, Helsinki) keskiviikkona 10.4.2019 klo 16.30 alkaen. Sääntömääräisten asioiden jälkeen, noin klo 17.30 kertoo Seppo Aalto palkitusta Vuoden historioteoksestaan, *Kapina tehtailla*. Tervetuloa!

Kesäkuussa 12.–16. päivä järjestetään opintoretki Novgorodiin prof. Jukka Korpelan johdolla. Tarkemmat tiedot ja ilmoittautumiskaavake löytyvät nettisivuiltamme (www.historianyst.fi) ja siellä muutenkin kerrotaan toiminnastamme. Kazakstanin ja Kirgisian matkalle 18.–27.9. on muutama paikka jäljellä ja su 6.10 on Jukka Soisalon-Soinisen johdolla retki Porkkalaan. Siihen alkaa ilmoittautuminen jo toukokuussa. Kaikesta voi myös aina kysyä sihteeriltä (toimisto@historianyst.fi).

Meillä historianharrastajilla ja historiantutkijoilla on yhteinen agenda: haluamme ylläpitää historiatietoisuutta yhteiskunnassa, edistää historiantutkimusta ja samalla ylläpitää suomalaisen historiatieteen tärkeintä lehteä, *Historiallista Aikakauskirjaa*. *HAikin* vuosikerta on mainio lahja myös tuoreelle ylioppilaalle!

Hyvää kevätkautta kaikille Historian Ystäville!

Kari Salmi, puheenjohtaja

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi,

varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2019 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Sari Katajala-Peltomaa

Varapuheenjohtaja: dos. Juhana Aunesluoma

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

shs@histseura.fi, www.histseura.fi

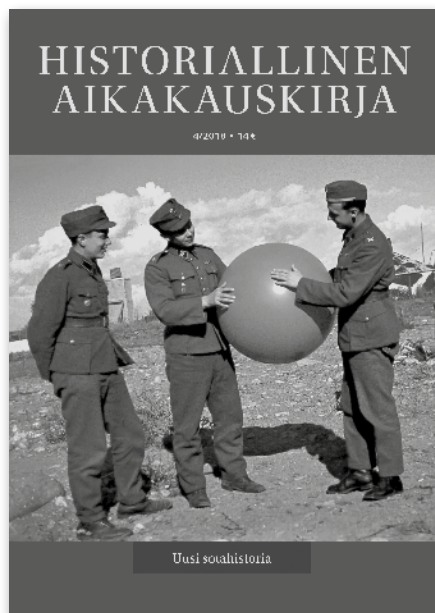
Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki,

ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1/2019

Suomenkielisen julkisuuden nousu

Tekstien uudelleenkäyttö aikakauslehdissä ja sanomalehdissä

Miten rajoja rakennetaan ja perustellaan?